Pavlo Poljanszkij

VILÁG-TÖRTÉNELEM

Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára

Standard, akadémiai szint

Ajánlotta Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma

ЛЬВІВ
"СВІТ"
2010

ББК 63.3(0)я721
П54

Перекладено з видання:
Полянський П. Б. Всесвітня історія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академ. рівень / П. Б. Полянський. – К. : Генеза, 2010.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 177 від 03. 03. 2010 р.)
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив Інститут історії України НАН України.
Психолого-педагогічну експертизу проводив Інститут педагогіки НАПН України.

Експерти, які здійснили експертизу:

Дрогобицький І. І., Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат історичних наук;
Майборода Л. М., Науково-методичний центр м. Миколаєва, учитель-методист;
Яник А. І., Методичний кабінет відділу освіти Дрогобицького райдержадміністрації Львівської обл., методист;
Романов І. В., Сумська загальноосвітня школа I-III ст. № 16, учитель;
Рибалко Л. Д., Донецька загальноосвітня школа I-III ст. № 97, учитель-методист.

Полянський П. Б.

П54 Всесвітня історія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. із навчанням угорською мовою : рівень стандарту, академ. рівень / П. Б. Полянський // переклад угорською мовою В. В. Мага. – Львів : Світ, 2010. – 256 с. : іл., карти

ISBN 978-966-603-660-8

У підручнику висвітлено економічні, соціальні, політичні, дипломатичні, військові, культурні процеси у світі в першій третині XX ст. Структура і зміст видання обумовлені навчальною програмою із всесвітньої історії для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень). Запитання і завдання різного ступення складності, вміщені в підручнику, мають пошуковий і проблемний характер. Поданий фактичний, картографічний і статистичний матеріал покликаний допомогти учневі набути системних знань з історії цього періоду і на їх основі оволодіти вмінням глибоко розуміти закономірності та механізми взаємовідносин між окремими людьми, націями і державами.

ББК 63.3(0)я721

ISBN 978-966-603-660-8 (угор)
ISBN 978-966-11-0031-1 (укр.)

© Полянський П.Б., 2010
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2010
© Переклад, В. В. Мага, 2010

TARTALOM

BEVEZETÉS 5

1. TÉMA
A VILÁG A XX. SZÁZAD ELEJÉN

1–2. §. USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország, Ausztria-Magyarország államrendszere és politikai élete a XX. század elején 15
3. §. USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország, Ausztria-Magyarország társadalmi-gazdasági fejlődése a XX. század elején 33
4. §. A Kelet országai és Latin-Amerika a XX. század elején 45

Az 1. téma összegzése 57

2. TÉMA
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ 1914–1918 KÖZÖTT

5. §. A világ a háború előestéjén 59
6. §. Az első világháború kezdete és kibontakozása 74
7. §. Az 1917–1918-as évek eseményei 88
A 2. téma összegzése 99

3. TÉMA
A HÁBORÚ UTÁNI VILÁG BERENDEZKEDÉSE

8. §. A párizsi békekonferencia 103
9. §. Az 1921–1929-es nemzetközi szerződések. A versailles-i rendszer 116

4. TÉMA
A HÁBORÚT KÖVETŐ VÁLSÁG ÉS FORRADALMAK KORA (1917–1923)

10. §. A parancsuralmi rendszerek kialakulása 127
11. §. Az 1917-es oroszországi forradalom 133
12. §. A Komintern. Forradalmak Németországban és Magyarországon 145
13. §. A fasizmus kialakulása Olaszországban 153
14. §. Nemzeti mozgalmak a Kelet országaiban és Afrikában 160

A 3–4. téma összegzése 171

5. TÉMA
A STABILIZÁCIÓ IDŐSZAKA EURÓPÁBAN ÉS ÉSZAK-AMERIKÁBAN (1924–1929)

15. §. Az Amerikai Egyesült Államok az 1920-as években ... 173
16. §. Nagy-Britannia az 1920-as években ... 182
17. §. Franciaország az 1920-as években ... 188
18. §. Németország a weimari köztársaság idején. Korporációs rendszer Olaszországban ... 192
19. §. Oroszország (Szovjetunió) az 1920-as években ... 200
20. §. A függetlenségét elnyert Lengyelország, Cseh-Szlovákia és Magyarország társadalmi-gazdasági, illetve politikai fejlődésének sajátosságai ... 206
21. §. Jugoszlávia, Románia és Bulgária az első világháború után ... 216
22. §. Az oktatás, a tudomány és technika fejlődésének legfőbb vívmányai ... 226
23. §. Irodalom ... 233
24. §. A művészetek új irányzatai ... 240

Az 5. téma összegzése ... 248

Szakkifejezések szótára ... 250

BEVEZETÉS

A történelemben minden átmeneti, mivel az idő megállás nélkül halad előre... Ideje van a vetésnek és ideje van az aratásnak is. Fényes, titokzatos, nagyszerű jövőt várni önbecsapás és értelmetlenség, mivel a jövő múltbéli és jelen cselekedeteink következménye.

Іван Франко. *Доповіді Міріама* (1894 p.)

Milyen tudásra és készségekre tehettek szert a *Bevezetésből*:

- *értelmezni* az imperializmus, nemzet, műszaki haladás és a hagyományos társadalom fogalmát;
- *jellemezni* az emberiség alapvető értékeit és vívmányait a XX. század elején;
- *körvonalazni* a világ helyzetét;
- *összeállítani* a népesség demográfiai portréját.

1. A tantárgy feladata és szerkezete. A 10. osztályban tanult legújabb kori történelem a világ XX. századi első harmadának legfontosabb gazdasági, társadalmi, politikai, diplomáciai, katonai és kulturális folyamatait tárgyalja. Segít rendszerezni, elmélyíteni tudásotokat az adott korszak történelméről, és ennek alapján megérteni az emberek, nemzetek és államok közötti kapcsolatok mechanizmusának törvényszerűségeit.

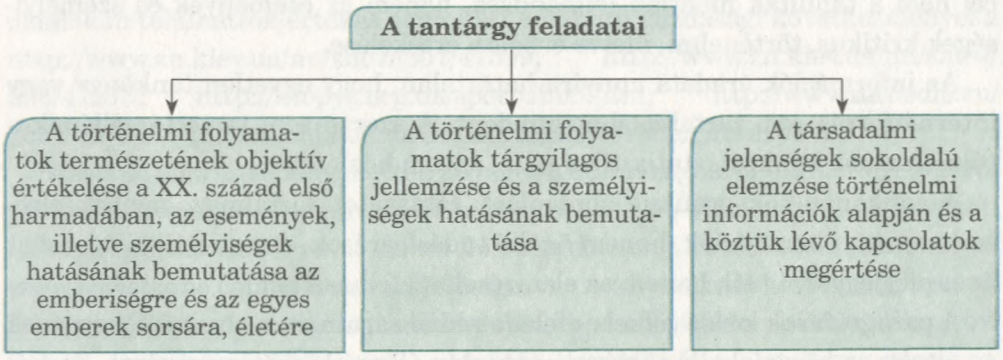

A tananyag szerkezetét a 10. osztályos világtörténelem tanterv határozza meg, amely a XX. század történéseit foglalja magába a század elejétől a 20-as évek végéig. A tananyag öt nagy témában van egyesítve, amelyek a tankönyvben paragrafusokra tagolódnak.

Minden téma összegzéssel végződik.

■ **2. A tankönyv szerkezete.** A világon egyetlen tankönyv vagy más információforrás sem helyettesítheti a tudásszomjat, azt a törekvést, hogy az olvasottakat kritikusan elemezzük, és a magunk értékrendje szerint ítéljük meg.

A történelem olyan tudomány, melynek nincsenek kész feleletei és egyértelmű következtetései minden problémára. Természetesen a múlt bővelkedett egyértelműen megítélt eseményekben, amelyekről a tudósoknak nem kellett vitázniuk. Azonban, mint tudjuk, a világ nem fehér vagy fekete, hanem színes és árnyalatokban gazdag. Emellett a tudósok a hasonló folyamatokat és jelenségeket szubjektív módon ítélik meg. Az ilyen problémákat „nyitott" kérdéseknek nevezzük, amelyekkel kapcsolatban eltérő vélemények léteznek, ezért vitáznak róluk. Ez a megállapítás főleg a művészetre, az irodalomra – az emberi élet szellemileg kifinomult területeire vonatkozik, ahol mindenkinek megvan a maga ízlése és véleménye. Mindez azonban egyáltalán nem vonja kétségbe a történelemnek, mint tudománynak a pontosságát. Az események ismertetése nem mindig fényképszerű ábrázolás. Egyes történelmi tényeket bizonyos okokból igazságtalanul elhallgattak, elferdítettek, míg másokat túlmisztifikáltak.

A vitatott történelmi eseményekről vagy személyiségekről a tankönyv egymásnak ellentmondó értékeléseket idéz (ezeket általában a *Tanúbizonyság*ban találjuk). Ugyanakkor a szerző tudatosan kerüli a saját állásfoglalást. Ezért a könyvben nem mindig találtok „helyes" (egyértelmű) feleleteket.

A paragrafus végén található bonyolultabb kérdések érdeklődő jellegűek, ezért kezdődnek így: *Mit gondoltok, vajon...?, Szerintetek...?, Fejtsétek ki véleményeteket!...*

A téma elsajátítása után akár önállóan, akár tanári segédlettel levonhatjátok a megfelelő következtetéseket. Néha ezek a következtetések nem egyeznek majd osztálytársaitok vagy tanárotok véleményével. A szerző számára az jelenti a legnagyobb sikert, ha vita bontakozik ki közöttetek, mivel a cél nem a tanultak hibátlan felmondása, hanem az események és személyiségek kritikus, történelmi, illetve erkölcsi értékelése.

Az információk áradata annyira határtalan, hogy egyetlen tankönyv vagy internetforrás sem tartalmazhat mindent. A szerző sem tartotta céljának a túlzottan sok konkrét, statisztikai adat, dátum közlését.

A tankönyv sok grafikus ábrázolást, táblázatot tartalmaz, melyek elsősorban nem illusztrációk, hanem önálló tudásforrások. A statisztikai adatokat nem megjegyezni kell, hanem az elemzéseknél felhasználni.

A paragrafusok kérdésekkel és feladatokkal zárulnak, melyek megegyeznek az általános középiskolai történelemoktatás állami követelményeivel. Ezek a kérdések és feladatok – az egyszerűektől a bonyololultakig – különböző nehézségi fokozatúak. Segítségükkel begyakorolhatjátok a megtanultakat, a készségeket és a kompetenciákat, melyekre szükségetek lesz a félévi, évi értékeléseknél, illetve az emelt szintű érettségin.

3. Kiegészítő irodalom és internetes források. A XX. század történelmével számtalan tudományos, ismeretterjesztő, szépirodalmi mű, dokumentum és játékfilm foglalkozik. A tanár minden témához ajánl majd nektek kiegészítő irodalmat, illetve a világhálón található forrásokat(elektronikus segédkönyveket és web-oldalakat).

A történelmi irodalom elektronikus katalógusával rendelkezik Ukrajna állami történelmi könyvtára a http://www.dibu.kiev.ua címen (a katalógus rendszer címe: http://www.dibu.kiev.ua/html/katalogi.htm); Ukrajna nemzeti parlamenti könyvtára (a http://www.nplu.kiev.ua internetes oldalon) és más könyvtárak is.

A világhálón óriási információmennyiség áll rendelkezésetekre a XX. századi történelem legkülönbözőbb pillanatairól az általatok kiválasztott nyelven.

Hozzáférhetőek számotokra az Ukrán Nemzeti Akadémia tudományos intézeteinek a honlapjai. Használhatjátok az Ukrán történeti intézet http://www.history.org.ua; a Hrusevszkij nevét viselő archeográfiai és forrásmű elemző intézet http://www.gilan.uar.net/nasu/hiuass.html; a Világgazdasági és nemzetközi kapcsolatok intézete http://www.iwer.org.ua; a Nemzetközi kapcsolatok intézetének http://www.iir.kiev.ua web-oldalait. Betekintést nyerhettek továbbá a Kijevi Sevcsenko Nemzeti Egyetem világtörténeti tanszékének http://www.pu.if.ua/depart/WorldHistory/ua/general/staff honlapjára, és más ukrajnai egyetemek történettudományi tanszékeinek hasonló internetes oldalaira.

Aki tud angolul, az érdekes információkhoz juthat a http://www.hiperhistory.com oldalon.

A világtörténelem legjelentősebb csatáiról a http://www.thehistorynet.com; az első világháborúról a http: /www.worldwar1.com; http:/www.zn.kiev.ua/nn/show/504/47196; http://fww.fromru.com; http://www.hrono.ru/1914voina.html web-oldalakon olvashattok. A forradalmi válság érlelődéséről az első világháború idején pedig a http://www.zn.kiev.ua/nn/show/513/47848; http://his.1september.ru/article.php?ID=200201506; http://www.uahistory.cjb.net oldalakon találhattok értékes adatokat. A háború gazdasági következményei a http://www.zn.kiev.ua/nn/show/507/47399; http://www.zn.kiev.ua/nn/show/505/47273; http://litopys.org.ua/sporl/sh08.htm; http://www.nasledie.ru/oboz/07_04/7_12.htm oldalokon vannak legteljesebben ábrázolva.

Hasonló eljárással kereshettek anyagot a külországokról. India történetéről például a http://www.india.ru/india/history.shtml web-oldalon találtok anyagot. Oroszország történetének a monarchia megdöntését követő időszaka a http://www.sovietzone.com címen van feldolgozva. A kiemelkedő történelmi személyiségekről szintén rengeteg információ van a világhálón (például Woodrow Wilson amerikai elnök életéről, cikkeiről, beszédeiről a http://www.geocities.com/Athens/2391/ angol nyelvű, a szovjet politikai vezetők életéről az orosz nyelvű http://artnet.net/~ upstart/soviet.html web-oldalakon) .

Azonban a világhálón talált anyagokhoz kritikusan kell viszonyulnotok, nem árt konzultálni róluk tanárotokkal.

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- Melyek voltak a világ fejlődésének főbb sajátosságai a XIX. században?
- Milyen szerepet játszott a műszaki haladás az emberek életében?
- Nevezd meg a XIX. század vége tudományos-műszaki forradalmának főbb következményeit! Milyen szerepet játszott ez a folyamat az ipari társadalmak kialakulásában a XIX. század végén?
- Bővültek-e az állampolgárok emberi és demokratikus szabadságjogai a mindennapi és társadalmi életben a XIX. század közepének forradalmai következtében?

4. Az emberiség alapvető értékei és vívmányai a XX. század elején.

A rövidnek nevezett XX. század bővelkedett eseményekben. 1914-ben az első világháború kirobbanásával veszi kezdetét az imperializmus[1], nemzetek[2] születnek, a dübörgő műszaki haladás[3] rombolja a hagyományos társadalmakat[4]. A század első fele különösen ellentmondásosnak és drámainak bizonyul. A csodálatos vívmányok és szörnyű drámák kora ez. Míg a földgolyó egyik részén milliók kezdenek jobban élni, addig máshol meg milliók halnak éhen.

A század forradalmasítja a tudományt, egészségügyet, kultúrát, de előhozza minden idők legvéreskezűbb diktátorait is: Oroszországban Sztálint, Olaszországban Mussolinit, Németországban Hitlert.

Lehengerlő a gazdasági növekedés üteme, melynek meghatározó összetevője ettől kezdve az ipar. A gőzgépek által termelt energia helyett villamos energiát és belső égésű motorokat kezdenek alkalmazni. A magasabb hatásfokú villany- és dízelmotorok csatasorba állításával nő az ipari termelékenység, könnyebbé válnak az emberek mindennapjai. A XX. század elején veszi kezdetét a mezőgazdaság széles körű gépesítése (megjelennek a traktorok, kombájnok, fejőgépek). A kereskedelemben a kis üzletek helyét átveszik a nagyáruházak. A háziasszonyok munkáját pedig a hűtőszekrények, mosógépek, porszívók teszik könnyebbé. A századforduló találmánya a rádió, a villamos, a gépkocsi, a repülőgép.

---

[1] *Imperializmus* (a latin *imperare* – parancsolni szóból) – gyarmatok, újabb területek elfoglalására vagy idegen államok felett gyakorolt politikai és gazdasági ellenőrzés kialakítására irányuló politika. Olyan országokkal kapcsolatban alkalmazzák, melyek gyarmatokkal rendelkeznek, vagy más népeket tartanak befolyásuk alatt, függetlenül attól, birodalomnak nevezik magukat vagy sem.

[2] *Nemzet* (a latin *natio* – törzs, nép szóból) – egy adott állam polgárainak politikai közössége (politikai nemzet). Amikor az ország lakosságáról van szó, akkor az „állam"szinonimája. Közös származással, kultúrával, vallással, nyelvvel, azonosságtudattal rendelkező emberek etnikai közössége. Ebben az esetben a „nép" rokon értelmű szava.

[3] *Műszaki haladás* – a technika és a gyártási módszerek következetes tökéletesedését, illetve az ipar termelékenységének fokozását eredményező anyagi termelés fejlődése.

[4] *Hagyományos társadalom* – az emberi tevékenység, érintkezés, lét, kultúra évszázadok óta bevett, megszokott formáin alapuló társadalom. A hagyomány ezekben a társadalmakban a nemzedékek közötti tapasztalat átadásának legfőbb módja.

■ *Az első villanyégő*

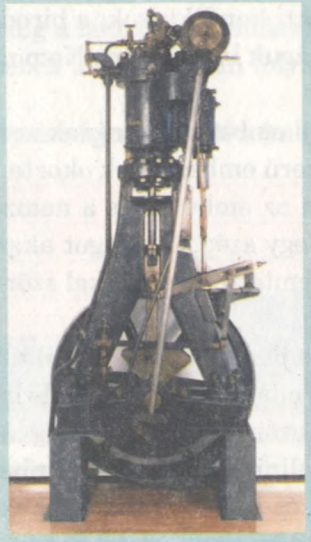

■ *Belső égésű motor*

■ *Fonográf*

Végbemegy a második ipari forradalom. A gőzgépeket villanymotorok és belső égésű motorok váltják fel. A hétköznapok alkotóeleme lesz a vezetékes víz, a gőzfűtés, a csatornázás, a villanyvilágítás, a gázellátás, a telefon, a személygépkocsi és az elektromos készülékek. A világ nagyvárosai elnyerik mai külsejüket széles sugárútjaikkal, villanyvilágításukkal, összkomfortos sokemeletes épületeikkel.

Míg a civilizáció áldásai az előző korokban a városi gazdagok egy szűk rétege számára voltak csak elérhetőek Nyugat-Európa fejlett országaiban, addig a XX. század elején ezt már a nagy tömegek is élvezhették.

1. TANÚBIZONYSÁG

A. J. P. Taylor angol történész: „A szén és az acél fejlődést hozott Európa számára, s az öreg kontinens civilizációja újjászületett ettől. Az emberek túlságosan el voltak foglalva saját meggazdagodásukkal, ezért egyszerűen nem jutott idejük a háborúskodásra. Bár a protekcionista vámtarifa Anglia kivételével mindenütt fennmaradt, a nemzetközi kereskedelem mégis szabadon működhetett. Az állam nem avatkozott bele a gazdasági folyamatokba, az adósok pedig időben fizettek. Az aranyszabvány uralma megingathatatlannak tűnt. Oroszország és Törökország kivételével mindenki útlevél nélkül utazhatott. Ha valakinek kilenckor eszébe jutott Londonból Párizsba vagy Bécsbe átruccanni, egy óra múlva már vidáman zakatolt vele a vonat, nem kellett hozzá más, csak a pénztárcája. Ilyen szabadon csak az Antoniusok idején éltek az emberek. Metternich korának vérzivataros évei után a XX. század elejének gyermekei hittek abban, hogy a világon békének és biztonságnak kell lennie. A jövő nemzedékek pedig irigykedve tekintenek erre az időre. Soha nem értik meg ennek a titkát, ezért követni sem fogják tudni igazán."

(Тэйлор А.Дж.П.Борьба за господство в Европе. 1848–1918. М.: Издательство иностранной литературы, 1958. – с. 278–279)

A XX. század elejének politikatörténetében vezető helyet foglalnak el az államok és szövetségeseik közötti konfliktusok, a birodalmak létrejötte és bukása, a nemzetek harca államiságuk kivívásáért. Nem múlt el év nagy háborúk vagy helyi konfliktusok nélkül.

Ezt a századot a „hétköznapi emberek" korának is nevezik, mert a legtöbb szenvedést ez a száz év az egyszerű embereknek okozta. Ők harcoltak hősiesen és kitartóan a zsarnokság ellen az emberek és a nemzetek egyenlőségéért. A forradalmak és forradalmárok egy szép, új világot akartak a régi romjain felépíteni, de közben amit megteremtettek, az sokkal szörnyűségesebb volt, mint a gyűlölt múlt.

A XX. század első harmada a demokratikus és diktatórikus rendszerek közötti harc időszaka. Ennek a harcnak több szakasza és iránya volt. A bolsevikok oroszországi hatalomátvétele után a szabad világ a kommunizmus ellen küzdött, Olaszországban Mussolini fasisztáival szemben léptek fel, Németországban pedig a náci ideológia és politikai rendszer volt a demokratikus országok legfőbb ellenfele.

Nyugat-Európa és Észak-Amerika legtöbb országában nem csorbultak az állampolgárok politikai szabadságjogai. Sehol sem korlátozták a parlamentek munkáját és az államhatalom is három ágra: törvényhozói, végrehajtói és bíróira volt osztva. A köztársaságokban és alkotmányos monarchiákban (elsősorban Angliában) parlamenti rendszerek működtek: a törvényeket és a költségvetést a képviseleti szervek fogadták el, a végrehajtó hatalmat a kormány gyakorolta, melynek élén a miniszterelnök vagy elnök állt. A független igazságszolgáltatás a központi és helyi bíróságokon történt, a bírói hatalom piramisának csúcsán a Legfelsőbb Bírósággal.

5. Népesség. Az ugrásszerű népességnövekedés a világtörténelem egyik fontos jellemzője. Úgy tartják, hogy kétezer esztendővel ezelőtt a Föld népessége háromszázmillió volt és hosszú időn keresztül csak nagyon lassan gyarapodott, miközben a növekedést gyakran csökkenés követte. A magas születések számát a pusztító háborúk, járványok, éhínségek áldozatai mérsékelték. A XVIII. század közepén Földünkön 800 millió ember élt, a XIX. század elején pedig már egy milliárd. A javuló egészségügyi ellátás és jobb táplálkozás következtében a halandóság csökkent, az emberek átlagéletkora növekedett.

A XIX. században a népességszám elsősorban a fejlett országokban emelkedik (Európában, Észak-Amerikában, Japánban, Ausztráliában, Új-Zélandon). 1800 és 1900 között Európa lakossága megkétszereződik, Észak-Amerikáé pedig az európaiak és afrikaiak migrációja következtében tizenkétszeresére növekszik. Míg a XIX. század elején a fejlett világ lakosságának negyede élt Európában, Japánban és Észak-Amerikában, addig a XX. század elején már a harmada. A kevésbé fejlett országok népessége lassabban növekszik, bár még így is itt élnek a világon a legtöbben (Afrikában, Japán kivételével Ázsiában, Latin-Amerikában és a Karib-tenger térségében). Ázsia legnépesebb országa a világ népességének 62%-ával Kína. Afrikában él a világ lakosságának 11%-a, Latin-Amerikában és a Karibi-medencében pedig 2%-a.

A mezőgazdasági termelésre alkalmas területeken él a világ népességének 9/10-e, a városokban pedig a lakosság mindössze 10%-a, bár ez a szám a gyors ipari fejlődés következtében az évek során folyamatosan gyarapszik.

Népességnövekedés (millió főben)

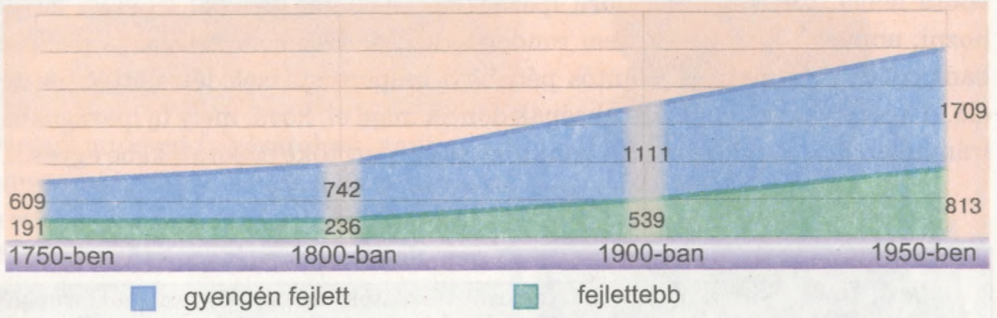

Az öreg kontinens robbanásszerű demográfiai növekedése kivándorlási hullámhoz vezetett. 1850 és 1914 között 50 millió európai emigrál az USA-ba. A meghódított területeken terjed az európai kultúra és életmód.

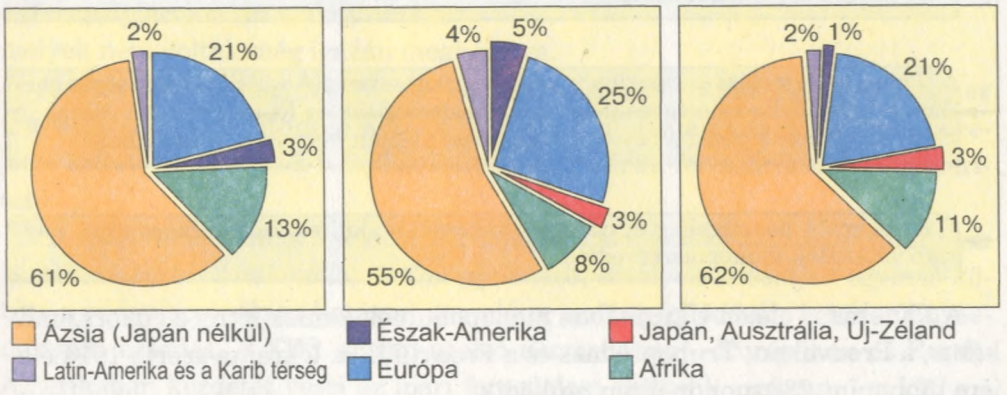

(Összeállítva Alené Gelbard, Carl Haub and Mary M. Kent. World Population Beyond Six Billion // Population Bulletin. March, 1999. Vol. 54, № 1, p. 4–5 tanulmánya alapján.)

A migrációs folyamatok Ukrajnára is jellemzőek voltak. 1900 és 1910 között Galíciából és Bukovinából 300 ezer paraszt vándorolt ki Amerikába. Kárpátaljáról pedig 1905–1914 alatt több mint 40 ezer.

6. A gazdasági, műszaki és intellektuális haladás felgyorsulása. A XX. század elején befejeződik az ipari társadalmak kialakulása, épülnek a városok (urbanizáció), egyre több a bérmunkás az ipari termelésben, építőiparban, közlekedésben, mezőgazdaságban, szolgáltatóiparban; növekszik a munkatermelékenység (1900–1913 között az iparban 40%-ra), az ipari termelés részaránya meghaladja a mezőgazdaságiét.

Gyors ütemben halad a tőke és termelés koncentrációja, a monopóliumok kialakulása. A gyárak és üzemek nagy ipari csoportosulásokba tömörülnek

(trösztökbe, kartellekbe, szindikátusokba, konszernekbe), melyek között verseny alakul ki, megélénkítve így a munkatermelékenységet és a termelőeszközök fejlődését.

Az első nagy trösztök a Ford Motor Company és az acélóriás United States Steel Corporation voltak. A termelés koncentrációja a tőke központosítását vonta maga után, hisz korszerű iparágakat csak sok pénzből lehetett létrehozni, amivel a kistőkések nem rendelkeztek. A tőke koncentrációja pedig a bankszféra reformját és jelentős pénzügyi csoportosulások létrejöttét idézte elő. A későbbiekben ezek a bankcápák döntik majd el, hová, mely új iparágakba irányuljanak a pénzforrások. A banktőke és az ipari tőke uzsoratőkébe egyesül.

A monopóliumok típusai

- *Kartell* – egyazon iparághoz tartozó vállalatok monopolegyesülési formája (résztvevői megegyeznek az árakról, a piac felosztásáról, miközben megőrzik szervezeti, pénzügyi és jogi önállóságukat)
- *Szindikátus* – tőkés monopólium, melyben a résztvevő, hasonló termékeket gyártó vállalatok megtartják termelési önállóságukat, de a termékek értékesítésére közös irodát hoznak létre
- *Tröszt* – termelési és pénzügyi önállóságukat elveszítő vállalatok egységes gazdasági társaságba való egyesülése (a termelőeszközök az Rt tulajdonává válnak, a régi tulajdonosok pedig a bevitt tulajdonrész alapján részvényekhez jutnak)
- *Konszern* – pénzügyileg egymáshoz kapcsolódó, különböző tevékenységet folytató vállalatok monopolszervezete

A XX. század elején Ukrajnában monopóliumok jönnek létre: a cukorszindikátus, a Prodvahon, Truboprodazs és a Prodvuhillja. Ukrajna-szerte 1914 elejére több mint 280 monopólium működik.

A bankok szerény közvetítőkből hatalmas monopolistákká válnak a századelőn. Hatalmas pénzügyi, nyersanyag és termelési kapacitásokat tartanak ellenőrzésük alatt határon innen és túl. A gazdasági élet irányítása a nagytőkések egy szűk csoportjának, a fináncoligarchiának a kezébe kerül.

Látványosan nő az életszínvonal. A gyárosok kénytelenek emelni a béreket, csökkenteni a munkaidőt. A bérmunkások létszámának gyarapodása mellett emelkedik az értelmiség részaránya. Különösen fontos a középosztálynak, a társadalom alappillérének a megerősödése.

A XX. század elején a szabad versenyt felváltja a monopóliumok uralma, a termékek exportját a tőkekivitel.

A tőke elsősorban a kevésbé fejlett országokba irányul, mivel azok nem rendelkeznek saját pénzforrásokkal, a nyersanyag és a munkaerő viszont olcsó.

Azért, hogy külföldi árut vehessenek, az országok saját termékeiket exportálják. A XIX. végén a kontinentális gyarmattartó államok és gyarmataik között a kereskedelem rohamléptekkel fejlődött, mivel a kevésbé fejlett gyar-

Futószalag

Az első automobil

matok mindent felvásároltak, amit az anyaország megtermelt. Míg a nemzetközi piacokat Anglia tartotta a kezében, a briteknek nem voltak az egész világ ellenőrzésére irányuló ambíciói. 1870 után a nemzetközi porondon megjelennek a szigetország legfőbb vetélytársai: Németország, USA és Belgium. Ez kiélezi a piacokért folytatott harcot. Az angoloknak új felvevőpiacok után kellett nézniük, melyek nem voltak még igazán meghódítva.

A versenytársak egyik területet foglalták el a másik után. Félő volt, hogy ez megbénítja Nagy-Britannia kereskedelmét. A diplomácia és a fegyverek erejével kellett az új piacok tulajdonosait az angol áruk felvásárlására kényszeríteni.

Az ipari társadalmak fejlődésének sajátossága a nemzetközi monopóliumok és a nemzetközi óriás vállalatok megjelenése, amelyek felosztják egymás között a világpiacot. Nagy hatással van ekkor a világ fejlődésére a tudományos-műszaki haladás. A XIX. század utolsó harmadában – Európában és Észak-Amerikában kezdetét veszi az ipari forradalom második szakasza – a kétkezi termelési módszereket ipari módszerek váltják fel. A manufaktúrák helyett nagyvállalatok jelennek meg, melyekben bevezetik a futószalagtermelést (Henry Ford az USA-ban).

Új iparágak jönnek létre, melyeknek magasan képzett szakmunkásokra volt szüksége. G. Marconi olasz mérnök feltalálja a távírókészüléket, J. Maxwell skót fizikus és O. Hertz német tudós megszervezik a rádiójelek továbbítására alkalmas szerkezetek gyártását. Nagyot fejlődik a kőolajvegyészet. Valóságos forradalom megy végbe a közlekedésben. Feltalálják, és gyártani kezdik a belső égésű motorokat (R. Diesel, N. Otto, G. Daimler). A tudományos-műszaki forradalom csúcsát a villamosság (T. Edison és P. Jablocskov), telefon, repülőgép (Wright (*e.*: vrájt) fivérek), fonográf, elektronika, a filmgyártás feltalálása és alkalmazása jelentette. Nagy fejlődésen megy át a hadiipar (golyószórók, gépfegyverek, mérges gázok, tankok, tengeralattjárók).

A XX. század elején az emberiség végérvényesen belépett az ipari társadalmak korába.

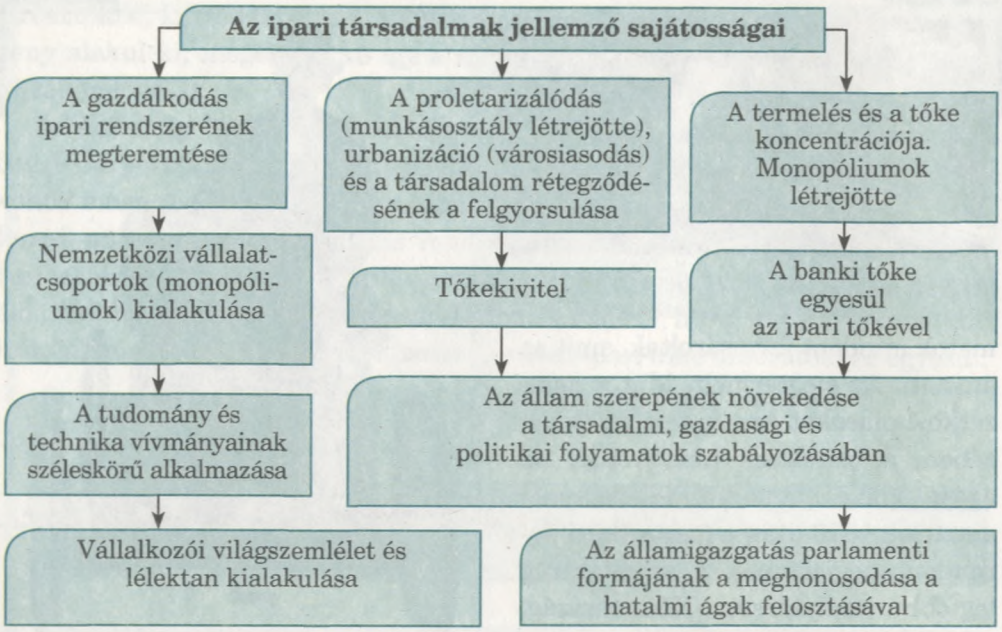

Kérdések és feladatok

1. Mutasd be a 10. osztályban tanult legújabb kori történelem feladatait és szerkezetét!
2. Magyarázd meg az imperializmus, nemzet, műszaki haladás és a hagyományos társadalom fogalmát!
3. Körvonalazd a világ helyzetét a XX. század elején!
4. Jellemezd az emberiség alapvető értékeit és vívmányait a XX. század elején!
5. Mit gondoltok, a XX. század elejének folyamatai jellemezhették-e a megelőző korok világát? Adjatok megalapozott feleletet!
6. Állítsátok össze a népesség „demográfiai portréját"!
7. Mi bizonyítja a *Népességnövekedés* diagramon azt, hogy a világ lakosságának száma 150 év alatt megkétszereződött? Milyen szerepet játszott ebben a folyamatban az ipari forradalom következtében végbemenő gyors gazdasági fejlődés? Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakból arra, miért csökkent Afrika lakosságának száma 1750–1800 között és miért kezdett el növekedni az 1850 és 1900 közötti időszakban?
8. A XX. század elejének milyen vonásai maradhattak fenn napjainkig? Indokoljátok meg a véleményeteket!
9. Mennyire volt objektív és elfogulatlan a *Tanúbizonyság*ban idézett történész a századelő anyagi világának és életérzésének ábrázolásakor?
10. Vajon hogyan változtatták meg a *Bevezetés*ben található képeken ábrázolt találmányok az emberek mindennapi életét?

A VILÁG A XX. SZÁZAD ELEJÉN

1. TÉMA

Milyen tudásra és készségekre tehettek szert az 1. témából:

- *megmutatni* a térképen Európa, Ázsia és Amerika vezető államait a XX. század elején;
- *meghatározni* USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország, illetve Ausztria-Magyarország, Japán, India, Kína és Latin-Amerika társadalmi-gazdasági fejlődésének sajátosságait;
- *elemezni* a műszaki és tudományos haladást;
- *jellemezni* a társadalmi-politikai mozgalmak aktivizálódásának okait a XX. század elején;
- *megmagyarázni* az állami beavatkozás fokozódásának előfeltételeit a társadalmi-gazdasági folyamatokba;
- *összehasonlítani* a fejlett országok államrendszerét, politikai életének sajátosságait;
- *összeállítani* az események és jelenségek időrendjét;
- *értelmezni* és *használni* a következő fogalmakat: *a gazdaság állami szabályozása, szocialista mozgalom, szakszervezeti mozgalom, dualista monarchia, latifundizmus.*

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- Milyen új társadalmi rétegek jöttek létre a XIX. század végén?
- Miért aktivizálódtak a munkásmozgalmak a XIX. század végén, és melyek voltak a bérmunkások legfőbb követelései az állammal és a munkaadókkal szemben?
- Miért nőtt meg az állam jelentősége az emberek életében a XIX. században?
- Hogyan változott meg a nők társadalmi szerepe?

1–2. §.

AZ USA, NAGY-BRITANNIA, NÉMETORSZÁG, FRANCIAORSZÁG, OROSZORSZÁG, AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG ÁLLAMRENDSZERE ÉS POLITIKAI ÉLETE A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Nyugat-Európa és Észak-Amerika legtöbb országában nem csorbultak az állampolgárok politikai szabadságjogai, az államhatalom három ágra: törvényhozói, végrehajtói és bíróira volt osztva; mindenütt képviseleti intézmények működtek. Abszolút monarchiák Európában gyakorlatilag sehol sem maradtak fenn. Parlamentáris rendszerek jöttek létre a köztársaságokban és az alkotmányos monarchiákban.

Országok	Abszolút monarchia	Alkotmányos monarchia	Köztársaság	Kétpártrendszer	Többpártrendszer	Alakulófélben lévő pártok
USA			●	●		
Anglia		●		●		
Németország		●			●	
Franciaország			●		●	
Oroszország	●					●
Ausztria-Magyarország		●				●

Egészében véve az USA-t, Nagy-Britanniát, Franciaországot demokratikus államoknak tekinthetjük. Németország és Ausztria-Magyarország közelített a demokráciához, Oroszország pedig az első lépéseket tette ennek irányában.

1. Az Amerikai Egyesült Államok államrendszere és politikai élete. Az USA politikai önszerveződése egybeesett az ország iparának kialakulásával. Az 1787-es alkotmány erős szövetségi hatalmat ötvözött az államok autonómiájával[1].

A törvényhozás intézménye a kétkamarás kongresszus volt. A képviselőházat a lakosság választotta, a szenátust pedig az államok parlamentjei. A képviselőház és a szenátus egyforma jogokkal rendelkezett.

A végrehajtó hatalom élén az elnök állt, akit az államok választottak meg négy évre, de újra is választhatták. Az elnök volt az állam és a kormány feje, a hadsereg főparancsnoka. Csak indokolt esetben menthette fel őt beosztásából a kongresszus: hazaárulásért, megvesztegethetőségért, vagy más súlyos bűncselekményért. Ezt az elvet alkalmazták a miniszterekkel szemben is.

A harmadik hatalmi ágat az USA-ban az igazságszolgáltatás képviselte. Az államok bíróságai párhuzamoson működtek a szövetségiekkel, melyek kerületi és körzeti bíróságokból álltak. A kongresszustól kapott jog alapján a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezhette az alkotmányellenes törvényeket. Kiadhatott továbbá olyan törvényerejű rendeleteket is, melyek kötelező érvényűek voltak a végrehajtó hatalom, így az elnök és a miniszterek számára.

Az első világháborúig a központi hatalom, amely Washingtonban összpontosult, megerősödik. A szövetségi államok egyre nagyobb összeggel voltak kénytelenek hozzájárulni az állami költségvetéshez. Időről időre segítséget kellett kérniük a központi kormánytól, amit csak bizonyos feltételekkel kaphattak meg. Ezzel a kormány szinten tarthatta a kevésbé fejlett államokat, és megvalósíthatta össznemzeti elképzeléseit.

Az amerikaiak hittek a szövetségi köztársaság tökéletességében és saját „kiválasztottságukban". Terjeszteni kívánták az amerikai tapasztalatot más népek között.

[1] *Autonómia* – valamely terület önálló államhatalomhoz és önkormányzathoz való joga a szövetségi alkotmány által biztosított keretek között

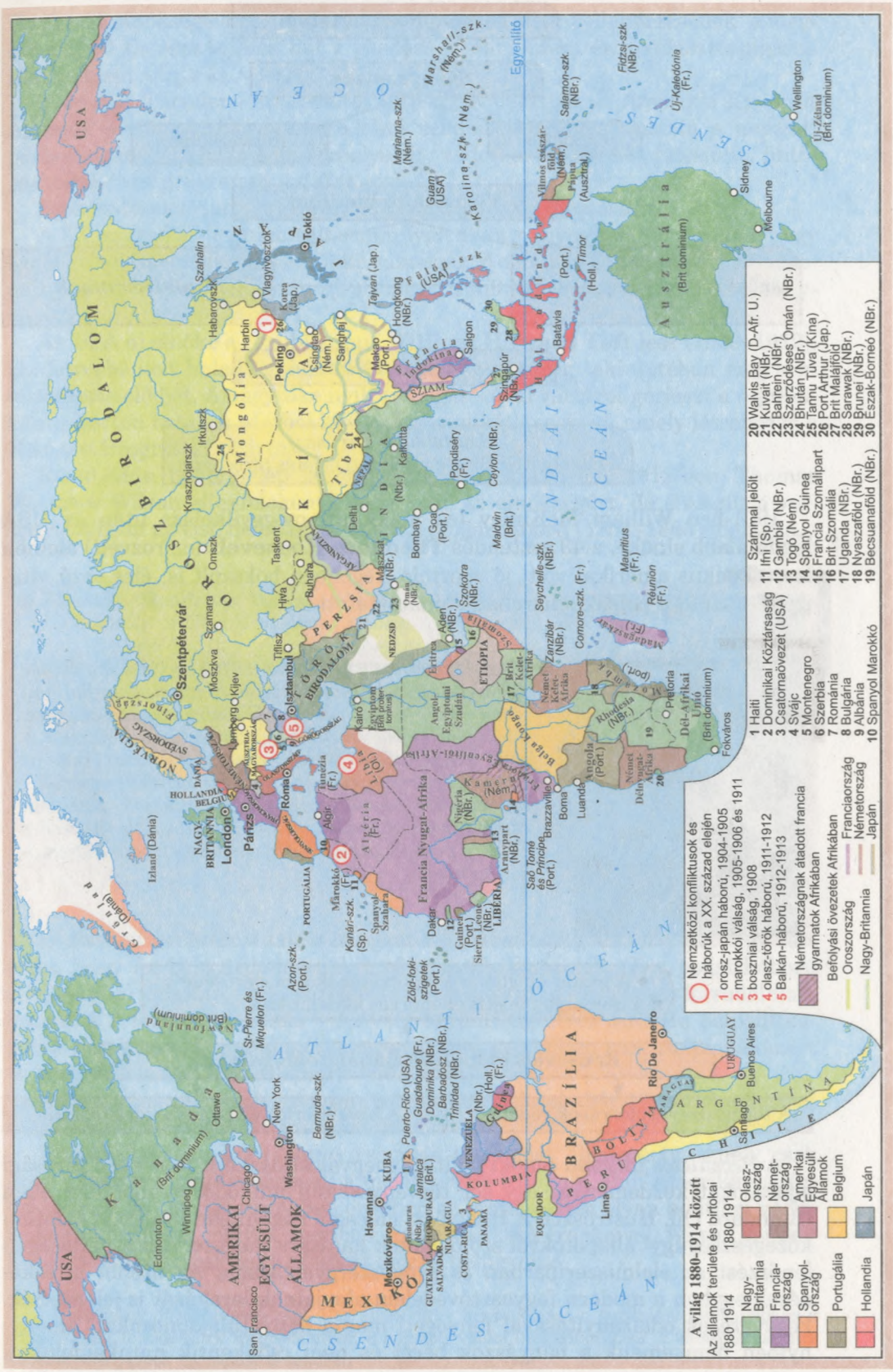
A világ 1880-1914 között
Az államok területe és birtokai
1880 1914
Nagy-Britannia
Franciaország
Spanyolország
Portugália
Hollandia
Olaszország
Németország
Amerikai Egyesült Államok
Belgium
Japán
Nemzetközi konfliktusok és háborúk a XX. század elején
1 orosz-japán háború, 1904-1905
2 marokkói válság, 1905-1906 és 1911
3 boszniai válság, 1908
4 olasz-török háború, 1911-1912
5 Balkán-háború, 1912-1913
Németországnak átadott francia gyarmatok Afrikában
Befolyási övezetek Afrikában
Oroszország
Nagy-Britannia
Franciaország
Németország
Japán
Számmal jelölt
1 Haiti
2 Dominikai Köztársaság
3 Csatornaövezet (USA)
4 Svájc
5 Montenegro
6 Szerbia
7 Románia
8 Bulgária
9 Albánia
10 Spanyol Marokkó
11 Ifni (Sp.)
12 Gambia (NBr.)
13 Togó (Ném.)
14 Spanyol Guinea
15 Francia Szomálipart
16 Brit Szomália
17 Uganda (NBr.)
18 Nyaszaföld (NBr.)
19 Becsuanaföld (NBr.)
20 Walvis Bay (D-Afr. U.)
21 Kuvait (NBr.)
22 Bahrein (NBr.)
23 Szerződéses Omán (NBr.)
24 Bhután (NBr.)
25 Tannu Tuva (Kína)
26 Port Arthur (Jap.)
27 Brit Maláfföld
28 Sarawak (NBr.)
29 Brunei (NBr.)
30 Észak-Borneó (NBr.)
OROSZ BIRODALOM
KÍNA
INDIA
PERZSIA
ÖRÖK BIRODALOM
BRAZÍLIA
AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK
MEXIKÓ
Kanada
USA
Ausztrália
Szentpétervár
London
Párizs
Róma
Berlin
Bécs
Madrid
Lisszabon
Isztambul
Kairo
Peking
Tokió
Szingapúr
Batávia
Szaigon
Bombay
Delhi
Kalkutta
Teherán
Taskent
Omszk
Irkutszk
Krasznojarszk
Szamara
Moszkva
Kijev
Lemberg
Bukarest
Belgrád
Szofia
Athén
Tunisz
Algír
Rabat
Dakar
Freetown
Luanda
Boma
Brazzaville
Pretoria
Fokváros
Rio De Janeiro
Buenos Aires
Santiago
Lima
Havanna
Mexikóváros
New York
Washington
Chicago
San Francisco
Ottawa
Winnipeg
Edmonton
Sidney
Melbourne
Wellington
Honolulu
Manila
Hongkong
Tajvan (Jap.)
Korea (Jap.)
Szahalin
Habarovszk
Vladivosztok
Harbin
Csingtao (Ném.)
Sanghaj
Mekao (Port.)
Saigon
Szingapúr
Batávia
Timor (Holl.)
Pápua (Ausztrál.)
Salamon-szk. (Brit.)
Fidzsi-szk. (NBr.)
Új-Kaledónia (Fr.)
Marianna-szk. (Ném.)
Guam (USA)
Marshall-szk. (Ném.)
Karolina-szk. (Ném.)
Vilmos császár-föld (Ném.)
Fülöp-szk. (USA)
Francia Indokína
SZIAM
Ceylon (NBr.)
Pondichéry (Fr.)
Maldívi (Brit.)
Szokotra (NBr.)
Aden (NBr.)
Szomália
Eritrea
ETIÓPIA
Szeychelle-szk. (NBr.)
Mauritius (Fr.)
Réunion (Fr.)
Madagaszkár (Fr.)
Komore-szk. (Fr.)
Zanzibár (NBr.)
Brit-Kelet-Afrika
Német Kelet-Afrika
Mozambik (Port.)
Rhodesia (NBr.)
Angola (Port.)
Dél-Afrikai Unió (Brit dominium)
Szaharai Egyiptomi Szudán
Angol Egyiptomi Szudán
Líbia (Ol.)
Algéria (Fr.)
Marokkó (Fr.)
Kanári-szk. (Sp.)
Spanyol Szahara
Francia Nyugat-Afrika
Nigéria (NBr.)
Kamerun (Ném.)
Aranypart (NBr.)
LIBÉRIA
Sierra Leone (NBr.)
Guinea (Port.)
Zöld-foki-szigetek (Port.)
Azori-szk. (Port.)
Madeira (Port.)
Izland (Dánia)
Grönland (Dánia)
Newfoundland (Brit dominium)
St-Pierre és Miquelon (Fr.)
Bermuda-szk. (NBr.)
Puerto-Rico (USA)
Guadaloupe (Fr.)
Dominika (NBr.)
Barbadosz (NBr.)
Trinidad (NBr.)
Jamaica (Brit.)
Honduras (NBr.)
Guatemala
Salvador
Nicaragua
Costa-Rica
Panamá
Kolumbia
Venezuela
Guyana (Holl.)
Guinea (Fr.)
Ecuador
Peru
Bolívia
Paraguay
Argentína
Chile
Uruguay
ATLANTI-ÓCEÁN
CSENDES-ÓCEÁN
INDIAI-ÓCEÁN
Egyenlítő

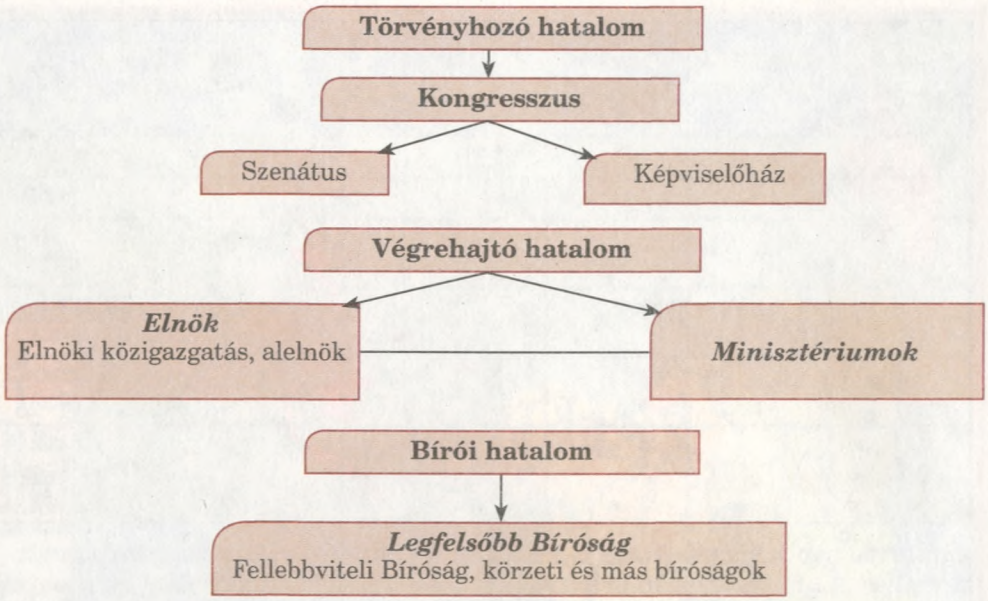

1901-ben William McKinley (*e.*: makkinli) meggyilkolása után az USA legfiatalabb elnöke, a 43 esztendős **Theodore Roosevelt** (*e.*: rózvelt) alelnök lesz. Tipikus amerikai volt: jó sportoló, régebben bokszolt is, éles eszű vitapartner, amit a politikai harcban kamatoztatott is.

■ ***Theodore Roosevelt*** *(1858–1919) az USA 26. elnöke (1900–1909), a republikánus párt tagja. Ősi, holland származású család sarja, a Harvard egyetem végzőse. Évekig volt New York rendőrfőnöke, majd kormányzója, tengerészeti miniszterhelyettes. Részt vett az 1898-as spanyol-amerikai háborúban. Ellenezte USA izolacionista (semlegességi) külpolitikáját. 1906-ban Nobel-békedíjat kapott, az orosz-japán háborút lezáró 1905-ös portsmouth-i béke megkötésében való közreműködéséért.*

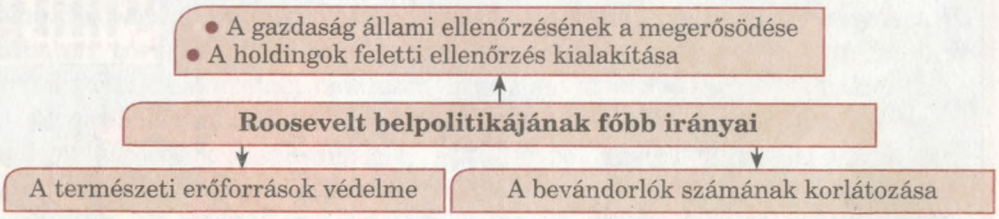

A *Becsületes játszma* elnöki politika megvalósításaként Roosevelt bírósági eljárásokat kezdeményez egy sor törvénytelenül működő monopólium ellen (Standard Oil, Húströszt). A Húströszt chicagói vágóhídján uralkodó áldatlan közegészségügyi állapotokról szóló cikkek hatására megszervezi a minőségellenőrzést az élelmiszeriparban és gyógyszergyártásban. Az utóbbi intézkedések egyben a modern fogyasztóvédelem alapjainak lerakását is jelentették. Fegyveresek odairányításával fenyegeti meg a bányatulajdonosokat, amennyiben nem emelik a bányászok bérét és nem csökkentik munkaidejüket.

Roosevelt elnöksége alatt végbemegy a gazdaság állami ellenőrzésének[1] a megerősödése. Ez serkentőleg hat a gazdasági stabilitásra és a választópolgárok támogatását váltja ki.

1904-ben Theodore Rooseveltet újra megválasztják az Amerikai Egyesült Államok elnökévé. Környezetvédelmi rendeleteivel megduplázta a nemzeti parkok számát, nemzeti emlékhelyeket, vadrezervátumokat létesített, öntözési és fásítási programot indított.

Intézkedéseket tett a bevándorlók számának korlátozására.

A XX. század elején nem volt semmilyen alkotmányos akadálya annak, hogy Rooseveltet harmadszor is elnökké válasszák, ő azonban ragaszkodott a hagyományokhoz és nem jelöltette újra magát. 1909-ben befejezi elnöki tevékenységét.

Az USA új elnöke a republikánus **William Howard Taft** lesz (1909–1912), aki kevésbé volt haladó gondolkodású és népszerűség tekintetében meg sem közelítette elődjét. A nagytőke nyílt támogatásával válságot gerjeszt a republikánus párton belül. A pártból kiválik egy radikális csoport, amely létrehozza a Nemzeti Progresszív Pártot.

Rövid időn belül belép soraiba Theodore Roosevelt. 1912-ben Thomas Woodrow Wilson ellenfeleként ringbe száll az elnökségért, de elveszíti a versenyt. Wilson az első demokrata elnök a polgárháború (1861–1865) ideje óta.

■ ***Thomas Woodrow Wilson*** *(1856–1924) 1913 és 1920 között az USA demokrata elnöke. A Princetoni Egyetem végzőse, itt védi meg doktori disszertációját történelemből. Történelmet, politikai gazdaságtant és jogot ad később elő. 1908-ban a Princetoni (e.: prinszton) Egyetem elnökévé választják. New Jersey (e.: nyjú zsörzi) állam kormányzója. Kormányzósága alatt New Jersey a legkorruptabb államból az egyik legszervezettebbé növi ki magát. Szigorú, zárkózott természetű ember volt; határozottan küzdött céljaiért, az amerikai politika erkölcsi elveinek megvalósításáért.*

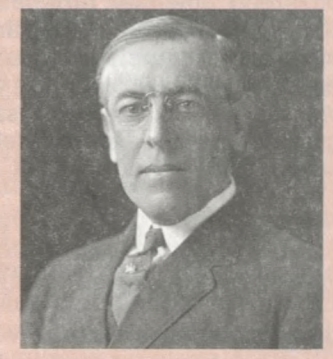

Választási programjának a hangzatos *Új szabadság* címet adta. Úgy tartotta, hogy az USA fejlődésének legfontosabb korszakát éli a polgárháború (1861–1865) ideje óta. Meggyőződése szerint a történelem „nem a forradalmak, hanem a reformok időszaka". Az esélyegyenlőség elvét hirdette belpolitikájában minden amerikai állampolgár számára. „Az állam van a társadalomért és nem a társadalom az államért"— vallotta.

Nem kívánt választójogot adni az amerikai nőknek, bár 10 millió amerikai lány és asszony dolgozott a termelésben.

Külpolitikájában a rugalmas reagálás taktikáját alkalmazta, amely csak azon államok függetlenségének a megőrzésére irányult, ahol Amerikának érdekeltségei voltak. Amennyiben ezekben az országokban olyan politikai változásokra került sor, melyek szembe kerültek az USA érdekeivel, Wilson gondolkodás nélkül beavatkozott az adott ország belügyeibe.

[1] *A gazdaság állami ellenőrzése* – az állam aktív beavatkozása a gazdasági folyamatokba a népgazdaság fejlődésének meggyorsítása, a nemzeti valuta megszilárdítása, a válságok negatív következményeinek elkerülése érdekében

Az amerikaiak életének fontos változásai Woodrow Wilson elnöksége idején

- A munkások jogot kapnak szakszervezek létrehozásához, a sztrájkhoz és a követeléseik megfogalmazásához, illetve kifejezéséhez; a bíróság nem ítélheti el őket a sztrájkban való részvételért
- A gyermekmunka alkalmazásának megtiltása az iparban
- A 8 órás munkanap és a túlóra díj bevezetése a vasúton
- Állami hitelfelvételi lehetőség megadása a farmereknek; az állami készletekről szóló törvény lehetővé tette a farmerek számára hitel felvételét a következő termés jelzáloga fejében
- A szövetségi takarékbank létrehozáza (1913); a bankrendszer szanálása
- Megfékezi a monopóliumok önkényeskedését (1914-es trösztellenes törvények)

1. TANÚBIZONYSÁG

James Browseable (*e.*: dzsémsz brojszebl) ***amerikai történész nyomán***: „Az *Új szabadság* politikájának célja a hazai ipari és agrártőke felszabadítása volt és átirányítása külföldre. Ezt Wilson a „világpiac meghódításának" szükségességével magyarázta. Amerika felvirágoztatásához elsősorban az USA tengerentúli gazdasági terjeszkedésére volt szükség ".

(Bell S. Righteous Conquest. Woodrow Wilson and the Evolution Of the New Diplomacy. Port Washington (New York), 1972, p. 41)

A XX. század elején az USA a brit korona méltó utódának bizonyult a világ élén betöltött vezető szerepében. Félszáz esztendő sem telik el, s az Amerikai Egyesült Államok nemcsak a földkerekség egyes számú bankára lesz, hanem a demokratikus értékrend védelmezője is. USA új hatalmi státusának gyökereit a századelő eseményeiben kell keresnünk.

2. Nagy-Britannia államrendszere és politikai élete. Az 1689. évi Bill of Rights (*e.*: bill of rájtsz, *Jogokról szóló nyilatkozat* vagy „jogok törvénye") az alkotmányos monarchia alapvető jogszabálya. A *Jogokról szóló nyilatkozat* értelmében a parlamentnek joga van törvényeket hozni, és hatályon kívül helyezni azokat, új adónemeket megállapítani, szabadon rendelkezni az állami költségvetéssel.

1901 januárjában meghal Viktória angol királynő, akinek a nevéhez Britannia történetének egész korszaka, a viktoriánus kor kapcsolódott. A trónon idősebbik fia, VII. Edward követte.

A törvényhozó hatalom a parlament kezében összpontosult, amely kétkamarás volt. A felsőháznak, a Lordok Házának, Anglia legnevesebb családjainak a leszármazottai lehettek a tagjai. Lordi címet csak a király vagy királynő adományozhatott, amely cím apáról fiúra szállt. Az alsóház, a Közösségek Házának képviselőit az általános választójog alapján választották meg. Választójoga azon férfiaknak volt, akik legalább 12 hónapot éltek egy helyben, vagy lakást béreltek több mint 10 font bérleti díj fejében. A nők nem rendelkeztek választójoggal.

VII. Edward *(1841–1910) Nagy-Britannia és Irország királya (1901–1910). Gyermekkorában otthon oktatták, majd pedig az Edinburghi (e.: edinburg), Oxfordi, illetve a Cambridge-i (e. kembridzs) Egyetemen tanul. Az európai védelmi szövetségek létrehozása mellett szállt síkra Anglia részvételével. Jó diplomata volt, könnyen teremtett kapcsolatot másokkal. II. Vilmos német császárt viszont nem kedvelte. Sokat jótékonykodott. Szeretett utazni, lovakat tenyésztett és szerette a lóversenyzést.*

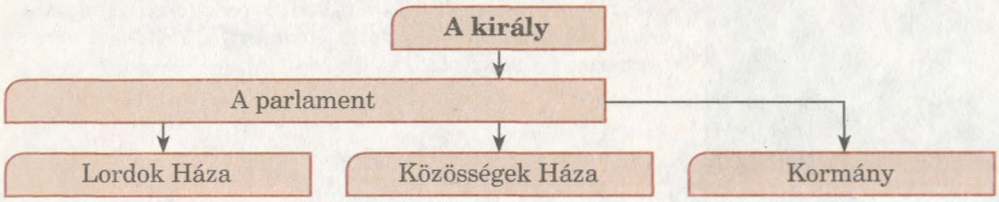

Nagy-Britannia politikai életében a századelőn két párt játszotta a mérvadó szerepet: a *konzervatív* (tory) és a *liberális* (whig). A választásokon győztes párt vezetőjét miniszterelnökké választották, a vesztes párté pedig az ellenzék vezére lett. A konzervatívok és liberálisok folyamatosan váltották egymást a hatalomban, és közben bevezettek egy sor fontos demokratikus reformot. Törvényesítették a **trade-unionokat** (szakszervezeteket), elismerték a munkások sztrájkhoz való jogát, korlátozták a nagy földbirtokosok jogait a bérlőkkel szemben, kiszélesítették a választójogot.

1900 szeptemberében a konzervatívok nyerik a választásokat Angliában. A korszak legégetőbb problémája a kereskedelmi politika kérdése volt. Kinek az érdekeit fogja védeni a kormány? A külföldi befektetőkét, vagy a hazai termelőkét, akik sokat szenvedtek az előbbiekkel folytatott konkurenciaharcban? A nagyvállalkozók a vámhatárok védelmét követelték. Szószólójuk **Joseph Chamberlain** (*e.*: csemberlen) volt.

Joseph Chamberlain *(1836–1914), a Chamberlain politikus dinasztia megalapítója. Fiai, Arthur Neville és Joseph Austen (e.: nevill, osztin) szintén híres politikusok voltak. Negyven éven keresztül volt a brit parlament tagja. Liberális és konzervatív kormányokban volt kereskedelmi, önkormányzati, gyarmatügyi miniszter. A brit kolonializmus ideológusa.*

Az ír autonómia esküdt ellensége. Kampányt kezdeményez a szabad kereskedelem eltörléséért és a birodalmi vám bevezetéséért. Azonban a parlamentben és a konzervatív párton belül nem rendelkezik egyértelmű többséggel, ezért lemond, és kilép a kormányból.

1901-ben új párt jelenik meg Anglia politikai életének palettáján: a harmadik erőt képviselő brit Munkáspárt[1]. A liberális választópolgárok fokoza-

[1] *Labour Party* (angolul)

tosan a munkáspárthoz pártolnak. Az 1906-os választásokat a liberálisok nyerik. Fontos szerepet játszik a kormányban **David Lloyd George** (*e.*: lojd dzsordzs) a híres ügyvéd, tehetséges szónok, bölcs politikus. Különösen népszerűvé a „lusta gazdagok"elleni beszédei tették. A forradalmi megmozdulásokat, véleménye szerint, a munkásszegénység leküzdésével lehet elkerülni.

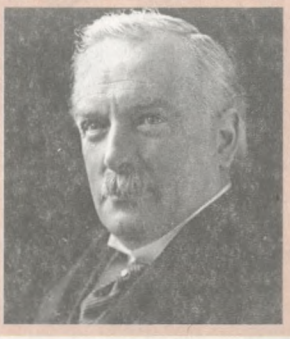

David Lloyd George *(1863–1945) Nagy-Britannia miniszterelnöke (1916–1922), lord (1945). Walesben született. Az egyetlen walesi származású miniszterelnök. Jogot tanul, ügyvéd Londonban. 1890-ben kerül be a parlamentbe a liberális párt képviselőjeként. Ekkor lesz kormánytag is. 1916-ban miniszterelnökké választják. Az utolsó liberális kormányfő. 1922-ben visszavonul a politikától.*

A liberálisok ingyenessé tették az elemi oktatást, illetve az étkeztetést a szegény sorsú tanulók számára. Megtiltották a nők beosztását éjszakai műszakba. A munkahelyi balesetben megsérültek ingyenes gyógykezelésben részesültek, és rokkantsági nyugdíjat kaphattak. 1908-ban Lloyd George nyomására a parlament törvényt fogad el a bányászok 8 órás munkanapjáról, a 70. életévüket betöltött munkások nyugellátásáról. Bevezetik a munkanélküliség és betegség esetére folyósított segélyt. A vállalkozók többé nem tudták korlátozni a szakszervezeti mozgalmakat[1] és arra kényszeríteni a trade-unionokat, hogy térítsék meg a gyárosoknak a sztrájkokkal okozott kárát. A konzervatívok azzal vádolják meg a kormányt, hogy „merényletet tervez a magántulajdon ellen".

Különösen nagy visszhangja volt az 1909-es költségvetés-tervezetnek, amely a kiadások 1%-át a szociális reformokra kívánta fordítani és növelte a tengerészet felfegyverzésére szánt összeget. Az erre szánt pénzt a vagyon, a földbirtok, és az örökség megadóztatásából kívánták előteremteni. Meg akarták továbbá emelni a dohányra, alkoholra és postai bélyegekre kivetett adókat.

A liberális és munkáspárti többségű alsóház elfogadja a költségvetést. A Lordok Háza viszont elveti azt. Ekkor Lloyd George harcot hirdet a Lordok Háza ellen. Végül is a felsőház előjogait korlátozzák. A törvények elfogadását elodázhatta, de semmiképp sem utasíthatta el. A Lordok Háza ellenállása megtört és a költségvetést elfogadták. 1910-ben VII. Edward meghal, a trónt fia, V. György örökli. Az ír kérdés továbbra is Nagy-Britannia megoldatlan problémája marad.

A XX. század elején Írországban létrejön a Sinn Fein (Mi magunk) párt, melynek fő célja az ír nemzeti kormány létrehozása, az önálló ír gazdaság megteremtése és Írország virágzó állammá való átalakítása volt.

[1] *Szakszervezeti mozgalom* – más-más iparágazathoz tartozó és különböző szakképzettségű munkavállalók egyesüléseinek szervezett mozgalma

Európa a XIX. század végén – a XX. század elején

Párizs — 1 millió fő feletti lakosú város

Kohászat és gépgyártás központja

Textilipar központja

A kitermelés központjai

Kőszén

Vasérc

Kőolaj

Vasút

Alkotmányos monarchia

Abszolút monarchia

RP — Köztársaság

1908 — Forradalom és ideje

Nemzeti felszabadító mozgalom

Elzász és Lotaringia területe, amely a porosz-francia háború után (1871) Németországhoz kerül

A három császár szövetsége (1873)

A hármas szövetség államai (1889)

Antant államok (1907)

Államhatárok 1914 elején

Számmal jelölve:

1 Luxemburgi Nagyhercegség

2 Monacói Hercegség

3 Liechtenstein Hercegség

4 Andorrai Fejedelemség

Sztrájkba lépnek a dublini[1] vasutasok, majd a villamosvezetők. A liberálisok megértették az íreknek nyújtandó engedmények elkerülhetetlenségét. 1912-ben a kormány benyújtja a parlamentnek Írország korlátozott önkormányzatáról (Home rule) szóló törvénytervezetét. Az írek létrehozhatják parlamentjüket és a parlamentnek alárendelt önkormányzatukat. A külpolitika, fegyveres erők, adószedés viszont továbbra is London kezében marad.

■ ***V. György*** *(1865–1936) Nagy-Britannia és Irország királya (1910–1936). II. Miklós orosz cár unokatestvére, akire nagyon hasonlít. Tengerésztiszti végzettsége volt, szolgált a flottánál. Az első világháború idején lemond minden német címéről és rangjáról, még a nevét is megváltoztatja* **Szás-Coburg-Gothára**l *Windsorra.*

A konzervatívok, különösen azok, akik Észak-Írországban éltek, élesen bírálták a törvénytervezetet. A protestánsok vezérei kijelentik, sohasem engedik meg, hogy az ír parlament valaha is betegye lábát Észak-Írországba. A Lordok Háza kétszer veti el a Home rule-t. Az első világháború kirobbanása után azonban a parlament mégis jóváhagyja az ír önkormányzatról szóló törvényt, igaz ugyan, hogy Észak-Írország nélkül és hatályba is csak a háború után kell lépnie.

■ **3. Németország államrendszere és politikai élete.** A német történelem 1871–1918 közötti időszakát a történészek „mérföldkőnek"nevezik. A századelő Németországa az 1871-es alkotmány szerint élte életét. A birodalom élén Poroszország királya állt, aki egyben a *császári (Kaiser)* címet is viselte. Az uralkodó volt a fegyveres erők főparancsnoka, ő nevezte ki a kancellárt, a minisztereket, s ha úgy tartotta úri kedve, közvetlenül irányíthatta a kormány munkáját. A császár hívta össze és oszlathatta fel a parlamentet, a Reichstagot. A törvényhozás két házból állt. A felsőház, a szövetségi tanács, a *Bundesrat* volt. Törvényhozói és részben végrehajtói hatalommal is rendelkezett, joga volt törvényerejű rendeleteket kibocsájtani.

A *Bundestag* (szövetségi gyűlés) töltötte be az alsóház szerepét. Általános választásokon választották meg képviselőit 5 évre (nem választhattak a katonák és a nők). A Reichstag hatásköre korlátozva volt. Amennyiben nem fogadott el valamilyen törvénytervezetet, a kancellár nyugodtan törvényerőre emelhette azt. A Bundestag által elfogadott törvényt a császárnak kellett jóváhagynia. A kormányt a kancellár jelenítette meg, miniszterek gyakorlatilag nem is voltak.

A Német Birodalom irányítói erejét a *junkerek*[2] jelentették. A XX. század elejére nemcsak megőrizték, hanem meg is növelték befolyásukat az ország életében. Kezükben tartották a kormányt, a hadsereget, a külügyet.

[1] *Dublin* – Írország fővárosa

[2] *Junker* – nemes - földbirtokos, földesúr

A porosz nemesség a Német Birodalmat a világ legharciasabb államává tette.

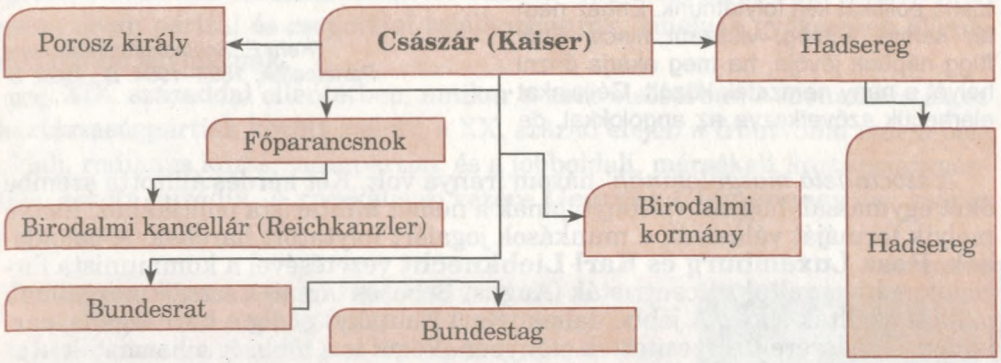

■ ***Theobald Betmann Hollweg von*** *(1856–1921) Németország kancellárja és Poroszország miniszterelnöke (1909–1917). Kancellárrá történő kinevezése előtt a brandenburgi tartomány vezetője, Poroszország belügyminisztere (1905), Németország belügyi államtitkára (1907).*

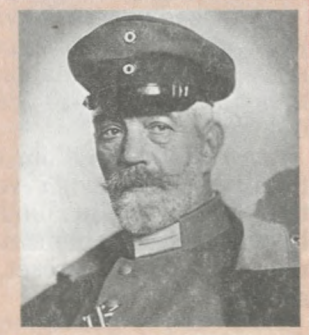

Németországban az államhatalmat egy sor párt és szervezet támogatta. A Német Konzervatív Párt a nagy földbirtokosok, gazdag gyárosok, főtisztviselők, tisztek pártja volt és nyíltan monarchista, illetve antiszemita nézeteket hirdetett. A nemzeti liberálisok a nagypolgárság érdekeit védték, és maradéktalanul támogatták a császár külpolitikáját.

A német politikai palettán a középosztályt a progresszivista párt képviselte, de találunk tagjai között munkásokat is.

A Német Katolikus Centrum Párt egyesítette soraiban a Rajna-vidék, Bajorország és a dél-német államok katolikusait. Nagyon befolyásosak voltak a Reichstagban.

A német politikai életnek, hasonlóan Oroszországéhoz, nem voltak *liberális*[1] hagyományai. Ennek okát az államtól túlságosan függő polgárság gyengeségében kell keresni. Nem élvezték továbbá a társadalmi-politikai és állami elit támogatását sem. A liberálisok támogatták a császárok világhatalmi törekvéseit, hódító háborúit, militarista politikáját.

[1] *Liberalizmus* (a francia *liberalisme* szóból, magyarul szabadelvűség) – a liberálisok felfogása szerint az egyén személyes szabadsága a társadalmi-gazdasági rendszer alapja. A szabadelvűek hívei a parlamentáris rendszernek, a szabad vállalkozásnak, a demokratikus szabadságjogoknak; síkra szállnak az általános emberi értékek és az egyenlőség mellett.

2. TANÚBIZONYSÁG

Hans Delbrück liberális könyvkiadó: „A világ urai kívánunk lenni, ezért gyarmatosító politikát kell folytatnunk. Ehhez nem fér semmi kétség, visszaút nincs. Ettől függ népünk jövője, ha meg akarja őrizni helyét a nagy nemzetek között. Céljainkat elérhetjük szövetkezve az angolokkal, de akár a britek ellenére is. Az első eset békét, a második háborút jelent."

(Kehr E. Schlachtflottenbau und Parteipolitik, 1894–1904. B., 1930, S. 309)

A *szocialista mozgalomnak*[1] három iránya volt. Két kérdés állította szembe őket egymással: hogyan viszonyuljanak a német militarista politikához, illetve melyik formáját válasszák a munkások jogaiért folytatott harcnak. A baloldaliak, **Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht** vezetésével a kommunista forradalom hívei voltak. A centristák (August Bebel és társai) a sztrájkmozgalmak mellett szálltak síkra. A jobboldaliak (Karl Kautsky) pedig a harc legális, parlamenti módszereit részesítették előnyben. Végül is a többség a harmadik utat találta inkább járhatónak. 1912-ben a parlamenti választásokon a szociáldemokraták megszerezték a mandátumok több mint egynegyedét.

A század elején aktivizálódik a német *munkásmozgalom*. Az 1901–1903 közötti időszakban a munkabeszüntetések száma 2,5-szörösére emelkedik. A sztrájkolóknak általában gazdasági követeléseik voltak: csökkentsék a munkanapot 11 óráról 9–10 órára, növeljék a fizetéseket, védjék meg őket a gyárosok önkényétől.

A német birodalom egyik legjellemzőbb sajátossága a társadalom magas fokú *militarizáltsága*[2] volt. A „pángermán" elv értelmében a németeknek történelmi feladata uralkodni más nemzetek felett. Képviselői az erő politikájának hívei voltak más nemzetekkel szemben, sürgették a hadsereg és a flotta mihamarabbi felfegyverzését, a világ felosztásáért folytatott háborúhoz való felkészülést.

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- Milyen volt a III. Francia Köztársaság helyzete az 1870–1871-es francia-porosz háborúban elszenvedett vereség után?
- Milyen területeken ért el haladást Oroszország a bevezetett reformok (jobbágyreform, zemsztvo reform, az igazságszolgáltatás reformja, hadügyi reform) következtében és milyen kérdések vártak még megoldásra?
- Mi jellemezte az Osztrák Birodalom nemzetiségi politikáját?

4. Franciaország államrendszere és politikai élete. Franciaország államrendszerét a III. Francia Köztársaság 1875-ös alkotmánya határozta meg.

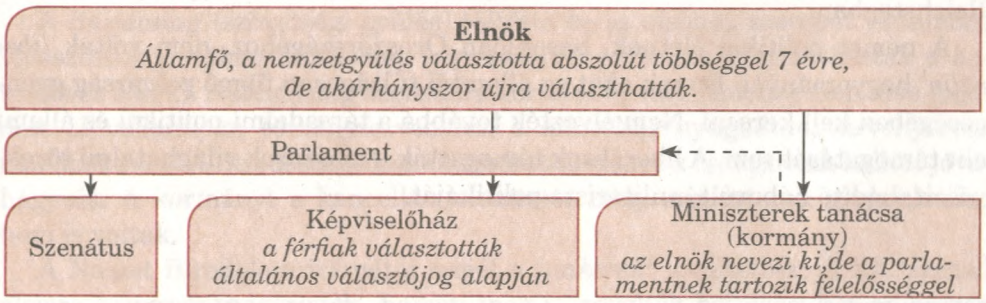

[1] *Szocialista mozgalmak* – a társadalmi egyenlőség és igazságosság elveiért küzdő szocialista irányultságú pártok mozgalma

[2] *Militarizmus* – a katonák vezető szerepe a politikában, az ország gazdaságának alárendelése a hódító háborúk céljának

Helyi önkormányzata Franciaországnak gyakorlatilag nem volt. Reális hatalommal a megyékben a prefektusok rendelkeztek, akiket a kormány nevezett ki. Mivel a francia társadalom igen sokszínű volt, ezért a politikai életben rengeteg olyan párttal és csoporttal találkozhatunk, amelyek gyökeresen ellentmondanak egymásnak.

A XIX. századdal ellentétben, amikor a harc elsősorban a monarchisták és köztársaságpártiak között zajlott, a XX. század elején a frontvonal már a baloldali, radikális köztársaságpártiak és a jobboldali, mérsékelt köztársaságpártiak között húzódik. A radikálisok vezére **Georges Clemenceau** (*e.*: zsorzs klemanszó) volt.

■ ***Georges Clemenceau*** *(1841–1929) Franciaország miniszterelnöke 1906–1909 és 1917–1920 között. Orvosi diplomát a Sorbonne-on (e.: szorbon) szerzett. Egy ideig orvosként praktizált. Politikusként a revans híve volt Németországgal szemben az 1870–1871-ben elszenvedett francia vereségért. A radikális köztársasági párt egyik alapítója. Tigris-nek hívták éles kirohanásai miatt a parlamentben, de a Győzelem atyja megtisztelő névvel is őt illették az első világháborúban aratott francia győzelemért. A párizsi békekonferencia vezetője. 1920-ban visszavonul a politikai élettől, és publicisztikával kezd foglalkozni.*

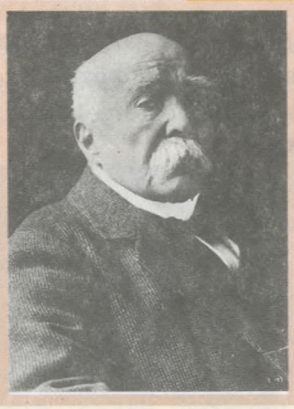

A radikális párt nagyon népszerű volt a városi kispolgárság és parasztság körében. Céljaik között a köztársaság és a magántulajdon védelme, az egyház túlsúlyának megszüntetése, a nagy monopóliumok államosítása és a progresszív jövedelemadó bevezetése szerepelt.

A XX. század elején a francia parlamentben több tucat párt és csoport működött, azonban kormánytöbbséggel egyik sem rendelkezett. Erre csak pártok tömbjei lehettek képesek, amelyek nagyon sokszor gyengének bizonyultak, ezért az általuk létrehozott kormányok is tiszavirág életűek voltak. 1900 és 1914 között 13 kormány váltotta egymást az ország élén és átlagban egy évet regnált, de volt olyan is, amelyik mindössze 2–3 hónapot.

A francia politika fontos tényezője a század elején a „reváns eszméje". A revansisták Németországot örökös ellenségnek tartották és bosszú hadjáratra szólítottak ellene Elzász és Lotaringiáért.

Az 1902-es választásokon a radikálisok és szocialisták baloldali tömörülése győzött. A győztesek szociális reformokat (a nyugdíjakról, a 8 órás munkanapról) ígértek. A kormányfő először Emilé Combes (*e.*: emil komb), majd 1906-tól Georges Clemenceau volt. Az első világháború kezdetéig a radikálisok nem engedték ki a kezükből a kormányzást. 1902–1905 között a parlament törvényt fogadott el az egyház elválasztásáról az államtól és az iskolától. A többi beígért törvény elfogadását a radikálisok sokáig elodázták. Csak Clemenceau kormányból való kiválása után, 1910-ben fogadja el a parlament a nyugdíjtörvényt. A franciák 65. életévük betöltése után mentek nyugdíjba, az angolok és a németek pedig 70-től.

A francia munkásmozgalomnak volt egy sor sajátossága. A szakszervezetek (szindikátusok) később jelentek meg, mint Németország hasonló szervezetei. Azonban radikalizmusuk túlszárnyalta az európai országok érdekvédelmi szervezeteinek az elszántságát. A két század fordulóján az egy iparágban dolgozók föderációkba tömörülnek, a más-más szakmájú munkásszövetségek pedig munka tőzsdéket hoznak létre. A föderációk és munka tőzsdék megalakítják az általános munkaügyi szövetséget. A szövetség segített a dogozóknak munkát keresni, kitanulni valamilyen új szakmát.

A radikális kormányok stratégiai külpolitikai partnere ekkor a németek elleni harcban és a gyarmatbirodalom kiépítésében Anglia.

5. Az Orosz Birodalom a XX. század elején. Az orosz államrendszer sokban különbözött az európaitól. 1894-ben apja, III. Sándor halála után, a birodalom trónját II. Miklós foglalja el.

***II. Miklós* (1868–1918)** *az utolsó orosz cár (1894–1917), III. Sándor és Marija Fjodorovna legidősebb fia. 1894 októberében 26 évesen koronázták császárrá. Uralkodása időben egybeesett a politikai harc kiéleződésével Oroszországban és annak háborús veréségeivel. 1915-től az orosz hadsereg főparancsnoka. 1917 márciusában a forradalom idején kénytelen lemondani a trónról. 1918 júliusában családjával együtt a bolsevikok kivégzik. 2000-ben az Orosz Pravoszláv Egyház szentté avatta.*

Míg Európa országainak államrendszere egyre demokratikusabbá válik, addig Oroszország az abszolutizmus utolsó szigete marad, korlátlan cári hatalommal.

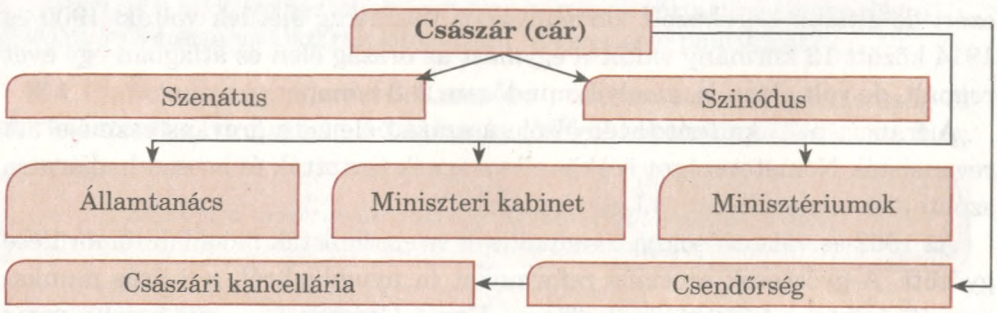

Az ország irányításában II. Miklós egy jól szervezett hivatalnok hadseregre támaszkodott, amely még a XVIII. század végén jött létre. Az orosz belpolitika megszokott jelensége volt a gyakori kormányváltás. II. Miklós uralkodása első tíz esztendeje alatt öt belügy- és oktatásügy-, illetve négy külügyminisztert mozdított el állásából.

Az államtanács tanácskozói jogokkal rendelkező törvényhozó testület volt, tagjainak kinevezése életük végéig szólt. Javaslataikkal nem korlátozhatták a

cár szabadságát. A végrehajtó hatalom szerepét betöltő minisztertanács, amely még I. Sándor idején jött létre, hasonló jogokat gyakorolhatott.

Az I. Péter által életre hívott szenátus az ország Legfelsőbb Bíróságaként működött. A szenátorok egész életükben viselték ezt a címet. Ők ismertették, magyarázták az új törvényeket és ellenőrizték a betartásukat.

A XX. század elején az önkényuralom hatalma megőrzésére törekedett. A rendszer ellenzéke elsősorban az értelmiség soraiból került ki. A két század fordulóján, a marxizmus terjedésének hatása alatt, jelentősen aktivizálják tevékenységüket a szabadelvűek. 1903-ban a szociáldemokraták között szakadás áll be. A jobboldali radikálisokat *menshevikeknek*, a baloldaliakat pedig *bolsevikoknak* nevezték. Az utóbbiak vezére Vladimir Uljanov – Lenin volt.

Az oroszországi parasztságnak az érdekeit a *Szocialista Forradalmárok Pártja* (eszer párt) védte. Az eszerek azon a véleményen voltak, hogy Oroszország más, az európaitól eltérő úton fejlődik, és a földet szét kell osztani a parasztok között.

A cárizmus oroszosító politikát folytatott a nemzeti kisebbségekkel szemben. Betiltottak minden nemzetiségi mozgalmat, 1914-ben nem engedélyezték Tarasz Sevcsenko születésnapjának méltatását.

Az 1904–1905-ös orosz–japán háború hazafias érzéseket ébresztett az oroszok szívében, elvonva így figyelmüket a valós problémákról. Vjacseszlav Pleve belügyminiszter meg is jegyezte Alekszej Kuropatkin hadügyminiszternek: „Ön nem ismeri Oroszország belső helyzetét, a forradalmat csak egy jó kis győztes háborúval kerülhetjük el."

Azonban ez a háború nem bizonyult „kicsinek" és egyáltalán nem végződött győzelemmel. Az orosz kormányt is meglepve, Japán elsőként támadott. 1904-ben lerohanják Port Arthurnál az orosz flottát. A háború minden egyes napja 3 millió orosz arany rubelt nyelt el. Oroszország vesztesége 1904-ben 2 milliárd rubelt tett ki. Hiába a sok pénz, az orosz hadsereg Mandzsúriában vereséget szenved, Port Arthur decemberben megadja magát a japánoknak, a világ tengereit bejáró orosz flotta pedig elsüllyed.

Az 1905-ös portsmouth-i (*e.*: portszmuszi) béke értelmében Oroszország Japánnak adja mandzsúriai területeit, Port Arthurral, Szahalin déli részét, elismeri Japán jogát érdekei érvényesítésére Koreában.

Ez a drámai vereség felháborította az orosz társadalmat és felgyorsította a **forradalmi eseményeket.** A szórványos munkás- és parasztmegmozdulások 1905-ben forradalommá alakulnak. Az eseményeket 1905. január 9-e gyorsítja fel. Ezen a napon Georgij Gapon pópa Pétervárott békés munkásfelvonulást szervez a Téli Palotához. Petícióban akarják II. Miklóst megkérni arra, hogy könnyítsen a nép életén. A petíciót 150 ezren írták alá. Azonban a „jóságos cár atyuska" az emberek közé lövet. Több mint ezren vesztették életüket, ötezren pedig megsebesültek[1]. Ez a nap *Véres vasárnap*ként került be a történelembe. A történtek hatására tömegtüntetések kezdődnek Ukrajnában is: Kijevben, Katerinoszlavban (ma Dnyipropetrovszk), Odesszában, Harkivban, Mikolajivban.

[1] Gaponnak sikerül ekkor elmenekülnie. A forradalmárok később elfogják, és 1906 márciusában Pétervár elővárosában felakasztják

A forradalomban a társadalom minden rétege részt vett: az értelmiségtől a vállalkozókon, munkásokon, parasztokon át a tanulókig, diákokig és katonákig. 1905 nyarán a békés tüntetések fegyveres összecsapásokba torkollanak a csendőrséggel és a hadsereg egységeivel. Létrejönnek a forradalom hatalmi szervei: a tanácsok. 1905 júniusában fellázadnak a Patyomkin cirkáló matrózai, akik között nagyon sok ukrán volt. Hasonló matrózfelkelés zajlott Szevasztopolban Petro Schmitt hadnagy vezetésével. 1905 novemberében pedig a kijevi utászok mozdulnak meg B. Zsadanyivszkij ezredes irányításával. Katonai felkelések robbannak még ki Harkivban, Csernyihivben, Poltavában, Bila Cerkvában.

A forradalom terjedésének arányai megijesztik, és engedményekre kényszerítik a cárt. 1905. október 17-én II. Miklós aláírja az *Októberi Kiáltvány*t.

3. TANÚBIZONYSÁG

Kivonat az Októberi Kiáltványból:

„...A kormány feladata az, hogy teljesítse megingathatatlan akaratunkat:

1. A személy sérthetetlenségén, a lelkiismereti, szólás, gyülekezési és egyesülési szabadságon alapuló jogok ajándékozása a lakosságnak.

2. Választójog biztosítása az Állami Dumába történő választásokon mindazon osztályok képviselői számára, akik ilyennel eddig nem rendelkeztek.

3. Megállapítani, hogy törvényeket csak az Állami Duma hagyhat jóvá, és a nép képviselőinek joga van felügyelni a hatalom tevékenységének törvényességét."

(Государственная дума в России в документах и материалах . М., 1957.С. 90-91)

Miklós nem rejtette véka alá, hogy csak azért szánta rá magát erre a lépésre, mert a forradalom megsemmisítéssel fenyegette a monarhiát.

4. TANÚBIZONYSÁG

Kivonat II. Miklós édesanyjához 1905. október 19-én írt leveléből:

„...Az adott helyzetben két lehetőségem volt. Vagy kinevezek egy energikus katonát, aki megpróbálja elfojtani ezt az egészet, vagy pedig szabadságot adok a népnek és a törvényeket is az Állami Duma hagyhatja jóvá. Ez nem más, mint az Alkotmány. Csak az vigasztal, hogy ez isten akarata és így talán kilábalunk abból a káoszból, amelyben vagyunk már majd egy éve."

(Радзинский Э. Три царя. – М.: АСТ , 2007.С. 518)

A kiáltványban megfogalmazott ígéretekkel a kormánynak sikerült lecsendesíteni a forradalmi hevületet. 1906-ban összeül az Állami Duma, amelynek 102 ukrajnai képviselője volt. Az első Állami Dumában megalakul az Ukrán Parlamenti Hromáda (közösség) 45 taggal. Orosz nyelvű sajtókiadványuk címe: *Ukrán hírnök*. A közösség Ukrajna autonómiájáért harcolt. Mihajlo Hrusevszkij még egy nyilatkozatot is megfogalmazott, amelyet csak azért nem olvashattak fel, mert a dumát 1906 júliusának elején feloszlatták.

A forradalom 1906-ban tovább folytatódott sztrájkokkal, a parasztok, katonák és matrózok felkeléseivel, a lett „erdei testvérek" és grúz „vörös századok" megmozdulásaival.

A duma egyre inkább idegesítette a cárt radikális kijelentéseivel. Végül is feloszlatja azt és új választásokat ír ki. A második Állami Dumában (1907 januárja-júniusa) szintén volt ukrán közösség, 47 taggal. Folyóiratuk címe: *A duma hírei – a mi ügyünk*. A második Állami Duma ukrán közössége is Ukrajna autonómiájáért, a helyi önkormányzatok megszervezéséért, az ukrán nyelv bevezetéséért küzdött az iskolákban, bíróságokon, templomokban, tanítóképzőkben. Ukrán Nyelv és Irodalom, illetve Történelem Tanszékeket akartak nyitni az egyetemeken is.

A második Állami Duma még radikálisabbnak bizonyult az elsőnél. A cár ezért 1907 júniusában feloszlatja. Véget ér a forradalom. Az Állami Duma tevékenységének az volt az egyik legnagyobb pozitívuma, hogy a cár hatalmát először korlátozta választott képviseleti testület. Oroszország fokozatosan alkotmányos monarchiává alakul át. A monarchia mély válságot él át, az uralkodó család mellett kétes elemek jelennek meg. Ilyen volt Grigorij Raszputyin pópa, aki bölcsnek adta ki magát, különleges képességekkel. Óriási befolyása volt még az államügyekre is.

6. Ausztria-Magyarország a XX. század elején. Az Osztrák-Magyar Monarchia kétközpontú, dualista állam[1] volt, amely 1867-ben jött létre az osztrákok és magyarok közötti kiegyezés következtében. A birodalomban gyakorlatilag három kormány működött: a magyar, az osztrák és a közös osztrák-magyar.

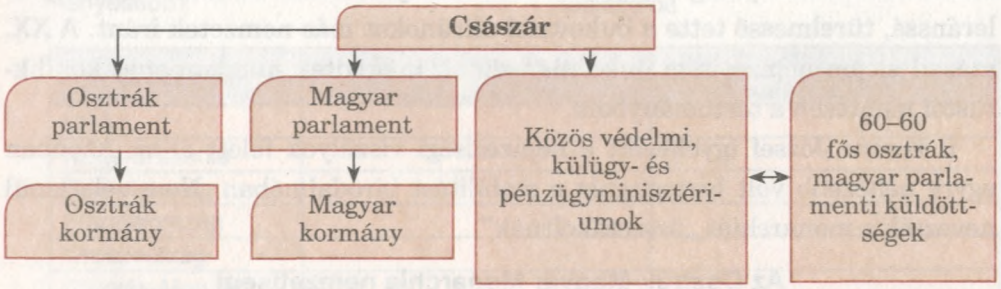

A birodalom legtekintélyesebb, összetartó ereje a császár **I. Habsburg Ferenc József**[2] személye volt.

I. Habsburg Ferenc József *(1830–1916) Mária Terézia ükunokája. Szakmáját tekintve könyvkötő. Egyformán próbált viszonyulni a birodalom minden népéhez. 1867-ben megerősítette Galícia autonómiáját, támogatta az ukrán politikusok részvételét a birodalom irányításában. Hat nyelven beszélt. Nem szerette a műszaki újításokat. Irtózott az autóktól, lifttől, ventillátortól, telefontól, nyomdagéptől. Tüdőgyulladásban halt meg.*

[1] *Dualista monarchia* – államigazgatási forma, amelyben a császár mellett kormány és parlament is működik. Az államfő maga nevezi ki a kormányt, amely neki tartozik felelősséggel. A császár megvétózhatja (betilthatja) a parlament által elfogadott törvényeket.

[2] Mivel I. Ferenc József Habsburg volt, ezért az Osztrák-Magyar Monarchiát Habsburg Monarchiának is szokás nevezni

I. Ferenc József Ausztria császára és Magyarország királyaként a kezében tartotta a fegyveres erőket és a külpolitikát, a birodalomban zajló belső folyamatokra azonban nem volt igazán befolyással.

A parlamenti küldöttségek hol Bécsben, hol Budapesten üléseztek felváltva. Az osztrákok és magyarok számára elsősorban a nemzeti kormányok rendeletei voltak fontosak és nem a közösen elfogadott törvények.

Gyengítette a birodalom stabilitását társadalmának sokszínű nemzetiségi összetétele. Más szláv népek mellett az osztrák császár és magyar király alattvalói voltak a galíciai, bukovinai és kárpátaljai ukránok is. Az ukrán politikusok harcoltak az egyenlő választójog bevezetéséért népük számára. A sokezres tüntetések nyomására Bécs 1907-ben végre könnyít a választási procedúrán. Ennek eredményeként az osztrák parlamentbe 32 ukrán képviselő kerül be (Galíciából – 27, Bukovinából – 5).

Másik részről az ukránok mindig békességben és egyetértésben tudtak együttműködni más nemzetek fiaival. Az osztrák területek közül nemzetiségi szempontból Bukovina volt a legszínesebb. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 305 ezer ukrán, 273 ezer román, 168 ezer német, 102 ezer zsidó, kevés magyar, illetve lengyel élt itt. A német az államigazgatás és felsőoktatás, az ukrán és a román pedig Bukovina hivatalos nyelve volt. Ez a sokszínűség toleránssá, türelmessé tette a bukovinai ukránokat más nemzetek iránt. A XX. század elején nemzetiségi önkormányzatok működtek mindennemű konfliktustól mentesen a tartományban.

I. Ferenc József igyekezett a nemzetiségi viszályok felett állni. Azonban egyre nehezebb volt biztosítania a stabilitást birodalmában. Nem véletlenül nevezték a monarchiát „összetákoltnak".

Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi összetétele 1910-ben (%-ban)

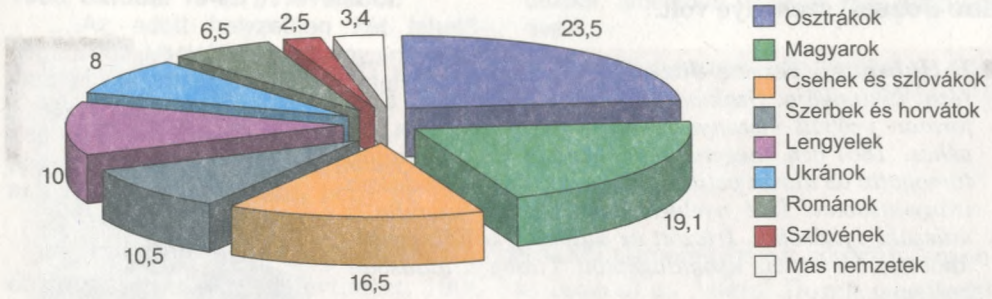

5. TANÚBIZONYSÁG

„...Ausztria nem szánta el magát döntő lépésre a nemzetiségi politikában. Bécs általában mindig meghátrált Pest-Buda előtt.

...Az Osztrák-Magyar Monarchia a háború előtt a nemzetiségi kérdések klaszszikus laboratóriuma volt. A birodalom népeinek felszabadító mozgalmai az első világháború alatt bebizonyították, hogy Kelet-Európa új politikai berendezkedése elképzelhetetlen a Habsburgok államának felszámolása nélkül.

(Бочковський О.І. Вступ до націології УТГІ. Мюнхен, 1991–1992, с.45)

Kérdések és feladatok

1. Mutassátok meg a térképen az USA-t, Nagy-Britanniát, Németországot, Franciaországot, Oroszországot és az Osztrák-Magyar Monarchiát a XX. század elején!
2. Értelmezzétek a következő fogalmakat: junker, liberalizmus, dualista monarchia, autonómia, militarizmus!
3. Hasonlítsátok össze az USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia államrendszerét, politikai életének sajátosságait! Mi bennük a közös és mi az eltérő?
4. Jellemezzétek Theodore Roosevelt *Becsületes játszma* és Thomas Woodrow Wilson *Új szabadság* elnöki programjait! Használjátok fel munkátok során az *1. Tanúbizonyság* anyagait! Mennyire voltak ezek az elnöki programok célravezetők?
5. Hasonlítsátok össze Joseph Chamberlain konzervatív és David Lloyd George liberális kormányának a belpolitikáját Nagy-Britanniában! Melyik volt eredményesebb?
6. Hasonlítsátok össze a radikálisok és a baloldali tömörülés kormányának politikáját Franciaországban!
7. A *2. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával bizonyítsátok be, hogy a német politikai pártok támogatták a császárok világhatalmi törekvéseit!
8. A *3.* és *4. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával fogalmazzátok meg az 1905–1907-es forradalom kiváltó okait, vázoljátok fel főbb eseményeit és határozzátok meg következményeit!
9. Véleményetek szerint miért volt elmaradott Oroszország politikai fejlődése? Hogyan változott meg az ország államrendszere az Állami Duma megalakulása után?
10. Az *5. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával határozzátok meg az Osztrák-Magyar Monarchia politikai életének a sajátosságait!
11. Töltsétek ki *Az USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia államrendszerének, politikai életének sajátosságait* bemutató összehasonlító táblázatot!

Országok	Az államrendszer sajátosságai	A politikai élet sajátosságai
USA		
Nagy-Britannia		
Németország		
Franciaország		
Oroszország		
Osztrák-Magyar Monarchia		

Főbb események

1901–1906 – Theodore Roosevelt elnöksége
1901 – A Labour Party (Munkáspárt) létrejötte Nagy-Britanniában
1905–1907 – forradalom Oroszországban
1914 – trösztellenes törvények az USA-ban

3. §. USA, NAGY-BRITANNIA, NÉMETORSZÁG, FRANCIAORSZÁG, OROSZORSZÁG, AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE A XX. SZÁZAD ELEJÉN

A XX. század elején tovább folytatódik az ipari civilizációk robbanásszerű fejlődése. A piac az árutermelés fő szabályozójává válik. Időről időre, a válságok alatt, az állam mégis beavatkozik a gazdaságba. A hagyományos agrártársadalmak helyén létrejövő ipari civilizációkban a gépi termelés veszi át a vezető szerepet, jelentős munkamegosztással. Ezek a változások teszik világelsővé Európát a századfordulón, és naggyá az USA-t a későbbiekben.

Társadalmi-gazdasági fejlettségük alapján az államokat három csoportra, „fejlettségi szintekre" oszthatjuk.

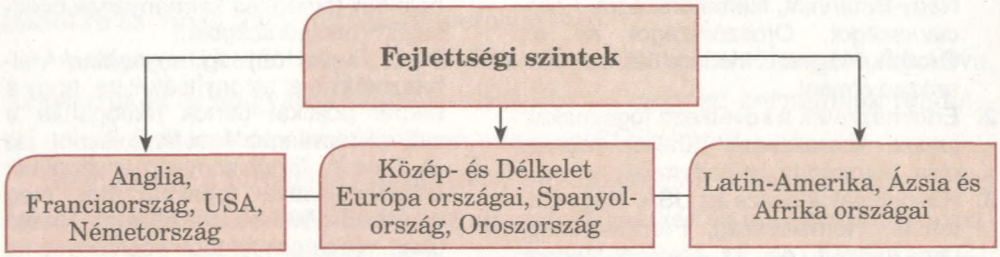

Németország, Olaszország és Japán a századelőn követelni kezdi „helyét a nap alatt".

1900–1903 között a világgazdaság mély válságot él át. Ez felgyorsítja a *modernizációs folyamatokat*[1], a termelés koncentrációját, a műszaki újdonságok és gyártási módszerek alkalmazását az iparban. Magabiztosan válik élenjáró ágazattá a gépgyártás. Jelentősen nő az acélgyártás, melyben az USA válik világelsővé. Egyre jobban elterjednek az új energiaforrások: a villamos energetika és a kőolaj. A közlekedés fokozatosan behálózza a földgolyót, és egységes egésszé kovácsolja az országokat.

Az ipari fejlődés megváltoztatja a társadalom szerkezetét, még inkább kézzelfoghatóvá teszi a különbségeket és kiélezi a viszonyt az államok között, ami végeredményben nemzetközi konfliktusokhoz és háborúhoz vezet.

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- Milyen tényezők hatására kezdett gyorsabban fejlődni az USA gazdasága a XIX. század utolsó harmadában?
- Miért veszítette el ipari világelsőségét Nagy-Britannia a XIX. század végén?
- Mi jellemezte Németország kül- és belpolitikáját Otto von Bismarck idején?
- Hogyan befolyásolták Oroszország és Japán fejlődését az 1860–1870-es, illetve a Meiji reformok?

1. Az USA társadalmi-gazdasági fejlődése. A század elején a világelsőség stafétabotja végérvényesen átkerül Nagy-Britanniából az Amerikai Egyesült Államokba. 1913-ban az USA több ipari terméket állít elő, mint Franciaország, Németország és a britek együttvéve. Mivel időben áttérnek a posztókészítésről az acélmozdonyok gyártására, ezért versenyképesebben tudnak termelni, lényegesen kisebb ráfordítással. Az amerikai gazdaság fölénye a részvénytársaságok jövedelmének és befolyásának, illetve tőkebefektetéseinek a növekedésében nyilvánul meg. Csökkennek a társadalmi feszültségek.

USA a XX. század elejére világhatalommá válik a megtermelt ipari áruk mennyisége terén.

A gyors gazdasági felemelkedés egyik okát az Európától és pusztító háborúitól való távolságban kell keresnünk. Az USA ezért fegyverkezésre alig költött

[1] *Modernizációs folyamatok* – a jelenkor követelményeinek megfelelő változások

Az ipari termelés éves növekedése a XX. század elején (%-ban)

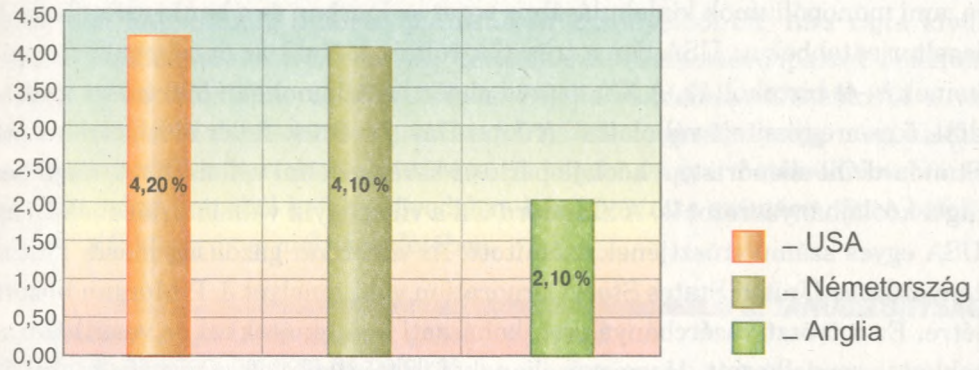

és gyalogsága nem is volt. Kedvező tényezőnek számított még ebből a szempontból a kellemes éghajlat és az öreg kontinensről, így Ukrajnából is érkező bevándorló hullám (1870 és 1914 között 30 millió ember jön ide). Az ukrán emigránsok, akik elsősorban Kárpátaljáról, Észak-Bukovinából és Galíciából származtak, a XIX. század második harmadában indulnak meg tömegesen az Új világba szerencsét próbálni. Az első bevándorlók között voltak azok a kelet-ukrajnai protestánsok, akik a vallási üldöztetések elől menekültek ide. Földet kaptak a választott hazában, amit szorgalmasan meg is műveltek. Először Virginia államban, majd Észak-Dakotában telepednek le, ahol megalakítják Ukrajna községet.

Az új iparágak – elektronika, repülőgépgyártás, személygépkocsi-gyártás, vasúti közlekedés – fejlődnek gyorsabb ütemben. A század elejére vasúti sínek kötnek össze minden államot. Négy transzkontinentális (az egész kontinenst átszelő) vasútvonal épül, melyeken jelentős áruforgalom zajlik Kelet és Nyugat között. Az USA területén összpontosul a világ összes sínpárjának több mint a fele. A vasúti építkezésekre fordított pénzösszegek 1/3-át a külföldi tőkebefektetések tették ki. Ez a közlekedési forma a századelőn a gazdasági növekedés fontos tényezőjévé válik: elősegíti a termékek önköltségének csökkentését, a munkatermelékenység növekedését, a városok fejlődését és az amerikai mezőgazdaság helyzetének megerősödését a nemzetközi piacokon. Az amerikai áru olcsóságának köszönhetően javul a versenyképessége. Már 1913-ban USA adja a világ ipari exportjának a harmadát.

Az USA részaránya a világ ipari termelésében (%-ban)

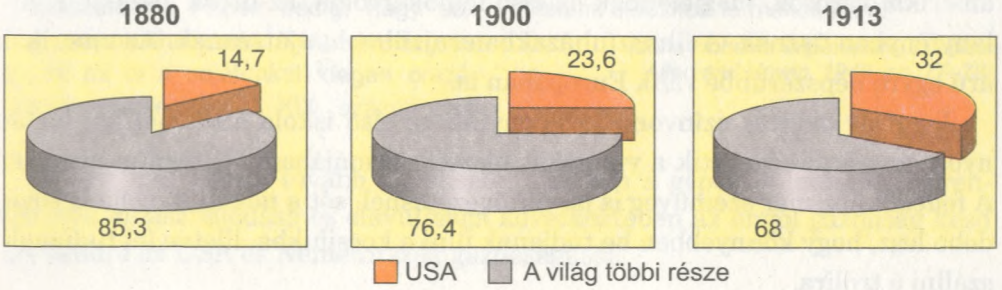

A felgyorsult iparosítás következtében végbemegy a termelés koncentrációja, ami monopóliumok kialakulásához vezet az iparban és a banki szférában. A legelterjedtebbek az USA-ban a trösztök voltak, melyek az ország ipari termékeinek ¾-ét birtokolták. A XX. század elején az Államokban 800 tröszt működött, 5 ezer egyesített vállalattal. A John Davison Rockefeller által létrehozott Standard Oil ellenőrizte a kőolajlepárló és kereskedelmi vállalatokat, majd pedig a kőolajbányászatot is. A Standard Oil a világ egyik vállalatóriásának és az USA egyes számú trösztjének számított. Az amerikai gazdaság másik fontos tényezője az United States Steel Corporation volt, amelyet J. P. Morgan hozott létre. Ez a tröszt vasércbányákkal, kohászati kombinátokkal és vasúthálózatokkal is rendelkezett. Hogy spóroljanak a fizetéseken, olcsó gyermekmunkát alkalmaztak.

1. TANÚBIZONYSÁG

Amerikai gyermekmunkások

A gazdasági növekedés pozitívan befolyásolta az emberek mindennapi életét. Az üzletek polcain olyan műszaki újdonságok jelennek meg, mint az elektromos tűzhely, ventillátor, varrógép, mosógép, porszívó. Henry Ford benzinmotoros személygépkocsikat kezd gyártani. 1903-ban beköszönt az autók korszaka. Sok amerikainak lesz telefonja és rádiója. Csak Bibliából forgott több közkézen, mint árukatalógusból. A XX. század elején gyorsan épülnek az amerikai városok, megjelennek az első felhőkarcolók, az utcák éjszaka is villanyfényben úsznak. A filmszínházakban rajzfilmeket játszanak. Az amerikai áru egyre népszerűbbé válik Európában is.

Javul az oktatás színvonala. Megnyílik az első iskola afroamerikai kislányok számára; bevezetik a vizsgákat tesztek formájában. Változik a divat is. A fejfedőkhöz már szemüveg is jár autóvezetésnél, sőt a nők szoknyája is rövidebb lesz, hogy könnyebben be tudjanak ülni a kocsijukba, illetve fel tudjanak szállni a trolira.

2. Nagy-Britannia gazdasága a XX. század elején. A század elején Amerika mellett Nagy-Britannia számított a világ leghatalmasabb államának. 1900-ban még mindig a korai iparosítás eredményeiből élt, hisz rajta kívül csak USA, Belgium és Németország rendelkezett számottevő iparral. Jelentős volt még kereskedelme és tőkekivitele. Anglia rendelkezett ezenkívül a világkereskedelmi flotta 40%-val, tőkeexportjának nagysága pedig meghaladta a franciákét és németekét együttvéve. A hatalmas gyarmatbirodalomból és kereskedelmi flottából befolyó jövedelem lehetővé tette számára pénze befektetését a földgolyó bármely szegletében.

2. TANÚBIZONYSÁG

Solsbury angol lord szavai: „Ahol megjelenik az angol hatalom és befolyás, megjelenik a béke és felvirágzás. A társadalom gazdagodik, ezért a népek és vallások tárt karokkal várják és üdvözlik a brit irányítást".

(Uzoigwe G. N. Britain and the Conquest of Africa 1862–1902. Ann Arbor: University of Michigan press, 1974, p. 56)

Az angol font sterlinget mindenütt elfogadták fizetőeszközként. London volt a világ kereskedelmi és pénzügyi központja.

A XX. század elején ez a töretlen fejlődés látványosan megtorpan. A brit uralom ideje lejár. Eddig az angol áru minőségével magasan fejlett iparának köszönhetően senki sem szállhatott versenybe, ezért tudta uralni az egész európai piacot. De ipari forradalmak idővel máshol is végbementek, fejlődni kezdtek a helyi gazdaságok és javult az előállított áru minősége. Ezért az angoloknak újabb nyersanyag-, felvevő-, és olcsó munkaerőpiac után kellett nézniük. Az amerikaiak és németek nem függtek többé Angliától, sőt harcba is szálltak vele a nemzetközi porondon, a brit gyarmatokat is ide értve.

3. TANÚBIZONYSÁG

John Hobson angol közgazdász írása arról, hogyan magyarázták a gyarmatosítók az újabb gyarmatok megszerzésének szükségességét 1902-ben: „A gazdasági gyarapodás miatt egyszerűen szükségünk van újabb piacokra, ahová befektethetjük pénzünket és felhasználhatjuk népünk állhatatosan kitartó erejét. A fejlett országok számára ez életbe vágóan fontos. A termeléssel és kereskedelemmel foglalkozó városi lakosság sorsa nagyban függ a külföldről vásárolt nyersanyagtól és élelmiszerektől. Ahhoz pedig, hogy sok árut importálhassunk, kénytelenek vagyunk mi is a sajátunkat idegen országokban értékesíteni. A XIX. század első harmadában ez könnyebben ment, mivel a mi termékeink messze jobb minőségűek voltak, mint a külhonban előállítottak.

...1870 után iparunk és kereskedelmünk kivételezett helyzetét komolyan kezdi veszélyeztetni a gyorsan fejlődő Németország, Amerika és Belgium. Nemcsak régi piacainkat hódítják el tőlünk, hanem betörnek belterületeinkre is. Ezek az okok kényszerítettek bennünket arra, hogy újabb piacok után nézzünk. A trópusokon találtunk rájuk, ahol nagy volt a kereslet az általunk előállított termékek iránt."

(John Hobson. Imperialism. London: Allen and Unwin, 1948, pp. 77–78)

A brit ipar ugyan tovább növekszik, azonban a gépek és műszaki berendezések elhasználódása és elavultsága következtében az angol gazdaság kezd lemaradni az USA és Németország gazdaságától.

Nagy-Britannia részaránya a világ ipari termelésében (%-ban)

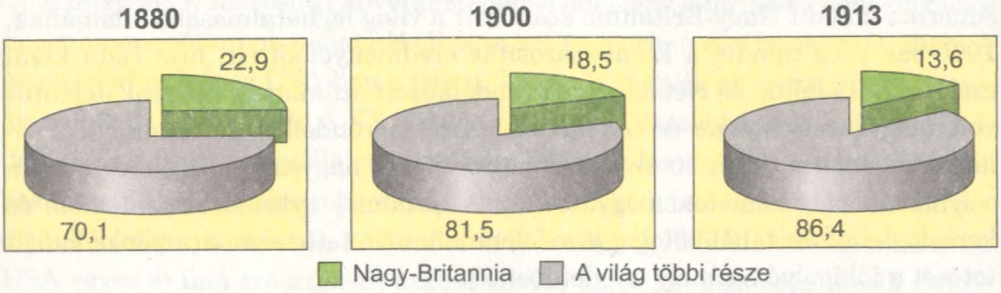

Az acélgyártás volumenét tekintve Angliát elhagyja Németország és az USA, a szénbányászatban, illetve a vaskohászatban pedig szintén az Amerikai Egyesült Államok szorítja a második helyre. A modern technológiák alkalmazásának és a jobb munkatermelékenységnek köszönhetően az amerikai és német áruk sokkal olcsóbbak lesznek, így a britek fölé kerekednek a nemzetközi piacokon.

Nagy-Britannia mezőgazdaságában a kis parasztgazdaságok voltak túlsúlyban, de Írországban megmaradtak még a földesúri nagybirtokok. A brit mezőgazdaság már képtelen saját lakosságát élelmiszerrel ellátni, ezért a kormányok a mezőgazdasági termékek importjára szorulnak.

■ **3. Németország és Franciaország társadalmi-gazdasági fejlődése.** A német gazdaság fejlődését a XX. század elején leginkább a termelés és tőke koncentrációja, a monopóliumok helyzetének megerősödése jellemezte. Az ezer főnél több munkást foglalkoztató vállalatok száma a század első évtizedében megkétszereződött.

A termelésben a legkorszerűbb gépeket és berendezéseket, illetve gyártási módszereket alkalmazták. Ez lehetővé tette Németország számára, hogy hatalmas ipari állammá váljon. A németek többsége ipari munkás volt, a mezőgazdaságban egyre kevesebben dolgoztak. A bérmunkások száma 1882 és 1907 között 5,9 millióról 10,9 millióra emelkedett. Franciaországtól eltérően, ahol rengeteg kisüzem működött, Németországban a termelő vállalatok fele több mint ezer munkást alkalmazott.

Németország részaránya a világ ipari termelésében (%-ban)

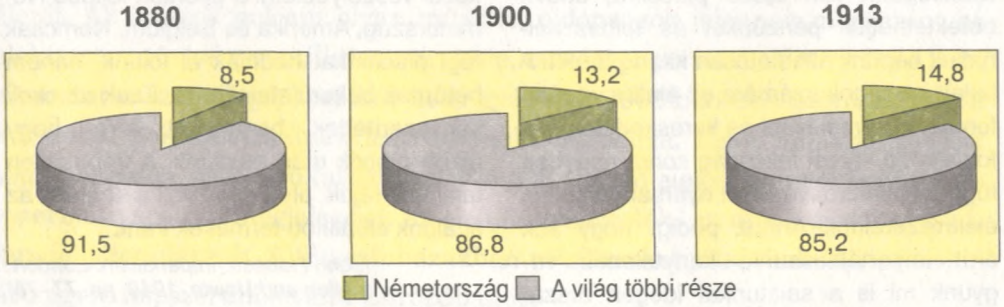

Németország ipara és mezőgazdasága fejlődik ekkor a leggyorsabban Európában. A világon pedig csak az USA-ban állítanak elő több árut, mint a németek. Az ipar zászlós hajói a kohászati konszernek voltak Thyssennel és Kruppal, az acélkirályokkal az élen, de a gazdasági élet fontos tényezőinek számítottak még a I. G. Farbenindustrie vegyipari és az Allgemeine Elektricitäts-

Gesellschaft (*e.*: farbenindusztrí és állgemájne elektrikitéc gezellsaft) elektronikai konszernek is, illetve a Rajna–Vesztfáliai szén-szindikátus. Németország megelőzte Nagy-Britanniát a gazdasági élet minden területén. Különösen látványos volt ez az előny a vegyiparban és az elektrotechnikai ágazatban.

A mezőgazdaságban megőrizték pozícióikat a junkerek, akik átlagosan 100 hektár földdel rendelkeztek. Az ő kezükben összpontosult a megművelt területek harmada. A korszerű agrotechnika és műtrágyák alkalmazásának köszönhetően megkétszereződik a búza- és burgonyatermesztés, valamint e termékeknek a német exportja is. A századelőn a külföldi német befektetések 3, 5-szörösére növekednek.

Fontos szerepet játszanak a nemzetközi életben a nagy német bankok. Az ország kilenc vezető pénzintézete tartja kezében ekkor a banki tőke 83%-át. 1902 és 1913 között a német tőkekivitel háromszorosára emelkedik. Ennek ellenére az angolok még így is négyszer több pénzt invesztálnak más országok gazdaságába, mint a németek.

Franciaország gazdasági fejlődésének üteme a század elején sokkal lassúbb, mint a németeké. Mint ahogy azt az 1–2. §-ban olvashattátok, a francia gazdaságot az olyan kis vállalatok túlsúlya jellemezte, amelyek 10 főnél kevesebb munkást alkalmaztak. A mezőgazdaság műszaki felszereltségét tekintve a franciák a tizedik helyre kerültek a világon. Elzász és Lotaringiának az elvesztése lelassította az ország iparosításának folyamatát.

Németországtól és Angliától eltérően Franciaország továbbra is agráripari ország maradt. Az ország lakosságának 43%-a a mezőgazdaságban dolgozott. Népességnövekedése lassú volt. Míg Németország lakossága 1871 és 1913 között 26 millió fővel növekedett, addig a franciák 3,6 millióval lettek többen. Ez nagyon veszélyes volt a francia állambiztonságra nézve, hisz a hadseregben is részarányosan kevesebb katona szolgálhatott.

Franciaország részaránya a világ ipari termelésében (%-ban)

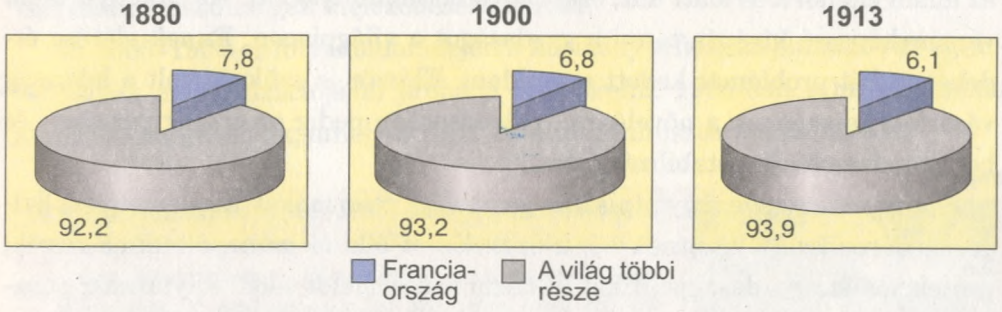

A francia ipar fejlődésének üteme viszonylag nem volt jelentős (évi 2,5%), Angliáé azonban még ennél is gyengébbnek bizonyult. A növekedés gyorsaságában megelőzte őt Németország és az USA, az ipari termelés volumenét tekintve pedig Nagy-Britannia. Nagy volt a lemaradása a szerszámgépgyártásban. A gazdasági szempontból nélkülözhetetlen gépek 80%-át külföldről szerezte be.

Rohamléptekkel halad előre a repülőgépgyártás, a személygépkocsi-gyártás (USA mögött a második), a vegyipar és az elektrotechnikai ipar. Pénzügyi rendszere a századelőn a legszervezettebb. Franciaország ekkor a világ első számú hitelezője.

Külföldi befektetések (millió francia frankban)					
Évek	Nagy-Britannia	Franciaország	Németország	USA	Összesen
1893	42	**20**	nincs adat	–	62
1902	62	**27–37**	12,5	2,6	104–114
1914	75–100	**60**	44,0	9,9 (1912)	189–214

A vállalkozók, illetve bankárok nem az iparba és mezőgazdaságba fektették a pénzüket, hanem Közép- és Kelet-Európa országainak a vállalkozásaiba, mivel így sokkal nagyobb nyereséget reméltek. Az ország öt vezető bankjának kezében összpontosult a bankbetétek 2/3-a. A bankszövetséget vezető *Francia bank* 200 részvényese („a kétszáz család") pedig az ország gazdaságának nagy részét ellenőrizte. 1914-ben Franciaország háromszor több tőkét exportált külföldre, mint a XIX. század végén, a honi iparba viszont négyszer kevesebbet invesztált. A tőkekivitelben csak Nagy-Britannia előzte meg.

A mezőgazdaságban a paraszti kisbirtokok voltak túlsúlyban. Az ágazat termelékenysége jelentősen elmaradt Németországétól és Angliáétól.

Franciaország továbbra is jelentős gyarmatbirodalom maradt, melynek számottevő gazdasági lehetőségei voltak.

■ **4. Oroszország gazdasági fejlődése a XX. század elején.** Oroszország gazdasági fejlődése egy sor sajátosságot tartalmazott. Az orosz ipar teljesen az állam ellenőrzése alatt állt, ezért egyenlőtlenül fejlődött. Az önkényuralom versenyképessé kívánta tenni a gazdaságot a világpiacon. Ennek elérése érdekében két problémát kellett megoldani. Először is szükség volt a lakosság vásárlóképességének a növelésére, másodsorban pedig az ország pénzügyi és bankrendszerének a stabilizációjára.

Szergej Vitte[1] pénzügyminiszter gazdasági reformokat kezdeményez. Szigorú adórendszert vezetnek be, a szeszfőzést állami monopóliummá teszik; protekcionista gazdaságpolitikát (a hazai árutermelőt védő) folytatnak; pénzreformot hajtanak végre, amely megerősítette az orosz rubel vásárlóerejét. Kedvező feltételeket teremtenek a külföldi tőkebefektetők számára.

Vitte reformjai jelentős gazdasági fellendüléshez vezettek. A gazdasági élet legfőbb ellentmondása a gyors ipari fejlődés és az elmaradott mezőgazdaság között feszült.

Oroszországot sem kerüli el az 1900–1903-as világgazdasági válság. Az orosz gazdaság elmaradottsága miatt azonban a krízis sokkal mélyebbnek és hosz-

[1] *Szergej Vitte* – pénzügyminiszteri kinevezéséig Kijevben vasúti szállítmányozással foglalkozott

szabbnak bizonyul, mint Nyugat-Európában. Azonban míg Európa 1903-ban már kifelé lábal a válságból, addig Oroszország pont ekkor van a „gödör" alján. A krízis a könnyűiparban kezdődött, de a nehézipart viselte meg a legjobban.

A munkanap hivatalosan 11 és fél óráig tartott, de a legtöbb kis- és középvállalatnál 13–14 órát is dolgoztak. A fizetések pedig nagyon alacsonyak voltak, még a fővárosban sem érték el a létminimumot. A munkások csak bérük egy részét kapták meg rubelben, a másik felét „természetben", vagyis áruban folyósították nekik.

Oroszország részaránya a világ ipari termelésében (%-ban)

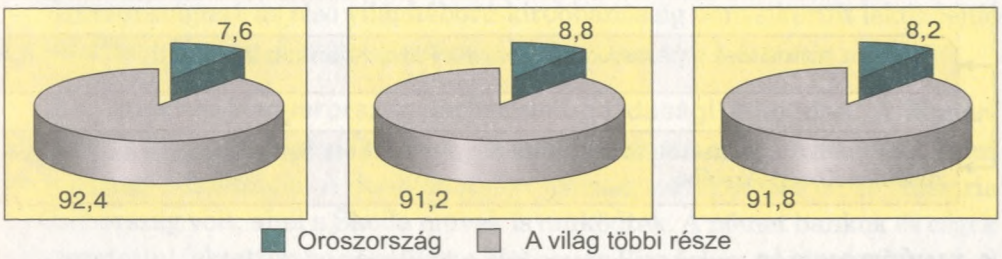

Oroszország még a XX. század elején is agrárország maradt. A mezőgazdaság adta a nemzeti össztermék 2/3-át. Falun tovább éltek a hűbéri csökevények: a földesúri nagybirtok, a paraszti földtelenség és jogfosztottság, a faluközösség. Az 1861-ben felszabadított jobbágyok dédunokái még mindig az örökváltság fizetését nyögték. Egyre több parasztcsalád veszíti el a földjét, ezért csökken a falu vásárlóképessége, szűkül a belső piac. Az agrárkérdés megoldatlansága a társadalmi feszültségek kiéleződéséhez vezet.

Az 1905–1907-es forradalom idején a kormány a felkeléshullámot az agrárviszonyok modernizációjával próbálja mérsékelni. 1906-ban a birodalomban agrárreform kezdődik, amelyet Pjotr Sztolipin miniszterelnök indít el.

Pjotr Sztolipin *(1862–1911) belügyminiszter, majd 1906-tól miniszterelnök. 1903 és 1906 között Szaratov kormányzója. Vérbe fojtja a parasztok megmozdulásait, hadbíróságokat hoz létre, ahol elítélik a felkelések résztvevőit. Mezőgazdasági, önkormányzati, vallási reformot kezdeményez, kötelezővé teszi az elemi iskolai oktatást. Dmitro Bogrov eszer terrorista merényletet követ el ellene Kijevben. 1911. szeptember 9-én a Kijevi Barlangkolostorban helyezik örök nyugalomra. 1913-ban emlékművet emelnek a tiszteletére a kijevi Duma téren (ma Függetlenség tere). A szobor 1917 márciusáig maradt a helyén.*

A reform következtében megszűnnek a faluközösségek. A parasztok jogot kapnak arra, hogy egy tagban vehessék ki földjüket, és tanyát építhessenek rajta. A föld egy idő után a parasztok magántulajdonává válik. A reform elindította az orosz falu iparosításának folyamatát. Ukrajna számára ezek a változások nagyon sokat jelentettek, mivel az ukrán paraszt egyedül szeretett gazdálkodni és nem faluközösségben.

A sztolipini agrárreform összetevői

- A faluközösségek felszámolása és a paraszti földbirtokok magántulajdonná tétele
- Kölcsön biztosítása a parasztok számára a Parasztbankon keresztül
- A földnélküli parasztok áttelepítése a gyéren lakott Szibériába, Észak-Kaukázusba és Közép-Ázsiába

4. TANÚBIZONYSÁG

Natan Eidelman orosz történész a sztolipini agrárreformról: „Ez volt a régi világ utolsó alternatívája arra, hogy az alulról várható robbanást felülről jövő forradalommal akadályozza meg, és hogy létrehozza a fennálló rendszer megbízható bázisát. Ha a gondviselés ad Sztolipinnak 20 évet, az általa kezdeményezett változások teljesen átírhatták volna a jövőt. A sztolipini út göröngyös és félelmetes volt, de a polgári haladást szolgálta az önkényuralom, illetve a földesurak hatalmának megőrzése mellett. A fent vázolt alternatíva komolyságát az is bizonyítja, hogy az ellentétes politikai táborok együtt zúdítottak össztüzet Sztolipinra."

(Натан Эйдельман. „Революция сверху" в России. М.: Книга, 1989, с. 163)

Az ukrán földek gazdasága az Orosz Birodalomban nagyon egyenlőtlenül fejlődött. Szédítőek voltak a kontrasztok. A donyecki, nikopoli és Krivij Rih-i ipari körzetek jelentős gazdasági központoknak számítottak, a Balpart mezőgazdaságában pedig még mindig hűbéri viszonyok uralkodtak. Ukrajna gazdaságába szívesen fektettek be az orosz és külföldi bankok; a vasutak is gyors tempóban épültek.

5. TANÚBIZONYSÁG

Pjotr Mihulin orosz közgazdász gazdasági jellemzése 1913-ban: „Az oroszországi széles néptömegek életszínvonalát, kulturális fejlettségét, felvilágosultságát össze sem lehet hasonlítani az Európában és Amerikában élőkével."

(Мигулин П.П. Экономический рост Русского государства за 300 лет (1613–1913). М., 1913, с. 222)

1913-ban az orosz ipari termelés volumene a franciától két és félszer, az angoltól négy és félszer, a némettől hatszor, az amerikaitól pedig tizennégy és félszer volt kisebb. Ez a lakosság elszegényedéséhez és az emberek átlagéletkorának a csökkenéséhez vezetett.

Átlagéletkor 1913-ban

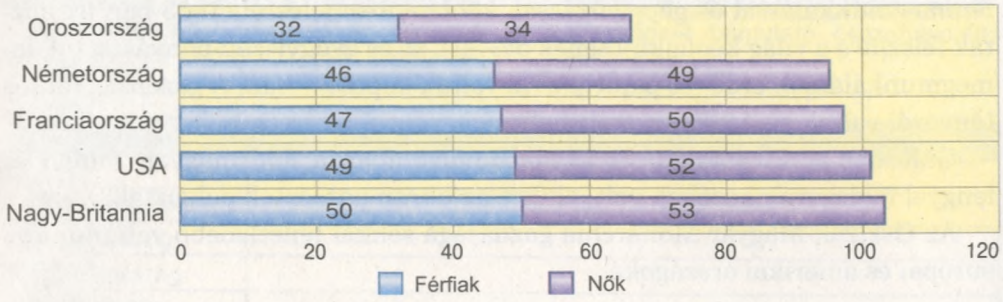

A gyermekhalandóság Oroszországban kétszer, illetve két és félszer volt magasabb, mint Európában és az USA-ban.

Oroszországnak az első világháború kirobbanásáig nem sikerült leküzdenie lemaradását Nyugat-Európa országaitól és az USA-tól.

5. Ausztria-Magyarország társadalmi-gazdasági fejlődése. A Monarchia társadalmi-gazdasági képe a századelőn ugyanolyan tarka volt, mint nemzetiségi összetétele. A dualista állam iparilag legfejlettebb része Ausztria és Csehország volt, ahol a Škoda művek is működtek. A német bankok és cégek előszeretettel fektették be pénzüket a Habsburg Birodalom gazdaságába, mivel a brit és francia konkurencia teljes hiánya miatt óriási bevételekhez juthattak.

Ausztria-Magyarország részaránya a világ ipari termelésében (%-ban)

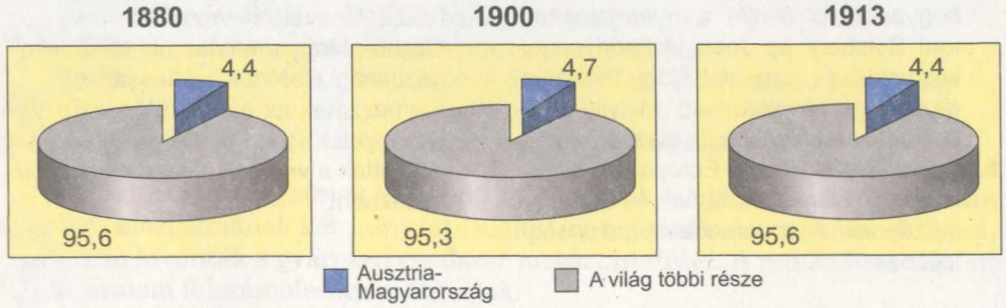

Prága, Bécs és Budapest semmiben sem különbözött a világ nagyvárosaitól. Szennyvíztisztító berendezések működtek, követett útjaikon villamosok közlekedtek, éjszaka pedig utcáik ki voltak világítva.

A falvakban az évek során nem sok minden változott. Az emberek pont úgy éltek, mint századokkal azelőtt.

6. TANÚBIZONYSÁG

„A parasztok számára az állam mindig is idegen, ellenséges és szörnyű intézmény volt, amely a hetedik bőrt is lenyúzza az emberről adók formájában. Nem is kerültek vele kapcsolatba csak akkor, ha behívták őket katonának vagy a vármegye robotját kellett teljesíteniük. Hiába fújdogáltak új szelek a monarchiában, a paraszt a benne felgyülemlett haragot most a városból érkező új társadalmi folyamatok ellen fordította..."

(Jozo Tomasevich. Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955, p. 144)

Nyugat-Ukrajna gazdaságának azon ágazatai voltak fejlettek, melyek a fémmegmunkálással és gépgyártással, kőolaj-kitermeléssel (1903-ban itt hozták felszínre a világ kőolajkincsének 5%- át), só és gyógyiszap-bányászattal, famegmunkálással, erdő- és papíriparral voltak kapcsolatban. A gazdaság fontos tényezői voltak a német, osztrák és francia részvénytársaságok.

Galíciában, Kárpátalján és Észak-Bukovinában a föld magyar, román és lengyel földesurak kezében volt, akikre az ukrán parasztok dolgoztak.

Az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasága sokkal fejletlenebb volt, mint az európai és amerikai országoké.

Kérdések és feladatok

1. Egy adott ország példáján mutassátok be a monopóliumok tevékenységének hatását a gazdaság fejlődésére!
2. Minek köszönhette az USA a világgazdaságban betöltött vezető szerepét a XX. század elején?
3. Elemezzétek az *1. Tanúbizonyság*ban látható fényképet! Hány évesek lehetnek a rajta látható amerikai gyerekmunkások? Vajon mivel foglalkozhattak? Nem volt-e túl nehéz ez a munka a kamaszok számára?
4. A *2. és 3. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával fogalmazzátok meg, hogyan befolyásolta a gyarmatosítás lord Solsbury és John Hobson angol közgazdász szerint Nagy-Britannia gazdasági növekedését! Melyik gondolkodó járt közelebb az igazsághoz?
5. Hasonlítsátok össze Európa két ellenfelének – Németországnak és Franciaországnak – a társadalmi-gazdasági fejlődését!
6. Mi volt Oroszország gazdasági fejlődésének alapvető problémája? Milyen szerepet játszott a birodalom gazdasági rendszerében Ukrajna? Mutassátok meg a térképen Ukrajna ipari körzeteit!
7. A *4. és 5. Tanúbizonyság*, illetve az *Átlagéletkor 1913-ban* diagram alátámasztja-e a *4. Tanúbizonyság*ban megfogalmazott azon optimista nézetet, hogy Oroszország 20 éven belül felzárkózhat Európa vezető államai közé?
8. A *6. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával nevezzétek meg az Osztrák-Magyar Monarchia társadalmi-gazdasági életének sajátosságait!
9. Elemezzétek az alábbi diagramot! Véleményetek szerint, milyen szerepet játszottak a vasutak a gazdasági növekedésben!

A vasúti közlekedés fejlődése
(a megépített vasúti sínek hossza km-ben)

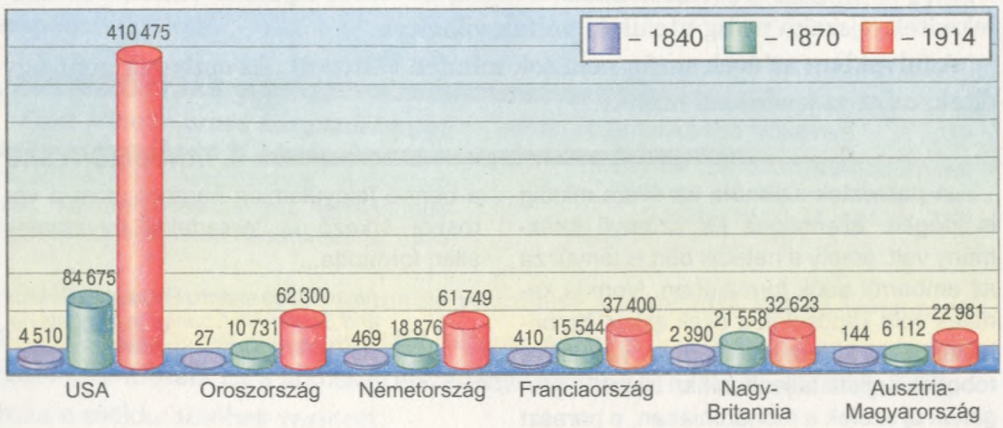

10. Töltsétek ki *Az USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia társadalmi-gazdasági fejlődésének sajátosságai*-t bemutató összehasonlító táblázatot!

Országok	A társadalmi-gazdasági fejlődés sajátosságai
USA	
Nagy-Britannia	
Németország	
Franciaország	
Oroszország	
Osztrák-Magyar Monarchia	

Főbb események

1900–1903 – gazdasági világválság
1906 – A sztolipini agrárreform kezdete Oroszországban

4. §. A KELET ORSZÁGAI ÉS LATIN-AMERIKA A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- Melyek voltak a brit uralom következményei Indiára nézve, és miként hatott India Angliára a XIX. század végén?
- Hogyan befolyásolta a kasztrendszer India életét?
- Mik voltak az okai és következményei az 1850–1864-es Tajping-felkelésnek?
- Milyen hatással volt Latin-Amerikára a pánamerikanizmus?

1. Nemzeti mozgalmak Indiában és Kínában. A XIX. század végén **India** nemzeti mozgalmának két irányzata alakul ki: a liberális és radikális. A liberálisok nem kívánták a gyarmati rendszer megszüntetését. A radikálisok viszont a brit uralom felszámolására szólítottak.

A mozgalom élén az Indiai Nemzeti Kongresszus (INK) állt, amely 1885-ban jött létre és a gyarmatosítók elleni harc erőszakmentes módszereit hirdette. A nemzeti-felszabadító mozgalom elismert vezetője **Mohandász Karamcsand (Mahátma) Gandhi** volt.

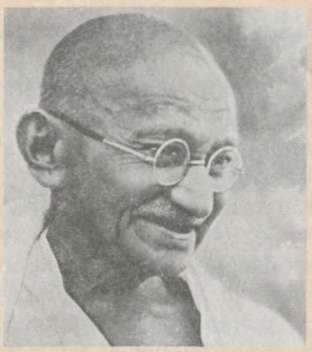

Mohandász Karamcsand (Mahátma) Gandhi *(1869–1948) India nemzeti és szellemi vezére (a* **'Mahátma'** *szó jelentése hindu nyelven: nagy lélek). 1888 és 1889 között jogot hallgat Londonban. Bombayba visszatérve ügyvédként dolgozik. 1893-ban egy indiai cég jogtanácsosaként Dél-Afrikába utazik, ahol szembesül az indiaiak diszkriminációjával. Aktívan részt vesz az ázsiai bevándorló közösségek ellen elkövetett polgári jogsérelmek orvoslásáért folytatott harcban. Miután hazaérkezik, bekapcsolódik a politikai életbe. Az INK- val rokonszenvezik. Az első világháború idején lojális marad Britannia iránt, mivel azt reméli, hogy az angolok függetlenséget adnak hazájának. 1919-től az INK tagja. A brit gyarmatosítók elleni harc vádjával 1922–1924, 1930–1931 és 1942–1944 között börtönbe zárják. Hindu terrorista oltja ki életét.*

Mérsékelt nézeteket vallott, az erőszakmentes ellenállás híve volt. Békés felvonulásokat szervezett, felszólított az angolokkal való együttműködés megtagadására. Gandhi arra tanította híveit, hogy a gyarmati hatóságok megtorlásaira ne válaszoljanak erőszakkal; harcolt a kasztrendszer maradványai ellen, népszerűsítette a háziipar megújítását. Ez az ideológia biztosította számára a kézművesek és a kisiparosok tömegeinek támogatását.

A XX. század elején az INK-n belül kiválik a „szélsőségesek" egy csoportja, akik radikális nézeteket vallottak. Vezetőjük Bal Gangadhar Tilak volt. A szélsőségesek szerint az INK harcának legfőbb célja a „szvarádzs", vagyis az önkormányzat kivívása. Ennek a célnak az elérése érdekében szükség van az indiai nép nemzeti-felszabadító mozgalmának a megszervezésére.

A „mérsékeltek" Gandhi vezetésével azt vallották, hogy az önkormányzatot csak fokozatosan lehet bevezetni, együttműködve a brit gyarmati közigazgatással. A két irányzat között 1907-ben kenyértörésre kerül sor. A „szélsőségesek" kiválnak az INK-ból és csak 1916-ban térnek vissza a szervezetbe.

A XX. század elején kezdetét veszi az angol áruk bojkottját hirdető és a honi ipar termékeit támogató *szvadesi* mozgalom. Bombayban politikai sztrájkra kerül sor, a munkások pedig szakszervezeteket hoznak létre érdekeik védelme céljából, amelyek később az Összindiai Szakszervezetek Kongresszusába tömörülnek. Az 1920-as években indul a *szatjágraha* – a gyarmati hatóságokkal szembeni Gandhi vezette polgári engedetlenség.

Kínát a nagyhatalmak a XIX. század végén „fedezik fel" a maguk számára. Az európai államok, USA és Japán a „közvetett irányítás" elvét alkalmazták. A kínai uralkodót a hatalomtól megfosztani nem tudták, de a gazdaság ellenőrzését teljes egészében a kezükbe kaparintották.

1895-ig ez a politika a „nyílt ajtók politikája" néven volt ismert. A nagyhatalmak vállalkozói a kínai kormány engedélyével az ország bármely részén kereskedhettek. Anglia azonban nem kívánta passzív szemlélőként végignézni a többi állam helyzetének megerősödését Kínában, ezért a tettek mezejére lépett. Elfoglalta Hongkongot és jóvátétel fizetésére, illetve koncessziók adására kényszerítette a császári kormányt az angolok részére. Továbbá elérte azt, hogy a kínai törvények ne terjedjenek ki a brit felségterületekre.

Kína felkelti az USA érdeklődését, fontos felvevőpiacot lát benne. Azonban Japánnal, Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Oroszországgal ellentétben az Egyesült Államoknak lényegesen gyengébbek voltak a pozíciói ebben az országban. Kína érdekszférákra osztása nem felelt meg az USA érdekeinek, mivel ekkor még nem rendelkezett a Távol-Keleten megfelelő számú haditengerészeti támaszponttal.

1. TANÚBIZONYSÁG

William Rufus Day (*e.*: viliem dej), ***USA külügyminiszterének levele Lyman pénzügyminiszterhez:*** „Kína fele annyi területen helyezkedik el, mint az USA, Alaszkát leszámítva. Lakosságának száma 400 millió fő. Ipara kezdetleges fejlettségű. Bár az utóbbi években, jelentős amerikai segítséggel, több pamutfonó gyár épült és elkészült a vasút építésének terve is. A császárság területén jelentős szén, vasérc és rézérc lelőhelyek találhatók, melyekben határtalan lehetőségek rejlenek. A kongresszus, reményeim szerint, mindent megtesz annak érdekében, hogy hazánk hozzájusson Kína korlátlan természeti kincseihez."

(Essays and Documents in American Foreign Relations 1890–1891. Edited by Howard Jones. University of Alabama. Copyright, © 1992 by McGraw-Hill, Inc., p. 10)

Dél- és Kelet-Ázsia országai

Gyarmatbirtokok

Nagy-Britannia

Francia-ország

USA

India

Kasmír — Indiai államok brit védnökség alatt

Muzulmán többségű indiai területek

Kína

A boxerlázadás területe 1899-1900

Az európai országok intervenciója Kína ellen

A gyarmatosítók erőszakkal bérelt kínai kikötői

A transzszibériai és kelet-kínai vasút

Az orosz és japán hadmozdulatok az orosz-japán háborúban 1904-1906

Fontos csaták

Az orosz flotta pusztulásának helye

A portsmouthi békében Japánhoz került területek (1905. szeptember 5)

Wuhan / Nanking — Tartományok és városok, ahol a vucsangi felkelés fő eseményei zajlottak 1911-1912-ben

A Mandzsu-dinasztia elleni tömeges felkelés területe 1911-1912-ben

Jüan Si-kaj elnök elleni megmozdulások 1913-ban

Tibet — 1911-1912 között tényleges függetlenséggel rendelkező területek

Korábbi kínai területek, amelyek orosz és brit fennhatóság alá kerültek 1914-ben

Befolyási övezetek 1914-ben

Nagy-Britannia

Franciaország

Oroszország

Japán

Németország

Nemzeti felszabadító mozgalmak

Az 1900-as esztendő komoly megpróbáltatásokat hozott Kína számára. Oroszország, Anglia, Franciaország és Németország előnytelen bérleti szerződéseket (koncessziókat) kényszerített az országra. Ezeken a területeken nem a kínai törvények maradtak érvényben többé, hanem azoké az államoké, amelyek a koncessziót kapták.

A hagyományaik megőrzéséért küzdő kínaiak megalapították a *Jihotuan* (Igazságot és Békét Teremtő Ököl) nevű titkos társaságot. A jihotuanok ideológiája elutasította a nyugati tudományokat és kultúrát. A szervezet keménymagját a parasztok alkották, akik hittek abban, hogy megfelelő testedzéssel, bokszolással és titkos varázslatokkal képesek halhatatlanná válni az ellenséggel vívott csatákban, sebezhetetlenné golyóikkal szemben. A külföldiek ezért „bokszereknek" nevezték őket. A bokszerek végső célja a Csing-dinasztia (több mint 250 évig uralkodtak Kínában) megsemmisítése és az ország idegen befolyás alól való felszabadítása volt. A társaság tagjai úgy gondolták, hogy a külföldiek veszélyeztetik a kínai kultúrát, annak eredetiségét.

1899-ben kirobban a bokszerlázadás, a parasztok és a városi szegények imperialistaellenes felkelése. A „bokszerek" kereszténynyeket és hittérítőket mészárolnak le. Ce-hszü anyacsászárné kettős játékot űz: úgy tesz, mintha védené a külföldieket, a lázadás vezéreinek azonban jutalmat ígér „minden egyes meggyilkolt idegen füléért". A császárné azért támogatja a felkelőket, mert velük akarja kikergettetni az idegeneket Kínából. 1900 májusában a „bokszerek" megközelítik Pekinget. A külföldi államok nemzetközi erőket szerveznek amerikai, brit, orosz, francia, olasz, illetve japán katonákból, hogy megvédjék saját érdekeiket és elfojtsák a lázadást. Több mint kétezren lesznek tagjai ennek a hadseregnek. 1900 júniusában a jihotuanok bevonulnak Pekingbe. Vesztegzár alá veszik a követségi negyedet, ami két hónapig tart. Ez alatt az idő alatt több diplomata és családtagja veszti életét. Az anyakirályné nyíltan átáll a felkelők oldalára. Augusztus közepére a nemzetközi erők leverik a bokszerek ellenállását.

■ *Szun Jat-szen*

Kína kénytelen megkötni az úgynevezett Bokszerjegyzőkönyvet, aminek következtében az ország helyzete még inkább megromlik. Ugyan Ce-hszü anyacsászárnét a külföldiek visszaengedik hazájába, azonban az ország életében komoly szerepet már nem vállal. A kezdeményezés az értelmiség kezébe kerül. Titkos szervezeteket hoznak létre, köztük a Szun Jat-szen vezette Tungmeng-huoj-t (*e.*: Tunmenhoj, más néven Szövetségek Ligáját). Szun Jat-szen programja, a három népi elv: nacionalizmus, demokrácia és népjólét. Ez élete végéig politikájának vezérfonala.

1905-ben a földalatti szervezetek megpróbálnak felkelést szítani Kínában, sikertelenül. 1911-ben kirobban a *vucsangi* forradalom (1911–1912), amely a Csing-dinasztia bukásához és a Kínai Köztársaság kikiáltásához vezet.

A forradalmi események 1911 októberében kezdődnek. November végére a tartományok többségében megdől a császár hatalma. A Mandzsu udvar az északi hadsereg főparancsnokát Jüan Si-kaj tábornokot nevezi ki miniszterelnökké. Szun Jat-szen december végén visszatér az emigrációból. 1912. január 1-jén Kínában kikiáltják a köztársaságot. Ideiglenes elnökké Szun Jat-szent választják. 1912 februárjában az utolsó mandzsu császár, a gyermek Pu Ji lemond a trónról. Szun Jat-szen is visszaadja elnöki megbízatását, mivel a hadsereg Jüan Si-kajt támogatja. Az új ideiglenes elnök ezután Jüan Si-kaj lesz.

Jüan Si-kaj

1912 augusztusában a Szun Jat-szent támogató erők megalakítják a Kuomintang Nemzeti Pártot a Jüan Si-kaj elleni harc céljából. 1913-ban Dél-Kínában sikertelen felkelést robbantanak ki. Kínára ezután viszontagságos ötven év vár polgárháborúk sorozatával.

2. A modernizációs folyamatok sajátosságai Japánban. Kétszáz éven keresztül Japán a nyugati államok előtt zárva volt. A nagyhatalmak minden próbálkozása a kereskedelmi kapcsolatok felvételére kudarcba fulladt. A XIX. század közepén a japánok megnyitják kikötőiket az amerikai és európai áruk előtt. Piacukra beengedik a külföldi befektetőket.

A Meiji reformok következtében Japán hűbéri államból magasan fejlett ipari és katonai nagyhatalommá válik. Különleges gazdasági modellt hoz létre, amely szervesen elegyíti magában a nyugati piacgazdaság elemeit a hagyományos japánnal. A munkások és munkaadók közötti viszony *paternalista*[1] alapokra épül.

1889-ben a császár alkotmányt „ajándékoz" a népnek. Az alattvalók demokratikus jogaikkal csak „a törvény által biztosított keretek között" élhettek. A felsőház tagjait a császár nevezte ki az előkelőségek közül, az alsóház képviselőit pedig választották. Választójoggal a lakosság 1%-a rendelkezett.

Mutsuhito Meiji császár

A választópolgárok számának növekedése Japánban (%)

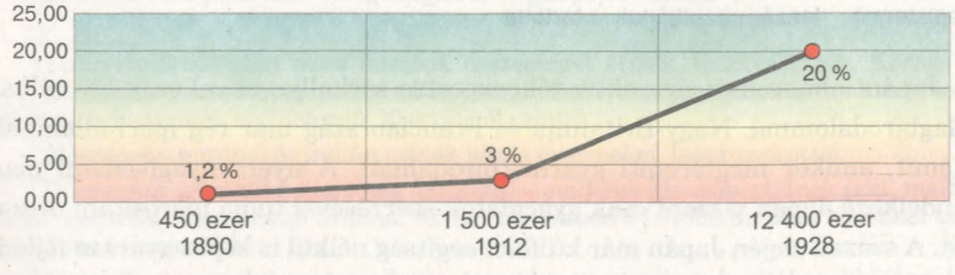

[1] *Paternalizmus (a 'páter' atya szóból)* – úgy gondoskodik az állam a polgárairól, a tulajdonos beosztottjairól, mint apa a fiairól

A parlament által elfogadott törvények csak akkor léphettek életbe, ha a császár jóváhagyta őket. A tisztekből és civil politikusokból álló kormányt az uralkodó nevezte ki, és neki tartoztak felelősséggel.

A parlamenti választásokat a liberális pártok nyerték, ezért az alsóházban ők rendelkeztek többséggel. Az ellenzék megosztása és saját politikai céljainak megvalósítása érdekében a császár bevonta a kormány munkájába ezeknek a pártoknak a képviselőit is. A liberálisok szóban ugyan ellenezték a katonák befolyásának növekedését, a valóságban azonban egyre közelebb kerültek a császári családhoz.

Japán küldöttségek járták a világot, hogy ellessék a nyugati államok titkait. Amerikai és nyugat-európai szakemberek érkeztek a Felkelő Nap országába, az új uralkodók pedig követték a nyugati gazdálkodási módszereket. A japánok gyorsított ütemben fegyverkeztek, ezért a Csendes-óceán térségében kénytelenek voltak számolni velük. Különösen nagy figyelmet fordítottak a nehézipar-ra, ezenbelül a kohászatra, hadihajók és vasutak építésére. A japán hadiflottát Nagy-Britannia hadiflottája, a gyalogságot pedig a német gyalogság mintájára szervezték újjá. Iskoláikat német és francia példára rendezték be, a banki szektor és az üzleti élet csínját-bínját pedig az amerikaiaktól lesték el.

Nyugati mintára múzeumokat, művészeti akadémiákat hoztak létre, ahol a diákok elsajátíthatták az európai rajz, festészet és szobrászat titkait. A hagyományaikhoz hű japán társadalomban megjelenik a nyugati divat. A Meidzsi reformok idején született művészek egy csoportja elutasította a Nyugat szolgalelkű utánzását és továbbra is a japán hagyományok szellemében alkotott.

2. TANÚBIZONYSÁG

Arnold Toynbee történész: „A legújabb kori japán államférfiak úgy gondolják, Japán csak úgy őrizheti meg eredetiségét, ha a technológiai forradalom hatására európai mintájú nagyhatalommá válik. A kormány államvallássá tette a sintoizmust. A császári dinasztia archaikus kultuszának újjáélesztésével visszatértek a buddhizmus előtti korok pogányságához, melyet a japán nép, közösség és állam istenítésére használtak fel. Az uralkodó család a Napistennő leszármazottjának tartotta magát, ezért jogot formált az örökletes kollektív istenség szerepére, amely az éppen regnáló császárban testesül meg."

(Арнольд Дж.Тойнбі. Дослідження історії. Том 2. Перекл. з англ. К.: Основи, 1995, с. 219)

Japánt elmaradottsága aktív tőkeexportra sarkallja, mivel csak így válhat világbirodalommá. Nagy-Britannia és Franciaország már rég ipari államnak számít, amikor megteremti gyarmatbirodalmát. A nyersanyagbázissal nem rendelkező Japán viszont csak gyarmatok szerzésével tudja iparosítani országát. A század elején Japán már külföldi segítség nélkül is képes gyorsan fejlődni. A modernizáció befejezéséhez az alkotmány elfogadására és a parlamentarizmus alapelveinek a megszilárdulására volt szükség.

Az ősi múltra visszatekintő Japán demokratikus berendezkedése azonban sokban eltért a nyugati példától. A parlament három hónapot ülésezett és nem játszott számottevő szerepet az ország politikai életében. Valódi hatalma a császárnak, tanácsadóinak és a katonáknak volt. Az utóbbiak óriási befolyással bírtak a politikára és a nemzetet külföldi hódításokra buzdították.

A XX. század elején Japánban befejeződik az ipari forradalom. A gazdaság nagy része a monopóliumok (Mitsui, Mitsubishi konszernek) kezébe kerül, melyek az iparban és tengeri kereskedelemben játszanak vezető szerepet. A monopóliumok és az állami, illetve katonai vezető körök érdekei összefonódnak. A japán kapitalizmus katonai-feudális jellegű lesz. A fináncoligarchia hatalma hűbéri csökevényekkel párosul. A gazdaság militarizálódik, nő a hadsereg szerepe.

Japán gazdasága gyorsabban fejlődik, mint a többi nagyhatalomé. A Felkelő Nap országának népe, szegényes nyersanyagbázisával, fegyelmezett, céltudatos munkájának köszönhetően képes a középkor szintjéről fejlett nagyhatalommá feltornázni magát.

1904-ben már ezzel a Japánnal kerül összeütközésbe Oroszország a Távol-Keleten. Az orosz-japán háború idején Tokió a világ egyik jelentős fővárosává válik. Az új világhatalom érdekeit már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az USA és Japán felemelkedése azt jelentette, hogy Európa megszünt a világpolitika kizárólagos központjának lenni.

3. A latin-amerikai[1] államok fejlődésének általános jellemzése. A XIX. század közepétől minden latin-amerikai ország a maga útját járja, időről időre határvitákba keveredve szomszédaival. A volt spanyol gyarmatok nem voltak felkészülve önkormányzatuk megszervezésére. A *meszticek*[2] és európaiak jelentéktelen csoportjai megpróbálják kezükben tartani a hatalmat, egyre kevesebb sikerrel. *Oligarchikus*[3] politikai formációkat hoznak létre és az írástudatlan parasztok munkájából élnek. A spanyol önkényuralom nem tanította meg őket a hatalom békés átadására.

A politikai vezetők, *caudillok*[4] az országban uralkodó káoszt szigorú hatalmi rendszer kiépítésére használják fel. A caudillok általában tisztek voltak és a latin-amerikai politikai élet jellegzetes figuráivá váltak.

---

[1] Latin-Amerika alatt azon államok összességét értjük, amelyek Dél-, Közép- és részben Észak–Amerikában (délre a Rio Grande Del Norte folyótól), illetve a Karib-térség szigetein helyezkednek el. Több mint 30 országról van szó.

[2] *Meszticek* – európai és indián szülők közös gyermekei, leszármazottai

[3] *Oligarchia* (görögül *a kisebbség hatalma*) – emberek kis csoportjának (elit, maffia, klikk) politikai és gazdasági uralma. Átvitt értelemben a felsőbb hatalmi körökkel kapcsolatban is használják.

[4] *Caudillo* (spanyolul *vezér*) – Latin-Amerika országaiban korlátlan diktátori hatalommal felruházott államfő (a caudillo csak Istennek és a történelemnek tartozik felelősséggel). Francisco Franco hivatalos címe a 30–70-es évek Spanyolországában.

Latin-Amerika 1900-1929 között

A Kubai Köztársaság kikiáltása 1902. május 20-án

Panama függetlenségének kikiáltása 1903. november 4-én

Villa és Zapata uralta területek és hadmozgulatai a mexikói forradalom idején (1910-1917)

Nemzeti felszabadító mozgalom és ideje

Polgárháború

Diktatórikus rezsim

Az USA katonai intervenciói

a b Ecuador területei, amelyet 1916-1922 között átadott Kolumbiának (a) és Perunak (b)

Tacna területe, amelyet Chile 1929-ben átadott Perunak

Országok, amelyek hatása alatt áll

UK Nagy-Britannia US USA

Európai gyarmattartók

Nagy-Britannia Franciaország Hollandia

Államhatárok 1929 végén

Számmal jelölve

1 Guatemala
2 Brit Honduras
3 Salvador
4 Haiti
5 Dominikai Köztársaság
6 Panama csatornaövezet (USA)

A latin-amerikai köztársaságok többségében a konzervatívok voltak kormányon. A XX. század elején sok ország megőrizte gyarmati jellegét.

3. TANÚBIZONYSÁG

Gabriel García Márquez Nobel-díjas kolumbiai író: „Azt gondolom, az előrelátó európaiak sokkal többet tudnának segíteni nekünk, ha más szemmel néznének ránk. A szolidaritás önmagában kevés, ha nem párosul mindazon népek jogilag és gyakorlatilag megalapozott segítségével, melyek keresik helyüket a nap alatt. Enélkül a segítség nélkül továbbra is magányosak maradunk. Az a rengeteg szenvedés, amit a századok folyamán átéltünk, a történelmi igazságtalanságok következményei."

(Самотність Латинської Америки (нобелівська промова (1982)) // Габриэль Гарсиа Маркес. Дом Буэндиа. Санкт-Петербург: Кристалл; Москва: ОНИКС, 2004, с. 154–155)

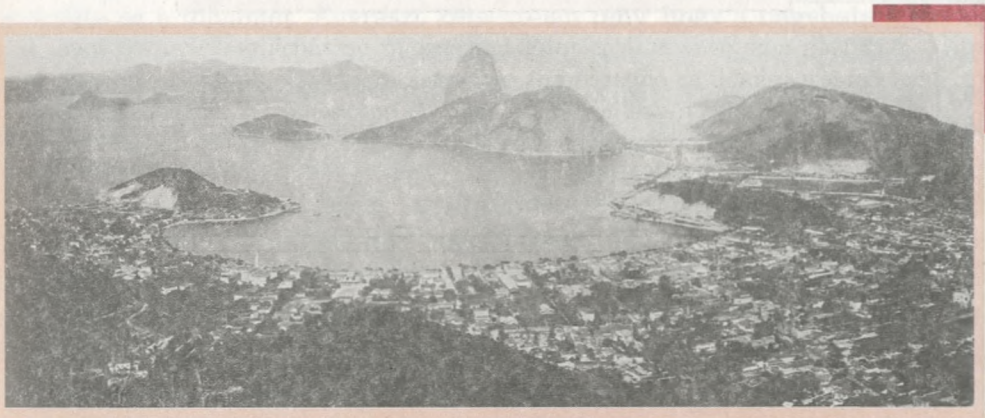

Rio de Janeiro a XIX. század végén

A század első évtizedeiben, különösen az első világháború után sok bevándorló érkezik Latin-Amerikába (Argentínába 3 millió, Brazíliába pedig több mint két és fél millió). Az első ukrán bevándorlók Argentínába Galíciából érkeztek 1897-ben és az ország északi tartományaiban telepedtek le. Már a letelepedést követő első évtizedekben, dacolva a mostoha körülményekkel, az emigránsok ukrán iskolákat, templomokat, közművelődési szervezeteket hoznak létre Brazíliában. A legtöbb ukrán származású ember ma Argentínában és Brazíliában él.

A kontinensen időnként felkelések és forradalmak robbantak ki. Több helyen a köztársasági államforma parancsuralmi jelleget öltött. Az elnökök gyakran kerültek hatalomra katonai puccsok következtében. Jelentős előjogokkal rendelkeztek a nagy latifundium tulajdonosok és a katolikus egyház.

A latin-amerikai országok történetét, bár voltak regionális sajátosságai, a nyugati világ történelmének részeként kell vizsgálnunk. A társadalmi fejlődés folyamatának összekapcsoló láncszeme a térségben a katolikus egyház és az államrendszer Európából importált monarchia (Habsburg) modellje volt. Sajátosságai: a hatalom despotikus, abszolutizmusba hajló jellege, gazdasági haszonorientáltság és a társadalmi rétegek szigorú hierarchiája.

Mindezen tényezők, megfűszerezve a hagyományos latin-amerikai parancsuralmi államigazgatási módszerekkel, még a csíráját is kiirtották az emberek lelkéből a demokráciának és szabadelvűségnek. Az erő tekintélye elhatalmasodott a kollektív döntéshozatal tekintélye fölött.

Ezek a jellegzetességek új állammodellt hoztak létre, amely részben a középkori Spanyolországból származott, és feltételesen *latin-amerikanizmusnak* nevezhetjük. A XX. század 20-as éveiben Latin-Amerikában demokratikus forradalmak kezdődnek. Ez az átmenet időben egybeesett a latifundisták hatalmi monopóliumának végével és a liberális rendszerek győzelmével. Így történt ez Mexikóban 1910–1917-ben és Chilében. Ezekben az években eresztett itt gyökeret az államkapitalizmus, ami fordulópontot jelentett Latin-Amerika történetében.

A latin-amerikai népek társadalmi-politikai életének sajátosságai

- A pártok nem játszottak jelentős szerepet az országok politikai életében, a hatalomért inkább az oligarchikus csoportok küzdöttek. Jellemző vonásuk volt még a helyi vezetés függetlensége, a *caudillo autonómia*. A nemzeti összetartozást, az ország területi egységét és az állam tekintélyét a szólás, a gyülekezési és a sajtószabadság elé helyezték
- Gyakori katonai hatalomátvételek és polgárháborúk azért robbantak ki, mert a végrehajtó hatalom a *cezaromániás, birodalmi* allűrökkel rendelkező nagy földbirtokosok kezében összpontosult, ami legyengítette, elsatnyította a törvényhozó és bírói hatalmi ágakat. Ez az alapvető különbség Dél- és Észak-Amerika között. Míg az előző esetben a hadsereget a politikai rend és stabilitás zálogának tartották, addig az USA számára ez elfogadhatatlan volt. A militáns irányvonal nem talált támogatókra Nyugat-Európában sem
- Hagyományosan erős volt a katolikus egyház befolyása

Az ipari termeléssel, banki ügyekkel és külkereskedelemmel foglalkozó új erők fokozatosan kiszorították az állam vezetéséből a régi klánokat, meggyengítve így a katonák hatalmát.

Latin-Amerika jellemző vonása lett a gazdaság állami ellenőrzésének a fokozódása. Az állam döntötte el a vitás kérdéseket a munkavállalók és munkaadók között. A katolikus egyházon keresztül pedig beleszólt a családok életébe. Az emberek számára ezért természetesek voltak az államigazgatás parancsuralmi módszerei. A nép hitt az erőskezű vezető – caudillo – társadalmat összetartó erejében.

A latin-amerikai liberalizmus képtelen volt végrehajtani gyökeres társadalmi változásokat. A társadalom nagy része nem politizált, a liberális politikai hagyományokat pedig konzervatívok szőtték át, ezért komoly társadalmi konfliktusokra nem kerül sor ebben az időben.

Dél-Amerika továbbra is az USA gazdasági holdudvara marad. Egyes tartományai pedig megőrizték gyarmati függőségüket Nagy-Britanniától, Franciaországtól és Hollandiától. Az iparosítás folyamata egyszerre kezdődik el a legfejlettebb dél és közép-amerikai régiókban: Brazíliában, Argentínában és Chilében.

A jelentős amerikai, angol, német és részben japán tőkebefektetések aktivizálták a gazdasági és társadalmi-politikai életet. Argentínában, Brazíliában, Venezuelában, Mexikóban jelentős kőolajkincsre lelnek. Chilében rezet kezdenek bányászni, Kolumbiában, Peruban, Mexikóban és Venezuelában pedig színesfémet. Vasutak, villany- és telefonvezetékek épülnek.

A *Panama-csatorna*[1] megnyitása 1914-ben felélénkíti a kereskedelmi kapcsolatokat a két Amerika között, illetve más kontinensekkel is. A legtöbb országban megőrizte vezető szerepét a mezőgazdaság elmaradott termelési viszonyaival, nagy *latifundiumjaival*[2]. Az ipari fejlődés gyors városiasodást eredményez, jelentős ipari központok alakulnak ki.

A XX. század elején az észak-amerikai és nyugat-európai államok pénzügyi támadást intéznek Latin-Amerika országai ellen, és ellenőrzésük alá vonják a térség gazdaságának vezető ágazatait. Nem egyértelmű, kinek az érdekeit szolgálta ez a folyamat. Egyrészt kétségtelen tény, hogy a nagyhatalmak valóban befolyási övezeteikhez csatolták az országokat és jelentős haszonra tettek szert, másrészt a latin-amerikai államok modernizációjukhoz szükséges pénzforrásokkal nem rendelkezvén, maguk is érdekeltek voltak az európai és észak-amerikai tőkebefektetésekben.

A XX. század tehát jelentős változásokat eredményezett Dél-Amerika gazdasági életében. A külföldi tőke megjelenését előnytelen szerződések, katonapolitikai szövetségek követték. Sőt az USA kiprovokált egy fegyveres összetűzést is. A „dollárdiplomácia" módszereinek alkalmazásával az Amerikai Egyesült Államok 1903 novemberében, közvetlenül a Panamai Köztársaság kikiáltása után, ráteszi kezét a Panama-csatornára. A tőle erősen függő ország a csatornát „örökös használatra" adja neki át.

Tőkebefektetések a latin-amerikai gazdaságba

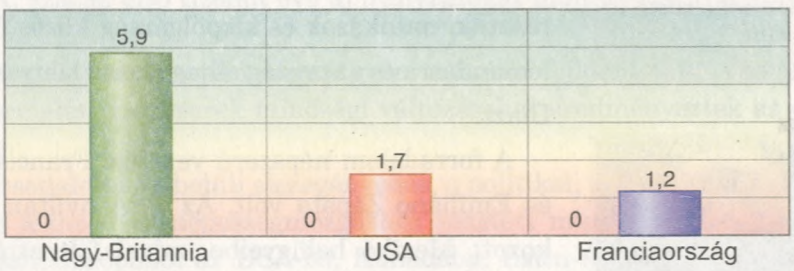

1914-ig a nagyhatalmak 10 milliárd dollárt fektettek a latin-amerikai gazdaságba. A térség országai azonban továbbra is gyengén fejlett államok maradtak.

Komolyan gátolta saját gazdaságuk kialakítását a külföldi tőke által rájuk erőszakolt gazdasági szakosítás.

[1] *Panama-csatorna* – hajózásra alkalmas csatorna, amely a Csendes-óceánt az Atlanti-óceánnal és Karib-tengerrel köti össze, Panamában található. Az első világháború miatt csak 1920-ban avatták fel.

[2] *Latifundizmus* – nagy földesúri földbirtokok rendszere és annak uralma a latin-amerikai országok gyengén fejlett gazdaságaiban

Országok	Gazdasági szakosodás
Kuba	Cukornád
Argentína	Hús, gyapjú, búza
Brazília	Kávé, kaucsuk
Bolívia	Ón
Chile	Réz
Peru	Színesfémek
Mexikó	Ezüst, kőolaj

Emíliano Zapata Salazar *(1879–1919), a mexikói forradalom vezére; egyike Mexikó nemzeti hőseinek. Ő mondta azt, hogy: „Jobb állva meghalni, mint térden állva élni."*

José Doroteo Arango Arámbula *(1878–1923) – főleg Francisco Villa és Pancho Villaként ismert*

A külföldi tőke megjelenésének voltak pozitív következményei is. Fejlődött a magánszektor, a városgazdálkodás, a turizmus és a közszolgáltatás. Új munkahelyek jelentek meg. A külföldi pénzforrások ösztönözték a nemzeti vállalkozói rétegek kialakulását, mivel az ő vállalkozásaikat támogatták elsősorban ezek a befektetések. A nemzeti gazdasági elit idővel szembefordul Nyugat gazdasági terjeszkedésével. Jó példa erre Uruguay, ahol sikerült lazítani a külföldi tőkétől való függésen és létrehozni a saját nemzeti piacgazdaságot.

Latin-Amerika történetének emlékezetes eseménye volt az 1910–1917-es mexikói forradalom, amely Porfiro Diaz diktátor ellen irányult. A parasztok, munkások és kispolgárság közös fellépése lemondásra és az ország elhagyására kényszerítette Diazt.

A forradalom népszerű vezetője Francisco Villa és Emíliano Zapata volt. Az USA nyíltan beavatkozott Mexikó belügyeibe, mivel félt attól, hogy elveszítheti befolyását a kontinensen. Az amerikai hadsereg kétszer is (1913-ban és 1916-ban) betör az országba, de komoly sikert egyszer sem ér el. A forradalom 1917-ben ér véget az egyik legdemokratikusabb alkotmány elfogadásával. A forradalom fontos szerepet játszott a demokrácia és parlamentarizmus megszilárdulásában a Latin-Amerikai térségben.

Kérdések és feladatok:

1. Magyarázzátok meg a következő fogalmakat: *latifundizmus, caudillo, oligarchia!*
2. Milyen körülmények hívták életre, és mik voltak a sajátosságai a nemzeti-felszabadító mozgalomnak Indiában?
3. Hogyan jellemeznétek a nyugati államok Kínához fűződő viszonyát William Rufus Day amerikai külügyminiszter levele alapján (*1. Tanúbizonyság*)?
4. Mik voltak a bokszerlázadás és a Vucsangi forradalom okai és következményei Kínában?
5. A *2. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával fogalmazzátok meg, milyen sajátosságai voltak a modernizációs folyamatoknak Japánban a XX. század elején! Véleményeteket támasszátok alá tényekkel!
6. Vajon miért adta Gabriel García Márquez beszédének a Nobel-díj átvételekor azt a címet, hogy *Latin-Amerika magányossága* (*3. Tanúbizonyság*)?
7. Milyen jellemző vonásai voltak Latin-Amerika társadalmi-politikai életének a XX. század elején?
8. A *Tőkebefektetések a latin-amerikai gazdaságba és a gazdasági szakosodás* bemutató táblázat anyagai alapján jellemezzétek a külföldi tőke hatását a latin-amerikai országok gazdasági fejlődésére! Melyek voltak a pozitív, illetve negatív következményei a külországok befolyásának a térség országaira?
9. Mit gondoltok, vajon miért volt fontos az USA számára befolyásának megőrzése Latin-Amerikában a XX. század elején? Véleményeteket támasszátok alá tényekkel!

Főbb események

1885 – az Indiai Nemzeti Kongresszus létrejötte
1889–1901 – bokszerlázadás Kínában
1910 – a mexikói forradalom kezdete
1911–1912 – a vucsangi forradalom Kínában
1914 – a Panama-csatorna üzembe helyezése

AZ 1. TÉMA ÖSSZEGZÉSE

A XX. század első tizenöt éve új irányzatokat indított el a világtörténelemben.

A korszak fontos sajátossága a gyors műszaki fejlődés volt. A találmányok és új termelési módszerek minőségi változásokat eredményeztek az emberek életében.

A társadalmakon belüli elszegényedés, a politikai, nemzetiségi és vallási elnyomás fokozódása népességmozgáshoz vezetett mind a kontinensek között (általában Európából az USA-ba, Kanadába, Latin-Amerikába, Ausztráliába és Új-Zélandba; Indiából Dél-Afrikába), mind a kontinenseken belül (Kínából Délkelet-Ázsiába).

A századelőn még Európa uralkodott a világon. A nagyhatalmak gyarmatokra és befolyási övezetekre osztották gyakorlatilag az egész földet. Minden független ország, az USA-n és Japánon kívül, Európában helyezkedett el. Az európai civilizáció[1], az itt élők véleménye szerint, az emberiség egyetlen elfogadható civilizációs formájának számított. Mindent, ami ettől az értékrendtől eltért, elmaradottnak és barbárnak tartottak.

[1] *Civilizáció* (a latin *civis* – polgár szóból) – a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának, államrendszerének, életmódjának, értékrendjének és viselkedési normáinak történelmileg kialakult egysége

1900 és 1914 között gyorsan növekszik a termelés és az emberek anyagi jóléte. A haladás szó az egyik leggyakrabban használt kifejezéssé válik.

A legeredményesebb európai országokban és az USA-ban liberális rendszerek jönnek létre, amelyek az emberi jogok tiszteletét, a magántulajdon szentségét és a piacgazdaság szükségességét hirdették. A nők azonban továbbra is jogfosztottak maradtak a politikai életben és az afroamerikaiak sem voltak az USA társadalmának teljes értékű polgárai.

Nyugat-Európa parasztsága szabad kistulajdonosként kapcsolódik be a piacgazdálkodásba és a városi kistulajdonosi réteggel együtt a liberális rendszer biztos támasza lesz.

A munkásosztály az ötödik legbefolyásosabb renddé nő fel. A munkásmozgalom azonban nem egységes. A szocialista, szociáldemokrata munkáspártok, és a szakszervezetek egyaránt a dolgozók vezérei kívántak lenni.

A munkáspárti politikusok legfőbb dilemmája ebben az időben abban nyilvánul meg, hogy lehet-e javítani a munkásság helyzetén a létező liberális viszonyok között, vagy pedig meg kell semmisíteni a fennálló társadalmi rendszert, felcserélve egy újabbal – a szocialistával. Mindkét nézetnek volt létjogosultsága, hisz a magasan képzett dolgozók a középosztály szintjén éltek. A munkások másik része viszont elviselhetetlen körülmények között tengette életét.

A századelőn kiéleződnek a nemzetiségi problémák. Elvben mindenki elismerte a nemzetek, pl. az ukránok, lengyelek, csehek, szlovákok és más népek jogát az önrendelkezéshez, a gyakorlatban azonban a birodalmak nem kívántak lemondani területeikről.

A XX. század elejére nagy gyarmatbirodalmak alakulnak ki, és érlelődik a háború a világ újrafelosztásáért.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ 1914–1918 KÖZÖTT

2. TÉMA

Milyen tudásra és készségekre tehettek szert a 2. témából:

- *felvázolni* az antant létrejöttének főbb állomásait;
- *jellemezni* a nemzetközi válságok és konfliktusok eredetét, illetve természetrajzát;
- *megmagyarázni* a fegyverkezési verseny és militarizmus, a soviniszta propaganda megerősödésének folyamatát, az első világháború okait és kezdetét, illetve bemutatni a nők társadalmi helyzetének változását a háború idején;
- *megmutatni* a térképen a főbb hadműveleti területeket, a hadjáratok és csaták színhelyeit 1914–1918 között;
- *kritikus elemzésnek* vetni alá a háború végét és mérlegét;
- *összeállítani* az első világháború kiemelkedő személyiségeinek a jellemzését;
- a különböző információk alapján *összegezni* tudásotokat az első világháborúban elszenvedett veszteségekről;
- *összehasonlítani* a korszak eseményeinek időrendjét;
- *értelmezni a következő fogalmakat:* katonai-politikai tömörülés, fegyverkezési verseny, militarizmus, sovinizmus, annexió.

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- Milyen körülmények között jött létre a hármas szövetség?
- Miért éleződött ki a német-angol viszony a XIX. század végén, és mivel magyarázható az angol-orosz-francia közeledés?
- Milyen független államok jöttek létre a Balkánon az 1877–1878-as orosz-török háború, és az 1878-as berlini kongresszus határozatainak következtében?

5. §. A VILÁG A HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

1. Nemzetközi válságok és konfliktusok a XX. század elején. Az első világháborút komoly nemzetközi válságok és konfliktusok előzték meg. Az 1870–1871-es francia-porosz háború, az egyesített Német Birodalom létrejötte, az erőegyensúly felbillenése a kontinensen Németországot Európa nagyhatalmává tette. A piacokért folytatott harc miatt kiéleződtek gazdasági kapcsolatai Oroszországgal, de különösen Nagy-Britanniával. Bár Németország csak 1871 után kapcsolódik be a gyarmatokért folytatott harcba, mégis egyenlő jogokat követel magának az angolokkal, franciákkal, belgákkal, hollandokkal, portugálokkal együtt a birtokok és piacok elosztásában.

A vezető államok között feszülő érdekellentétek egyik megnyilvánulása az *1905-ös első marokkói válság* volt. Azért robbant ki, mert Németország így akarta megakadályozni Franciaország közeledését Angliához és Oroszországhoz. Tervük végrehajtásához a németek Marokkót választották, mivel Észak-Afrikában, a *Gibraltári-szoros* mellett helyezkedett el és stratégiailag fontos szerepet játszott.

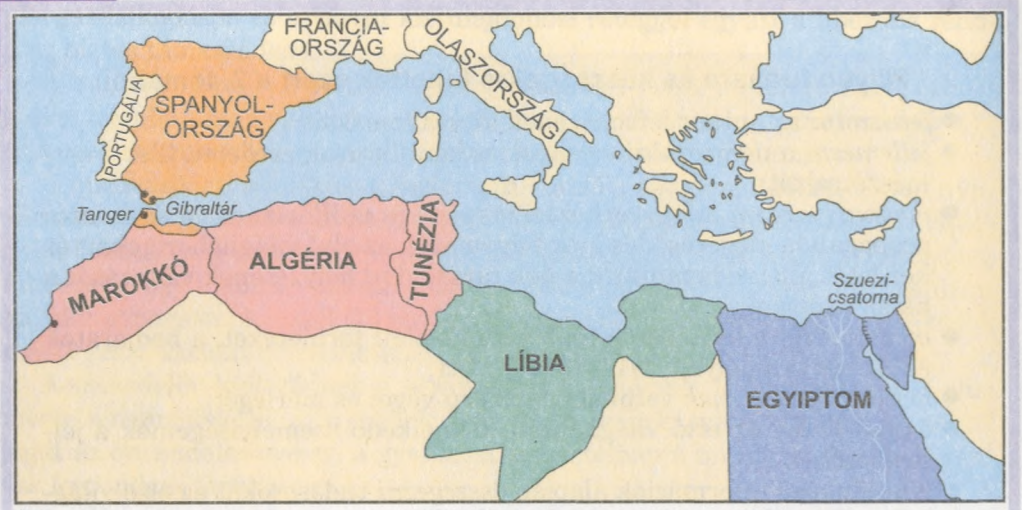

Befolyási övezetek

Marokkó belpolitikai helyzete 1905-ben rendívül robbanásveszélyes volt. Egy évvel korábban szélsőségesek elraboltak két amerikait. A németeket nem fűzték különösebb érdekek ehhez az országhoz, mivel Marokkó Franciaország befolyási övezetéhez tartozott és az 1880-as madridi megállapodás értelmében a franciák biztosították területi egységét. A nagyhatalmak továbbá úgy állapodtak meg a spanyol fővárosban, hogy a szerződést aláíró felek csak olyan lépéseket tehetnek Marokkó területén, amelyekről előzőleg tanácskoztak a többiekkel. 1905 februárjában Franciaország megszegi az egyezséget azzal, hogy a németekkel való konzultáció megkerülésével követelni kezdi a szultántól a hadsereg és rendőrség feletti ellenőrzés jogát.

Németország elhatározza, hogy megzabolázza a franciákat és lehetőség szerint meggyengíti a Franciaország és Anglia között létrejött *szívélyes egyetértést*. Orosz beavatkozástól Franciaország oldalán tartania nem kellett, mivel Oroszország még nem tért magához az 1904–1905-ös orosz-japán háborúban elszenvedett vereségtől. Bernhard von Bülow kancellár azt tanácsolja II. Vilmosnak, hogy személyesen keresse fel a marokkói szultánt és biztosítsa támogatásáról. Az uralkodónak azonban nem sok kedve van ehhez a veszélyes úthoz, és különböző ürügyekkel megpróbálja elodázni azt. Először is félt az esetleges merényletkísérletektől, másodsorban pedig nem akart utazásával háborút provokálni a franciákkal.

1905 márciusának végén II. Vilmos mégis Tangerbe érkezik, ahol Franciaországot becsmérlő beszédet mond. Beszédében a szultánt egy szabad ország uralkodójának nevezi, és segítséget ígér neki a francia terjeszkedés elleni küzdelmében.

II. Vilmos tangeri partraszállását egy sor komikus esemény kísérte. Először a német nagykövet pottyan a tengerbe, mivel túl gyorsan akarja császárát üdvözölni, majd kiderül, hogy a császári beszéd nincs előkészítve. Az arab telivér pedig, melyet a szultántól kap ajándékba, megijed a tűzijátéktól és leveti hátáról a németek mindenható uralkodóját. Ilyen nevetségesnek bizonyultak a marokkói válság eredményei Németország számára.

A császár saját jachtján tér vissza hazájába és követeli, hogy Marokkó jövőjét nemzetközi konferencián tárgyalják meg. Franciaország nem érez elég erőt magában ahhoz, hogy megfelelő választ adjon a németeknek. Bűnbaknak a külügyminisztert kiáltják ki, aki ezért le is mond.

A németek által sürgetett konferencia 1906 áprilisában ül össze Spanyolországban, azonban Németországnak semmit sem sikerül ott elérnie. Törekvéseit egyedül az Osztrák-Magyar Monarchia támogatta. A konferencia elismerte Marokkó függetlenségét, de a törvényesség és jogrend felügyeletét Franciaországra, illetve Spanyolországra bízta. A franciák ellenőrizhették Marokkó vámpolitikáját és fegyverkereskedelmét is. Ezek a rendelkezések valójában törvényesítették Franciaország uralmát Marokkóban. A konferencia legfontosabb üzenete mégis az volt, hogy az európai államok képesek összefogni Németország ellen.

Az 1908-as boszniai válság. Az 1878-as berlini kongresszuson Ausztria-Magyarország megkapta két szomszédos tartomány, Bosznia és Hercegovina irányításának a jogát. A tartományok lakossága túlnyomórészt szerbekből állt, ezért Szerbia türelmetlenül várta azt a napot, amikor Bosznia és Hercegovina csatlakozik hozzá. Az Osztrák-Magyar Monarchiát megalakításától kezdve nemzetiségi feszültségek jellemezték. Az itt élő szlávok védelmezőjének Oroszország nevezte magát.

1908 októberében Ausztria *annektálta*[1] a már említett két tartományt. Oroszország élesen tiltakozott ez ellen. Félő volt, hogy háború robban ki, elsősorban nem a szerbekkel, hanem Oroszországgal. Háborúra végül is azért nem került sor, mert Németország a Monarchiát visszatartotta tőle, mivel még ő maga sem volt felkészülve egy esetleges fegyveres összecsapásra. Oroszország sem akart háborúzni, bár megalázták, mivel semmibe vették érdekeit. Végül is vérontás nélkül zárul ez a történet, de az orosz-osztrák-német viszony nagyon megromlik.

A második marokkói válság: Agadír 1911. 1906 után a francia befolyás Marokkóban jelentősen megnő. A kereskedelem azonban más országokkal is nyugodtan folyhatott. Még a két régi ellenlábas, Németország és Franciaország is együttműködik az ásványi kincsek kiaknázásában. 1911-ben felkelés robban ki a szultán ellen, aki segítséget kér a franciáktól a lázadás leveréséhez és a rend helyreállításához. Francia csapatok érkeznek Marokkóba és elfoglalják a fővárost.

[1] *Annexió* – az egyik állam bekebelezi a másik államot, vagy annak egy részét

1911. július 1-jén Marokkó nyugati partjainál, az agadíri kikötőben hirtelen kiköt a *Párduc* nevű német ágyúnaszád. Ezzel a németek megsértik az 1906-os nemzetközi konferencia határozatait. Lépésüket azzal magyarázzák, hogy a *Párduc* az Agadírban élő németeket akarja megvédeni. Azonban a német ágyúnaszád ideérkezésének teljesen más okai voltak. Először is demonstrálni kívánták erejüket a franciák előtt, másodsorban pedig ki akarták próbálni az angol-francia szövetség, az antant szilárdságát.

Nagy-Britannia határozottan a franciák segítségére siet. Sokáig úgy tűnik, a háborút nem lehet elkerülni. 1911 novemberéig a németek és franciák lassan lehiggadnak. Franciaország átengedi a németeknek Kongót, ezért szabad kezet kap Marokkóban.

A második marokkói válság következményei

Franciaország	Nagy-Britannia	Németország
Végérvényesen szertefoszlott annak a reménye, hogy a németekkel javulhat a viszony. Nő a velük szembeni bizalmatlanság	Nem egyezik bele abba, hogy a németek haditengerészeti támaszpontot hozzanak létre Marokkóban. Fokozódik a szembenállás a két ország között a tengeren	Rádöbben arra, hogy az antant létrehozásával Anglia ellenséges államok gyűrűjébe kívánja zárni. Mélységesen megalázzák őt a brit fenyegetések, ezért a tengeren akar elégtételt venni, és harcba száll az angolokkal a *Tengerek ura* címért

A háborút ugyan sikerül elkerülni, de az európai béke komoly veszélybe kerül. Nagy-Britannia nem egyezik bele abba, hogy a németek haditengerészeti támaszpontot hozzanak létre Marokkóban. Ezért aktivizálódik a verseny a tengeren a két ország között. Németországot mélységesen megalázzák a brit fenyegetések, és rádöbben arra, hogy az antant létrehozásával Anglia ellenséges államok gyűrűjébe kívánja zárni.

Olaszország és Tripoli. Új gyarmatok megszerzésére nem csak Németország törekedett. Az Oszmán Birodalom gyengeségét kihasználva Olaszország elhatározza, hogy megszerzi a török császárság utolsó szegletét Észak-Afrikában, Tripolit (ma Líbia fővárosa). 1911 szeptemberében Olaszország hadat üzen az Oszmán Birodalomnak és bevonul Tripoliba. Amikor a hadi események megközelítik Ciprust, a törökök lezárják a Boszporuszt a tengeri hajóforgalom előtt. Ez a török lépés akadályozza Oroszország gabonakereskedelmét a Földközi-tengeren. Az oszmánok figyelmen kívül hagyják az orosz tiltakozásokat és a régi ellenségeskedés ismét fellángolt a két ország között. Az olaszok tehát akaratukon kívül újabb válságot robbantottak ki a Balkánon.

Balkáni háborúk 1912–1913 között. 1912-ben Görögország, Szerbia, Montenegró (Crna Gora) és Bulgária megalakítják a Balkán Ligát. Ezek az államok hivatalosan azért lépnek szövetségre, hogy megvédjék a török iga alatt sínylődő macedóniai keresztények érdekeit. Valójában pedig az Oszmán Birodalom európai területeit kívánják megkaparintani. Mivel a török hadsereg ekkor Tripoli alatt volt elfoglalva, ezért a Balkán Liga hadseregével szemben komoly ellenállást kifejteni nem tudott.

A háború 1912 novemberében kezdődik a liga mindent elsöprő győzelmével.

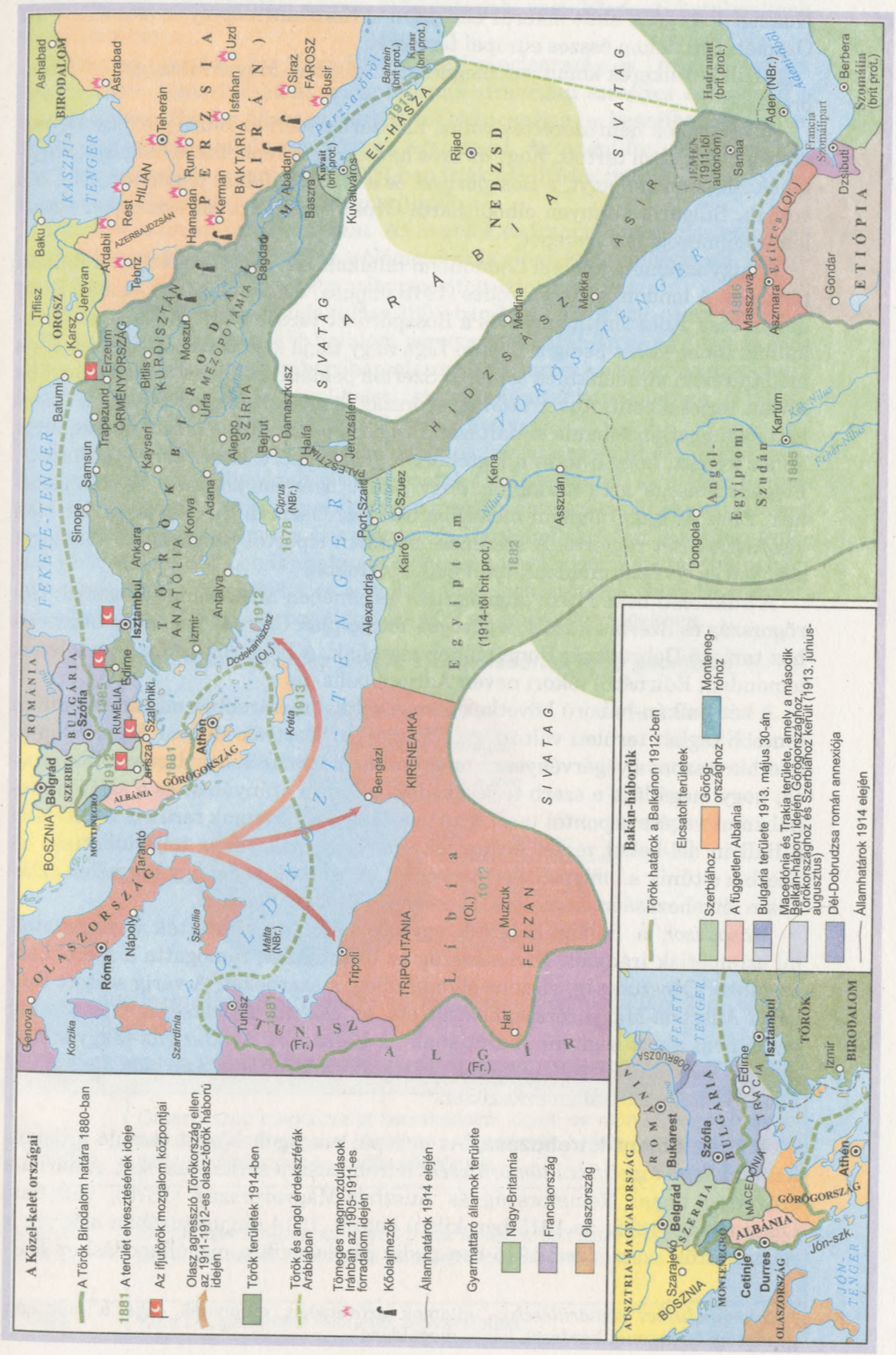
A Közel-kelet országai
A Török Birodalom határa 1880-ban
1881 A terület elvesztésének ideje
Az ifjutörök mozgalom központjai
Olasz agresszió Törökország ellen az 1911-1912-es olasz-török háború idején
Török területek 1914-ben
Török és angol érdekszférák Arábiában
Tömeges megmozdulások Iránban az 1905-1911-es forradalom idején
Kőolajmezők
Államhatárok 1914 elején
Gyarmattaró államok területe
Nagy-Britannia
Franciaország
Olaszország
Bakán-háborúk
Török határok a Balkánon 1912-ben
Elcsatolt területek
Szerbiához
Görögországhoz
Montenegróhoz
A független Albánia
Bulgária területe 1913. május 30-án
Macedónia és Trakia területe, amely a második Balkán-háború idején Görögországhoz, Törökországhoz és Szerbiához került (1913. június-augusztus)
Dél-Dobrudzsa román annexiója
Államhatárok 1914 elején
FEKETE-TENGER
KASZPI-TENGER
VÖRÖS-TENGER
FÖLDKÖZI-TENGER
TÖRÖK BIRODALOM
PERZSIA (IRÁN)
ARÁBIA
HIDZSÁSZ
ASIR
NEDZSD
SIVATAG
Egyiptom (1914-től brit prot.)
Angol-Egyiptomi Szudán
Líbia (Ol.)
TRIPOLITANIA
KIRENEAIKA
FEZZAN
TUNISZ (Fr.)
ALGÍR (Fr.)
OLASZORSZÁG
ROMÁNIA
BULGÁRIA
SZERBIA
MONTENEGRÓ
ALBÁNIA
GÖRÖGORSZÁG
BOSZNIA
ÖRMÉNYORSZÁG
KURDISZTÁN
MEZOPOTÁMIA
SZÍRIA
PALESZTINA
ANATÓLIA
EL-HASZA
JEMEN (1911-től autonóm)
ETIÓPIA
Eritrea (Ol.)
Szomália (brit prot.)
Hadramut (brit prot.)
Francia Szomálipart
Aden (NBr.)
Adeni-öböl
Perzsa-öböl
Bahrein (brit prot.)
Katar (brit prot.)
Kuvait (brit prot.)
Kuvaitváros
Rijad
Medina
Mekka
Kena
Asszuán
Kairó
Port-Szaid
Szuez
Alexandria
Jeruzsálem
Haifa
Damaszkusz
Bejrut
Aleppo
Urfa
Moszul
Bagdad
Baszra
Abadan
Kerman
Hamadan
Rum
Teherán
Isfahan
Uzd
Siraz
Busir
Rest
Ardabil
Tebriz
Baku
Tiflisz
Karsz
Jerevan
Erzeum
Bitlis
Trapezund
Batumi
Samsun
Sinope
Kayseri
Adana
Konya
Ankara
Antalya
Izmir
Isztambul
Edirne
Szaloniki
Larissa
Athén
Szófia
Belgrád
Nápoly
Róma
Tarantó
Genova
Korzika
Szardínia
Szicília
Málta (NBr.)
Tunisz
Tripoli
Bengázi
Muzruk
Hat
Kréta
Dodekaniszosz (Ol.)
Ciprus (NBr.)
Kartúm
Dongola
Masszava
Aszmara
Gondar
Dzsibuti
Berbera
Ashabad
Astrabad
Baku
Tebriz
Ardabil
Rest
Hamadan
Kerman
Isfahan
Uzd
Baszra
Kuvait
Kuvaitváros
Bagdad
Aleppo
Urfa
Moszul
Bitlis
Erzeum
Trapezund
Samsun
Sinope
Kayseri
Adana
Konya
Ankara
Izmir
Szaloniki
Athén
Szófia
Belgrád
Szarajevó
Cetinje
Durres
Athén
Izmir
Isztambul
Edirne
Bukarest
Szófia
Belgrád
Szarajevó
Cetinje
Durres
Jón-szk.
AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG
ROMÁNIA
BULGÁRIA
SZERBIA
MONTENEGRÓ
ALBÁNIA
GÖRÖGORSZÁG
OLASZORSZÁG
TRACIA
MACEDÓNIA
DOBRUDZSA
TÖRÖK BIRODALOM
FEKETE-TENGER
JÓN-TENGER
Dunia
Kék-Nilus
Fehér-Nilus
Nilus
Szuezi-csatorna
1912
1913
1881
1885
1878
1882

Hat hét leforgása alatt sikerül elfoglalni – Konstantinápoly kivételével – az Oszmán Birodalom összes európai területét.

A balkáni sikerek komolyan megijesztik Ausztria-Magyarországot és Oroszországot.

Az osztrákok nem szerették volna, ha Szerbia eléri az Adria partjait. Oroszország pedig attól tartott, hogy az erős hadsereggel rendelkező bolgárok elfoglalják Konstantinápolyt, a Boszporuszt és a Dardanellákat is ellenőrzésük alá vonják. Bulgária könnyen elhódíthatta Oroszországtól a keresztények egyetlen védelmezőjének szerepét.

A nagyhatalmak követei Londonban találkoznak, hogy átrajzolják a Balkán térképét. A londoni békeszerződés (1913 májusa) értelmében az Oszmán Birodalom csak Konstantinápolyt és a Boszporuszt tarthatta meg. Európai birtokainak többi részét pedig a Balkán Liga négy tagja között osztották szét. Ez a módszer nem mindenkinek tetszett. Szerbia például az Adriai-tenger irányába kívánt terjeszkedni. Ausztria-Magyarország, hogy ezt megakadályozza, támogatta a független Albánia kikiáltását. Bulgária pedig sértve érezte magát, mert ahhoz képest, hogy ő tette a legtöbbet a győzelemért, kevés területet kapott. Elégedetlensége arra sarkallta, hogy hadat üzenjen korábbi szövetségeseinek. Ebbe az újabb Balkán-háborúba belép az Oszmán Birodalom is, birtokai visszaszerzését remélve. A szerencse azonban elpártol Bulgáriától. Vereséget szenved és elveszít mindent, amit eddig birtokolt.

A bukaresti béke (1913 augusztusa) értelmében Macedóniát felosztják Görögország és Szerbia között, a görögök megkapják Ciprust. Az eddig Bulgáriához tartozó Dobrudzsát Romániához csatolják. A bolgárok pedig kénytelenek lemondani Edirnéről (ókori nevén Adrianopolis) is.

A két Balkán-háború következményei sokkal messzebbre mutattak, mint a fentebb taglalt területi változások. *Először*, az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia viszonya végérvényesen megromlik. A Monarchia szilárdan elhatározza, hogy megállítja a szerb terjeszkedést a tenger irányában és a szláv nacionalizmus végére is pontot tesz. Ausztria-Magyarországnak területi követelései a Balkán dél-keleti részét érintették, amelyek csak akkor teljesülhettek, ha Szerbia eltűnik a világpolitikai térképről. A szerbek pedig egy független szláv állam létrehozásáért harcoltak az osztrák felségterületeken.

Másodszor, a Balkán-háborúk egyértelműen megmutatták a nagyhatalmi szimpátiák irányait. Németország az osztrákokat támogatta a szerbekkel szemben. Oroszország, viszont ellenkezőleg, a szerbeket. A vérig sértett Bulgária Ausztria-Magyarországhoz húzott, az osztrák szövetséges Olaszország pedig nem akart segíteni „barátjának" a Balkánon. Az Osztrák-Magyar Monarchia csak a megfelelő pillanatot várta, hogy lerohanja Szerbiát. Ez a pillanat 1914 augusztusában érkezik el.

■ 2. Az antant létrehozása. Az európai országok között feszülő érdekellentétek *katonapolitikai tömörülések*[1] létrehozására sarkallták őket. A hármas szövetség tagjai Németország és Ausztria-Magyarország (1879), valamint Olaszország (1882, de 1915-ben kilép) voltak. 1914 augusztusában aláírják a német-török szerződést, 1915-ben pedig csatlakozik a megállapodáshoz Bul-

[1] *Katonapolitikai tömörülések* – államok szövetsége, amelynek célja a politikai, gazdasági és katonai kérdések közös megoldása

gária. Ezután a tömörülést négyes szövetségnek, vagy központi hatalmaknak kezdik nevezni.

1907-ben fejeződik be Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország katonapolitikai tömörülésének, az antantnak (franciául *szívélyes egyetértés*) a megalakulása. Három állam szövetségéről ekkor még nem beszélhetünk, mivel az országok külön-külön szerződnek egymással. Az angol-francia szerződést 1904-ben, az angol-oroszt pedig 1907-ben írják alá. Közös megállapodás közöttük csak az első világháború elején születik.

Az 1904-es angol-francia antant. Az angolok és franciák megegyeznek a befolyási övezetek felosztásáról és a Németország elleni közös fellépésről. Egyiptom, Anglia, Marokkó pedig Franciaország felségterülete lesz.

Az angol-orosz antant kialakulása 1903-ban kezdődik a brit-orosz tárgyalásokkal. Négy év múlva a két hatalom versengését barátság és együttműködés váltja fel. Az orosz-japán háborúban elszenvedett orosz vereség megnyugtatja az angolokat Oroszország távol-keleti terjeszkedésével kapcsolatban. A Balkánon is Anglia elképzelései szerint változik a helyzet.

Minél közelebb kerülnek a balkáni államok függetlenségükhöz, annál kevésbé tűrik az oroszok atyáskodását. A németek által megépített stratégiai fontosságú Berlin-Bagdad vasútvonal sem felel meg az orosz érdekeknek, mivel véget vet Moszkva befolyásának a Boszporusz és Dardanellák felett. Az orosz érdekek sérülése mellett Londonnak sem előnyös, hogy a vasút Konstantinápolyon halad keresztül. Távol-Kelet és a Balkán nem izgatja többé Nagy-Britanniát, mivel nem kell félnie az orosz előretörésétől ezekben a térségekben.

Az angol-francia-orosz antant kialakulásának főbb állomásai

1907 augusztusában Nagy-Britannia és Oroszország megállapodnak egy sor fontos dologban:

Ország	Elfogadott döntések
Afganisztán	Oroszország megőrizte itt kereskedelmi jogait, de nem követelt az angolokkal egyenlő jogokat Indiában. Afganisztán kikiáltotta függetlenségét, külpolitikáját azonban Anglia ellenőrizte.
Perzsia (Irán)	Észak Irán Teheránnal együtt orosz felségterület lesz, a kőolajban gazdag dél pedig angol. A központi rész semleges marad.
Tibet	Kína közigazgatási részének nyilvánították.

3. Fegyverkezési verseny[1]. A militarizmus és a soviniszta propaganda megerősödése. 1907 nyaráig Franciaország és Oroszország, illetve Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország szerződéseket kötnek egymással. A háborús veszély az antant és a hármas szövetség között továbbra is fennmarad. 1907-ben tartják a II. hágai konferenciát (az elsőre 1899-ben került sor), melynek legfőbb feladata a fegyverek leszereléséről szóló megállapodás. A felek képtelenek megegyezni egymással és dolguk végezetlenül térnek haza. II. Vilmos magát a tanácskozást „nagy butaságnak" nevezi. Nem véletlenül, hisz a konferencia határozata csupán annyit jelent ki, „jó lenne, ha megtörténne a leszerelés". Jellemző, hogy a német küldöttség nem vesz részt a szavazáson. A feszültség fokozódása a katonai kiadások növekedéséhez vezet.

A nagyhatalmak katonai kiadásai 1905 és 1914 között (millió dollárban)

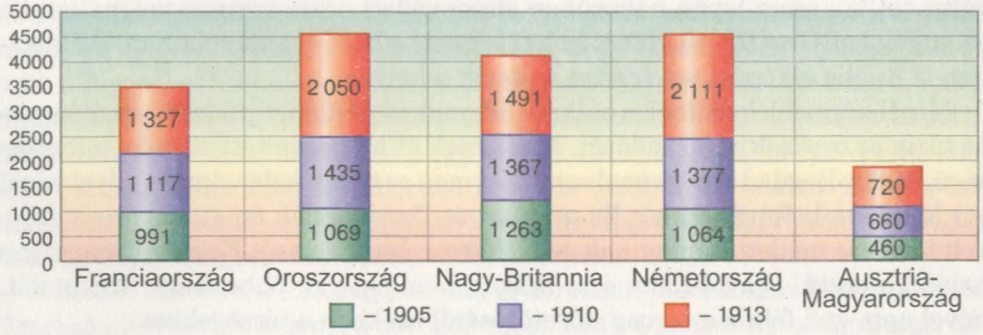

(L. Bernlochner und andere. Geschichte und Geschehen. Baden-Württemberg. B. 3. Ernst Klett Schulbuchverlag Leipzig 2000, S. 235 – nyomán)

Egy alkalommal Bismarck kijelentette, a kardok nem maradhatnak sokáig a hüvelyükben. A két tömörülés országai mindent megtettek annak érdekében, hogy háború esetén az ő hadseregük legyen a legerősebb. A fegyverkezés mellett csatarendbe állították a soviniszta propagandát. Megkezdődik a lakosság lélektani felkészítése egy esetleges katonai összetűzésben való részvételhez

Különösen a tengeren éleződött ki a német-angol szembenállás. Tirpitz német tengernagy arról győzködte a német nemzetet, hogy erős flotta nélkül Németország nem emelkedhet a nagy birodalmak rangjára és sohasem lesz képes gyors gazdasági növekedést elérni, mivel Nagy-Britannia térdre kényszerítéséhez a szárazföldi csapatok magas harci készültsége kevés.

Anglia európai vezető szerepének egyik alappillére a flottája volt, négyszer annyit költött a tengerészetére, mint a németek. Tengeri fölényét senki sem vonta kétségbe, haditengerészetének ereje két országéval is felért.

A németeknek tehát erős hajórajra volt szükségük ahhoz, hogy elfoglalják az őket megillető „helyet a nap alatt", és felvegyék a versenyt a tengeren a britekkel.

A német haditengerészet „első fecskéje" a korszerűsített *Tirpitz* volt. A mindig is szárazföldi tiszti karrierre vágyó németek fokozatosan fejleszteni kezdik hadiflottájukat is.

[1] *Fegyverkezési verseny* – a fegyverek és a haditechnika felhalmozása, azok tökéletesítése a gazdaság militarizálása, a tudomány és technika újdonságainak felhasználása alapján. Az egymással szemben álló országok versenye ez a haderők minőségi és mennyiségi jellemzői terén

Tengeri póker II. Vilmos és John Bull között. Az angolok és németek harca a tengerekért. Nagy-Britannia II. Vilmos értésére adta, hogy nem engedi meg a német flotta növekedését.

1. TANÚBIZONYSÁG

Winston Churchill Nagy-Britannia admiralitásának főnöke (1911): „Határozottan ki merem jelenteni, Nagy-Britannia egy tengeri hatalmat sem enged magához annyira közel, hogy az flottájának erejét felhasználva nyomást gyakorolhasson ránk, vagy megváltoztassa, illetve korlátozza politikai életünket."

(E. Woodwart Great Britain and German. Navy. Oxford, 1935, p. 408)

Az első tengerészeti törvényjavaslatot 1897-ben tárgyalta a Reichstag és röpke három év leforgása alatt a flotta fejlesztésére fordított pénzösszegek megkétszereződnek. Németország haditengerészete 34 sorhajóból, 11 nehéz, illetve 34 könnyű cirkálóból állt.

A kormány nyíltan kijelentette, hogy versenybe száll Nagy-Britanniával a hadihajók és tengeralattjárók építésében. Németország tehát harcot kezd Anglia ellen a tengereken való uralom megszerzéséért és a világ újrafelosztásáért. A szociáldemokraták kivételével mindenki támogatta ezt az irányvonalat.

2. TANÚBIZONYSÁG

Idézet Bernhard von Bülow német külügyminiszter beszédéből, amely a Reichstagban hangzott el 1899. december 11-én:

„Többé nem maradhatunk ki a világpolitika sodrásából, mivel érdekeink túlmutatnak országunk határain. Gyors népességnövekedésünk, iparunk, kereskedelmünk minőségi változásai a világgazdasághoz való felzárkózásra ösztönöznek bennünket. A brit gyarmatbirodalom, az új Franciaország és az Ázsia felé terjeszkedő Oroszország mellett nekünk is jogunk van kereskedelmünk földrajzának békés kiszélesítéséhez. Nem tűrjük, nem tűrhetjük a német érdekek figyelmen kívül hagyását. Ha nincs haditengerészetünk, országunkat és annak népét sodorjuk veszélybe."

(J. Penzier (Hrsg.), Fürst Bülows Reden nebst urkundlichen Beitragen zu seiner Politik, Bd 1, 1897–1903, Berlin, 1907, S. 88 f.)

3. TANÚBIZONYSÁG

Idézet a szociáldemokrata párt egyik képviselőjének 1900. február 8-án, a Reichstagban elhangzott beszédéből:
„A munkásosztály nem érdekelt a fegyverkezési verseny fokozódásában, mivel a civilizált országok közötti ellentétek kiéleződésének okozóját látja benne. A proletariátus vállára nehezednek a fegyverkezésre fordított gigantikus kiadások. A gazdagok pedig bezsebelik a hasznot, ahelyett, hogy azt az egészségügyre költenék. Parlamenti frakciónk tehát arra kéri a Parlamentet, hogy mondjon le a haditengerészeti flotta létrehozásának gondolatáról."

(D. Fricke (Hrsg.), Dokumente zur deutschen Geschichte 1987/ 98 bis 1904, Frankfurt, 1977, S. 54 f.)

A brit szárazföldi haderő ugyan jólképzett volt, de sokkal gyengébbnek számított, mint az európai országok gyalogsága. Az angolok a tenger szeretetét az anyatejjel szívták magukba. Különösen értettek a hadihajók építéséhez és a tengeri harc szabályaihoz. A parlamenti pártok minden esetben a flotta bővítésére szavaztak, különben politikai csőd várt rájuk. A tengerészet fontosságát birodalmuk létrehozásának szempontjából a németek csak fokozatosan értették meg.

Lord Fischer brit admirális azonban idejekorán felismerte bennük az ősellenséget, akivel előbb vagy utóbb meg kell ütközni, és akit le kell győzni. Azt javasolja VII. Edward angol királynak, hogy rohanják le és pusztítsák el a német flottát. A lord átszervezi Anglia tengerészetét és három legütőképesebb hajóraját Európa vizein állomásoztatja. A Távol-Keleten sem kell tartania semmitől, mivel Japánnal jó kapcsolatokat ápol. 1906-ban bocsátják vízre a *Dreadnought* (*e.*: drednót) brit csatahajót. Minden hasonló hajót ezután dreadnought-nak kezdenek nevezni. A dreadnought-ok gyorsaságukkal és harci erejükkel megelőzték az összes csatahajótípust. Németország is hasonló hajókat kezd gyártani. 1909 és 1911 között a németek 9 dreadnought-ot, az angolok pedig 18-at bocsájtottak vízre, így védve meg tengeri fölényüket.

A tengeri fegyverkezés bemutatása a nehézfegyverzetű csatahajók építése példáján

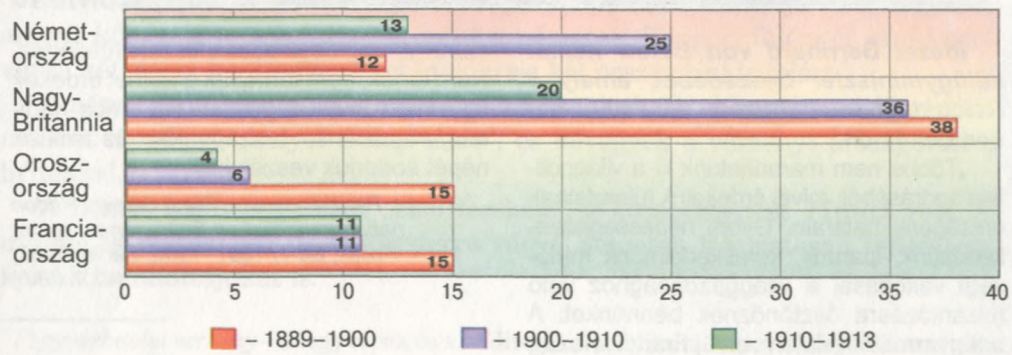

(Handbuch des Geschichtsunterrichts, Bd. 5, hrsg. von W. Kleinknecht und H. Krieger, Frankfurt, 1965, S. 119 f – nyomán)

A dreadnought-ok gyártásával Németország ugyan utoléri a briteket a hadihajók építésében, de a hadihajók felhasználásának kérdése továbbra is megoldatlan maradt. Az Északi-tengert a Balti-tengerrel összekötő Kieli-csatorna (1895-ben volt üzembe helyezve) nem volt alkalmas a német hadihajók áteresztésére. Az első világháború kitöréséig sikerül ezt a hiányosságot kiküszöbölni a csatorna kiszélesítésével és mélyítésével. Anglia hadiflottájának 90%-át az Északi-tengeren állomásoztatja. Ez lehetővé teszi a franciák számára azt, hogy megszervezzék védelmüket a németekkel szemben a Földközi-tengeren. Az első világháború tengeri csatáinak nagy része az Északi-tengeren zajlik.

A nagyhatalmak nem csak a hajóépítés terén versengtek egymással. A XX. század kezdetén lecserélik elavult fegyverzetüket és növelik hadseregük létszámát is.

A hadseregbe történő éves behívás 1900-ban (ezer fő)

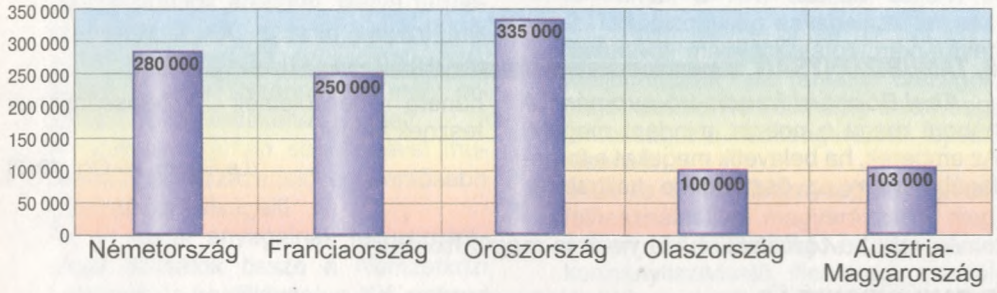

1913-tól kezdve a hadseregek lélekszáma folyamatosan növekszik. A német hadsereg ez alatt az idő alatt 120 ezer fővel lesz nagyobb. Franciaország és Oroszország növeli a sorkatonaság szolgálati idejét. Példátlan módon Nagy-Britannia szárazföldi haderejének fejlesztésébe kezd. Holden angol hadügyminiszter kis létszámú, de mozgékony expedíciós hadtestet szervez európai bevetés céljából. A brit szigetek védelmét a területi seregek látták el, mivel 1916-ig Angliában nem volt általános hadkötelezettség.

A vezető európai és észak-amerikai államok a fegyverkezési verseny során megszervezik a nagy kaliberű lövegek gyártását. (Franciaországban a tüzérség még gyermekcipőben jár.)

Kezdetét veszi a repülőgépgyártás is. 1914-ben az antant és a központi hatalmak 150–250 repülőgéppel rendelkeztek.

A fegyverkezési hajszában minden nagyhatalom részt vett, mindannyian érezték, a háború elkerülhetetlen.

4. TANÚBIZONYSÁG

James Jolly angol történész nyomán: „Maga a fegyverkezési verseny a háború elkerülhetetlenségének érzését keltette. A kormányok azt hangoztatták, hogy hadseregeik növelésével a békét kívánják megóvni és az agressziót megelőzni. A valóságban a háborús héják tábora sokkal nagyobbnak bizonyult, mint a békét megőrizni óhajtóké. A világégés kirobbanását ezért egyetlen kormány sem tudta megakadályozni."

(Джолл Джеймс. Истоки Первой мировой войны / Пер. с англ. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998, с. 5–6)

A szembenálló országok nem sajnáltak sem fegyvert, sem paripát, ha a lakosság ideológiai megdolgozásáról volt szó. Az újságok a háború elkerülhetet-

lenségéről és a népre váró dicső győzelmekről írtak. Nacionalista és soviniszta[1] húrokat pengetve arról győzködték a nemzetet, hogy a nagy megpróbáltatások előtt össze kell fogni, háttérbe szorítva a belső konfliktusokat.

A militarizmus és sovinizmus dicsőítése sok millió európainak elhomályosította az elméjét. Németországban és Nagy-Britanniában a XIX. század végén tengeri szövetségek jönnek létre a hadiflotta népszerűsítése céljából. A politikusok és írók úgy beszéltek a háborúról, mint az élet megszokott jelenségéről.

5. TANÚBIZONYSÁG

Sydney Low angol publicista nyomán: „Az igazságos és elkerülhetetlen háború olyan, mint egy sebészeti beavatkozás. Jobb a betegnek egyszer fájdalmat okozni és így a gyógyulás útjára terelni, mint hagyni, hogy a betegség elhatalmasodjon rajta és szörnyű kínok között múljon ki."

(Quoted in W. L. Langer / The Diplomacy of Imperialism. New York, 1951, p. 90)

6. TANÚBIZONYSÁG

Abel Bonnard francia író nyomán: „A háború maga a poézis, mindent megújít. Az emberek, ha belevetik magukat a forgatagába, nem az ösztöneikre hallgatnak, hanem becsületbéli kötelességüknek tesznek eleget."

(Le Figaro, 29 Oct. 1912)

Az iskolai történelemkönyvek is megváltoztak.

7. TANÚBIZONYSÁG

Egy francia történelemkönyvből: „A háború nem valószínű, ámde lehetséges. Ezért van Franciaország fegyveres védekezésre berendezkedve. Ha Franciaországért harcolunk, akkor a világ legcsodálatosabb, legbőkezűbb földjéért küzdünk, ahol megszülettünk. Francia hazánknál igazságosabb, szabadságszeretőbb és humánusabb ország nincs."

(E. Lavisse. Manuel d'Histoire de France / Revue Historique, 228. 1962, p. 104)

A gyermekeket hazafiságra nevelték. Arra tanították őket, hogy legyenek büszkék nemzeti hagyományaikra és az elődök hőstetteire.

8. TANÚBIZONYSÁG

Poroszország oktatási minisztere nyomán (1901): „A felnövekvő német nemzedéket úgy kell nevelni, hogy az ifjúság szíve megteljen a német nép, illetve géniusz iránt érzett határtalan büszkeséggel és lelkesedéssel."

(R. N. Samuel, R. Hinton Thomas. Education and Society in Modern Germany. London, 1949, p.71)

9. TANÚBIZONYSÁG

A francia kormány nyomán (1881): „A tanítók legfőbb feladata a hazaszeretetre való nevelés."

(E. Weber. Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870–1914. London, 1977, pp. 334–335)

---

[1] *Sovinizmus* – egy nemzet kivételességét, más nemzetekkel való szembeállítását, illetve túlsúlyát, a népek közötti ellenségeskedést és gyűlölködést hirdető eszmerendszer. A francia *chauvin* szóból ered. A Cogniard-fivérek *Nemzetiszínű kokárda* című vígjátéka alapján terjedt el, amelynek egyik szereplője, Nicolas Chauvin színész, a túlzott hazafiságot személyesíti meg; vakon, ellentmondást nem tűrő módon imádja Napóleont és mindazt, ami tőle ered.

A pacifista erők között nem volt egység. Azon keveseket, akik a háborús pszichózis közepette felemelték szavukat az emberek vágóhídra terelése ellen, hazaárulással vádolták meg és gyakran elpusztították.

Bár a háború régen érlelődött, az emberek a militarista és sovén propaganda következtében úgy képzelték el azt, mint egy délibábos álmot. Az újságok mindenről írtak, csak arról a halálos veszélyről nem, amely az emberiség feje fölött lebegett. A *militarizmus*[1] a világháború tápláló talajává vált.

Kérdések és feladatok

1. Értelmezzétek a következő fogalmakat: katonapolitikai tömörülések, fegyverkezési verseny, militarizmus, sovinizmus, annexió!
2. Jellemezzétek a nemzetközi válságok és konfliktusok eredetét, illetve természetrajzát a XX. század elején! Mik voltak a nemzetközi helyzet kiéleződésének fő okai? Szerintetek, mely országok voltak érdekeltek benne?
3. A történelmi térkép segítségével mutassátok be a századelő legjelentősebb nemzetközi válságait!
4. Az 1. vázlat anyagainak felhasználásával állítsátok össze a *Nemzetközi válságok és konfliktusok a XX. század elején* logikai táblázatát!
5. Miért tartották a franciák II. Vilmos tangeri beszédét provokációnak?
6. Vázold fel az antant létrejöttének folyamatát!
7. Melyek voltak a fegyverkezési verseny fő irányai a XX. század elején? A *2. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával magyarázzátok meg, miért tulajdonítottak az antant országok, majd később Németország olyan nagy fontosságot a haditengerészet fejlesztésének!
8. A *2. és 3. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával magyarázzátok meg, milyen elvi különbség volt egy német kormánytisztviselő, illetve egy szociáldemokrata politikus véleménye között a fegyverkezési versenyről!

A válság időpontja	A résztvevő országok	Okai	Időrendje	Következményei

9. Igaz-e az, hogy a fegyverkezési verseny vissza tudja tartani az államokat a háború kirobbantásától? A feleletet tényekkel támasszátok alá!
10. Mi a közös és az eltérés az *5–9. Tanúbizonyság*ban olvasott okmányokban?

Főbb események

1905 – az első marokkói válság
1907 – az antant megalakulásának a befejeződése
1908 – a boszniai válság
1911 – a második marokkói válság. Olaszország elfoglalja Tripolit
1912–1913 – a Balkán-háborúk

[1] *Militarizmus* – állami ideológia, amely igazolja az országok fegyverkezési versenyét és az erő alkalmazásának szükségességét a nemzetközi, illetve belső konfliktusok megoldásánál

A háború előtti évek főbb eseményei

Dátum	USA	Franciaország	Németország	Oroszország	Balkán	Nagy-Britannia	Olaszország	Kelet országai
1900						A konzervatívok nyerik a választásokat		Bokszerlázadás Kínában
1901	William McKinley (*e.*: makkinli) meggyilkolása után az USA elnökeTheodore Roosevelt lesz					Meghal Viktória angol királynő, a trónon, idősebbik fia, VII. Eduard követi		
1902						Békeszerződés a búrokkal, angol-japán szövetség, oktatási törvény		Angol-japán szövetség
1903				A bolsevik párt megalakulása				
1904		Angol-francia antant		Az orosz-japán háború kezdete		Angol-francia antant		Az orosz-japán háború kezdete
1905		Törvény az állam elválasztásáról az egyháztól	II. Vilmos Tangerbe érkezik (első marokkói válság)	Az orosz-japán háború vége. A portsmouth-i béke. „Véres vasárnap". A forradalom kezdete		A Labour Party (Munkáspárt) létrejötte		Az orosz-japán háború vége. A portsmouth-i béke
1906				A sztolipini reform		A liberálisok nyerik a választásokat. Az első Dreadnought vízre bocsájtása		

Dátum	USA	Franciaország	Németország	Oroszország	Balkán	Nagy-Britannia	Olaszország	Kelet országai
1907				Angol-orosz antant		Angol-orosz antant		Ideiglenes szakadás az Indiai Nemzeti Kongresszuson belül
1908			Angol-német versengés a tengereken		A boszniai válság	Angol-német versengés a tengereken. Nyugdíjtörvény		
1909	Az USA új elnöke a republikánus William Howard Taft lesz							
1911			A második marokkói válság. Az agadíri kikötőben hirtelen kiköt a német Párduc	Merénylet Sztolipin ellen		Parlamenti okmány. Biztosítási okmány	Tripoli elfoglalása	A vucsangi forradalom kezdete Kínában. A monarchia megdöntése
1912	Thomas Woodrow Wilson elnökké választása				Az első Balkán- háború			A vucsangi forradalom vége Kínában
1913	Thomas Woodrow Wilson elnökségének kezdete				Londoni békeszerződés. Második Balkán-háború. Bukaresti béke	Szakszervezeti törvény (trade-unionok)		
1914	Trösztellenes törvények		Az Oszmán Birodalom csatlakozik a hármas szövetséghez		Az Oszmán Birodalom csatlakozik a hármas szövetséghez			

6. §. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KEZDETE ÉS KIBONTAKOZÁSA

1. A háború okai. Jóllehet a győztesek leginkább Németországot tekintik a háború kirobbantójának, ez a háború mégis teljesen konkrét történelmi okok és közvetlen indítékok miatt robbant ki. A háború okai a vezető országok szembenállására vezethetők vissza. Az 1870–1871-es francia-porosz háború, az egyesített Német Birodalom megjelenése a világpolitikai térképen, az erőegyensúly megbomlása a kontinensen, Németországot európai nagyhatalommá tette. A piacokért folytatott harc miatt kiéleződtek gazdasági kapcsolatai Oroszországgal, de különösen Nagy-Britanniával. Bár Németország csak 1871 után kapcsolódik be a gyarmatokért folytatott harcba, mégis egyenlő jogokat követel magának az angolokkal, franciákkal, belgákkal, hollandokkal, portugálokkal együtt a birtokok és piacok elosztásában.

Ország	Kölcsönös igények
Németország	• Mint új, dinamikusan fejlődő európai birodalom arra törekedett, hogy vezető szerephez jusson a kontinensen. • Csak 1871-ben kapcsolódott be a gyarmatokért folytatott harcba, azonban egyenlő jogokat követelt Franciaország, Belgium, Hollandia, Portugália gyarmatbirtokain és rendkívüli aktivitást tanúsított a piacok megszerzésében. • Az orosz-francia szövetséget olyan megállapodásnak tekintette, amelynek célja Németország hatalmának az aláásása.
Ausztria-Magyarország	• Megpróbálta megtartani az 1908-ban elfoglalt Boszniát és Hercegovinát. • Szembehelyezkedett Oroszországgal, amely a Balkánon a szlávok és Szerbia oltalmazójának szerepét vállalta magára, viszont Szerbia a maga részéről a birodalom délszláv népeinek államegyesítő központjává kívánt válni.
Franciaország	• Elégtételt akart venni Németországon az 1870-ben elszenvedett vereségért. • Vissza szerette volna szerezni Elzászt és Lotaringiát, amelyeket Németország szakított el tőle az 1870-es francia-porosz háború után. • Veszteségeket szenvedett hagyományos piacain a német árukkal szembeni versenyben. • Tartott az új német agressziótól. • Minden áron meg kívánta tartani gyarmatait, főleg Észak-Afrikát.
Oroszország	• Flottája számára szabad kijárást szeretett volna a Földközi-tengerre, ennél fogva azt követelte, hogy érdekeinek figyelembe vétele mellett enyhítsék, vagy vizsgálják felül a Dardanellák ellenőrzését. • A Berlin–Bagdad vasútvonal építését (1898) Németország részéről barátságtalan lépésnek tekintette arra hivatkozva, hogy ez fenyegeti azokat a jogait, amelyeket 1907-ben az érdekszférák megosztásáról megkötött orosz-brit szerződéssel szerzett. • Akadályozta az osztrák és a német behatolást a Balkánra. • Kizárólagos protektorátust követelt valamennyi szláv nép felett; a Balkánon támogatta az osztrák- és törökellenes nézeteket valló szerbeket és bolgárokat.
Nagy-Britannia	• Hadüzenet nélküli gazdasági és kereskedelmi háborút folytatott Németország ellen. • Aktív haditengerészeti előkészületeket tett egy esetleges német agresszió elhárítására. • A potenciális német veszély miatt lemondott az országot hagyományosan jellemző „előkelő elszigeteltség" politikájáról, és áttért a németellenes államok tömbjének megteremtésére irányuló politikára. • Nem tudta megbocsátani Németországnak, hogy az 1899–1902-es angol-búr háborúban a búrokat támogatta. • Nem kívánta tétlenül szemlélni, hogy Németország behatol a „sajátjának" tekintett vidékekre: Kelet- és Délnyugat-Afrikába.

Ország	Kölcsönös igények
Szerbia	• Az újonnan megalakult (1878) állam a félsziget szláv népeinek vezetőjeként próbált megerősödni a Balkánon. • Tervei között szerepelt Jugoszlávia megalakítása, amely magában foglalta volna az Osztrák-Magyar Monarchia déli részén élő szlávságot. • Nem hivatalosan támogatta az Ausztria-Magyarország ellen harcoló valamennyi nacionalista szervezetet.

2. A szarajevói gyilkosság – ürügy a háborúhoz. 1914 júniusában az egész világ figyelme a boszniai Szarajevóra összpontosult. Bosznia ekkoriban az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, szerb lakossága azonban a szomszédos Szerbiához húzott, annak állampolgára akart lenni.

Gavrilo Princip, szerb-horvát nacionalista csoport tagja 1914. június 28-án merényletet követett el az osztrák-magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd és felesége (Zsófia – *a ford. megj.*) ellen. Híres politikusok meggyilkolása megszokott jelenség volt a történelemben, azonban egy sem idézett elő olyan súlyos nemzetközi válságot, mint a főherceg életének kioltása.

Ferenc Ferdinánd meggyilkolása

Ausztria-Magyarország a tragédiáért Szerbiára hárította a felelősséget és július 23-án ultimátumot intézett hozzá. Bécs ezután megkezdte a háborús készülődést. A két állam konfliktusába azonnal belekeveredtek más, velük szövetségi kapocsolatban álló államok: az Osztrák-Magyar Monarchiát Németország támogatta, Szerbiát pedig Oroszországhoz fűzték szoros szálak. Az oroszok Franciaország és Anglia segítségére számítottak. Mindenki számára nyílvánvalóvá vált, hogy egy jövőbeli háború nem korlátozódik majd a szerb-osztrák-magyar frontra.

1. TANÚBIZONYSÁG

Kivonat az osztrák-magyar kormány 1914. július 7-i ülésének jegyzőkönyvéből: „…A Szerbia teljes megalázásával végződő kimondottan diplomáciai sikernek semmi értelme nem lenne. Ezért olyan radikális követelményeket kell vele szemben állítani, melyeket nem tud elfogadni. Elutasító válasza esetén pedig hozzá lehet fogni a kérdés radikális megoldásához háborús beavatkozás útján."

(Conrad von Hützendorff F. Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918. Bd IV. Wien–Berlin, 1924. s. 51)

2. TANÚBIZONYSÁG

Részlet a berlini osztrák-magyar nagykövet 1914. július 5-én II. Vilmossal történt találkozójáról szóló beszámolóból:

„A császár biztosított engem arról, hogy egy esetleges háború esetén Németország teljes mértékben támogat bennünket. Az időt húzni nem érdemes. Amennyiben kirobban a háború a Monarchia és Oroszország között, a németek a mi oldalunkon állnak. Használjuk ki tehát a számunkra előnyös helyzetet."

(McAleavy T. Modern World History. Cambridge University Press, 1996, p.7)

Ugyanakkor a Szarajevót követő három hét során senki sem gondolta, hogy borzalmas háború közeledik és a gazdag európaiak, szokásukhoz híven, nyaralni mentek. Még a szerb hadsereg főparancsnoka is elutazott fürdőzni az egyik osztrák üdülőbe.

Berlinben úgy gondolták, amennyiben Oroszország kiáll Szerbia mellett, akkor feltétlenül veszíteni fog. Nagy-Britannia háborús terveivel kapcsolatban azonban a németek nem rendelkeztek információkkal.

3. Az első világháború kezdete. Jóllehet Angliát szövetségesi szálak fűzték Oroszországhoz és Franciaországhoz, jogi szempontból nem volt köteles az ő oldalukon harcba szállni. Mivel a válság egyre mélyebb lett, ezért nagyon sok angol kormánytisztviselő szükségesnek tartotta kinyilvánítani, hogy háború esetén a britek feltétlenül harcolni fognak Oroszország és Franciaország oldalán. Abban bíztak, ez elrettentheti majd a németeket a fegyveres harc kirobbantásától. Őfelsége kormánya a Németországgal folytatandó tárgyalások révén szerette volna mégis elkerülni ezt a háborút.

Eközben az Osztrák-Magyar Monarchia július 28-án hadat üzent Szerbiának. Válaszként Oroszország előbb részleges, majd pedig általános mozgósítást rendelt el, figyelmen kívül hagyva Németországnak azt a követelését, hogy mint a Berlinnel szembeni ellenséges cselekményt, állítsák le a mobilizálást. Mivel Petrográdból nem érkezett válasz, ezért Németország **1914. augusztus 1-én** *hadat üzent Oroszországnak*[1]. Hivatalosan ezt a napot tekintik az első világháború (nagy háború) kezdetének. Augusztus 3-án Franciaország következik; e napon a német csapatok betörtek a semleges Belgiumba. Augusztus 4-én Britannia önmaga és dominiumai (Kanada, Új-Foundland, Ausztrália, Új-Zéland) nevében indít háborút Németország ellen. A brit dominiumok közül a belső feszültségek miatt csak Dél-Afrika nem lépett be a háborúba (az angolbúr háborúban harcolt afrikanderek Németországgal rokonszenveztek.)

A szemben álló országok stratégiai tervei

Németország: Abban bízott, hogy Anglia a háborúban semleges marad. Az Alfred Schlieffen és Helmuth Moltke tábornokok által kidolgozott *villámháborús*[2] terv Franciaország villámgyors lerohanását irányozta elő nyugat felől, Luxemburgon és Belgiumon keresztül. Keleten eközben aktív védelmi harcokat kell folytatni Oroszoság ellen. Franciaország megsemmisítése után, még az orosz csapatok mozgósításának befejezése előtt Oroszország elpusztítása következik

Ausztria-Magyarország: Két fronton tervezte a háborút: az oroszok ellen és a Balkánon

Franciaország: A német ipar szívének, a Ruhr-vidéknek gyors elfoglalását szerette volna elérni. Ezzel akarta Németországot megfosztani az elhúzódó háborúhoz nélkülözhetetlen erőforrásoktól, és feltétel nélküli megadásra kényszeríteni Berlint

Oroszország: 800 ezer fős hadseregével két irányban tervezte az előretörést: észak-nyugati irányban Németország ellen, dél-nyugati irányban pedig Ausztria-Magyarország ellen

[1] A háború kirobbanásakor Oroszország fővárosának nevét Szentpétervárról (Szankt-Peterburg) Petrográdra változtatták

[2] *Blitzkrieg-terv* (német *Blitzkrieg* villámháború) – olyan gyorslefolyású háború terve, melynek során a győzelmet néhány nap vagy hónap alatt sikerül elérni, még mielőtt az ellenség mozgósítaná, és csatarendbe állítaná csapatait

Az első világháború
1914-1918
Államhatárok
1914 nyarán
Az antant államok (valamint gyarmataik) és szövetségeseik
Németország (valamint gyarmatai) és szövetségesei
Semleges államok
Hadszínterek
elsődleges
másodlagos
Tengeri hadműveletek területei
Német gyarmatok, amelyeket a háború alatt foglaltak el
Japán
Nagy-Britannia, Franciaország és Belgium
Számmal jelölt
1 Brit Honduras
2 Honduras
3 Haiti
4 Dominikai Köztársaság
5 Paraguai
6 Hollandia
7 Belgium
8 Svájc
9 Románia
10 Szerbia
11 Montenegro
12 Bulgária
13 Albánia
14 Tunisz (Fr.)
15 Gambia (NBr.)
16 Portugál Guinea
17 Aranypart (NBr.)
18 Togó (Ném.)
19 Spanyol Guinea
20 Eritrea (Ol.)
21 Francia Szomálipart
22 Brit Szomália
23 Uganda (NBr.)
24 Nyaszaföld (NBr.)
25 Bécsuanaföld (NBr.)
26 Szváziföld (NBr.)
27 Basutoföld (NBr.)
28 Nepál
29 Bhután (NBr.)
ALASZKA (USA)
Kanada (Brit dominium)
Grönland (Dánia)
Izland (Dánia)
Newfoundland (Brit dominium)
AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK
Ottawa
Chicago
San Francisco
Washington
New York
St-Pierre és Miquelon (Fr.)
Bermuda-szk. (NBr.)
MEXIKÓ
KUBA
Jamaika (NBr.)
Puerto-Rico (USA)
Martinique (Fr.)
Barbados (NBr.)
GUATEMALA
SALVADOR
NICARAGUA
COSTA-RICA
PANAMA
KOLUMBIA
VENEZUELA
EQUADOR
PERU
BOLÍVIA
BRAZÍLIA
CSENDES-ÓCEÁN
ATLANTI-ÓCEÁN
Lima
Rio de Janeiro
Santiago
CHILE
ARGENTÍNA
URUGUAY
Buenos Aires
Szent Ilona-sz.
Azori-szk. (Port.)
Zöld-foki-szigetek (Port.)
Spanyol-Szahara
Marokkó
Ifni (Sp.)
Algéria (Fr.)
Líbia (Ol.)
Egyiptom (Brit prot.)
Francia Nyugat-Afrika
Sierra Leone (NBr.)
LIBÉRIA
Guinea (Nbr.) (Holl.) (Fr.)
Nigéria (NBr.)
Kamerun (Ném.)
Szenegámbiai-Afrika
Angol-Egyiptomi Szudán
ETIÓPIA
Szomália (Ol.)
Brit Kelet-Afrika
Belga Kongó
Fr.
Német Kelet-Afrika
Angola (Port.)
Rhodézia (NBr.)
Mozambik (Port.)
Német Délnyugat-Afrika
Dél-Afrikai Unió (brit dominium)
Madagaszkár (Fr.)
Mauritius (Fr.)
Réunion (Fr.)
ÓCEÁN
NAGY-BRITANNIA
NÉMETORSZÁG
FRANCIAORSZÁG
AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG
SPANYOLORSZÁG
PORTUGÁLIA
NORVÉGIA
SVÉDORSZÁG
Szentpétervár
Moszkva
Kijev
London
OROSZ BIRODALOM
Jakutszk
Tobolszk
Hiva
Taskent
Buhara
TÖRÖK BIRODALOM
GÖRÖGORSZÁG
PERZSIA
AFGANISZTÁN
Mongólia
MANCSZSZURIA
Port Artur (Jap.)
Vejhavej (NBr.)
Csingtao (Ném.)
Tokió
JAPÁN
KÍNA
Tibet
Delhi
India (NBr.)
Goa (Port.)
Pondiséry (Fr.)
Ceylon (NBr.)
Aden (NBr.)
NEDZSD
Makao (Port.)
Tajvan (Jap.)
Hongkong (NBr.)
Kuangcsouvan (Fr.)
SZIAM
Francia Indokína
Fülöp-szk. (USA)
Guam (USA)
Marianna-szk. (Ném.)
Marshall-szk. (Ném.)
Karolina-szk. (Ném.)
Szingapúr (NBr.)
Vilmos császár-föld (Ném.)
Holland India
Batávia (Port.)
Timor (Holl.)
INDIAI-ÓCEÁN
Ausztrália (Brit dominium)
Melbourne
Új-Kaledónia (Fr.)
Új-Zéland (Brit dominium)
CSENDES-ÓCEÁN

A háború kezdetben csak Európában folyt, később viszont az egész világra kiterjedt. 1914-ben az antant oldalára állt Szerbia, Belgium, Luxemburg, Japán, 1915-ben Olaszország, 1916-ban Románia és Portugália, 1917-ben pedig Görögország és az USA.

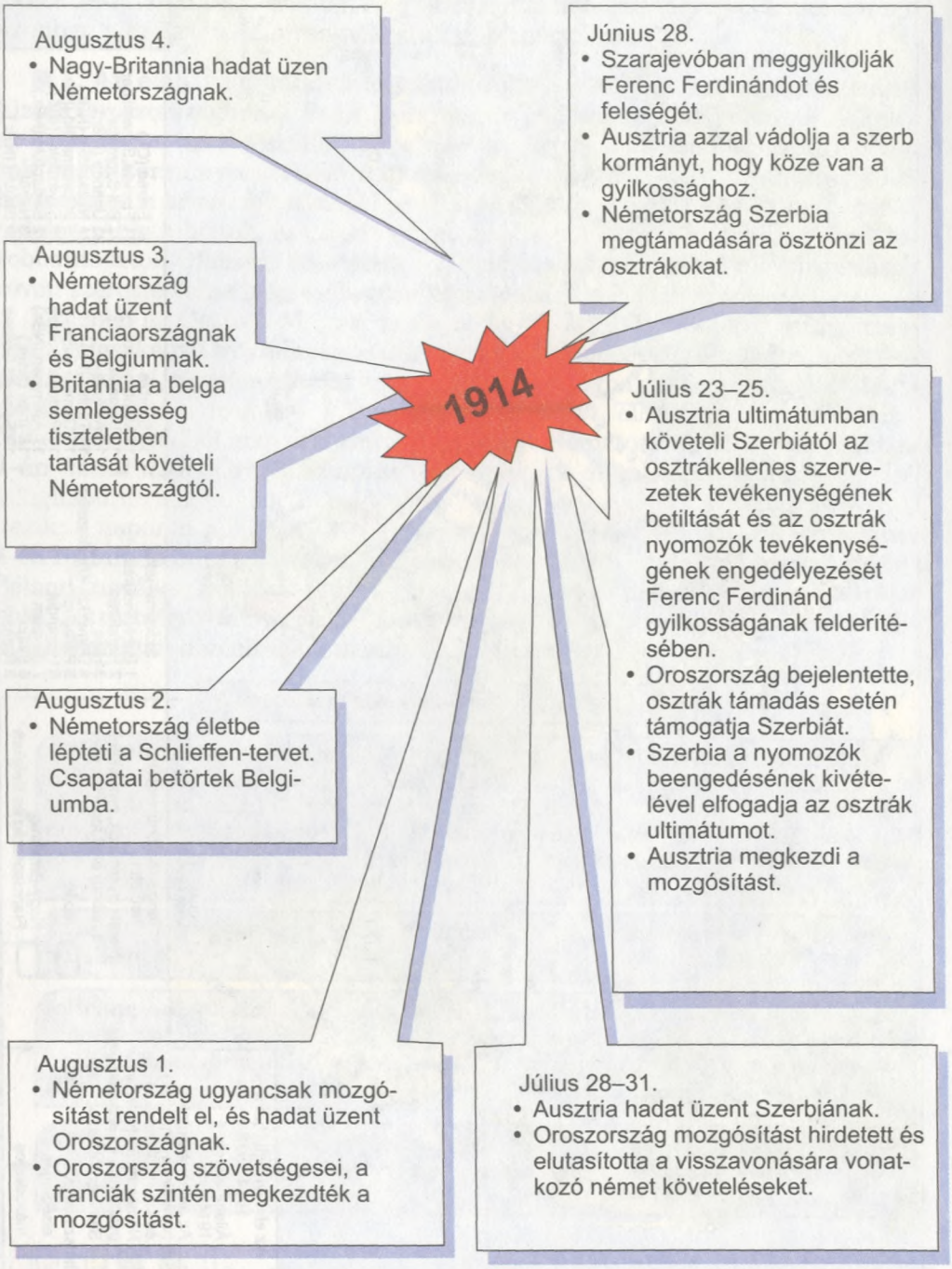

A háború kezdetével a hadban álló országokban korábban soha nem tapasztalható méreteket öltött a nacionalizmus. A háborút ellenző személyeket, mint például a francia Jean Jaurest (*e.*: zsa(n) zsoresz) a fanatikus nacionalisták meggyilkolták.

Német katonák a nyugati frontra indulnak (Europe & tne World. 1870 to the present day, p. 153)

4. Az 1914. évi hadműveletek. A háború legfontosabb hadszínterei: a nyugati front (Németország nyugati határa mentén), a keleti front (Németország keleti határánál), Olaszország északi része, a Balkán, az Oszmán Birodalom és a német gyarmatok.

A nyugati fronton augusztus 4-én kezdődtek el a hadműveletek azzal, hogy a németek a francia-német határon kiépített erődítményrendszert megkerülve betörtek Belgiumba és Luxemburgba. Franciaország egész védelmi politikája a francia határ áttörhetetlenségére épült. A németek az 1905-ben Alfred Schlieffen vezérkari főnök által kidolgozott terv (Schlieffen-terv) értelmében megkerülték az erődítményt.

A fent említett terv legfeljebb egy hónapot szánt Franciaország térdre kényszerítésére. Ezt követően a német csapatokat vasúton át kellett dobni keletre, ahol az orosz seregeket kellett volna legyőzni.

Azonban az események nem a németek elképzelései szerint alakultak. Hadosztályaik Belgiumban „váratlan ellenállásba" ütköztek (főleg Liege (*e.*: liezs) és Antwerpen erődítményei fejtettek ki nagy ellenállást). Ez alatt az idő alatt a franciák benyomultak Elzász-Lotaringiába és Berlin ellen indultak. A francia csapatokat rendkívüli erőfeszítések árán sikerült megállítani és a német hadsereg Belgium, illeve Észak-Franciaország elfoglalása után eléri a Marne (*e.*: márn) folyót.

Szeptember elején, miután a német hadsereg megtöri a francia-angol-belga hadosztályok ellenállását, 25 kilométerre volt Párizstól. Ám előretörésük kezd kifulladni. Az antant hadseregek Joffre (*e.*: zsofr) francia tábornok parancsnoksága alatt váratlan ellentámadást indítanak és az Aisne (*e.*: en) folyóig vetik vissza őket.

A marne-i csatában (1914 októberének elején kezdődött) a 230 km hosszú fronton az 5 német hadsereg (900 ezres lélekszámával) vereséget szenvedett az 5 francia hadseregtől és az angol expedíciós hadtesttől (több mint 1 millió fő), majd visszavonult. A front az Ypres (*e.*: ipr, Észak-Belgium) – Verdun (*e.*: verdö(n), Franciaország) vonalon stabilizálódott. A harcmezőn közel 600 ezer halott és sebesült maradt mindkét részről.

Időközben a keleti fronton, hogy elvonják a központi hatalmak erőit Párizs alól, augusztus közepén két orosz hadsereg (Pavel Rannenkampf és Alekszandr Szamszonov tábornokok csapatai) betört Kelet-Poroszországba. Az orosz parancsnokok közötti egyeztetés hiánya, valamint Hindenburg és Ludendorff német tábornokok összehangolt akcióinak köszönhetően a német csapatok Tannenberg alatt bekerítették az orosz hadsereget.

A tannenbergi csatában Oroszország 20 ezer katonája meghalt, 92 ezer fogságba esett, és odaveszett tüzérsége is. Szamszonov tábornok önkezével vetett véget életének. Az oroszok szeptember közepén kivonultak Kelet-Poroszországból.

3. TANÚBIZONYSÁG

M. Paleologue (e.: páleolog) Franciaország oroszországi nagykövete: „ Az ütközet ...kegyetlen erővel folyik. Bármi is legyen a kimenetele, elég az is, hogy tart a küzdelem, így az angol és a francia csapatoknak lesz idejük rendezni soraikat a hátországban, hogy előrenyomulhassanak."

(Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны. М., 1923, с. 122)

4. TANÚBIZONYSÁG

Az orosz kasiri ezred katonája: „...A támadás 11 óráig alábbhagyott. Ez alatt a németek minden oldalról tüzérségi tüzet készítettek elő a kasiri ezred ellen könnyű és nehéz ágyúkból. A tűz rendkívüli erejű volt, legalább 100–150 ágyúból lőttek. Távolról úgy tűnt, hogy az ezred katonái a földdel együtt a magasba emelkedtek. Csak keveseknek sikerült megmenekülni."

(Яковлев Н. 1 августа 1914. М., 1974, с. 58)

Az orosz hadsereg veresége Galíciában. I. Vlagyimirov rajza

Alekszej Bruszilov tábornok 8. orosz hadserege csaknem a kelet-poroszországi támadással egy időben, Galíciában támadást intézett az osztrák-magyar csapatok ellen. A galíciai csata (augusztus-szeptember) során az orosz csapatok elfoglalták Lvivet (Lemberg), azonban Németország területére nem sikerült betörniük. A harci eseményekben mindkét fél részéről másfélmillió katona vett részt. A központi hatalmaknak két újabb hadtest átdobásával sikerült megállítani Bruszilovot. Az osztrák hadsereg ereje viszont annyira megtört a keleti fronton, hogy csak német segítséggel volt képes állni a sarat.

Kedvezően alakult ezzel szemben az oroszok számára a helyzet a Balkánon, ahol a szerbek jelentős osztrák erőket kötöttek le Belgrádnál. Ugyanakkor a központi hatalmak helyzetén jócskán javított az a tény, hogy november elsején az ő oldalukon lépett be a háborúba Törökország. Megmutatkozott az a több éves erős befolyás, amit Németország gyakorolt erre az országra. Törökország tehát értékes szerzeménynek bizonyult a központi hatalmak számára, mivel ezáltal szilárd támaszhoz jutottak a stratégiailag fontos Közel-Keleten. Azonfelül a törökök megnyitották a német flotta előtt a Boszporuszt, így a német hajók támadást indíthattak a Fekete-tengeren az orosz kikötők és hajók ellen.

■ *Lövészárok harc után*

1914 nyarának végétől bekövetkezett az álló-, vagy lövészárok-háború: a csapatok lövészárkokat ástak és nem folytatták nagyszabású hadműveleteiket. A nyírkos lövészárkokban sokkal több katona pusztult el a különböző betegségektől, mint az ellenséges puskagolyóktól.

Háború a tengereken. A britek számára szokatlan volt a szárazföldi hadviselés. Lelke mélyén szinte valamennyi angol tengerész volt. Britek nemzedékei nőttek fel a romantikus tengeri kalandokról és a flotta győzelmeiről szóló történeteken; mindegyikük felülmúlhatatlan szakértőnek tartotta magát a tengerészet kérdéseiben.

A brit flotta sok éven keresztül versenyzett a némettel, ezért Nagy-Britannia akkori tengerészeti minisztere, Winston Churchill (*e.*: vinston csörcsil) előrelátásának köszönhetően 1914 júliusának végéig szemlét tartottak minden kikötőben és a háború kitörése előtt 5 nappal harckészültségbe helyezték az egész flottát. A ragyogó tisztára sikált, gyorsjáratú hajókból álló brit flotta minden hazafiból csodálatot és büszkeséget váltott ki. Az angolok biztonságban érezhették magukat.

A brit tengerészek akkor aratták az első sikereket, amikor a Sydney (*e.*: szidni) ausztrál cirkáló elsüllyesztette a német *Indent* a Csendes-óceánon. Ugyanakkor nagyszabású hadműveletekre csak az Atlanti-óceán déli részén került sor. A von Spee tengernagy által irányított német hajóraj Chile felségvizein az óceán mélyére küldött két brit hajót, de 1914 decemberében a Falkland-szigeteknél a brit Stard admirális elfogta és elsüllyesztette őket.

1914 végén a német flotta a Balti-tengeren horgonyzott és az angolok a Scapa Flow (*e.*: szkepa fló) tengeri bázisról tartották szemmel őket. A tengereken nem voltak többé hadihajók, a német tengeralattjárók háborúja pedig még nem kezdődött el.

Az 1914-es hadjárat egészében véve az antant számára volt eredményes. A németeknek nem sikerült elérni fő céljukat: villámgyors támadásukkal legyőzni Franciaországot, majd utána bevetni csapataikat Oroszország ellen. Az osztrákok vereséget szenvedtek Galíciában és Szerbiában. A törökök elveszítették pozícióikat Kelet-Törökországban. A japánok a Távol-Keleten elfoglalták Csingtao kikötővárost. Megszerezték a távol-keleti német gyarmatokat, így a Mariana-szigeteket, a Karolina-szigeteket és a Marshall-szigeteket. Az angol-francia csapatok megkaparintották Afrikában Tógót, Kamerunban és Kelet-Afrikában pedig többségbe kerültek.

■ 5. Az 1915. évi hadműveletek. A német hadvezetés ráébredt arra, hogy a Schlieffen-terv kudarcot vallott, ezért 1915-ben a nyugati fronton stratégiai védekezésbe kezdett.

Fő erőfeszítéseiket a keleti frontra összpontosították, hogy vereséget mérjenek az oroszokra, és kilépésre kényszerítsék őket a háborúból. Tavasszal a Mazuri-tavaknál legyőzték Oroszországot és kiszorították Kelet-Poroszországból.

Ezt követően a német–osztrák csapatok májusban az orosz front déli szárnyán félszáz kilométeres szakaszon áttörték az orosz védelmet, és ősszel elfoglalták Lengyelországot, Galíciát, Belorusszia egy részét és a Baltikumot.

Az orosz hadsereg veszteségei (ezer fő)

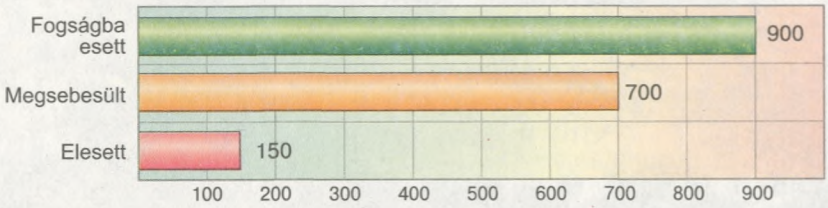

1915-ben az antantnak és a központi hatalmaknak az újabb szövetségesek megnyerésére irányuló versengése kiterjedt Olaszországra is. Az utóbbi, jóllehet Németországgal és Ausztria-Magyarországgal együtt tagja volt a hármas szövetségnek, ám a háború kezdetekor semlegességi nyilatkozatot tett.

Olaszország álláspontja tulajdonképpen attól függött, hogy melyik tömörülés ígér neki nagyobb területeket, ezért egyszerre tárgyalt az antanttal és a központi hatalmakkal.

Végül is 1915 áprilisának végén Olaszország titkos megállapodást kötött Angliával, Franciaországgal, valamint Oroszországgal, és 50 millió font angol hitelért vállalta, hogy egy hónap múlva új frontot nyit a központi hatalmak ellenében. Május elején hivatalosan kilépett a hármas szövetségből, 1915. május 23-án pedig hadat üzent Ausztriának. Ami Németországot illeti, vele Olaszország formálisan megőrizte a békés viszonyt.

A katonai szempontból viszonylag gyenge Olaszország belépése a háborúba természetesen nem vezetett Németország és szövetségesei azonnali vereségéhez. Nem jelentett különösebb változást az sem, hogy 1915 októberében Bulgária csatlakozott a központi hatalmakhoz.

5. TANÚBIZONYSÁG

1914. augusztus 4. Szazonov orosz külügyminiszter: „Mivel kicsi a valószínűsége annak, hogy Olaszország bármit is elérhet Németországnál és Ausztriánál, ezért bizonyos feltételek mellett akár véleménycserét is kezdhetne velünk."

(Історія дипломатії. Т. 2. К., 1948, с. 259)

6. TANÚBIZONYSÁG

A londoni egyezményből (1915):

„...4. cikk. A békeszerződés értelmében Olaszország megkapja Trentinót, Cisalpi Tirolt ..., valamint Triesztet, Gorizia és Gradesca Grófságot, egész Isztriát ...

5. cikk. Olaszországé lesz Dalmácia tartománya...

8. cikk. ...Olaszország megkapja még Dódekanészosz szigetét is...

11. cikk. ...A háborúban elszenvedett veszteségei kárpótlására Olaszország hozzájuthat az erőfeszítéseinek és az elszenvedett áldozatoknak megfelelő részhez."

(Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. М., 1952, с. 437–440)

Az Isonzónál lezajlott tizenegy ütközet (1915–1917) eredményeként az osztrák hadosztályok teljesen körülzárták az olasz hadsereget, amely jóval nagyobb veszteségeket szenvedett (725 ezer fő), mint az osztrákok.

A tizenkettedik isonzói csata, amely caporettói ütközet néven vált ismertté, az osztrák hadsereg győzelmével ért véget. Ugyanakkor a győzteseket visszavetették, akik a Vittorio Venetto melletti csata után végleg visszavonultak.

A nyugati fronton az 1915-ös esztendő az előző év első feléhez hasonlóan igen gyászosnak bizonyult. Az ellenséges hadseregek belesüppedtek a maláriás mocsarakba és a tüzérségi lövedékek is ritkították soraikat. A tüzérségnek ebben a háborúban óriási szerepe volt, tűzereje miatt nemcsak hogy támadni nem lehetett, de a katonák a fejüket sem dughatták ki a lövészárkokból. A csapatok a lövész- és futóárkokban várakoztak.

Ilyennek látta egy tízéves sedani francia kisfiú 1915-ben a háborúzó országok hadseregeinek katonáit

Ez alatt az idő alatt járatok szerteágazó rendszerét építették ki, telefonvonalakat fektettek le, hegyi utakat és vasutakat építettek. A szövetséges hadseregek támadó hadműveletekkel próbálkoztak, de 2–3 km után az ellenséges tüzérség megállította őket, miközben több ezer katonát és tisztet veszítettek. Sehol sem sikerült komolyan előrenyomulni; az ütközetek ismétlődtek, és új

Megvakult katonák útban a kórház felé. A német gáztámadás következményei

sorszámokat kaptak: második ypres-i csata (1915 áprilisa–májusa), második champagne-i csata (szeptember–november). A németek az első komoly támadási kísérletet 1915 májusában hajtották végre az Ypres folyó körzetében, amikor is első ízben alkalmaztak mérgező gázokat. A német gáztámadás következtében több mint 5 ezer brit és francia katona vesztette életét, 10 ezren pedig súlyos mérgezést szenvedtek.

A német parancsnokság 1916 februárjának végén egy keskeny frontszakaszon 1400 ágyút vont össze és háromszoros erőfölény mellett megkezdte Verdun francia város, a franciák kulcsfontosságú védelmi állásának ostromát. Kezdetét vette a **verduni csata**, amely a „verduni húsdaráló" néven került be a történelembe. A város évszázados palotáit porig romboló 14 hüvelykes tüzérségi lövedékek robbanásai a gyenge védelmi létesítmények szörnyű bombázásának kezdetét jelentették.

Na, várjatok csak! Karikatúra egy francia folyóiratból

Verdunba csupán a „titkosnak" nevezett egyetlen úton érkezhetett segítség. A harcok idején a franciák ezen 78 hadosztályt dobtak át. A város irányába haladó katonák sokat szenvedtek az éhségtől és a szomjúságtól. „Egy falat kenyér, egy korty víz, egyetlen tréfa, egyetlen dal járt szájról szájra a menetelés során a században a bajtársak között" – írta az egyik francia katonaorvos.

Philippe Pétain, a város védelmét irányító parancsnok maradéktalanul igyekezett teljesíteni a parancsot, miszerint Verdunt mindenáron meg kell tartani. A várost valóban megvédték, de ezért a francia hadsereg pusztulásával fizettek. Franciaországban megtört a harci szellem; az ország a háború végéig gyászolta Verdun áldozatait. A harcmezőn összesen több mint 700 ezer francia és német katona vesztette életét.

A központi hatalmak csapatai a Balkánon elfoglalták Szerbiát és 1915 októberében bevonultak Belgrádba. A bolgárok és törökök előrenyomulása Görögországban azonban megtorpan.

Az Oszmán Birodalom katonai szempontból sokkal szilárdabbnak bizonyult, mint ahogyan azt előre látták. A komoly veszteségek ellenére Ausztrália,

Új-Zéland és Nagy-Britannia csapatai vereséget szenvedtek tőlük Galipolinál. A Kut-al-Amara alatt elszenvedett vereség (1915) pedig véget vetett a mezopotámiai hadjáratnak.

6. Az 1916. évi hadműveletek. Verdun védőinek bátorsága reményt adott Haig tábornoknak, a brit csapatok parancsnokának, aki abban bízott, hogy *a Somme folyónál megvívandó döntő ütközet* megadásra kényszeríti Németországot. 1916. július 1-jén az angolok és a franciák támadásba lendültek. A csapatok a Somme vizében térdig gázolva, vállvetve indultak támadásba és kitűnő célpontul szolgáltak a német golyószórók számára.

Augusztus közepén zajlott a háborúk történetének első harckocsis ütközete, amelyben 32 angol tank vett részt. A csata hevében végül is csak 18 páncélos éri el a német lövészárkokat (5 elakadt a mocsárban, 9 pedig elromlott). A harckocsik átlagsebessége mindössze 6 km/h volt, ám a német gyalogságra kifejtett lélektani hatása leírhatatlannak bizonyult.

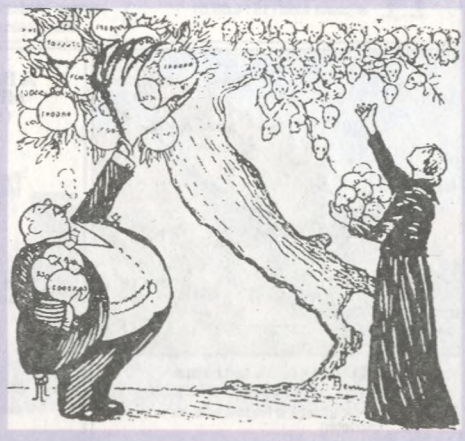

A háború gyümölcsei. Karikatúra

Az angol-francia hadsereg eredménytelen támadásai az esős novemberig tartottak. A németek csak pár kilométert vonultak vissza, amit semmiképp sem nevezhetünk fejvesztett menekülésnek. Hindenburg tábornok szervezetten visszavezette megmaradt csapatait az előre előkészített erődítmények falai mögé. Ebben a csatában az angolok 400 ezer, a franciák 200 ezer, a németek pedig 800 ezer főt veszítettek.

Németországnak a tengeren sem sikerült győznie. A Maximilian von Spee tengernagy parancsnoksága alatt álló német flotta 1916. május 31-én sikertelen kísérletet tett a brit tengeri blokád áttörésére a Jütland-félszigetnél. A 250 hajó részvételével megvívott csatában egyik félnek sem sikerült győznie és szertefoszlott az a német mítosz, miszerint egyetlen „mindent eldöntő" győztes csata megfordíthatja a háború menetét.

Miközben a nyugati fronton ádáz harcok folytak Verdunnál, 1916 júniusában a keleti fronton az Alekszej Bruszilov tábornok vezette orosz hadsereg közel 350 kilométeres szakaszon áttörte az osztrák és német csapatok védelmi vonalát. A németek és osztrákok 1, 5 millió főt veszítettek, ezután feladták Lemberget, illetve Csernyivcit. Az oroszok 11 nap alatt több mint 70 kilométert nyomultak előre, ami korábban nem tapasztalt gyorsaság volt az első világháború során. Ugyanakkor Bruszilov sikersorozatának folytatásához hiányzott az erő, és az oroszok ismét kénytelenek voltak védekezésre berendezkedni.

Az osztrák-magyar védelmi vonal áttörésére tett második kísérlete sikertelennek bizonyult, ugyanakkor az orosz csapatok hadműveletei lényegesen megkönnyítették a Verdunt utolsó erejükből védelmező franciák helyzetét. A német parancsnokságnak a Verdun alól átdobott hat hadosztállyal 1916 októbere előtt sikerült megállítani az orosz támadást.

Bruszilov támadása elősegítette Románia augusztusi hadba lépését is, bár a román hadsereg azonnal vereséget szenvedett a bolgár és a török csapatoktól, ami együtt járt Bukarest elestével.

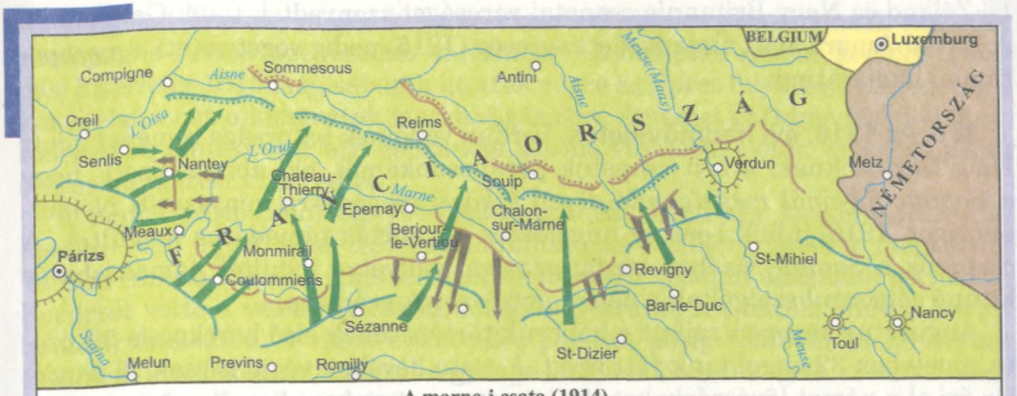

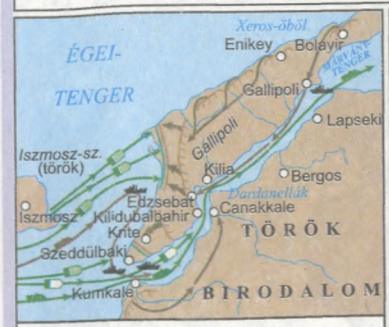

■ *Az első világháború csatái*

7. TANÚBIZONYSÁG

Részlet egy elesett orosz katonánál talált levélből: „Drága édesanyám, jobb lett volna, ha meg sem szülsz, jobb lett volna, ha vízbe fojtasz, olyan nagyon szenvedek..."

(История гражданской войны в СССР. Т. 1. М., 1953, с. 34)

7. Tengeralattjáró-háború 1915–1916-ban. Anglia és Németország 1915-től a háború végéig ádáz harcot vívott egymással a tengeren. Az előbbi jogot formált arra, hogy feltartóztassa, felkutassa és elfogja azokat a hajókat, amelyekről úgy gondolta, hogy árut szállítanak Németországba. Jütland után a németek is bejelentették, hogy a Nagy-Britanniába irányuló szállítások megakadályozása céljából hathatós intézkedéseket tesznek: korlátlan víz alatti háborút fognak folytatni.

A németek nem a már esélytelenné vált felszíni hajóknak szánták a fő szerepet, hanem a tengeralattjáróknak. Igaz, ezek aktivitása 1914–1915-ben még meglehetősen alacsony volt. A teherhajók és az utasszállító hajók vadászata, a tengeralattjárókról indított torpedótámadások nem voltak különösebben hatékonyak, inkább lélektani jelentőséggel bírtak. Egy német tengeralattjáró 1915 májusában Írország partjainál megtorpedózta a New Yorkból Angliába tartó *Lusitania* brit óceánjárót. A tenger hullámaiban 1198-an, köztük 198 USA állampolgár lelte halálát. Woodrow Wilson, az USA elnöke ezt az incidenst használta fel arra, hogy meggyőzze a kongresszust: feltétlenül hadat kell üzenni Németországnak.

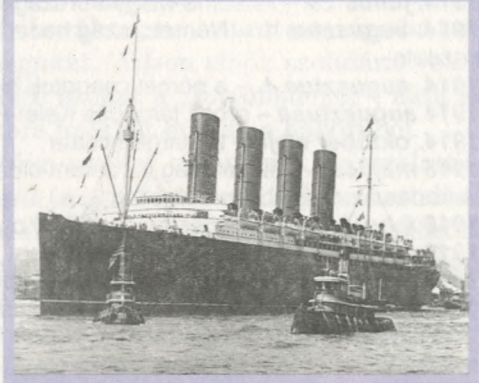

A Lusitania óceánjáró

Kérdések és feladatok

1. Szerintetek teljesen elkerülhetetlen volt az első világháború? Álláspontotokat milyen tényekkel tudjátok alátámasztani?
2. Az antant és a központi hatalmak kölcsönös követelései közül melyeket lehetett volna a szembenálló felek jószándékával békésen megoldani? Milyen tárgyalási mechanizmusokat javasolnátok a két tábor országainak, az akkori körülmények között, a béke megőrzése érdekében?
3. Az *1. és 2. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával jellemezzétek a nemzetközi válság résztvevőinek a szarajevói merénylettel kapcsolatos politikáját!
4. Meg tudsz-e nevezni olyan országot, amelynek a viselkedése arról tanúskodott, hogy el akarja kerülni a háborút?
5. Mi jellemezte az antant és a német tömörülés országaiban uralkodó társadalmi hangulatot a háború előestéjén, illetve annak kitörésekor?
6. Mutassátok meg a térképen az első világháború csatáinak színhelyeit 1914–1916 között!
7. Véleményetek szerint, sikerült-e elérnie fő célját az 1915-ös osztrák-német támadásnak a keleti fronton? A *4. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával mutassátok be, milyen árat fizettek az orosz katonák ennek a támadásnak a megállításáért!
8. Az *5.* és *6. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával fogalmazzátok meg, milyen okok vezettek Olaszország belépéséhez a háborúba az antant oldalán!
9. Álláspontotok szerint a verduni csata:

Kérdések és feladatok

a) az európai, elsősorban a francia történelem hősi eposza;
b) a németek és franciák tragikus találkozása;
c) más vélemény?

10. Milyen kritériumok alapján választották ki a számotokra elfogadható változatot?

11. Miért hirdetett korlátlan tengeralattjáróháborút Németország Nagy-Britannia és a semleges országok ellen? Szerintetek elég indok arra a háború, hogy egyes országok semmibe vegyék a nemzetközi tengerészeti jogokat? Vagy a „győztesek felett nem ítélkeznek"?

Főbb események

1914. június 28. – merénylet Szarajevóban
1914. július 23. – osztrák-magyar ultimátum Szerbiának
1914. július 28. – Ausztria-Magyarország hadat üzent Szerbiának
1914. augusztus 1. – Németország hadat üzent Oroszországnak. Az első világháború kezdete
1914. augusztus 4. – a német csapatok betörnek Belgiumba és Luxemburgba
1914 augusztusa – orosz támadás Kelet-Poroszország és Galícia ellen
1914. október eleje – a marne-i csata
1915 májusa – Olaszország az antant oldalán belép a háborúba, osztrák-német támadás az orosz csapatok ellen
1916 februárja-decembere – a verduni csata
1916 májusa – a jütlandi tengeri csata
1916 júniusa–októbere – a bruszilovi áttörés
1916 júniusa–novembere – a somme-i csata

7. §. AZ 1917–1918-AS ÉVEK ESEMÉNYEI

1. Oroszország kilépése a háborúból. A háború idején kifejtett túlzott erőfeszítések aláásták az Orosz Birodalom erejét, ami végül összeomlásához vezetett. Az országban 1917 februárjában kitört a forradalom, amely megfosztotta trónjától II. Miklóst és megteremtette a köztársaságot. Oroszország Ideiglenes Kormánya a háborút a végső győzelemig akarta folytatni, amivel eleve bukásra ítélte önmagát.

Az Ideiglenes Kormányról készült karikatúra Kerenszkijjel a középpontban

Októberben az Ideiglenes Kormány megdöntése után a baloldali eszerek támogatásával a Vlagyimir Lenin vezette bolsevikok kerültek hatalomra, akik „az annexió és jóvátétel nélküli haladéktalan béke" jelszavát hirdették. 1918. március 3-án a kommunista Oroszország Breszt-Litovszkban lemondott a németek javára egy több mint 1 millió négyzetkilométeres, 62 millió ember által lakott területről, különbékét kötött Németországgal, Ausztria-Magyarországgal, Bulgáriával és Törökországgal, majd kilépett a háborúból. Az orosz front megszűnt és Németország Nyugaton összpontosította erőit.

1. TANÚBIZONYSÁG

Idézet az 1918. március 3-án megkötött breszti békeszerződésből: „1. cikk. Oroszország egyfelől, Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Törökország másfelől kinyilvánítják, hogy megszűnt köztük a hadiállapot...

5. cikk. Oroszország leszereli hadseregét...

6. cikk. Oroszország békét köt az Ukrán Népköztársasággal... Ukrajna területét megtisztítják az orosz csapatoktól és az orosz Vörös Gárdától..."

(Цит. за: Документы внешней политики СССР. – М., 1957, Т. 1, с. 47–50)

2. Az USA belépése a háborúba. A háború sokáig nem foglalkoztatta különösebben az amerikai társadalmat. Az amerikaiak nem nagyon voltak tisztában ennek a távoli és tőlük idegen háborúnak az okaival, és szívből kívánták, hogy országuk őrizze meg semlegességét. Az amerikai vállalkozók, akik gyakorlatilag részt sem vettek a háborúban, az antant országaiba irányuló szállításaik révén szedték meg magukat. Wilson elnök szolidáris volt a népével és többször is nyilvánosan elítélte azokat a „forrófejűeket", akik az antant támogatására buzdítottak, és jókora hasznot húztak a háborúból.

Ilyen volt a közhangulat 1915 májusáig, amikor egy német tengeralattjáró első ízben indított támadást a *Gulflight* (*e.*: gálflájt) amerikai tanker ellen, majd ezt követte a *Lusitania* tragédiája. A számtalan ártatlan ember, köztük amerikai nők és gyermekek halála felrázta a közvéleményt. Amíg a politikusok az amerikai válaszlépésekről vitatkoztak, hogyan vethetnek gátat Németország tengeri garázdálkodásának, addig a német tengeralattjárók augusztusban elsüllyesztettek egy angol gőzöst, 1916 márciusában pedig egy francia gőzhajót. Az áldozatok között ismét volt amerikai is.

2. TANÚBIZONYSÁG

W. Wilson kijelentése röviddel az USA hadba lépése előtt: „Akkor kell harcba vinni népünket, amikor megfeledkezik arról, hogy valaha is létezett a mások iránti türelem és megértés. A harchoz kegyetlennek, illetve könyörtelennek kell lenni. A kongresszusban, a bíróságokon, az utcákon a düh szellemének kell eluralkodnia."

(White W. A. Woodrow Wilson. The Man, His Times and His Task. Boston, 1924, p. 355–356)

A nemzeti honvédelmi törvénynek (1916 júniusa) megfelelően az USA reguláris hadseregének létszáma 254 ezer főre, a Nemzeti Gárdáé 425 ezer főre emelkedett.

Wilson 1916 nyarán megalakította a Nemzeti Védelmi Tanácsot.

Az USA kongresszusa 1916 augusztusában elfogadta a tengeri okmányt, amely egy átfogó haditengerészeti program keretében 3 éven belül 157 hadihajó megépítését irányozta elő.

Minél nagyobb méreteket öltött a Németország által meghirdetett korlátlan tengeralattjáró-háború, annál több amerikai hitt abban, hogy a háború befejező szakaszában Amerikának is erélyesebben kell hallatnia a hangját. Mások viszont háborúellenes tüntetéseken vettek részt, ami az amerikaiak szerint országukban a demokrácia magas színvonaláról tanúskodott.

1917. február 3-án az amerikai kormány Wilson kezdeményezésére megszakította diplomáciai kapcsolatait Németországgal, de hadat nem üzent neki, mivel formális oka nem volt rá.

A megfelelő alkalomra nem sokáig kellett várni. A németek 1917 április-

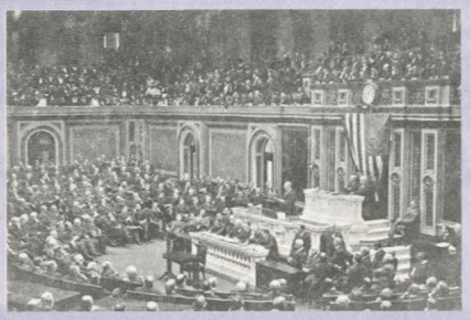

Wilson elnök arra kéri az USA kongresszusát, hogy üzenjen hadat Németországnak

sában elsüllyesztettek öt amerikai kereskedelmi hajót, illetve Németország Amerikával szembeni agresszivitását is sikerült okmányokkal bizonyítani. A brit felderítés megszerezte és átadta az amerikai kormánynak az úgynevezett Zimmermann-jegyzéket, azt a diplomáciai küldeményt, amelyben a Németország és Mexikó között folytatott, egy USA-ellenes katonai szövetség létrehozását célzó titkos tárgyalásokról volt szó.

Wilson 1917. április 2-án üzenetet intézett a kongresszushoz. Ebben arra szólított fel, hogy üzenjenek hadat Németországnak. Április 6-án a parlament támogatásának megszerzése után Wilson hivatalosan bejelentette, hogy az USA belépett a háborúba. Ugyanakkor az antanttal nem kötött semmiféle hivatalos megállapodást; az Egyesült Államok tömbön kívüli országként lépett hadba.

3. TANÚBIZONYSÁG

W. Wilson felszólalása az USA kongresszusában (1917. április 2.): „Mi nem akarunk sem hódítani, sem uralkodni. Nem keresünk magunknak sem jóvátételt, sem anyagi kártérítést azokért az áldozatokért, amelyeket önként fogunk meghozni. Mi csak az emberi jogokért harcolunk...

A demokráciáért, azoknak a jogaiért küzdünk, akik engedelmeskednek a hatóságoknak, hogy legyen szavazati joguk a maguk államában, a kis népek jogaiért és szabadságáért, a jog egyetemes uralmáért, a szabad népek olyan szövetségének a megteremtéséért, amely elhozza a békét és a biztonságot minden népnek, és végső soron szabaddá teszi a világot. E feladat megoldásának szentelhetjük életünket és sorsunkat..."

(Wilson W. War and Peace. Presidential Messages, Adresses, and Public Papers (1917–1924)/ Ed/ Baker R.S., Dodd W.E.. Volume 1. New York, 1970, p. 14; 16)

3. A nyugati front hadieseményei. A beígért amerikai segítség reménnyel töltötte el a szövetségeseket, bár értelmetlen dolog volt arra számítani, hogy az USA hadba lépése azonnal érezteti hatását: az amerikai osztagokat először megfelelő módon ki kellett képezni, mivel hiányzott a kellő katonai tudásuk.

Ezért a német parancsnokság számára szinte az volt az egyetlen járható út, ha még az amerikai katonák francia földre lépése előtt szétzúzzák, és megadásra kényszerítik Angliát.

A nyugati frontra az öntelt, ugyanakkor csak mérsékelten tehetséges Robert Nivell (*e.*: rober nivell) személyében új parancsnokot neveztek ki, akinek az volt a meggyőződése, hogy bármikor egy csapásra megnyerheti a háborút. Balszerencséjére Ludendorff visszavonta csapatait az előre megépített erődítések mögé. Amikor Nivell 1917 áprilisában Champagne-ban (*e.*: sampány) támadást indított, az ellenségnek hűlt helyét találta.

A francia csapatok a háború által teljesen feldúlt területeken meneteltek, ahol a láthatatlan ellenség éberen figyelte mozgásukat. Minden fényképszerű pontossággal úgy történt, mint annak idején a Somme folyónál. A csata végén a franciáknak mégis sikerült áttörni a védelmet és megsemmisítenie több német ezredet. Bármennyire hihetetlen, a németek még csak nem is sejtették, hogy Párizstól mindössze csekély létszámú francia csapatok választották el őket. A

franciákra nehezedő német nyomás csökkentése érdekében Douglas Haigh (*e.*: duglász hég) brit főparancsnok újabb támadást indított az Ypres-nél. A háború során ez volt az ellenségre mért egyik legkegyetlenebb frontális csapás. Az előzetes bombázás elpusztította a síkság lecsapolására szolgáló alagcsőrendszert. A szakadatlan esőzések sártengerré változtatták a csatateret, ahol a brit csapatok kötésig a sárban gázoltak előre. A fegyverek úgy itták magukba a sarat, mint a spongya. „Ezt egyáltalán nem nevezhetjük életnek – írta Ludendorff –, ez egyszerűen undorító szenvedés volt."

A britek 265 ezer ember elvesztése árán közel hatmérföldnyi elláposodott területet foglaltak el.

1917 folyamán a szövetségesek szempontjából mindössze két örvendetes dolog történt: az első amerikai alegységek megérkezése és a keleti események. Itt 1917-ben törés következett be a háború menetében: az Arab-félsziget nagyobbik részére kiterjedt sikeres arab felkelést (1916) kihasználva a britek elindultak Bagdad felé. Ekkor már a német gyarmatbirodalom nem létezett. A német gyarmatok a Togóban, Német Óceániában, Német Új-Guineában és Kína területének egy részén állomásozó csapatok védelme alatt álltak, ám ezek már 1914 novemberében letették a fegyvert. Német-Délnyugat-Afrika (ma Namíbia) 1915-ben letette a fegyvert a dél-afrikai csapatok előtt, 1916 februárjában Kamerun is beszüntette az ellenállást. A szövetségesek 1917 decemberében bevonultak Jeruzsálembe, véget vetve ezzel a törökök itteni több évszázados uralmának. Német-Nyugat-Afrika (Tanganyika) kivételével minden gyarmat beszüntette az ellenállást és három nappal azután, hogy Németország aláírta a fegyvernyugvást, kiléptek a háborúból.

Az antant szövetségesek politikai téren két befolyásos katonai vezetővel rendelkeztek Lloyd George brit miniszterelnök és a határozott németellenessége miatt „tigrisnek" nevezett 76 esztendős Clemenceau személyében. „Én állandóan harcban állok" – jelentette ki Clemenceau. A győzelem kivívásához feltétlenül szükség volt ilyen tekintélyes vezetőkre, de még így is csak kevesek merték megjósolni a háború közeli befejezését.

A tengeralattjáró-háború a háború végső szakaszában. Az 1917-ben több mint 300 tengeralattjáróval rendelkező Németország bejelentette, hogy könyörtelenül elsüllyeszti az Anglia felé haladó antant és semleges hajókat. Ezt követően haladéktalanul megújította a tengeralattjárók torpedótámadásait. Ugyanakkor Németország hazardírozott, hiszen Britannia blokád alá vonásával az USA-t is be akarta rángatni a háborúba, ahol még nem gyógyultak be a *Lusitania* elvesztése által okozott sebek.

1917 áprilisában a német tengeralattjárók brit és semleges hajókból szinte egy teljes flottányit süllyesztettek el, összesen több mint 1 millió tonna vízkiszorítással. A brit kikötőből kifutott hajók közül minden negyedik soha többé nem tért vissza a helyére.

A hajókat támadó német tengeralattjárók ellen csak az volt az egyetlen hatékony fegyver, ha *konvojban* vonultak. A hajók csoportokba rendeződtek és óriási hadicirkálók, valamint brit és francia tengeralattjárók kísérték őket.

Az admiralitás (brit tengerészeti hivatal) tiltakozása ellenére Lloyd George kitartott amellett, hogy minden kereskedelmi hajó konvojban közlekedjen. Ennek eredményeként csökkentek a szövetségesek és a semleges államok tengeren elszenvedett veszteségei.

A német tengeralattjárók a háború során összesen több mint 1000 brit és francia hajót, köztük 100 ellenséges felszíni hadihajót és 178 tengeralattjárót süllyesztettek el.

1917 októberében Németországban elfogadták a Scheer-tervet, melynek értelmében 376 tengeralattjárót kellett csatasorba állítani. Szerencsére a kivitelezésre már nem volt ideje Németországnak.

Az elsüllyesztett hajók pótlására 1917 szeptemberétől kezdve a britek és az amerikaiak közösen építettek hajókat. Az év végére sikerült a németekénél hatalmasabb tengeralattjárókat vízre bocsátaniuk. A legszörnyűbb veszély így elhárult, s Nagy-Britannia megkezdte Németország ostromzár alá vételét. Ennek következtében az országban éhínség ütötte fel a fejét. Az éves húsfogyasztás az 1914-es évhez képest a negyedére csökkent. A csecsemő- és gyermekhalandóság elérte az 50%-ot, sőt az annál nagyobb arányt is. Megkezdődött a hatalmas birodalom agóniája.

4. W. Wilson 14 pontja. A háború utolsó éve fontos politikai eseménnyel vette kezdetét: 1918 januárjában W. Wilson az USA kongresszusában nyilvánosságra hozta azt a *14 pont*ot, amelyek megteremtették a háború utáni világ alapjait. Ezt az okmányt, amely lényegesen kihatott a fronton zajló eseményekre, de még inkább a világ háború utáni berendezkedésére, több nyelvre lefordították, és több mint 6 millió példányban kinyomtatták.

4. TANÚBIZONYSÁG

A 14 pont legfontosabb kitételei:

A titkos nemzetközi szerződések eltörlése

A szabad és biztonságos tengerhajózás szavatolása

A gazdasági akadályok lebontása és egyenlő kereskedelmi feltételek megteremtése

Közös fegyverzetcsökkentés

A gyarmatokkal kapcsolatos összes vitás kérdés igazságos megoldása a lakosság érdekeinek figyelembevételével

Az Oroszországgal kapcsolatos valamennyi kérdés megoldása

Az államok közötti területi viták rendezése

A lengyel állam megalakítása

Egy nemzetközi világszervezet létrehozása.

(Уткин А.И. Дипломатия Вудро Вильсона. – М.: Международные отношения, 1989, с. 176–177)

Amíg a szemben álló felek Németországgal az élen azt mérlegelték, hogyan is viszonyuljanak a *14 pont*hoz, Erich Ludendorff, a német nyugati front parancsnoka megfogalmazta a hadserege előtt álló legfőbb célt: addig kell az antant erőire a megsemmisítő csapást mérni, amíg az amerikaiak nem érkeznek meg Európába.

Az 1918 márciusában kezdődött tömeges német támadás eredményeként, akárcsak 1914-ben, a németek ismét elérték a Marne-t. E veszéllyel szembesülve a szövetségesek végre megállapodtak arról, hogy Foch francia marsall személyében egyetlen parancsnokot neveznek ki egyesített fegyveres erőik élére. A szövetségesek védelmi vonalát a németek behajlították ugyan, de nem szakították át. A támadásban lévő németek veszteségei nagyobbak voltak, mint korábban az angoloké és a franciáké.

Foch francia marsall

Németország utolsó erejét megfeszítve küzdött; a brit tengeri zárlat nemcsak az élelem- és lőszerhiánnyal küzdő német katonáknak okozott szenvedést, hanem otthonmaradt családjuknak is. A németek lelkesedése fokozatosan alábbhagyott és E. Ludendorff a tábori csendőrség segítsége nélkül

képtelen volt rábírni katonáit a Párizs irányába történő előrenyomulásra. A német támadás megtorpant.

Az E. Ludendorff által a „német hadsereg fekete napjának" nevezett augusztus 8-án az antant csapatok hatalmas ellencsapást mértek az ellenségre. A britek 450 tank bevetésével Amiens-ig (*e.*: amjen) vetették vissza a németeket. Franciaországban éjjel-nappal zajlott az amerikaiak partraszállása. A németek már nem hittek a győzelemben, de még bíztak abban, hogy sikerül Németország számára előnyös feltételek mellett békét kötni. A legjobb az lett volna, ha a *14 pont*ban lefektetett elvek alapján szüntetik be az ellenállást. Ezért a német kormány még nyáron javasolta, hogy a wilsoni elvek alapján kezdjenek tárgyalásokat.

1918 októberére az amerikai hadsereg több mint 1 millió 750 ezer fővel állt harcra készen Franciaországban. Németország sorsa megpecsételődött.

■ **5. Műszaki újítások a háború éveiben.** A háború éveiben egy sor műszaki újítást alkalmaznak, különösen a légi közlekedésben. Harci repülőgépeket először az 1912–1913-as Balkán-háborúk idején vetnek be. Az első világháború kezdetéig a légierő a fejlett országok hadseregeinek részévé válik, mint kisegítő alegység.

A repülőgépeket először a francia pilóta Roland Garros (*e.*: rolan garro) jóvoltából, forgótárcsás gépfegyverekkel szerelik fel. A tengeralattjárók a tengerek félelmetes uraivá válnak, elpusztítanak minden útjukba kerülő kereskedelmi, utasszállító vagy hadihajót.

Sok újdonsággal találkozhatunk a gyalogságnál is. A személygépkocsik és traktorok továbbfejlesztéseként megjelennek a páncélautók, majd pedig a tankok.

Az ellenség megsemmisítése céljából először a németek vetnek be 1915-ben mérgesgázokat, de később a többi ország hadseregeiben is megjelenik ez a rettenetes fegyver.

Az új támadó fegyverek fejlődése a védelmi rendszerek tökéletesítését vonja maga után. Légvédelmi és páncéltörő lövegek, mélységi bombák, gázálarcok

■ *Harci repülők a repülőtéren*

Tank az első világháború idejéből

válnak a korabeli hadseregek megszokott eszközeivé. Az új fegyverek bevetése a háborús taktika gyökeres fejlődését eredményezi.

6. A nők helyzetének változása a háború idején. A háború forradalmi változásokhoz vezet a nők életében. Mindazon célok, amelyekért a *suffragettek* és *feministák*[1] (*e.*: szüfrazsettek) harcoltak, megvalósulnak. A háború idején a nők hősi magatartásának számtalan példáját jegyezték fel. A kicsiny hazáját védő Mária Adelheid luxemburgi nagyhercegnő gépkocsiját keresztbe állította a német határon fekvő hídon, így akadályozta meg a császári csapatok átkelését rajta. A német hadtestparancsnoknak sem a fenyegetései, sem a kérlelése nem bírták jobb belátásra a hercegnőt. II. Vilmos utasítására ezért a nürnbergi várba zárták és ott is maradt a háború végéig.

A nők vállvetve harcoltak a férfiakkal a harctereken. Az orosz lovasság soraiban gyakran találkozhatunk kozák amazonokkal. A „verduni húsdaráló" idején ismerhette meg a világ azt a törékeny francia telefonos kisasszonyt, aki utolsó leheletéig közvetítette a híreket a harcoló egységek között. Egy 70 éves német anya, aki mindkét fiát elveszítette a háborúban, egymaga képes volt feltartóztatni gépfegyverével az előretörő orosz gyalogságot. A katonák között gyerekek is voltak. A felsorolt példák az emberek hősiességéről, de a háború értelmetlenségéről és kegyetlenségéről is tanúskodnak.

Mivel a férfiakat besorozták katonának, ezért a gyári gépsorok mellé a nők álltak. Sokan ezt honleányi meggondolásból tették, de voltak olyanok is, akik gyermekeiket tartották el ebből a munkából.

Munkáslány a szövőgyárban

Munkásnők munka közben a dohánygyárban

[1] *Suffragettek és feministák* – olyan nők, akik a férfiakkal egyenlő jogokért harcoltak

■ *Rendőrnők London utcáin*

■ *Kedvesnővérek egy hadikórházban*

Míg a háború előtt akár egy középosztálybeli család is megengedhette magának, hogy cselédet tartson (Angliában 1 millió cselédlány volt), addig a háború alatt a szolgálólányok inkább a gyárakban kerestek férfimunkát, a nagyságos asszonyok pedig maguk voltak kénytelenek a ház körüli teendőket ellátni.

Sokan találtak maguknak munkát a hátországban. 700 ezer angol lány és asszony helyezkedett el a ruhaiparban, a gépgyártásban és a hadiipari gyárakban. Sok esetben veszélyes munka volt ez, mivel a lőszer fel is robbanhatott. Ez történt 1917-ben Londonban, ahol rengeteg halálos áldozat volt. Negyedmillió angol nő a mezőgazdaságban tette hasznossá magát.

De nők voltak a kikötőmunkások, a villamosok vezetői, a postások, a dadák. Olyan munkaköröket is betölthettek, melyekről azelőtt még álmodozni sem mertek. Megengedték nekik, hogy rendőrök legyenek. Tipikus női szakma lett a tolmács, a telefonista. Az elállatiasodott világ „oázisai" a hadikórházak kedvesnővérei voltak. Ilyen kedvesnővérként dolgozott például Marija Fjodorovna orosz cárné és két lánya.

A háborús női divat egyszerű volt, mentes minden hivalkodástól. Megszűnt a különbség a társadalmi rétegek öltözködése között. A női szoknya rövidebb lett, kiegészítőként megjelenik az öv. Polgárjogot nyer a női nadrág.

A háború éveiben a nők a társadalom egyenjogú tagjaivá válnak.

■ **7. A háború befejezése.** Jóllehet a legfontosabb ütközeteket 1918-ban a nyugati frontokon vívták meg, a háború mégsem itt ért véget, hanem a keleti fronton.

Az angol-francia csapatok Görögország északi részén két éven keresztül hiábavaló küzdelmet folytattak a központi hatalmak ellen. Most megcsillant előttük a remény: augusztusban elfoglalták és felszabadították Szerbiát, a következő hónapokban pedig Törökország vereséget szenvedett Örményországban és Szíriában.

Ezután Ausztria-Magyarország következett. Az olaszok végre revánsot vehettek a korábbi megalázó vereségekért oly módon, hogy dél felől indítottak támadást az osztrák hadsereg ellen. Az Osztrák-Magyar Monarchia területére olyan bombák záporoztak, amelyeket robbanóanyag helyett megadásra felszólító röplapokkal töltöttek meg. A Monarchia eddigi alattvalóinak szabadságot, békét és nemzeti önrendelkezést ígértek. Az osztrák hadsereg katonai vereségei, a szövetségesek zárlata és propagandája eredményeként a birodalom nemzetállamokra esett szét.

1918 szeptemberének végén Hindenburg és Ludendorff a német hatalom tudomására hozta, hogy a hadsereg képtelen tovább harcolni és követelték, hogy kössenek fegyverszünetet. Ezt követően Max von Baden német herceg tárgyalásokat javasolt W. Wilsonnak. Németországhoz csatlakozott Ausztria-Magyarország is.

Amíg a tárgyalások folytak, olyan eseményekre került sor, amelyek közelebb hozták a végkifejletet: március végén Bulgária, október végén Törökország, november elején pedig Ausztria–Magyarország lépett ki a háborúból.

Németország szövetségesei vereséget szenvednek, ők maguk pedig nyugaton szüntelenül visszavonulnak. Ennek hatására a haditengerészek fellázadnak, és 1918. november 3-án Németországban kirobban a forradalom. II. Vilmos császár lemondott trónjáról, majd a Compiegne-i erdőben (*e.*: kompjeni) 1918. november 11-én 11 órakor aláírták a fegyverszünetet. Először a nyugati front, majd egész Európa elcsendesedett. A kontinensen hivatalosan is béke lett.

■ 8. A háborúban elszenvedett veszteségek. Véget ért a háború, amelynek során a szövetségesek legalább négyszer álltak közel a veréséghez. A háború utolsó szakaszában a központi hatalmak olyan antant államok ellen harcoltak, amelyek magukénak mondhatták a világ pénzügyi, katonai és munkaerőforrásainak jelentős részét. A szövetségesek emellett teljes mértékben ellenőrzésük alatt tartották a tengereket, a háború vége felé pedig megszerezték a légi fölényt is. A légierőt ebben a háborúban inkább felderítésre, mint bombázásra használták.

Németország elkövetett két végzetes hibát: betört a semleges Belgiumba és „korlátlan" tengeralattjáró-háborút hirdetett. Ezzel az országok többségét maga ellen hangolta, mivel ezen lépései nem egyeztek a nemzetek többségének értékrendjével.

Az antant államok együttműködésének az volt a legfőbb hibája, hogy hosszú időn keresztül képtelenek voltak összefogni, mindegyikük vezető szerepre vágyott a németellenes koalíción belül. Ez pedig majdnem a vesztüket okozta.

A háború okozta emberveszteségek

Ebben a háborúban 34 ország vett részt, összesen közel egymilliárd lakossal (a Föld népességének 67%-val), a harcban álló seregekbe közel 65 millió embert mozgósítottak.
A békés lakosság közül 5 millióan vesztették életüket ezekben a vérzivataros esztendőkben. A háború utáni spanyolnátha (influenza) 6 millió ember életét követelte.
Az országok emberveszteségei százalékban kifejezve saját népességszámukhoz képest:
– Szerbia – 6%
– Franciaország – 3,4%
– Románia – 3,3%
– Németország – 3,0%

A háború következményei

Pusztítások

Az egyszerű emberek viselték a háború gazdasági veszteségeinek terhét. A háború visszavetette egy egész nemzedék gazdasági és kulturális fejlődését. A harcok idején a legnagyobb gazdasági veszteséget elszenvedett országok:
- Britannia – 30%
- Németország – 20%
- Franciaország – 15%
- USA – 14%

Azokat a területeket, ahol harcok dúltak, főleg Franciaországban, Belgiumban, Oroszországban, teljesen elpusztították.
A megszállt területeket kegyetlenül kirabolták; a helyi lakossággal védelmi erődítményeket építtettek, és lövészárkokat ásattak.

Emberveszteségek a frontokon[1]

A frontokon közel 10 millió katona vesztette életét (ebből 1 millióan eltűntek), mintegy 21 millióan pedig megsebesültek:
- Németország – elesettek száma 1,8 millió
- Oroszország – 1,7 millió
- Franciaország – 1,4 millió
- Ausztria-Magyarország – 1,2 millió
- Britannia – 950 ezer
- Olaszország – 460 ezer
- USA – 115 ezer
- Kanada – 60 ezer
- Ausztrália – 60 ezer
- Új-Zéland – 16, 781 ezer.

A háborúban percenként 4 katona veszítette életét, 9 pedig megsebesült. A háborúban megrokkantak közül némelyek normális életet éltek, sokan viszont kórházban fejezték be az életüket.

Politikai következmények

A háború utáni időszak eseményeit nagyban meghatározó két új erő jelenik meg: a kommunizmus és a világhatalomra törő USA.
Európa megszűnt a gyarmati világ központja lenni. A háborúba oly magabiztosan belépő négy birodalom eltűnik a világpolitikai térképről. Többé nem beszélhetünk az Osztrák- Magyar, a Német, az Orosz és a Török Birodalmakról. Csak a Brit Birodalom létezett még egy ideig.
1918-ban új időszámítás kezdődik Európában, amely semmiben nem hasonlított a háború előtti boldog békeidőkre. Hasonló érzést már átélt az öreg kontinens 1815-ben, amikor az 1789 előtti éveken végigdübörögnek a forradalmak, és gyökeresen megváltoztatják azt.
Uj államok jöttek létre: Lengyelország, Finnország, Litvánia, Lettország, Észtország, Csehszlovákia, Magyarország, Ausztria, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. Ukrajna, Grúzia, Azerbajdzsán és a közép-ázsiai emírségek képtelenek voltak megvédeni függetlenségüket.
Megsemmisültek a XIX–XX. sz. fordulóján elindult folyamatok, kiéleződtek az osztály-, az államok közötti, és az etnikai ellentétek.
Európában forradalmi robbanás megy végbe, amely a világot parancsuralmi és demokratikus táborokra osztja.
A háború lerombolta a korábbi nemzetközi jogrendet és új nemzetközi jogrendszert szült

Kérdések és feladatok

1. Véleményetek szerint mennyire egyeztethetők össze az amerikai elnök USA semlegességéről szóló beszédei a *2. Tanúbizonyság*ban közölt gondolataival?
2. Mennyire meggyőzőek számotokra W. Wilsonnak a *3. Tanúbizonyság*ban közölt gondolatai az USA belépésének okairól és céljairól a háborúba?
3. Hogyan zajlottak a hadműveletek 1917-ben a frontokon? Milyen szerepet játszott a tengeralattjáró-háború a háború befejező szakaszában?
4. W. Wilson *14 pont*jának célja:
   a) a háború mihamarabbi befejezése;
   b) a háború utáni világ berendezése.
   Álláspontotokat támasszátok alá a *4. Tanúbizonyság*ban található forrásokkal!
5. Hogyan, és miért változott meg a nők helyzete a háború idején?
6. Jellemezzétek az emberiség háborúban elszenvedett veszteségeit! Melyek a legdöbbenetesek számotokra?

[1] A háború áldozatainak pontos száma máig nem ismert. Az adatokat az alábbi forrás alapján közöljük: A Dictionary of Twentieth Century World History. Oxford – New York. Oxford University Press, 1997, p. 663.

Az 1914–1918-as első világháború legfontosabb eseményei

Év	Nyugati front	Keleti front	Közép-Kelet	A tengeren	Politikai események
1914	Augusztus: német támadás Párizs ellen. Szeptember: a marne-i csata. Október: az első csata az Ypres folyónál	A tannenbergi csata			Október: Törökország csatlakozik a központi hatalmakhoz
1915	Március, április: a második csata az Ypres folyónál				Május: Olaszország csatlakozik az antanthoz. Szeptember: Bulgária csatlakozik a központi hatalmakhoz
1916	Február: német támadás Verdun ellen. Július: csata a Somme folyónál	Bruszilov támadása Ausztria ellen		Május: a jütlandi csata	David Lloyd George-ot decemberben kinevezik brit miniszterelnökké
1917		Oroszország kilép a háborúból	December: Jeruzsálem elfoglalása	A német flotta tengeralattjáró-háborúja. A brit flotta zárlat alá vonja a német kikötőket	Március: forradalom Oroszországban. Április:USA belép a háborúba
1918	Március: Ludendorff utolsó támadása. Augusztus: a szövetségesek ellentámadása	Polgárháború Oroszországban Július: II. Miklós családjának kivégzése			Január: Wilson *14 pontja*. Március: a breszt-litovszki béke. Április: Foch-t az antant csapatok főparancsnokává nevezik ki. II. Vilmos lemondása. November: a fegyverszünet aláírása

A 2. TÉMA ÖSSZEGZÉSE

Az első világháború, vagy más néven a nagy háború (1914–1918) a világtörténelem első olyan katonai összetűzése volt, amelyet globális mozgósítás előzött meg. Sok tudós úgy tartja, hogy politikai értelemben maga a XX. század is 1914-ben kezdődött, ezért rövid évszázadnak is nevezhetjük.

Már a XIX. század végén világossá vált mindenki számára, hogy egy európai háború világméretű katasztrófát idézhet elő. Azonban ezeket, a valósághű előrejelzéseket igyekeztek elhessegetni maguktól mindazok, akik hittek fegyvereik erejében és biztosak voltak katonai terveik megingathatatlanságában. A századelőn a nagyhatalmak vezetői nem látták előre ennek a világégésnek az esetleges méreteit és a következményeire sem gondoltak. Mindenki a saját győzelmében reménykedett és arra számított, hogy a területeket majd újra felosztják, „igazságos határokat" húznak meg, békeszerződéseket kötnek és alapjában véve minden marad a régiben.

Arról sem volt senkinek semmilyen fogalma, hogy néz ki egy világháború, mivel 1914-ig csak helyi (lokális) háborúk zajlottak. Anglia például egy évszázada nem háborúzott a kontinensen, gyarmati hódításait és a krími háborút leszámítva. Oroszország pedig csak a peremvidékeken harcolt (ismertek az eredmények) – a Krímben, a Távol-Keleten és a Balkánon.

Felmerül a legfontosabb kérdés: elkerülhető volt-e a háború kirobbanása? Mindenki számára megnyugtató választ nem adhatunk. Csak elméleti fejtegetésekbe merünk bocsátkozni. A háborút megelőző válságnak két szakasza volt: az első a szarajevói merénylettől az osztrák-magyar ultimátum Szerbiának történő átadásáig tartott, a második pedig július 23-tól augusztus 1-ig, vagyis a háború kitöréséig.

Véleményünk szerint ekkor a háború még elkerülhető lett volna, ha az államok közösen próbálják megőrizni a békét. Azonban az országok többsége, különösen Németország, háborúzni akart. Az akció-reakció képlete erősebbnek bizonyult a politikai bölcsességnél.

Senki nem félt még a világméretű háborútól, mivel biztos volt a saját győzelmében.

„A törzsben nyugodt mindenki, mindennel elkészültünk, nincs semmi dolgunk" – mondta a háború kezdete előtt egy pár nappal a német törzsparancsnok helyettese.

Gavrilo Princip fegyverének eldördülése visszafordíthatatlan folyamatokat indít el. A világ belerohan a háborúba.

Ez a háború egyáltalán nem olyanra sikeredett, mint amilyennek azt a civilek, vagy a katonák elképzelték, ezért senki sem volt felkészülve rá. Úgy gondolták, amilyen gyorsan elkezdődött, olyan gyorsan véget is ér. Egyik állam sem rendelkezett elegendő erőforrással egy elhúzódó háborúhoz.

A németek azzal dicsekedtek, hogy két hét leforgása alatt Párizsban lesznek, ezután pedig végeznek Oroszországgal is. Az angol ifjúság tömegesen áll

be katonának azt remélve, hogy rövid időn belül hősökké válnak, és karácsonykor már otthon is lesznek.

Ehhez hasonló gondolatokkal lépett be egész Európa a háborúba. Mindenütt a hazafiság és a győzelembe vetett hit légköre uralkodott el. Még a szocialista politikusok is elfelejtették a *Világ proletárjai, egyesüljetek!* lózungot, és teljes egészében támogatták kormányaik háborús terveit.

A stratégia és technika fejlődése a háború idején. A hírközlés és közlekedés tökéletesedésének köszönhetően a katonai alakulatok mozgása felgyorsul. A katonai szakértők és a laikusok is tévedtek azonban abban, hogy a vasutak majd felgyorsítják magának a háborúnak a befejezését is. A katonák miután kiszálltak a vagonokból, gyalog folytatták útjukat tovább.

A háború elején a csapatok teherautókkal még nem rendelkeztek, ezért a harctéren a közlekedés nehézkesebb volt, mint a napóleoni háborúk idején. Az adott harci terület mezőgazdasága sem volt képes élelmiszerrel ellátni ennyi katonát. Ezért az élelmiszert és a takarmányt a hátországból kellett a harcoló csapatok után szállítani, ami szintén lassította az előrehaladást. A lovak főszerepet játszottak a csatatéren. Hátaslovakról irányítottak a tisztek, lovak vontatták az ágyúkat, lóhúst ettek a katonák. A lovak takarmánya minden hadseregben több helyet foglalt el, mint a lőszerek, amiből mindig kevés volt.

A nagy stratégák azon a véleményen voltak, hogy az ellenfelet puszta erőfölénnyel is le lehet győzni. Nem vették számításba eközben azt, hogy a gépesített védelem képes hatalmas hadseregeket is feltartóztatni. Három tényező tette a védelmet még hatékonyabbá: a lövészárkok, a szögesdrót és a gépfegyver.

A harcok megkezdése előtt az angol tisztek kiélesítették kardjaikat és lándzsáikat. Az éles kard kevésnek bizonyult a gépfegyverek gyilkos tüzével szemben. A lovaskatonák pedig belegabalyodtak a szögesdrótokba, amikor a lövészárkokat ostromolták. A védelem hatékonysága miatt a front megmerevedett és kialakult az állóháború.

Közben rengeteg ember veszíti életét. 1916-ig a háborút elkezdő hadseregek gyakorlatilag kiírtják egymást. A verduni és a somme-i csaták 1916-ban véget vetnek a gyors háborúval kapcsolatos illúzióknak.

A harcoló felek ezután arra törekedtek, hogy támadó hadműveleteik eredményesebbek és olcsóbbak legyenek. A támadások általában tüzérségi előkészítéssel kezdődtek, melynek célja a szögesdróttal elkerített lövészárkok megsemmisítése volt. Ennek megvalósításához nehéz és egyben mozgékony lövegekre volt szükség. 1914-ben senki sem rendelkezett ilyennel és pénze sem nagyon volt rá. A németek 1915-ben vetnek be először mérgesgázokat, azonban ez a fegyvernem megbízhatalan volt, mivel a széljárástól függött. Sokkal jobbnak bizonyultak a tankok, melyeket először a britek állítottak csatasorba.

A háború vége felé egyre több teherautó és traktor jelenik meg a frontokon. A brit hadsereg kezdetben csupán pár száz ilyen közlekedési eszközzel rendelkezett, a háború vége felé (1918-ban) számuk elérte a 60 ezret.

■ *1915. Karensi romjai, miután elfoglalták a franciák*

■ *1916. A duhovscsinszki ezred katonái gázálarcban a hadgyakorlaton*

Látványos sikereket ért el a katonai medicina. Ez a világtörténelem első olyan háborúja, melynek során több katonaéletet oltott ki golyó, mint betegség. Míg a francia-porosz háború idején 1000-ből 37 katonát lőttek le és 140-en lettek járványok áldozatai, addig 1914–1918-ban ez az arány 135, illetve 20.

A háború gazdasági és politikai következményei. 1915-re világossá vált, hogy a magánvállalatok képtelenek kielégíteni a háború igényeit. Ezért a kormányok egyre aktívabban avatkoznak be a gazdaság irányításába. Mindent a háború és győzelem igényeinek rendelnek alá. Az állam azoknak a vállalatoknak juttatta a hadi megrendeléseket, amelyek megfeleltek a szigorú követelményeknek, és ahol szigorú fegyelem volt. Az állami beavatkozás a gazdasági életbe megszokott jelenséggé válik. A vállalkozók és munkások a haza javára lemondanak jogaik egy részéről. Férfiakra szükség volt mindenütt: a csatamezőn, a gépek mellett és a földeken. A kormányok döntötték el, hogy a munkaerő hol kerüljön felhasználásra.

A háború igazságot szolgáltatott a nők számára is. Azok a lányok és asszonyok, akik a háború előtt a férfiakkal egyenlő jogokat követeltek maguknak, most férfitársaikkal együtt harcoltak a frontokon, felváltották őket a gépek mellett, a termőföldeken. Ott találjuk őket a katonai kórházakban kedvesnővérként, de a frontvonalakon is sok katona köszönhette nekik az életét.

A háború végeztével egy sor országban szavazati jogot kapnak.

A háború idején nehéz volt a gyermekek sorsa. Számtalan kamasz, háborús romantikát keresve, kijutott az arcvonalba és hősies magatartásról tett tanúbizonyságot. Rengeteg gyermek maradt árván, akiket az utca nevelt.

A háború következtében elszenvedett emberi és anyagi veszteségek minden képzeletet felülmúltak. Európa gazdasága romokban hevert és sokáig nem tudott magához térni. Az emberek élni akarása győz, és az országok lassan kilábalnak a háború utáni válságból. A politikai következmények ennél sokkal távolabbra mutattak. Birodalmak tűnnek el a térképről (az Osztrák-Magyar Monarchia, a Német Császárság, a Romanovok Oroszországa és az Oszmán

Birodalom). Csupán a Brit Birodalomnak sikerül rövid időre meghosszabbítani működését. A háború utáni időszak eseményeit nagyban meghatározó két új erő jelenik meg: a kommunizmus és a világhatalomra törő USA.

A régi világ végérvényesen megszűnt létezni. A népek közötti gyűlölködés és a gyanú árnyéka megmérgezte az elkövetkező húsz esztendőt. Ez a nehéz örökség robbantotta ki végül 1939-ben a második világháborút.

A HÁBORÚ UTÁNI VILÁG BERENDEZKEDÉSE

3. TÉMA

Milyen tudásra és készségekre tehettek szert a 3. témából:

- *felvázolni* a párizsi békekonferencia menetét;
- *jellemezni* a versailles-i (*e.*: verszáj) szerződést Németországgal és a szövetségeseivel kötött szerződések alapgondolatait; a Népszövetség létrehozásának folyamatát, működésének előnyeit, hibáit; a Dawes-terv és a Young-terv jelentőségét Európa és USA számára;
- *megmagyarázni* a jóvátétel rendezésének problémáját és annak jelentőségét a stabilitás megteremtése szempontjából a világon;
- *meghatározni* a győztesek között kialakult nézeteltérések okait a párizsi békekonferencián;
- *kritikus elemzésnek vetni alá* a párizsi békekonferencia határozatait, különös tekintettel a versailles-i szerződés cikkelyeire;
- *megmutatni a térképen* a versailles-i szerződés következtében létrejött európai államok határait és a washingtoni konferencián meghatározott új rendet;
- *összeállítani* Clemenceau, Lloyd George és Poinkare jellemzését;
- *összegezni* tudásotokat a háború utáni világrend létrehozásáról;
- *összehasonlítani* a korszak eseményeinek időrendjét;
- *értelmezni* a következő fogalmakat: *annexió, jóvátétel, hadisarc.*

8. §. A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA

1. A győztes államok szándékai a konferencián. A háború véget ért. Elérkezett a béke ideje. Az új világrend létrehozása céljából a győztesek általános békekonferenciát hívnak össze, amelyen éles diplomáciai szópárbaj alakul ki az egykori szövetségesek között. 1919. január 18-án a konferencia megnyitásán 26 szuverén ország és 4 brit domínium 72 képviselője volt jelen. A legyőzött országoknak és Oroszországnak nem küldtek meghívót, mivel a bolsevikok hatalma nem volt szalonképes a Nyugat számára.

Ukrajnát a béketárgyalásokra ugyan nem hívták meg, de az UNK és az UNK nyugati területének közös küldöttsége mégis Párizsba érkezik. Az ukránok el kívánták érni hazájuk függetlenségének elismerését a győztesek által és az idegen (antant, lengyel és román) csapatok kivonását Ukrajna területéről. Az UNK és az UNK nyugati területének küldöttsége továbbá segítséget kért

a bolsevik Oroszország és Anton Gyenyikin fehérgárdista tábornok csapatai elleni védekezés megszervezéséhez. 1919 tavaszán egy speciális ukrán küldöttség érkezik Párizsba, amelynek el kellett érnie Lengyelország háborújának beszüntetését a Nyugat-Ukrán Népköztársaság ellen.

A párizsi konferencián résztvevő állam–csoportok

Azok a harcoló országok, amelyek érdekeltek voltak minden kérdés rendezésében és részt is vettek a konferencia összes ülésén	Azok az országok, amelyeknek csak részérdekeltségei voltak	Azok az országok, amelyek megszakították a diplomáciai kapcsolatokat Németországgal és szövetségeseivel	Az öt nagyhatalom egyike által meghívott újonnan létrejött államok
Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, USA, Japán	Belgium, Brazília, a brit dóminiumok, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság	Latin-Amerika országai	Például Lengyelország, Cseh-Szlovákia

A főszerepet a *nagy négyes* játszotta: Woodrow Wilson amerikai elnök, Georges Clemenceau (Franciaország), David Lloyd George (Nagy-Britannia) és Vittorio Orlando (Olaszország) miniszterelnökök személyében. A négyek közül kiemelkedtek a *nagy hármas*, akik között viszont nem akadt hely az olaszok számára.

A nagy négyes

A *négyek tanácsa* mellett fontos döntéseket hozott még a *tizek tanácsa*, melynek az USA, Nagy-Britannia, Franciaország Olaszország és Japán miniszterelnökei, illetve külügyminiszterei voltak a tagjai.

A hármak között még jóval a konferencia megnyitása előtt heves vita folyt arról, hogy hol rendezzék meg a tanácskozást: Franciaországban, vagy Svájcban.

Anglia és Franciaország, bár elismerték az amerikai hadosztályok franciaországi szerepének fontosságát a háború befejező szakaszában, az USA szemére vetették, hogy Amerika egyetlen ágyút és egyetlen tankot sem gyártott, és az 1918-ban, Franciaországban bevetett 4 millió szövetséges katona közül 2 millió angol volt. Arra már nem emlékezett senki, hogy a nyugati fronton éppen az 1 millió amerikai katona billentette az antant javára a mérleg serpenyőjét. A háború véget ért, és az USA már többé nem volt mentőöv Európa számára.

A világban kialakult helyzet a párizsi konferencia kezdetekor

- Közösen legyőzték Németországot. Lépéseket kellett tenni, hogy a jövőben német földről ne induljon ki többé háború.
- Oroszországban a bolsevikok kerültek hatalomra, akik kommunista világforradalomra szólították fel a népeket. Ez természetesen veszélyt jelentett a győztesekre nézve, hisz Európán és még az USA-n is forradalmi tűzvész seperhetett volna végig.
- Közép- és Kelet-Európában káosz uralkodott. Oroszország és Ausztria-Magyarország romjain új államok jönnek létre: Lengyelország, Csehszlovákia stb.
- Németország és Ausztria-Magyarország uralkodó dinasztiái lemondtak a trónról, csak Nagy-Britanniában maradt meg a monarchia.
- A brit és a francia kormány a háború során több titkos megállapodást kötött. Egyebek között ígéretet tettek arra, hogy Ázsiában Japánt különleges státussal ruházzák fel; az 1915-ös londoni egyezményből kiindulva Olaszország abban bízott, hogy megkap bizonyos területeket a már nem létező Ausztria–Magyarországból.
- Olaszország várta követelései kielégítését.
- Japán szintén követelte ázsiai követeléseinek kielégítését.

A háború hamarabb befejeződött, mint ahogyan azt a szövetségesek várták. Ezért a közös irányvonal kidolgozására a békeszerződések összeállításánál nem maradt elég idő. A Németország elleni harcban az egységes győztesek a jövőt teljesen másképp képzelték el. A tárgyalások folyamán úgy tűnt, hogy könnyebb volt a békét kiharcolni, mint gyümölcsein megosztozni.

A franciák a béketárgyalásokon bosszút akartak állni a németeken. Mivel Franciaország hű barátja, Oroszország nem vett részt a konferencián, ezért Párizs kénytelen volt Angliával tartani.

1. TANÚBIZONYSÁG

R. Poincaré a párizsi konferencia megnyitásán: „Uraim, negyvennyolc évvel ezelőtt pontosan ezen a helyen, ugyanezen a napon kiáltották ki a Német Birodalmat a versailles-i tükörteremben. Ma összegyűltünk, hogy leromboljuk, amit akkor létrehoztak, és mást tegyünk a helyébe."

(Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы. Перевод с французского. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1960, с. 39)

Raymond Poincaré *(1860–1934) Franciaország elnöke 1913 és 1920 között. Megőrizte hazája területi egységét az első világháború idején. A párizsi békekonferencián óriási jóvátétel kifizetését követelte Németországtól. Miután ez nem történt meg, 1923-ban miniszterelnökként parancsot adott a francia csapatoknak a Ruhr-vidék megszállására a német jóvátétel teljes kifizetéséig. 1924-ben lemond, de 1926-ban visszatér a hatalomba.*

Nagy-Britannia abban bízott, hogy a konferencia jó alkalomként szolgál egykori hatalmának feltámasztásához. David Lloyd George Georges Clemenceau-hoz hasonlóan nem kívánta az amerikai elnököt Párizsban látni. A francia miniszterelnök attól tartott, hogy Wilson puszta jelenléte a németeknek manőverezésre adhat okot a békekonferencián, ezért a következőket írta Lloyd George-nak: „Nem titkolom Ön előtt, hogy jelenlétét nem tartom kívánatosnak és lehetségesnek."

Az USA különleges helyzetben volt. 1918 decemberének elején a *George Washington* gőzös fedélzetén 1300 fős amerikai küldöttség indult Európába. Wilson, a *14 pont* atyja nem rejtette véka alá, hogy az USA gazdasági és katonai hatalmát a konferencián politikai befolyással szeretné megerősíteni. Az amerikaiak nem osztották Lloyd George *A németek mindenért megfizetnek!* jelszavát, hiszen már rég elmúltak azok az idők, amikor a Westminsterben és a Palais-Bourbonban hajbókoltak. Az amerikaiak véleménye szerint az volt a legfontosabb, hogy megteremtsék az egyensúlyt Nagy-Britannia és Németország között oly módon, hogy a konferencián megalakítják a Népszövetségnek nevezett világparlamentet. Amerika arra számított, hogy az új államokra támaszkodva csökkenti Nagy-Britanniának és Franciaországnak a Németországgal kapcsolatos étvágyát, mivel az USA csak az erőegyensúly megteremtése révén kerekedhet a többi állam fölé. Anglia ebbe már nem tudott beleszólni, mivel elveszítette egyetlen ütőkártyáját, az USA-val szembeni haditengerészeti fölényét.

Az USA vezető szerepét illetően az egyetlen komoly vetélytárs csak a Vatikán lehetett. Az Egyesült Államok hogy megakadályozza a pápának az egyesült német–osztrák államra gyakorolt befolyását, Ausztria és Németország egyesítése ellen foglalt állást.

A konferencián öt szerződéstervezetet készítettek elő Németországgal, Ausztiával, Bulgáriával, Törökországgal és Magyarországgal.

Az ukrán érdekekkel a konferencián és a szerződésekben konkrétan nem foglalkoztak. Lengyelország ukránellenességét a franciák teljes egészében támogatták. Nagy-Britannia küldöttsége[1] ugyan pozitívabban viszonyult az ukrán kérdéshez, de kézzel fogható haszna ennek sem volt. A bolsevikoktól és lengyelektől 1919–1920-ban elszenvedett ukrán vereség még jobban gyengítette az UNK küldöttség pozícióit Párizsban. 1919 júniusában Lengyelország felhatalmazást kap Galícia megszállására. Decemberben a párizsi békekonferencia határoz Lengyelország keleti határairól, és túlnyomórészt lengyel-többségű területeket csatol hozzá.

[1] A brit külügyminiszter Galícia-szakértője az ukrán származású L. Namijer volt

Párizs „jóvoltából" ukrán többségű területek is idegen uralom alá kerülnek. Lemkivscsina, Poszjannya, Pidljassja, Holmscsina[1] a lengyeleké lesz, 1919 májusában Kárpátalja pedig a cseheké. 1919 szeptemberében ez az utóbbi döntés bekerül a saint-germaini (*e.*: szenzsermen) szerződésbe is.

2. A versailles-i szerződés Németországgal. A Népszövetség megalakulása. 1919. június 28-án a politikusok heves vitáikat követően, amikor a konferencia sorsa csak egy hajszálon függött, a Párizstól 16 kilométerre található Versailles-ba utaztak, ahol aláírták azt a békeszerződést, amely versailles-i néven vonult be a történelembe.

A versailles-i szerződés aláírása. I. Orpen festménye

2. TANÚBIZONYSÁG

»A Tükörterem közepén széles emelvény. Clemenceau az ablakokkal átellenben levő hosszú asztal közepénél foglal helyet. Jobbján Wilson, az Egyesült Államok elnöke, balján Lloyd George, Foch marsall helye üresen maradt, ő nem helyesli a békeszerződést, szerinte „az nem garantálja Franciaország biztonságát".

Az óra hármat üt.

Feltűnően sápadtan és kényszeredetten, kopott fekete szalonkabátban jelenik meg az új német külügyminiszter, Hermann Müller. Hirtelen kisüt a nap. Megvilágítja a park teraszait és lombjait, vakítóan verődik vissza a tükrökről. Clemenceau halkan megszólal: „Ó napsugár, győzők segítője! Austerlitz napja... A Marne napja, légy hozzánk hű! Melegítsd mindig szívünket és francia hazánk ősi földjét!"

...3 óra 50-kor a meghatalmazottak felvonulása véget ér. Megszólalnak a győzelmet üdvözlő ágyúk...«

(Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы. Перевод с французского. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1960, с. 38)

[1] 1920-ban az Ukrajnát Lengyelországtól elválasztó határt Nagy-Britannia külügyminiszteréről Curson-vonalnak nevezték el. 1923-ban az antant államok követeinek határozata értelmében Galíciát is Lengyelországhoz csatolják.

A versailles-i szerződés főbb rendelkezései

Politikai korlátozások	• A háború egyedüli kirobbantójának Németországot kiáltották ki. • Megtiltották az Ausztriával való állami egyesülést, az Anschlusst. • Németország köteles volt kiadni a háborús bűnösöket.
Gazdasági korlátozások	• Óriási mértékű jóvátételt[1] róttak ki rá (főleg Franciaország javára). A szerződésben nem határozták meg a jóvátétel pontos összegét. Egy később összehívásra kerülő különleges bizottság feladata volt ez. Az elkövetkezendő években 269 milliárd arany márka összegben állapították meg végül is a mértékét, melyet Németországnak 42 év leforgása alatt kellett kifizetni. • A Saar-vidék szénbányáit Francaország kapta meg 15 esztendőre.
Területi korlátozások	• A Németország által átengedett területeken öt szomszédos ország osztozott. • Az állam területét kétfelé osztották: Németországra és Ausztriára. • Elzász és Lotaringia Franciaország fennhatósága alá került. • A Rajna bal partját a nagyhatalmak három övezetre tagolták, melyek 5, 10, illetve 15 év múlva szabadulhattak fel a győztesek megszállása alól. • Három várost, Danzigot (ma Gdańsk lengyel város), Saart és Memelt (ma Klaipeda litván város) a környező területekkel a Népszövetség felügyelete alá helyezték, a későbbiekben az itteni lakosság népszavazáson dönthetett arról, hogy Németországhoz kíván-e csatlakozni vagy sem. • Kelet-Poroszországot a lengyel folyosó választotta el Németországtól. • Németország elveszítette mindazokat a földeket, amelyeket keleten Oroszország veresége révén szerzett meg: Ukrajnát, Belorussziát, Lengyelországot, Észtországot, Lettországot, Litvániát. • Németország valamennyi tengeren túli gyarmata a Népszövetség mandátuma alá került (e mandátummal az esetek többségében Nagy-Britannia rendelkezett).
Katonai korlátozások	• A hadsereg létszáma nem haladhatta meg a 100 ezer főt. • A német vezérkart feloszlatták. • Legfeljebb hat darab „zsebcirkálóval" rendelkezhetett. • Nem rendelkezhetett tengeralattjáró-flottával és katonai légierővel. • Tilos volt továbbá nehéztüzérséget és tankokat tartania a fegyvernemei között. • A katonák szolgálati idejét 12, a tisztekét pedig 25 évben határozták meg. • A Rajnától keletre 50 km-es sávban minden erődítményt le kell rombolni.

3. TANÚBIZONYSÁG

D. Lloyd George G. Clemencaue-hoz és W. Wilsonhoz intézett memorandumából („Fonteneblau-i dokumentum"):
„Önök megfoszthatják Németországot gyarmataitól, hadseregét rendőrségi méretekre zsugoríthatják, és flottáját egy ötödrangú államával tehetik egyenlővé. Végeredményben ez teljesen mindegy: ha az 1919-es békeszerződést a németek igazságtalannak érzik, akkor majd megtalálják annak a módját is, hogyan álljanak bosszút a győzteseken."

(Lloyd George D. The Truth about the Peace Treaties. Volume 1. London, 1938, p. 405)

4. TANÚBIZONYSÁG

„A versailles-i szerződés területi vonatkozású cikkelyei Németországot gyakorlatilag nem érintették. A korábbiakhoz hasonlóan Európa legnagyobb nemzeti tömbje maradt. Foch marsall, amikor tudomást szerzett a békeszerződés aláírásáról, döbbenetesen találóan jegyezte meg: „Ez nem béke. Ez húsz évre szóló fegyverszünet. A szerződés gazdasági vonatkozású cikkei annyira gonosz szándékúak és ostobák voltak, hogy egyszerűen nem volt semmi értelmük."

(Черчилль У. Вторая мировая война. Кн.1, т. 1–2. Сокр. пер. с англ. М., 1991, с. 21–23)

[1] *Jóvátétel* – a győztesek háború okozta kárának teljes vagy részleges megtérítése a vesztesek által

Németország a versailles-i szerződés aláírása után (1919. június 28.)

5. TANÚBIZONYSÁG

Joachim Fest német történész: „Az 1914-ben kirobbant ellentétek közül egyikre sem szolgáltatott megnyugtató megoldást ez a szerződés. Annak a követelménynek meg végképp nem felelt meg, miszerint bármely szerződés végső célja a béke."

(Фест И. Гитлер. Биография. Том 1. Перевод з нем. Пермь, «Алетейа», 1993, с. 144)

3. A népszövetség kialakulása. A szerződés 400 cikkelye közül az első 26 megteremtette a népszövetség működésének az alapjait. Wilson úgy gon-

A Népszövetség nem hivatalos jelképe

dolta, hogy a békekonferencia feladata ennek a nemzetközi szervezetnek a megszervezése. A Népszövetség alapszabályzatát 44 állam írta alá. Az alapszabályzat azokat az országokat tekintette alapító tagoknak, amelyek részt vettek a Németország elleni háborúban (ezek száma 31), illetve az újonnan alakultakat (13). Mivel az USA kongresszusa, ahol az izolacionalizmus híveiként ismert republikánusok voltak többségben, nem volt hajlandó ratifikálni a versailles-i szerződést, ezért Amerika nem lett tagja a Népszövetségnek. Ez egyebek mellett Wilson személyes tragédiáját is jelentette, aki kevéssel ezután befejezte politikai pályafutását és meghalt. A genfi (Svájc) székhelyű szövetség formálisan 1946 áprilisáig állt fenn, bár valójában 1939-ben, a második világháború küszöbén beszüntette tevékenységét.

A Népszövetségnek nem volt hivatalos jelképe, zászlója. 1939–1940-ben a nem hivatalos ötágú emblémát használták, amely az öt kontinenst és az öt emberfajtát jelképezte. A szövetség hivatalos nyelvei az angol, a francia és 1920-tól a spanyol nyelvek voltak. Az eszperantót is fel akarták közéjük venni, de Franciaország ezt ellenezte.

G. Clemenceau szorgalmazta a Népszövetség hadseregének létrehozását, ugyanakkor az amerikai és a brit küldöttség határozottan elvetette az ötletet. Az USA-nak viszont le kellett mondania a Nemzetközi Döntőbíróság és a Nemzetközi Világbíróság felállításának gondolatáról. Wilson 1919. február 14-én terjesztette elő a Népszövetség Alapszabályát, amelyet az újságírók nyomban el is neveztek a *XX. század Evangéliumá*nak.

A Népszövetség felépítése

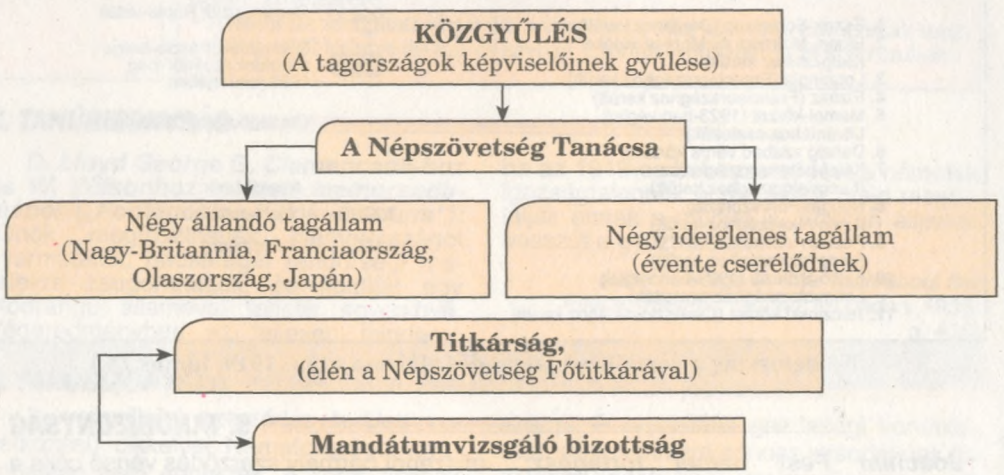

6. TANÚBIZONYSÁG

Newton Rowell (Kanada) a Népszövetség Közgyűlésének első ülésén: „Elmondhatom, hogy bízunk az európai államférfiakban és politikusokban. Ugyanakkor nem hunyhatunk szemet az európaiak gőgje fölött, amely vérbe fojtja a világot, ami bennünket és a jövő nemzedékeket is igen fájdalmasan érint."

(McAleave T. Modern World History. Cambridge University Press, 1996, p. 30)

A világ a Népszövetségre hittel és bizakodással tekintett, abban reménykedve, hogy megakadályozza az újabb háborúk kirobbanását. Mások viszont az alapítók, elsősorban Wilson délibábos álmát látták benne. A Népszövetség tevékenysége kezdettől fogva nem volt problémamentes. A konferencia sok Európán kívüli résztvevője elégedetlen volt amiatt, hogy a szövetségben az európai országok, elsősorban Anglia, Franciaország és Olaszország akarata érvényesült. A nem európaiak, főleg az argentin küldöttség tagjai, már a közgyűlés első ülésén keményen bírálták, és *európai klub*nak nevezték a szervezetet. Amellett a demokratikus elv mellett szálltak síkra, hogy a Népszövetség Tanácsát az összes ország képviselői válasszák meg a közgyűlésen. Ezt az ötletet azonban a többi állam elvetette, így az argentin küldöttség elhagyta a konferencia helyszínét.

Az Európán kívüli országok azt is a többiek szemére vetették, hogy a Népszövetségben a fehérek vannak többségben. A japánok nyíltan kijelentették, hogy mindezt faji megkülönböztetésnek tekintik. Az amerikaiak és britek ugyanakkor visszautasították ezeket a vádakat is.

4. Békeszerződések Ausztriával, Magyarországgal, Bulgáriával, Törökországgal. A párizsi békekonferencia nem csak Németország sorsáról döntött. A hármak meghatározták Ausztria-Magyarország, Bulgária és az Oszmán Birodalom jövőjét is. Mindezek az államok a vesztesek keserű kenyerét ették. Területük sorsáról az 1919–1923 során megkötött szerződések rendelkeztek. A megállapodásokat a Népszövetség elé terjesztették. E szervezet volt hivatott a háború utáni világban az államok közötti problémák rendezésére. A vesztes államoknak először is jóvátételt kellett fizetniük.

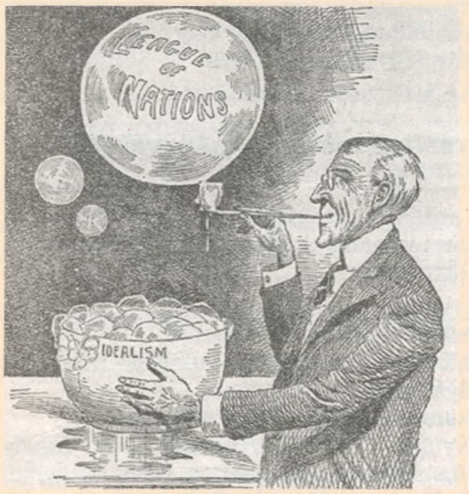

Amerikai karikatúrák a Népszövetségről

A saint-germain-i[1] szerződés főbb rendelkezései Ausztriával (1919)

Ausztriára vonatkozó politikai korlátozások	• A szerződés megállapította, hogy Ausztria-Magyarország a következő államokra esett szét: Ausztria, Magyarország, Cseh-Szlovákia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia), Nyugat-Ukrán Népköztársaság. • Megtiltották a Német-Ausztria kifejezés alkalmazását.

[1] *Saint-Germain* – Párizs elővárosa

Ausztriára vonatkozó politikai korlátozások	• Ausztria elismerte Jugoszlávia, Cseh-Szlovákia függetlenségét és minden, a központi hatalmakkal megkötött szerződést, Bulgária, Görögország, Lengyelország, Románia, Magyarország, Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia határait. • Megtiltották a Németországgal és más országokkal való egyesülést. • Végrehajtották a győztes államok minden olyan rendelkezését, amelyek a monarchia tartományait érintették. Galíciát nem sokkal ezután végérvényesen Lengyelországhoz csatolták. • Elismerte azoknak az országoknak a függetlenségét, amelyek Ausztria-Magyarországból váltak ki, továbbá Oroszországnak a jogát az osztrákok által fizetendő jóvátételhez. • Lemondott a Marokkóhoz, Egyiptomhoz, Sziámhoz és Kínához fűződő érdekeinek érvényesítéséről.
Gazdasági korlátozások	• Jóvátétel fejében átadta a győzteseknek az egész kereskedelmi- és halászflottáját.
Területi korlátozások	• A túlnyomórészt németek által lakott Bohémiát, Morvaországot és Sziléziát Ausztriától Cseh-Szlovákiához csatolták. • Olaszország megkapta Dél-Tirolt. • Bukovina ukránok által lakott részét, figyelmen kívül hagyva a Csernyivciben összehívott Bukovinai Népgyűlés határozatát az egységes ukrán államhoz való csatlakozásról, Románia fennhatósága alá helyezték. • Kárpátalját, a Huszton megtartott Ruszin Gyűlésen elfogadott döntés ellenére a tartomány UNK-ba olvadásáról, megkapta Cseh-Szlovákia. A szerződés autonóm jogokat biztosított Kárpátaljának Cseh-Szlovákia keretei között. Az itt és Romániában élő nemzeti kisebbségeknek pedig garantálta jogaik védelmét.
Katonai korlátozások	• A hadsereg létszáma nem haladhatta meg a 30 ezer főt. • Nem rendelkezhetett haditengerészeti flottával és katonai légierővel.

A neuilly-i[1] (e.: nejj) szerződés főbb rendelkezései Bulgáriával (1919)

Gazdasági korlátozások	• Bulgária köteles volt 2,25 milliárd aranyfrank jóvátételt kifizetni. • Gazdaságát és pénzügyeit az angolokból, franciákból és olaszokból álló szövetséges bizottság ellenőrizte.
Területi korlátozások	• Bulgária négy, összesen 2,5 ezer km² nagyságú területe átkerül a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. • Dél-Dobrudzsa Románia keretei között maradt 1940-ig. • Az ország elveszítette Nyugat-Thrákiát (8,5 ezer km²), amely Nagy-Britannia, Olaszország, Franciaország és az USA rendelkezése alá kerül, 1920-tól Görögország része lesz. Ez az intézkedés Bulgáriát elvágja az Égei-tengertől.
Katonai korlátozások	• A hadsereg száma nem haladhatta meg a 20 ezer főt. • Korlátozták fegyvernemeit, csendőrségét, rendőrségét.

Amikor a békeszerződések megkötése a befejeződéséhez közeledett, Budapesten a Kun Béla vezette kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat. Ennek folytán a békeszerződés aláírását a kommunista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez 1920 márciusában megtörtént, az új, Horthy Miklós

[1] *Neuillys sur Seine* – Párizs elővárosa

tengernagy, az ország majdani diktátora által irányított magyar kormány Trianonban aláírta a békeszerződést.

A trianoni szerződés főbb rendelkezései Magyarországgal (1920)

Területi korlátozások	• A magyar területek 2/3-a Cseh-Szlovákiához, Jugoszláviához és Romániához kerül. Podkarpatszka Ruszt autonóm státusszal Cseh-Szlovákiához csatolják. Magyarország népessége 18 millióról 7 millióra csökken.
Katonai korlátozások	• A hadsereg létszáma nem haladhatta meg a 35 ezer főt. Nem rendelkezhetett katonai légierővel, tankokkal, nehéz tüzérséggel. • Hajóit, dunai flottájával együtt a szövetségesek kapták meg.

A Török Birodalmat sok évszázadon keresztül az Oszmán-dinasztia irányította. Az első világháború küszöbén az ország jelentősen meggyengült és ezért érthető, hogy a török hadsereg veréséget szenvedett.

A sèvres-i (e.: sivr) szerződés főbb rendelkezései Törökországgal (1920)

Politikai korlátozások:	• A kapitulációs rendszer felújítása. A győztesek jogot kapnak a Törökország belügyeibe való beavatkozáshoz. • A Boszporusz és Dardanellák övezetei demilitarizálódnak és a szorosok nemzetközi bizottságának az ellenőrzése alá kerülnek. Törökországnak megtiltják a kijáratot a Földközi-tengerhez.
Területi korlátozások	• A törökök európai birtokait (Kelet-Thrákiát, Edirnét (Adrianopolis), a Gallipoli félszigetet) Görögország kapja meg. • A Dodekanéz-szigetek Olaszországhoz kerülnek. • Törökországtól elszakítják Kurdisztánt, melynek határairól egy angol-francia-olasz bizottság volt hivatott dönteni. • Törökország elismerte Örményország függetlenségét, a török-örmény határ meghatározásáról az USA elnöke volt hivatott dönteni. • Törökország elismerte Egyiptom angol protektorátusát[1] és Ciprus annektálását[2] Nagy-Britannia által. • Az ország lemondott követeléseiről az Arab-félszigeten és Észak-Afrikában. • Palesztina, Jordánia és Irak a britek ellenőrzése alá kerül. • Szíria és Libanon Franciaország mandátumterületévé válik.
Katonai korlátozások	• A hadsereg létszáma nem haladhatta meg az 50 ezer főt, de ide számították a csendőrség 35 ezres legénységét is. Flottája 7 őrhajóból és 5 torpedónaszádból állhatott.

[1] *Protektorátus* – a gyarmati függőség egyik formája, melynek során az állam megőrzi belpolitikai önállóságának egy részét, de külpolitikáját a protektor állam határozza meg

[2] *Annexió* – az egyik állam bekebelezi a másik államot, vagy annak egy részét

Európa a háború után

- Államhatárok 1914-ben
- AUSZTRIA — Államok, amelyek Ausztria-Magyarország szétesése után jöttek létre
- Besszarábia, 1918 januárjában Romániához került
- A versailles-i békében 1919. június 28-án Németországtól Lengyelországhoz, Franciaországhoz, Belgiumhoz, Litvániához, Csehszlovákiához és Dániához csatolt területek
- Kelet-Poroszország, Felső-Szilézia, Schleswig – az 1920-1921-es népszavazás után Németország kötelékében maradt területek
- Saar-vidék, amely 15 évre a népszövetség igazgatása alá került
- Rajnai demilitarizált övezet
- A saint-germani békében 1919. szeptember 10-én Ausztriától Lengyelországhoz, Romániához, Csehszlovákiához és az SHS Királysághoz csatolt területek
- A neuilly-i békében 1919. november 27-én Bulgáriától Görögországhoz és az SHS Királysághoz csatolt területek
- A trianoni békében 1920. június 4-én Magyarországtól Romániához, Csehszlovákiához, Ausztriához és az SHS Királysághoz csatolt területek
- Curzon-vonal 1919. december 8-án
- A litván Vilniusi terület, amely Lengyelországhoz került 1920 októberében
- A lengyel-szovjet határ az 1921. március 18-án megkötött rigai békében
- Danzig — Szabad város a népszövetség felügyelete alatt
- Államhatárok 1923 végén

Törökország egészében véve 1, 2 millió négyzetkilométernyi területet veszített 10, 2 millió lakossal. A sèvres-i szerződés nagyon sok törököt felháborított. A közhangulattal egyetértett az oszmán dinasztiát 1921-ben megdöntő Atatürk tábornok, a török forradalom vezetője is. Amint hatalomra került, csapatai készen álltak akár fegyverrel is kikényszeríteni a szerződés felülvizsgálatát. Ennek eredményeként 1923-ban Lausanne-ban (Svájc) új békeszerződést írtak alá.

A lausanne-i (e.: lozánn) szerződés Törökországgal (1923)

Ezt a szerződést Törökország írta alá Nagy-Britanniával, Franciaországgal, Olaszországgal, Japánnal, Görögországgal, Romániával, Jugoszláviával.

A szerződés feltételei:

- Meghatározták Törökország új határait, ezzel jogilag is befejeződött az Oszmán Birodalom felbomlása. A török-iraki határkérdés megoldását elnapolták az angolok és törökök erről szóló megegyezéséig. Amennyiben nem tudnának megállapodni, a döntés joga a Népszövetség kezébe kerül.
- Megszűnik a kapitulációs rendszer, amely gazdasági és politikai előjogokat biztosított az idegeneknek, illetve Törökországot nemzetközi pénzügyi ellenőrzés alatt tartotta.
- Törökország beleegyezett a már nem létező Oszmán Birodalom adósságainak a részleges visszafizetésébe[1].

Kérdések és feladatok

1. Értelmezzétek a következő fogalmakat: *annexió, jóvátétel, hadisarc*!
2. Szerintetek mi volt a legfőbb oka annak, hogy a párizsi konferencia küszöbén és idején elmérgesedett a viszony a győztes országok között?
3. Vázoljátok fel a párizsi békekonferencia menetét!
4. Mi bizonyítja, hogy a győztes államok a vesztesekkel megkötött szerződések aláírásakor önös politikai érdekeiket tartották szem előtt?
5. Soroljátok fel a versailles-i szerződés főbb rendelkezéseit! A térkép segítségével jellemezzétek a szerződés által előirányozott legfontosabb területi változásokat!
6. Az *1.* és *2. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával mutassátok be a győztesek viszonyát Németországhoz.
7. A *3., 4.* és *5. Tanúbizonyság* anyagainak a felhasználásával hasonlítsátok össze a korabeli brit politikusok és napjaink német történészének véleményét a versailles-i szerződésről!
8. Foglalkozott-e a párizsi békekonferencia az ukrán kérdéssel és talált-e rá valamilyen megoldást?
9. Nevezzétek meg az Ausztriával, Magyarországgal, Bulgáriával és Törökországgal megkötött békeszerződések főbb rendelkezéseit!
10. Mutassátok meg a térképen az újonnan létrejött független államokat!
11. Hogyan jött létre a Népszövetség? Működésének melyek voltak a gyenge és erős oldalai?
12. A *6. Tanúbizonyság* anyagainak a felhasználásával magyarázzátok meg, miért bírálták a nem európai népek a Népszövetség felépítését!
13. Hogyan jellemezték a 111. oldalon lévő karikatúrák az amerikaiak véleményét a Népszövetségről?

[1] A szerződést nem ratifikálta Jugoszlávia, mivel nem volt hajlandó kifizetni az Oszmán Birodalom adósságának ráeső részét

14. Véleményetek szerint, azzal, hogy az amerikai kongresszus elvetette az USA csatlakozását a népszövetséghez, gyengült-e ennek a szervezetnek a hatékonysága?

15. Az 1–2. § és a 8. § anyagainak felhasználásával állítsátok össze Clemenceau, Lloyd George és Poinkare politikai portréját!

Főbb események

1919. január 18. – a párizsi békekonferencia megnyitása
1919. június 28. – a versailles-i szerződés aláírása
1919–1946 – a népszövetség működési ideje
1919 – a saint-germani (Ausztriával), a neuilly-i (Bulgáriával) békeszerződés aláírása
1920 – a trianoni (Magyarországgal), a sèvres-i (Törökországgal) békeszerződés aláírása
1923 – a lausanne-i szerződés aláírása Törökországgal

9. §. AZ 1921–1929-ES NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK. A VERSAILLES-I RENDSZER

1. Az 1921–1922-es washingtoni konferencia. A washingtoni konferenciának (*1921 novembere – 1922 februárja*) az volt a feladata, hogy feloldja a világhatalmak között kiéleződött ellentéteket a csendes-óceáni, a távol-keleti befolyási övezetek és a tengeri fegyverzetek felosztása kapcsán. A tanácskozás eredményeként több két- és sokoldalú szerződés született az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Olaszország, Hollandia, Portugália, Japán és Kína között. Ezek közül a négyek, a hármak és a kilencek szerződése volt a legfontosabb.

1921 decembere – a négyek szerződése (USA, Anglia, Franciaország, Japán)

- A csendes-óceáni érdekszférák felosztásáról kötött 1902-es japán–angol szerződést hatályon kívül helyezték.
- Az aláíró országok vállalták, hogy kölcsönösen tiszteletben tartják a csendes-óceáni szigetekre vonatkozó jogaikat és külső államok támadása esetén azokat közösen védik meg.
- Ilyen garanciákat nyújtottak Portugália és Hollandia csendes-óceáni birtokainak is.

1922 februárja – az ötök szerződése (USA, Anglia, Franciaország, Olaszország, Japán)

- A szerződés a tengeri fegyveres erőket a következő általános arányban korlátozta:

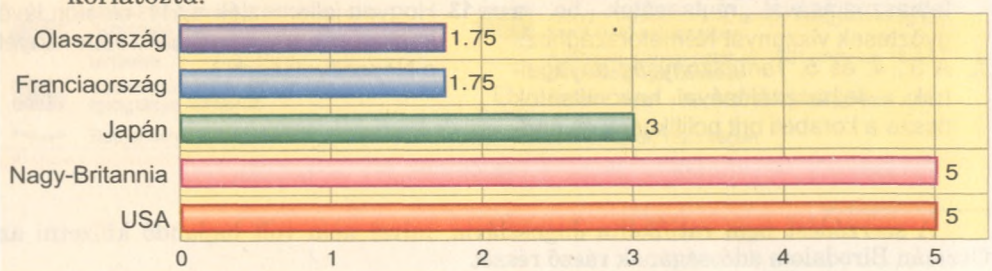

- A hajók vízkiszorítása nem haladhatja meg a 35 ezer tonnát.
- Meghatározták a repülőgép-anyahajók befogadóképességét (USA és Nagy-Britannia birtokolhatta a legnagyobbakat).
- A hajóágyúk megengedett űrmérete legfeljebb 16 hüvelyk.
- Az angolok és amerikaiak nem építhetnek Japán partjaihoz 5 ezer kilométernél közelebb tengeri bázisokat.

Mivel a szerződés nem korlátozta a haditengerészeti flották álalános befogadó képességét, ezért a brit flotta megőrizte túlsúlyát.

1922 februárja – a kilencek szerződése (USA, Anglia, Franciaország, Japán, Hollandia, Portugália, Olaszország, Belgium, Kína)

- Megígérték, hogy nem használják fel Kína bonyolult belső helyzetét (Pekingben és Nankingban más-más kormányok voltak hatalmon) a saját érdekeik mások rovására történő érvényesítésére. Az aláíró államok elismerték Kína szuverenitását, területi egységét és sérthetetlenségét.
- Mindezen államok egyenlő esélyt kaptak arra, hogy részt vegyenek Kína gazdasági tevékenységében és kereskedelmében.

A washingtoni konferencia határozatai törvényesítették a Távol-Keleten és a Csendes-óceán térségében kialakult új erőviszonyokat. Kézzel foghatóvá vált az USA befolyásának a megerősödése úgy a régióban, mint az egész világon. Azonban az ellentéteket nem sikerült végérvényesen kiküszöbölni. Az USA például elégedetlen volt azzal, hogy Japán megőrizte Kínában befolyását. A japánok pedig röviddel a konferencia befejezése után hozzáláttak rendelkezéseinek a felülvizsgálásához.

2. A versailles-i rendszer erős és gyenge oldalai. A versailles-i szerződés és a washingtoni konferencia között megszületett nemzetközi egyezmények alapján kialakuló új nemzetközi jogrendet versailles-i rendszernek, vagy pedig versailles-washigtoni rendszernek nevezték.

A versailles-i rendszer erős oldalai	A versailles-i rendszer gyenge oldalai
– Az új nemzetközi rend: véget vetett az első világháborúnak; – feloldotta a háború utáni nemzetközi feszültségeket; – lefektette a nemzetközi stabilitás alapjait; – megteremtette az új nemzetközi jog alapelveit: a nemzetek önrendelkezési jogát; a háborúnak, mint az államközi problémák lehetséges megoldásának az elutasítását. Megalakították a Népszövetséget – az első világszervezetet. Szavatolták Kína területi egységét. Több ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország stb.) vált függetlenné. Széthullottak a több évszázados gyarmatbirodalmak.	Elődeik hibáiért és bűneiért most Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária demokratikus kormányai viselték a felelősséget. A versailles-i szerződés cikkelyei Németországban revansizmust szültek. A jóvátételek igazságtalanok és irreálisak voltak. Az új államhatárokat olyan igazságtalanul húzták meg, akárcsak Európában a háború előtt. Az új nemzetközi rend kihagyta a számításból Oroszországot és Németország felé taszította. A gazdasági kapcsolatok hagyományos rendszere felbomlott, az országok a felvevő- és a nyersanyagpiacokért harcoltak. Európában nem szűnt meg az instabilitás.

Az új világrendnek voltak támogatói és ellenzői. Az álláspontok egyeztetése céljából, az összes ország érdekeinek szem előtt tartásával, a 20-as évek első felében nemzetközi konferenciákat hívnak össze. 1922-ben kerül sor a genovai (*e.*: dzsenova) konferenciára, melynek során Oroszország és Németország aláírja a rapallói szerződést. Ugyancsak ebben az évben ülésezik a hágai konferencia, 1922–1923-ban lausanne-i, 1925-ben pedig a locarnói konferencia.

A genovai konferencia (Genova, Olaszország. 1922. április–május)

A résztvevő országok száma 29 (a brit domíniumokkal együtt 34).
A cél: Közép- és Kelet-Európa gazdasági újjáépítése.
Legfontosabbá az Oroszországgal kapcsolatos kérdés vált.
Oroszország és a nyugati államok kölcsönös követelései:
a) az Oroszországgal szembeni követelések:

- Fizesse meg az előző orosz kormányok által felhalmozott adósságokat (csaknem 18,5 milliárd aranyrubelt).
- Adja vissza az Oroszországban államosított külföldi vállalatokat vagy térítse meg az értéküket.
- Számolja fel a külkereskedelmi monopóliumot.

b) a Nyugattal szembeni orosz követelések:

- Térítsék meg az antant intervenciója által a polgárháború éveiben Oroszországnak okozott kárt (39 milliárd aranyrubel).
- Nyújtsanak Oroszországnak gazdasági segítséget és kedvezményes hiteleket.
- Írjanak alá Oroszországgal előnyös kereskedelmi megállapodásokat.

A konferencia nem tudott érdemi okmányt elfogadni; úgy döntöttek, hogy Hágában folytatják tovább a munkát.

A konferencia idején Oroszország és Németország 1922. április 16-án különmegállapodást kötött Rapallóban (mivel éjszaka került sor az aláírására, ezért *pizsamaszerződés*nek is nevezik). A megállapodást Georgij Csicserin, Szovjet-Oroszország külügyi népbiztosa, illetve Walther Rathenau német külügyminiszter látták el kézjegyükkel.

1. TANÚBIZONYSÁG

Richard Child Amerika olaszországi nagykövete: „Egyszerűen döbbenetes! Ez a konferenciára mért legsúlyosabb csapás."

(Child R. A Diplomat Looks at Europe / New York, 1925, p. 38)

2. TANÚBIZONYSÁG

Georgij Csicserin: „Az 1922-es rapallói szerződés annak a hosszadalmas és bonyolult munkának volt a gyümölcse, amit azért folytattunk, hogy Oroszország és Németország gazdaságilag önállóan és elkülönülten együttműködhessen a nemzetközi tőkés világ keretein kívül."

(Жуковский Н. Дипломаты нового мира. М., 1986, с.13)

A rapallói szerződés legfontosabb alapelvei:

- Németország és Oroszország újra felvette a diplomáciai kapcsolatot.

A világ az első világháború után
Államhatárok 1923. július 24-én (a lausanne-i béke után)
LITUANIA 1919-1923 között függetlenné vált államok
Az egykori német és oszmán területek, amelyen a népszövetség mandátumává váltak
Nagy-Britannia és dominiumai
Franciaország
Belgium
Japán
A washingtoni konferencia által kijelölt csendes-óceáni zóna határa, ahol nem lehet új haditengeri támaszpontot létesíteni
Számmal jelölt
Európában
1 Írország (brit dominium)
2 Hollandia
3 Belgium
4 Svájc
5 Ausztria
6 Cseh-Szlovákia
7 Litvánia
8 Lettország
9 Észtország
10 Románia
11 Magyarország
12 Szerb-Horvát-Szlovén Királyság
13 Albánia
14 Bulgária
Ázsiában
1 Szíria (francia mandátum)
2 Libanon (francia mandátum)
3 Palesztina (brit mandátum)
4 Transzjordánia (brit mandátum)
5 Irak (brit mandátum)
6 Kuvait (NBr.)
7 Katar (NBr.)
8 Szerződéses Omán (NBr.)
9 Nepál
10 Bután (NBr.)
11 Tannu Tuvai Népköztársaság
12 Sarawak (NBr.)
13 Brunei (NBr.)
14 Észak-Borneó (NBr.)
15 Malajzia (NBr.)
Afrikában
1 Spanyol Marokkó
2 Gambía (NBr.)
3 Portugál Guinea
4 Aranypart (NBr.)
5 Togo (NBr.)
6 Togo (Fr.)
7 Kamerun (brit mandátum)
8 Kamerun (francia mandátum)
9 Spanyol Guinea
10 Eritrea (Ol.)
11 Francia Szomálipart
12 Brit Szomália
13 Uganda (NBr.)
14 Ruanda-Burundi (delga mandátum)
15 Nyaszaföld (NBr.)
16 Becsuanaföld (NBr.)
17 Szváziföld (NBr.)
18 Básztuanaföld (NBr.)
Amerikában
1 Brit Honduras
2 Honduras
3 Haiti
4 Dominikai Köztársaság
5 Panama-csatorna övezet (USA)
6 Paraguai
ALASZKA (USA)
Kanada (Brit dominium)
Grönland (Dánia)
Izland (Dánia)
Newfoundland (Brit dominium)
St-Pierre és Miquelon (Fr.)
Ottawa
Chicago
Washington
New York
San-Francisco
USA
MEXIKÓ
KUBA
Bermuda-szk. (NBr.)
Puerto-Rico (USA)
Jamaika (NBr.)
Martinika (Fr.)
Barbados (NBr.)
Zöld-foki-szigetek (Port.)
Azori-szk. (Port.)
GUATEMALA
SALVADOR
NICARAGUA
COSTA RICA
PANAMA
KOLUMBIA
VENEZUELA
Guinea (NBr.) (Holl.) (Fr.)
EQUADOR
PERU
BRAZÍLIA
BOLÍVIA
PERUCHILE
ARGENTÍNA
URUGUAY
Lima
Rio de Janeiro
Santiago
ATLANTI-ÓCEÁN
CSENDES-ÓCEÁN
NAGY-BRITANNIA
London
DÁNIA
NORVÉGIA
SVÁJC
FINLANDIA
Szentpétervár
Moszkva
Kijev
SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGOK SZÖVETSÉGE
Jakutszk
Tobolszk
MONGÓLIA
MANDZSURIA
Port Artur (Jap.)
Vejhavei (NBr.)
Tokió
JAPÁN
Korea (Jap.)
Taskent
Buhara
KÍNA
Tibet
Delhi
India (NBr.)
Makao (Port.)
Hongkong (NBr.)
Kuangcsouvan (Fr.)
Tajvan (Jap.)
Goa (Port.)
Pondiséry (Fr.)
Ceylon (NBr.)
SZIAM
Szingapúr (NBr.)
Holland India
Batávia
Timor (Holl.)
Pápua (Ausztrál)
Új-Guinea (Ausztrál mandátum)
Marianna-szk.
Marshall-szk.
Karolina-szk.
Fülöp-szk. (USA)
Guam (USA)
Ausztrália (Brit dominium)
Melbourne
Új-Zéland (Brit dominium)
Új-Kaledónia (Fr.)
PORTUGÁLIA
SPANYOL-ORSZÁG
FRANCIA-ORSZÁG
NÉMET-ORSZÁG
OLASZORSZÁG
GÖRÖG-ORSZÁG
TÖRÖK-ORSZÁG
Marokkó (Fr.)
Ifni (Sp.)
Spanyol Szahara
Algéria (Fr.)
Tunézia (Fr.)
Ciprus
Libia (Ol.)
EGYIPTOM
NEDZSD
PERZSIA
AFGANISZTÁN
Omán (NBr.)
Aden (NBr.)
ETIÓPIA
Szomália
Francia Nyugat-Afrika
Sierra Leone (NBr.)
LIBÉRIA
Nigéria (NBr.)
Francia Egyenlítői-Afrika
Angol-Egyiptomi Szudán
Belga Kongó
Kenya (NBr.)
Tanganyika (brit mandátum)
Angola (Port.)
Rhodesia (NBr.)
Mozambik (Port.)
Német Délnyugat-Afrika
Dél-Afrikai Unió (brit dominium)
Szent Ilona
Madagaszkár (Fr.)
Mauritius (Fr.)
Réunion (Fr.)
INDIAI-ÓCEÁN
ÓCEÁN
CSENDES-ÓCEÁN

- Az országok vállalták, hogy minden vitás kérdést a követelésekről való kölcsönös lemondás révén rendeznek.
- Németország elismerte az oroszországi német tulajdon államosítását és nem követelte annak visszaadását vagy megtérítését.
- Az országok megteremtették az egymáshoz fűződő kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokban a legnagyobb kedvezmény elvét.
- Az országok kölcsönösen eltekintettek azoknak a károknak a megtérítésétől, amelyeket korábban okoztak egymásnak.
- Felfüggesztették a kifizetéseket a hadifoglyok eltartásáért.

1925-ben kereskedelmi megállapodással, 1926-ban pedig kölcsönös megnemtámadási szerződéssel bővítik ki.

Hágai konferencia
(Hága, Hollandia. 1922 júniusa–júliusa)

Egy orosz és egy nem orosz bizottságban folyt a munka.
A megvitatott kérdések:
- A külföldiek magántulajdonáról.
- A külföldi adósságokról.
- A hitelnyújtásról.

Mivel a konferencia résztvevői nem jutottak közös nevezőre az orosz küldöttséggel, ezért a konferencia zsákutcába került és nem tudtak záróokmányt elfogadni.

Lausanne-i konferencia
(Lausanne, Svájc. 1922 novembere–1923 júniusa)

Résztvevő országok: Anglia, Franciaország, Olaszország, Oroszország, Görögország, Románia, Jugoszlávia, Japán, USA.
Cél: a Törökországgal megkötendő békeszerződés előkészítése, valamint a Boszporusz és a Dardanellák használatának rendezése.
A lausanne-i szerződés (1923) **alapelvei:**
- Törökország és az antant hatalmak között létrejött a béke.
- Törvényesítették Törökország új határait.
- Megteremtették a hadi és a kereskedelmi hajók szabad átjárásának feltételeit a Boszporuszon és a Dardanellákon.
- Senki sem állomásoztathatott csapatokat a tengeri szorosokban.
- Feloldották a Törökország fölött gyakorolt nemzetközi pénzügyi ellenőrzést. Törökország vállalta, hogy visszafizeti az Oszmán Birodalom adósságának egy részét.

3. A jóvátételek problémájának rendezése. Mint ahogyan azt az előző paragrafusban olvashattuk, a versailles-i szerződés nem határozta meg konkrétan a német jóvátétel összegét. A háború befejezése után ez komoly vitát okozott a két ország, Németország és Franciaország között. Franciaország számára becsületbeli ügy volt a német kérdés, hiszen a franciák az USA és Anglia támogatása vagy beleegyezése nélkül képtelenek voltak érvényt szerezni akár egyetlen versailles-i döntésnek is. A német jóvátétel Franciaország számára nem csak és nem annyira pénz kérdése volt, mint a történelmi igazság helyreállítása az ő értelmezésükben. Úgy gondolták, attól függ Franciaország biztonsága, hogy a németek mennyire gyorsan képesek visszaszerezni régi hatalmukat.

A Németország részvételével megtartott nemzetközi konferencián (Belgium, Spa. 1920 júliusa) szétosztották a német jóvátételből való részesedést.

Az országok részesedése a németországi jóvátételből (%)

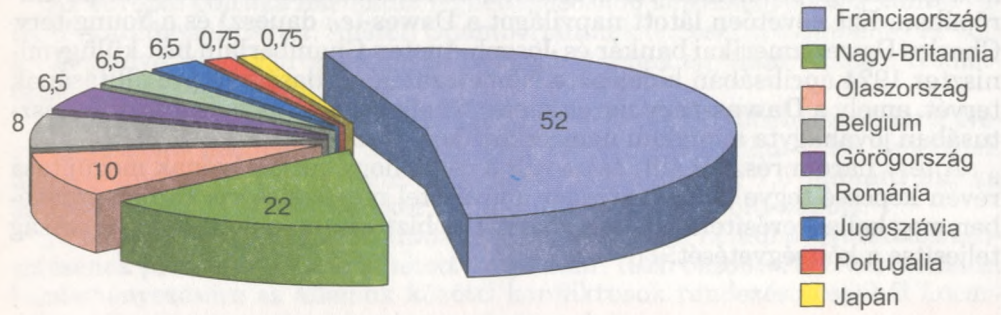

A franciák szerint, ha a németeknek sikerül kibújniuk a jóvátétel megfizetése alól, akkor a későbbiekben elutasíthatják a versailles-i szerződés katonai és területi vonatkozású cikkelyeit is. Adott esetben a franciák nem nagyon bízhattak a Népszövetségben.

1921-ben a jóvátételi bizottság londoni ülésén a német jóvátételt 132 milliárd aranyfrankra csökkentették. Amennyiben pedig a németek 25 napon belül nem fizetnek ki 1 milliárdot, akkor megszállják a Ruhr-vidéket. A németeknek nem volt más lehetőségük, mint belenyugodni ezekbe a feltételekbe. 1922 végéig rendben fizették a jóvátételt, de aztán bejelentették, hogy tovább nem tudják teljesíteni a kifizetéseket.

Válaszként Franciaország és Belgium *1923 januárjában* önkényesen megszállta a német gazdaság szempontjából kulcsfontosságú Ruhr-vidéket. A francia és a belga csapatok azért vonultak be a Ruhr-vidékre, hogy a jóvátétel fejében berendezéseket és nyersanyagot szállítsanak el.

A német munkások sztrájkot hirdettek és megtagadták az együttműködést a franciákkal, a német kormány pedig passzív ellenállásra szólított fel a Ruhr-vidéken. A megszállókkal szembeni passzív ellenállást szervezve a német kormány papírpénzt nyomatott, hogy fizetni tudja a sztrájkoló munkásokat és a munkanélküli segélyt.

A francia csapatok megszállják a Ruhr-vidéket

3. TANÚBIZONYSÁG

Raymond Poincaré Franciaország elnöke (1923 szeptembere): „Minden a végrehajtástól függ. Tetteket várunk Németország részéről. A németek lemondtak arról, hogy feltételeket támasszanak velünk szemben. Ez mind nagyon helyes. Most viszont Németországnak meg kell mutatnia, hogy az elfoglalt területeken együttműködik valamennyi kötelességének a teljesítésében."

(R. Pinon. La bataille de Ruhr. 1923. Paris, 1924, p. 290)

A világ közvéleménye elítélte a franciák lépését, és ők maguk is tisztában voltak azzal, hogy a problémát erőszakkal megoldani nem lehet, ezért a kormány 1923 őszén kivonta csapatait a Ruhr-vidékről.

A Ruhr-vidéki események arra késztették a Népszövetséget, hogy dolgozza ki a gazdasági problémák rendezésének mechanizmusát a háború utáni Európában. Ezt követően látott napvilágot a Dawes-(*e.*: dauesz) és a Young-terv. Charles Dawes amerikai bankár és Joseph Austen Chamberlain brit külügyminiszter 1924 áprilisában kidolgozta Németország gazdasági talpra állításának tervét, amely a **Dawes-terv** nevet kapta. Az elképzelést ugyanazon év augusztusában jóváhagyta a londoni nemzetközi konferencia.

A terv három részből állt, és az volt a célja, hogy gazdaságának megújítása révén képessé tegye Németországot a jóvátétel megfizetésére. Ennek érdekében meg kellett erősíteni a német márkát és biztosítani kellett, hogy az ország teljesítse a költségvetését.

A Dawes-terv fő alapelvei

- Franciaország kivonja csapatait a Ruhr-vidékről.
- Németország évente meghatározott összegű jóvátételt fizet (1928-ig 5,4 milliárdot, 1929-től 2,5 milliárdot).
- A jóvátétel forrását azok az állami jövedelmek képezik, amelyek a közszükségleti cikkekre kivetett magas adókból, valamint a nehézipar és a vasút profitjából származnak.
- Az USA jelentős hitelt (800 millió márkát) folyósít Németországnak.

A Dawes-tervvel összhangban a hiteleket elsősorban az infláció letörésére és a gazdaság újjáépítésére fordították. A német kormány e rövid lejáratú hiteleket lakásépítésre és közmunkára használta fel, hogy csökkentse az országban a munkanélküliséget.

Szovjet-Oroszország a német áruk természetes felvevőpiaca volt. Ez egyfelől közelebb hozta egymáshoz a két országot, másfelől az USA-nak, Angliának és Franciaországnak nem okoztak fejtörést Európában a jó minőségű német árucikkek.

Kezdetben, Németországban tovább nőtt a munkanélküliség és az egyszerű németek többsége nem érezte életének jobbra fordulását. Az ország újjáépítését tulajdonképpen saját zsebükből finanszírozták. E változások csak akkor lettek érzékelhetőek, amikor a jóvátétel összegét a felére csökkentették. A német gazdaság helyreállítását tekintették az európai politikai helyzet rendezése felé tett első legfontosabb lépésnek. A kialakult helyzet bonyolultságának az volt az oka, hogy Gustav Stresemann (*e.*: strézemann) német külügyminiszter és Aristid Briand (*e.*: brián) francia miniszterelnök másképp értelmezték a biztonság fogalmát.

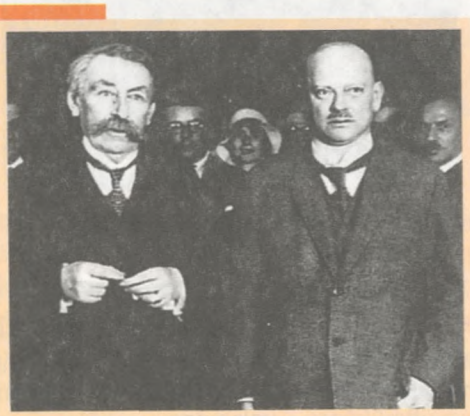

Aristid Briand francia miniszterelnök (balra) és Gustav Stresemann német külügyminiszter. Locarno, 1925.

A franciák számára ez Németország tétlenségét jelentette a versailles-i határok között, a németek számára pedig tevékenységük szabadságát. Stresemann kizárólag a békés tárgyalásokban látta Németország hatalma visszaállításának egyetlen útját. 1924-ben a német Reichstag ülésén felszólalva a következőket mondta: „Németországnak Franciaország-

gal szemben ki kell játszania a megbékélés lapját." Briand vérbeli franciaként elsősorban Franciaország biztonságát tartotta szem előtt, és azt szerette volna, ha az országhatár másik oldalán nem egy agresszív, hanem egy békeszerető Németország helyezkedik el.

Az európai politika harmadik legbefolyásosabb képviselőjének, a konzervatív brit külügyminiszter, Austen Chamberlainnek (*e.*: ósztin csémbelin) az volt a véleménye, hogy Európában a béke megőrzésének egyetlen módja a Németországgal történő megbékélés.

A Dawes-terv teljesítése egészében véve kedvező eredményekkel járt: Németországban megjelent a külföldi, elsősorban az amerikai tőke, amelynek összege meghaladta a jóvátétel nagyságát; Németország 7,5 milliárd márka jóvátételt fizetett ki, ugyanakkor 21 milliárd dollár kölcsönt kapott.

A nemzetközi kapcsolatok általános normalizációja nélkül a jóvátételek kifizetésének problémáját sem lehetett megoldani. 1925 októberében Stresemann kezdeményezésére az államok közötti konfliktusok rendezése céljából Locarnóban (Svájc) nemzetközi konferenciát hívnak össze.

A locarnói konferencia határozatai[1]

Résztvevő országok: Anglia, Franciaország, Belgium, Cseh-Szlovákia, Lengyelország, Németország, Olaszország.
Előzetesen a következő szerződéseket írták alá:
Rajnai garanciaegyezmény: (Anglia, Franciaország, Belgium, Németország, Olaszország között):

- Németország, Franciaország és Belgium kölcsönösen elismerik a fennálló határokat.
- E határokért Anglia, Franciaország és Olaszország is kezességet vállalt.
- A felek vállalták, hogy nem támadják meg egymást.
- A vitás kérdésekben nemzetközi döntőbíróságnak kellett ítélkeznie.
- Amennyiben valamelyik ország megsérti az előzetes megállapodást, akkor a többiek kötelesek segítséget nyújtani a nem provokált agresszió áldozatának.
- A rajnai övezet katonaság- és fegyvermentes övezet marad.

Francia-lengyel és francia-cseh-szlovák szerződések (1925. október 16.)

- Kinyilvánították, hogy Franciaország Lengyelországgal és Cseh-Szlovákiával megkötött egyezményei nem irányulnak Németország keleti határai ellen.
- Franciaország egyfelől, Lengyelország és Cseh-Szlovákia másfelől vállalja, hogy kölcsönösen segítséget nyújtanak egymásnak a szerződő országok valamelyike ellen irányuló német támadás esetén.

4. TANÚBIZONYSÁG

Lord d'Abernon, Anglia németországi nagykövete: „Október 16. fordulatot jelent a háború utáni Európa történetében. Eltörölték a győztesek és a legyőzöttek közötti demarkációs vonalat. Anglia számára ez visszatérést jelent az erőegyensúly politikájához."

(Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы. Перевод с французского. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1960, с. 66)

[1] A *locarnói szerződéstervezeteket* 1925. december 1-jén írták alá Londonban

[2] *Demarkációs vonal* – elválasztó vonal

5. TANÚBIZONYSÁG

G. Clemenceau: „Egyáltalán nem világos az, hogy Anglia köteles-e megsegíteni Franciaországot abban az esetben, ha azért támadjuk meg a németeket, mert azok lerohanták Cseh-Szlovákiát vagy Lengyelországot."

(Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы. Перевод с французского. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1960, с.69)

A locarnói szerződések nem mondhatók tökéleteseknek. Egyebek között egyáltalán nem feleltek meg a lengyeleknek és a cseheknek, mivel egy ellenük irányuló esetleges német támadást Anglia Olaszországgal egyetemben megakadályozhatott volna, Franciaország pedig a védelmükre kelhet, mondván, „elejét akarja venni egy újabb világháborúnak".

Lengyelország helyzetét az is nehezítette, hogy egy Szovjetunió elleni háború esetén Franciaország csak úgy tudott volna segíteni a lengyeleknek, ha csapataival átvonul Németországon. Természetesen a németek ebbe sohasem mentek volna bele.

Stresemann Keleten nem volt hajlandó véglegesnek elismerni Németország határait, de kijelentette, hogy a későbbiekben a határok megváltoztatása csak békés úton történhet. Ez a kijelentés persze aggasztotta a franciákat.

Ugyanakkor a locarnói szerződések megvonták az első világháború végleges mérlegét, azt az utolsó ecsetvonást jelentették az európai béke általános képén, amit nem tettek meg Versailles-ban.

Németországot 1926-ban felvették a Népszövetségbe, 1928-ban pedig 65 ország megkötötte a kezdeményezőkről **Briand-Kellogg-paktumnak** elnevezett szerződést.

Briand Aristid (1862–1932) francia államférfi. 11-szer volt francia miniszterelnök és külügyminiszter 14 különböző kormányban. Megyőződéses szocialista és utólérhetetlen szónok. Először 1903-ban választották parlamenti képviselővé. 1909-ben miniszterelnök lesz. A 20-as évek egyik meghatározó európai politikusa; a Népszövetség híve. 1921-ben azért mond le, mert nem ért egyet a Németországgal szembeni kemény politikával. Chamberlainnel és Stresemannal együtt készítik elő az 1925-ös locarnói konferenciát és a Briand-Kellogg-paktumot.

A paktumot aláíró országok vállalták, hogy csak „önvédelmi" háborút folytatnak. Az aláíráshoz külön aranytollat készíttettek, ám ez sem tudta ellensúlyozni a szerződés hiányosságait. A következő esztendőben Aristid Briand a népszövetségben elhangzott egyik felszólalásában javaslatot tett az Európai Egyesült Államok létrehozására.

Mindegyik ország a maga módján értelmezhette az „önvédelem" fogalmát. Briand abban bízott, hogy a németek most már elégedettek és elfelejtik a sérelmeket, Stresemann viszont azt hitte, hogy a franciák hajlandóak lesznek további engedményekre. Végeredményben mindez előbb-utóbb szükségtelenné kellett, hogy tegye a versailles-i szerződést. Az idő előrehaladtával azonban világossá vált, hogy minden francia engedmény után a németek újabbakat akarnak.

Locarnóban sem az USA, sem Oroszország nem volt jelen. Az Európának nyújtott amerikai segítség a Németországnak folyósított jelentős hitelekre korlátozódott, Oroszország pedig belső ügyeivel volt elfoglalva.

Mivel az európai diplomácia színteréről hiányzott két olyan fontos szereplő,

mint az USA és Oroszország, jelentősen túlbecsülték Olaszországnak az európai ügyekre gyakorolt befolyását, úgy tekintettek rá, mintha valóban erős ország lenne, és sok minden függene tőle a kontinensen a béke és a nyugalom megőrzését illetően.

1929-ben a Dawes-tervet a **Young-terv** váltotta fel, amely az amerikai Owen Youngról, a Népszövetség jóvátételi problémákkal foglalkozó bizottságának elnökéről kapta a nevét.

A terv alapgondolata az volt, hogy csökkentsék a német jóvátétel általános összegét. Az elgondolás tervezetét 1929 augusztusában jóváhagyta a hágai nemzetközi jóvátételi konferencia. A terv ténylegesen 1931-ig volt életben, bár a valóságban csak az 1932-es lausanne-i konferencián vonták vissza.

A Young-terv fő alapelvei

- Megállapították, hogy Németország 1988-ig köteles kifizetni 34, 5 milliárd aranyfrankot.
- Németország a jóvátételt kizárólag a költségvetési bevételekből és a vasút nyereségéből törleszti.
- Az ipari nyereségből történő elvonásokat megszüntetik. Megszüntetik Németország pénzügyi és gazdasági ellenőrzését.

Kérdések és feladatok

1. Melyek a washingtoni konferencia fő határozatai?
2. Mutassátok meg a térképen a washingtoni szerződést aláíró országok befolyási övezeteit a Távol-Keleten és a Csendes-óceán térségében!
3. Nevezzétek meg a versailles-i rendszer erős és gyenge oldalait! Melyek voltak túlsúlyban?
4. Jellemezzétek a locarnói konferencia határozatait és a Briand-Kellogg-paktumot!
5. A *4.* és *5. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával fogalmazzátok meg, miért értékelték ellentétesen a francia-lengyel és a francia–cseh-szlovák szerződéseket!
6. Az *1.* és *2. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával fejtsétek ki a rapallói szerződés homlokegyenest különböző megítélésének okát az amerikai és orosz politikusok által!
7. Véleményetek szerint, Németország problémája volt-e csak a német jóvátétel kifizetése? Magyarázzátok meg a jóvátétel rendezésének problémáját és annak jelentőségét a stabilitás megteremtése szempontjából a világon!
8. Melyik ország (országok) ellenezte (ellenezték) Németország gazdasági helyreállítását?
9. Miért szállták meg a francia-belga csapatok a Ruhr-vidéket, és mivel végződött ez az akció?
10. Határozzátok meg a Young-terv jelentőségét Európa és az USA fejlődésére nézve!
11. Töltsétek ki *Az 1920-as évek nemzetközi konferenciáit* bemutató összehasonlító táblázatot!

Sorszám	A konferencia helyszíne	Dátum	Főbb határozatai
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			

Főbb események

1921 novembere – 1922 februárja – washingtoni konferencia
1922 áprilisa–májusa – a genovai konferencia
1922. április 16. – a rapallói szerződés Oroszország és Németország között
1922 júniusa–júliusa – a hágai konferencia
1922 novembere – 1923 júniusa – a lausanne-i konferencia
1923 januárja – Franciaország és Belgium önkényesen megszállja a Ruhr-vidéket
1924 – a Dawes-terv elfogadása
1925 októbere – a locarnói konferencia
1928 – a Briand-Kellogg-paktum
1929 – a Young-terv elfogadása

A HÁBORÚT KÖVETŐ VÁLSÁG ÉS FORRADALMAK KORA (1917–1923)

4. TÉMA

Milyen tudásra és készségekre tehettek szert a 4. témából:

- *megnevezni* a háborút követő válság és forradalmak korának legfontosabb eseményeit;
- *megmutatni a térképen* Oroszország területi változásait a monarchia megdöntése és a bolsevikok hatalomra kerülése után, a polgárháború főbb frontjait, Németország, Magyarország és Törökország új határait;
- *felvázolni* az 1917-es oroszországi forradalom és polgárháború eseményeit, az 1918-as németországi forradalom, a magyarországi, törökországi forradalmak, Kína, India és Afrika nemzeti-felszabadító mozgalmainak a történetét;
- *jellemezni* a háború utáni válság időszakát, a társadalmi ellentétek kiéleződésének okait, az oroszországi Ideiglenes Kormány tevékenységét, a Komintern proletár világforradalommal kapcsolatos terveit;
- *kritikus elemzésnek vetni alá* a hadikommunizmus politikáját Oroszországban, B. Mussolini fasiszta diktatúrájának kialakulását Olaszországban;
- *összehasonlítani* az oroszországi és németországi forradalmak jellegét, illetve következményeit;
- *értékelni* V. Lenin, A. Kerenszkij, B. Mussolini, Kun Béla, R. Luxemburg, K. Liebknecht, F. Ebert, M. Kemal politikai tevékenységét;
- *értelmezni* a következő fogalmakat: *totalitarizmus* (parancsuralmi rendszer), *bolsevizmus, polgárháború, hadikommunizmus, Komintern, proletár világforradalom, a forradalom exportja, bőrönd diplomácia, fasizmus.*

10. §. A PARANCSURALMI RENDSZEREK KIALAKULÁSA

1. A totalitarizmus kialakulásának előfeltételei. A parancsuralmi rendszerek fajtái. Az emberiség történetének legtragikusabb időszakaiban mindig a legmegfelelőbb választ szerette volna adni a felmerült kérdésekre. A válaszadás hol sikerült, hol nem. A XX. század eleje sok szenvedést és csalódást – gazdasági válságokat, kegyetlen felkeléseket és forradalmakat, és végül egy világháborút – hozott az embereknek. A demokrácia, amiben annyian bíztak, képtelen volt oltalmazni őket a korábban soha nem tapasztalt pusztításoktól és a sokmilliós emberáldozattól. Akik tegnap még szilárdan hittek a demokráciában, a nemzetközi jogban, a személy és a vagyon sérthetetlenségében, azoknak olyan kérdésekkel kellett szembesülniük, amelyekre nem volt válasz: miért történt meg mindez, ki a vétkes, hogyan lehet a jövőben a hasonló katasztrófákat megelőzni?

A kialakult helyzetben tájékozódni képtelen átlagpolgár mindenért a demokráciát kárhoztatta. Ebben látta minden baj eredőjét, és az fogalmazódott meg benne, hogy számára csak az „erős” hatalom biztosíthatja a nyugodt életet és a jólétet.

E nézetek azokban az országokban terjedtek el leginkább, amelyek elveszítették a háborút (Németország és Oroszország), vagy a győzelem nem hozta meg számukra azokat az eredményeket, amelyekre szerintük rászolgáltak (Olaszország). A gyávaság és a képmutatás, az álnokság és az árulás, bármely hatalom és bármiféle vezér elismerése egyáltalán nem tűnt túl nagy árnak önmaguk jólétéért és nyugalmáért. Ezek az emberek a jobb jövő és önös érdekeik kielégítése érdekében képesek voltak kívülállókként figyelni a hatalom bűnös üzelmeit, mondván, csak ők maradjanak ki mindenből.

Amíg az értelmiségiek és a politikusok a világháború utáni berendezésének programján dolgoztak, amit csak kevés sikerrel tudtak elfogadtatni a népekkel, addig azok ragadták magukhoz a hatalmat, akik egyszerű és közérthető válaszokat adtak az emberek által felvetett kérdésekre és csábító jövőt ígértek. Ebből az 1914-ben kezdődött kegyetlen korból nőtt ki a demokrácia korábban ismeretlen ellentéte, a totalitarizmus[1].

A tudósok eltérően vélekednek a totalitarizmus fajtáiról. Egyesek jobboldali (fasizmus, nemzetiszocializmus) és baloldali (bolsevizmus), mások német és szovjet típusú totalitarizmusról beszélnek. Egészében véve a közös ismérvek alapján a parancsuralmi rendszerek három fő fajtájáról beszélhetünk: bolsevizmusról (Szovjetunió), fasizmusról (Olaszország), nemzetiszocializmusról (nácizmusról) (Németország). Néha az egyszerűség kedvéért az olasz fasizmust és a német nácizmust gyűjtőnevén fasizmusnak nevezik.

2. A parancsuralmi rendszerek ismérvei. A Szovjetunió, Olaszország és Németország parancsuralmi rendszerei számos közös vonással bírtak, amelyeket kisebb vagy nagyobb mértékben megörököltek más országok hasonló rendszerei is. Ezek a tulajdonságok, amelyeknek a lényege a demokrácia és a totalitarizmus közötti harc volt, a legjobban az első és a második világháború között mutatkoztak meg.

1. TANÚBIZONYSÁG

„A sztálini totalitarizmus ismérveinek a felsorolása... egyet jelent egy katonai szervezet jellemzőinek a felsorolásával. Szovjet-Oroszország helyőrség-állammá vált, ahol valóban mindenki egy hadsereg része volt."

(Daniels R.V. Is Russia reformable?: Change a resistance from Stalin to Gorbachev.– Boulder; London, Westview Press, 1988, p.20–21)

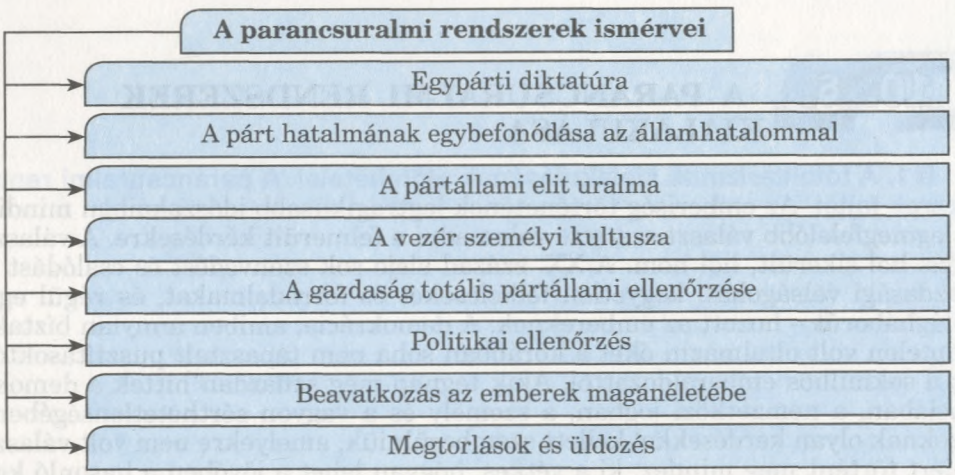

[1] *Totalitarizmus* (a latin *totalis* – minden, teljes, egész szóból) – politikai, ideológiai irányzat és politikai rendszer, amely a társadalmi élet minden területének totális ellenőrzése révén igyekszik megvalósítani valamiféle agresszív politikai utópiát. A kifejezést az olasz fasizmus ideológusának, Gentilének (*e.*: dzsentile) tulajdonítják.

Egypárti diktatúra. A totalitárius országokban a pártfegyelem a katonai fegyelemre épült, akárcsak a középkori lovagrendekben. A nemzetiszocialista és a fasiszta pártban a szigorú alárendeltségi viszony sokkal nyíltabban érvényesült, mint a bolsevikok esetében. Sztálin legalább a látszat kedvéért eljátszotta a pártdemokráciát: kongresszusokat tartottak, pártvezetőket választottak stb. Hitlernek és Mussolininak még erre sem volt szüksége, tudatosan vállalták, hogy ők a nemzet megtestesítői. A propaganda úgy állította be őket, mint a párt részét és az állam bizonyos alkotóelemét, ugyanakkor a bolsevikok állandóan hangsúlyozták, hogy számukra a néptömegek mindennél fontosabbak. Ráadásul a bolsevikok önmaguk pártján kívül betiltották minden más párt tevékenységét, a nácik és a fasiszták viszont éppen ellenkezőleg: egy sor „baráti" pártot hoztak létre. Ugyanakkor e csekély különbség ellenére mindhárom rezsim csak úgy tudott fennmaradni, hogy eltaposta ellenfeleit.

2. TANÚBIZONYSÁG

„A kormánynak olyan törvényeket kell elfogadnia, amelyek kimondják:

1. Németország egyetlen politikai pártja a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt.

2. Amennyiben valaki más pártot támogat, vagy más pártot szervez, azt a bíróság három évig terjedő nehéz munkával vagy hat hónaptól három évig terjedő börtönnel bünteti."

Berlin, 1933. július 14.
Adolf Hitler kancellár.
(John M. Thompson, Kathleen Hedberg. People and Civilizations. A World History. Ginn and Company, 1977, p. 681)

A „vezér" személyi kultusza kivétel nélkül minden parancsuralmi rendszer elidegeníthetetlen része. Ez elsősorban a vezér személyének, és az általa megtestesített eszmének a felnagyítására épül. Ennek megvalósításán egész propagandagépezet fáradozott. A lakosságnak éjjel-nappal azt sulykolták, hogy a „nép gondos atyja" nem törődik önmaga javával, csak honfitársainak a sorsa foglalkoztatja.

Propagandaplakátok. Balról Mussolini olasz, jobbról Franco spanyol diktátor látható

A még életében emelt szobrok százezrei, a többmilliós példányszámban megjelentetett életrajzok, fényképeivel telezsúfolt újságok igyekeztek meggyőzni az embereket arról, hogy a vezér személyének kell kitöltenie a mindennapjaikat. A vezér látnoki képességekkel rendelkezett és tévedhetetlen volt. Aki mindezt kétségbe merte vonni, nemcsak a diktátornak, hanem minden honfitársának is az ellenségévé vált.

3. TANÚBIZONYSÁG

»Mussolini utolsó szavait elnyelte az elragadtatott ováció vad áradata, ahogyan egyre hangosabban, szakadatlanul skandálták: „Duce! Duce! Duce!", a nők hisztérikus sikoltozása, a lelkes kiáltások és a mindhalálig szóló hűségről tett fogadalmak... „Akár egy Isten" – jegyezte meg az egyik bonc, aki azt figyelte, hogy milyen olümposzi nyugalommal áll az erkélyen. „Nem, nem olyan, mint egy Isten – mondta a mellette álló férfi. – Ő maga az Isten."«

(Хибберт К. Бенито Муссолини. Ростов-на- Дону. «Феникс», 1998, с. 6)

4. TANÚBIZONYSÁG

„Nyolc óra körül mozgolódás támadt: megérkezett Hitler, autójában állt, karját a magasba lendítette, arca merev, kissé feszült. Ezer torokból feltörő kiáltásokkal köszöntik. Közben leszállt az éj. Bekapcsolják a fényszórókat... Hitler felmegy az emelvényre. A fényszórókat kikapcsolják, csak azok maradnak égve, amelyek a Führert világítják meg. Úgy tűnik, mintha a hullámzó tömeg alkotta mesebeli hajóban állna. Olyan csönd lesz, mint a templomban. Hitler beszél."

(Фест И. Адольф Гитлер.Том 2. Пермь.«Алетейа», 1993, с. 327)

5. TANÚBIZONYSÁG

„...Sztálin mérhetetlenül sok terhet cipel, de hatalmas vállát takaros női kezek simogatják és fülébe női ajkak a mérhetetlen hála, és honleányi szeretet szavait suttogják.

...És mint az apját fiúi tisztelettel üdvözlő katona, izgalomtól rekedtes hangon kiáltja: – Atyánk! Dicsőségünk, boldogságunk, reménységünk és örömünk, élj soká!"

(М. Шолохов. «Отец трудящихся мира» // Союз, 27.VII.1990, с.17)

A pártállami elit uralma. Ugyanakkor a diktátorok közül senki sem tudta önállóan megvalósítani a politikáját, ezért újabb káderekt vont be az irányításba. Ezek, a mások számára elérhetetlen jogokkal és javakkal felruházott emberek, egyfajta kasztot alkottak. Németországban és Olaszországban az uralkodó elit alapját a középosztály, a Szovjetunióban pedig a munkásság és a parasztság képezte. Viszont sem az egyiket, sem a másikat sohasem engedték a hatalom legfelső rétegeibe, a vezér és társai közé, akik között gyakoriak voltak az egykori bűnözők és a talpnyaló értelmiségiek, az egyszerű halandóknak csak lent jutott hely.

6. TANÚBIZONYSÁG

„A történelemben nem volt rá példa, hogy ilyen kevés ember, ennyire tudta volna befolyásolni az emberiség jövőjét. Minden általunk követett hamis eszme, a jövő nemzedékek ellen elkövetett bűn volt. ...Őrülteknek tartottak..., az inkvizícióhoz hasonlítottak bennünket, mert minden pillanatban magunkon éreztük az emberiség megmentése iránt viselt felelősségünk súlyát. Az inkvizítorokhoz hasonlóan, nemcsak az emberi cselekedetekben, hanem a gondolatokban is irtottuk a gonosz magvait.

Nem volt saját gondolatunk, magánéletünk, mindent a közösségnek rendeltünk alá. ...

Én is a nagy egész részét képeztem. A közösség törvényei szerint éltem és cselekedtem. Azokat tettem tönkre, akiket szerettem és azoknak adtam hatalmat, akiket gyűlöltem."

(Кестлер А. Слепящая тьма. Трагедия «стальных людей». М., ДЭМ,1989, с. 82)

Ebben a környezetben sajátos írott és íratlan törvények uralkodtak, kölcsönös volt a cinkosság és megvolt a rangok szerinti felosztás. Az alá- és fölérendeltség rendszerét a legcsekélyebb részletekig kidolgozták. Egy párthivatalnoknak már abból is pontosan meg lehetett állapítani a többiekhez képest elfoglalt helyét, hogy milyen kapcsolatokat ápolt a diktátorral. Gyakorlatilag nem volt olyan bűncselekmény, amelyet ezek az emberek pozícióik megőrzése érdekében ne követtek volna el.

A gazdaság totális pártállami ellenőrzése. A két háború közötti időszakban valamennyi diktatórikus államban államosították a gazdaságot. A vezető ágazatok elveszítették működési, termelési és értékesítési önállóságukat. Mindez azért történt, hogy a rendszerek megőrizzék belső stabilitásukat és hadi szükségleteik kielégítése érdekében önellátókká váljanak. A Szovjetunióban a bolsevikok az imperialista környezettel folytatott harc leple alatt a gazdaság piaci szabályozóit részletesen kidolgozott ötéves tervekkel váltották fel; később ezt a modellt átvették a németek és az olaszok is. A központosított gazdaságirányítás az összes hiányossága ellenére a legválságosabb időszakokban bizonyos eredményeket is fel tudott mutatni. Ez főleg a második világháború idején nyilvánult meg. A parancsuralmi rendszerek a bolsevizmus kivételével nem szüntették meg a magántulajdont, viszont olyan feltételeket kényszerítettek a termelőkre, hogy azok kénytelen voltak kiszolgálni őket.

Politikai ellenőrzés. A totalitarizmus mindig ott ver gyökeret, ahol az embereket megfosztják a választás lehetőségétől. A rezsim nemcsak cenzúrázza az információt, korlátozza a kultúrát, hanem ellenőrzi az emberek gondolkodását, bünteti őket a szabadgondolkodásért és eltorzítja a tudatukat. A demokratikus társadalmak alapját a jog és törvény képezi, a törvény előtt pedig mindenki egyenlő. A totalitarizmusban élő népek a pártban vagy a vezérben bíznak, és az utóbbiak hozzák a mindenki számára kötelező érvényű törvényeket. A totalitarizmusban a választások gépies, lealacsonyító szavazássá silányulnak, amikor is a hatalom által előre megszabott jelöltekre kell voksolni.

Beavatkozás az emberek magánéletébe. A totalitárius állam monopolizálja azt a területet is, ahol az ember a természettől fogva teljes szabadsággal rendelkezik. A diktátorok gyakorlatilag ellenőrzésük alá vonták az állampolgárok életét. Az individualizmus jelentéktelen megnyilvánulásait a hatalommal való szembenállásként értékelték.

Ilyen, mindent átfogó ellenőrzés elképzelhetetlen volt a múltbeli társadalmakban. Sem az egyiptomi fáraók, sem a perzsa sahok, sem Néró, sem pedig Borgia nem rendelkezett a befolyásolás olyan eszközével, amely lehetővé tette volna gyakorlatilag minden ember irányítását.

Hitler gyermekekkel. Propagandafotó

Ugyanakkor az újkori diktatúrák vezérei a sajtón, a rádión, a mozin és a tévén keresztül egész nap befolyást gyakorolnak az emberek érzelmeire és tudatára. A kézi vezérlésű hadsereg és rendőrség bármikor letartóztathatott, börtönbe zárhatott vagy akár ki is irthatott minden engedetlent.

A totalitárius rendszerek megteremtették az emberek egy sajátságos típusát, a „homo totalitaricust", amely egy sor vonással rendelkezik: hisz az ideális társadalomban, beteges agresszivitással ragaszkodik a tekintélyuralomhoz, szakít a múlttal, a kulturális eredményekkel, megveti az értelmiségieket, kritikátlanul elfogadja a valóságot, engedelmes, meghajol az erőszak és a hatalom előtt, sablonszerűen gondolkodik, azonosul a rendszerrel, a párttal, a vezérrel, a fanatizmussal.

Az ilyen rendkívül igénytelen és tehetetlen, az önálló akaratától, a kételyeitől és véleményétől megfosztott, mindenhol ellenséget sejtő ember számára csak egy dolog maradt: a nehézségek leküzdése és az ellenség megsemmisítése.

7. TANÚBIZONYSÁG

„Ahhoz, hogy valaki részt vegyen a totalitárius állam irányításában, nem elegendő elfogadni a helytelen cselekedeteket. A rendszer gátlástalan, mindenre képes részévé kell válni, elfelejtve minden erkölcsi normát. Csak a kitűzött cél lebeghet a szemei előtt."

(Хайек Ф.А. Дорога к рабству // Новый мир, 1991, № 8, с.194–195)

Minden másról a vezér gondoskodott. Amennyiben nem volt valós ellenség, akkor azonnal kreáltak: a Szovjetunióban ilyenek voltak a trockisták és a kémek, Németországban a zsidók, Olaszországban a gazdag nyugati államok.

Mint tudjuk, a demokratikus társadalmakban csak az elítéltek és az elmebetegek emberi jogait korlátozzák. A diktatúrákban eltűnik a bűnösség és az ártatlanság közötti különbség. A diktatúra a bűnösségétől függetlenül bünteti az embert. Az élet minden területére kiterjedő korlátozások mellett a totális rabság helyére csak a börtön vagy a kivégzés léphetett. Amennyiben valakinek ezt sikerült elkerülnie, akkor már akár boldognak is érezhette magát. Az az ember, akire lesújtani készült a totalitárius „igazságszolgáltatás" kardja, úgy érezte, hogy valaki valamiért meg akarja büntetni (bár az oknak nem volt tudatában). A vád rendszerint mindig hiányzott. Ennek folytán az emberek már képtelenek voltak megkülönböztetni a Jót és a Rosszat. Az általános büntethetőség és üldözés megteremtésével a totalitarizmus „megsemmisítette" azokat az erkölcsi értékeket, amelyek tulajdonképpen Emberré teszik az embert.

8. TANÚBIZONYSÁG

G. Frank náci igazságügy-miniszter: „Korábban azt mondtuk: ez helyes, vagy ez helytelen. Most viszont úgy kell feltenni a kérdést: mit mondott a Führer? Most az a legfontosabb kötelességünk, hogy a népakarat végső megnyilvánulásának az Adolf Hitler által szentesített törvényeket tekintsük."

(John M.Thompson, Kathleen Hedberg. People and Civilizations. A World History. Ginn and Company, 1977, p. 682)

9. TANÚBIZONYSÁG

B. Mussolini: „Emberfölötti erőfeszítéseket teszek, hogy felvilágosítsam ezeket az embereket. Meg kell érteniük, hogy csak engedelmeskedve válnak felnőttekké. Amikor megtanulnak engedelmeskedni, akkor elhiszik, amit mondok, akkor parancsomra szabályos oszlopokban fognak menetelni".

(Смит Б. Муссолини. Москва, «Интер-Дайджест», 1995, с. 76)

10. TANÚBIZONYSÁG

„Dicsőség Sztálinnak! Sztálin Napként ragyog. A Nap csak nappal ragyog, Sztálin viszont éjjel-nappal!"

(Jelmondat egy szovjet plakátról)

A tisztességet, becsületet és emberszeretet az ideálokba vetett hit váltotta fel. A bolsevikoknál az eszmét a „világkommuna", a náciknál az „Háromezer éves Birodalom", a fasisztáknál pedig a „Nagy Róma" jelentette. Azonban ezek a célok utópisztikusak, megvalósíthatatlanok voltak.

Megtorlások és üldözés. Ez a különleges megtorló szervek feladata volt, a diktatúrák stabilitásának zálogát a munkatáborok képezték.

Kérdések és feladatok

1. Elképzelhetőnek tartjátok-e, hogy a demokrácia kialakulását elősegítő tényezők idővel a totalitarizmus kialakulásához vezethetnek?
2. Törvényszerű-e vagy a véletlen műve, hogy az ősi kulturális hagyományokkal rendelkező országokban diktatúrák kerültek hatalomra?
3. Hogyan jellemzi a parancsuralmi rendszert a *2. Tanúbizonyság*ban közölt hivatalos kormánydokumentum?
4. A *8.*, *9.* és *10. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával mutassátok be a totalitarizmust!
5. Vannak-e napjainkban „homo totalitaricusok"? Ha igen, akkor milyen cselekedetekben nyilvánulnak meg az ilyen „emberfajtákra" jellemző vonások?
6. Tekintsétek át az alább közölt vázlatot! Mit jelenthet a „cél szentesíti az eszközt" kifejezés? Egyetértetek-e vele?

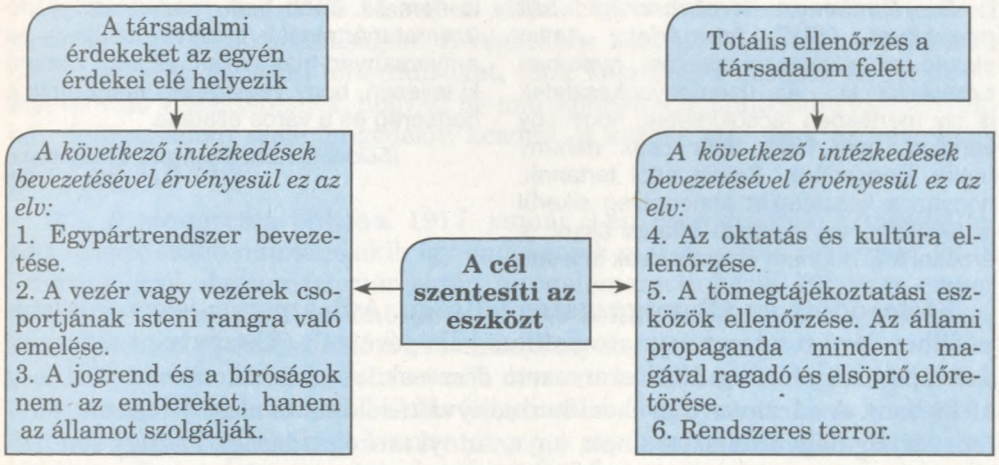

11. §. AZ 1917-ES OROSZORSZÁGI FORRADALOM

1. A forradalom okai. A háború és az általa okozott bajok az Orosz Birodalmat 1917-ben mély válságba taszították. 1917 elején csaknem minden társadalmi réteg felemelte szavát a monarchia ellen: a dumában létrejött II. Miklós liberális ellenzéke; az 1905. január 9-i „véres vasárnapra" a munkások monarchia és háborúellenes tüntetésekkel emlékeztek; a falvakban egy új Pugacsov-lázadás veszélye fenyegetett.

A hadsereg mindinkább a bénultság állapotába kerül. 15,5 millió katonát hívnak be ekkor, akik közül 13 millió paraszti származású. A harc-

tereken elszenvedett vereségek, a sok ezer halott és sebesült demoralizálta a katonákat és harcképtelenné tette a hadsereget. A felső katonai vezetés tehetségtelensége, megvesztegethetősége és az egyszerű tisztek hősiessége között feszülő ellentétek következtében 1916-ban másfélmillió katona dezertált a frontról. A harctérről küldött levelek 60%-ában a katonák a vereségekről és elkeseredettségükről írtak. A cár már nem tudott semmilyen hatást gyakorolni a hadseregre, amelyet egyre inkább magával ragadtak a forradalmi indulatok.

1. TANÚBIZONYSÁG

P. Karnauhov katona az osztrák fronton uralkodó helyzetről: »Az első vonalban az is előfordult, hogy a katonák az ellenségre nem lőttek. Néha az osztrákok átkiabáltak: „Uraim! Fejezzék be a háborút!", és áthívták magukhoz az oroszokat, az oroszok meg az osztrákokat. Nálunk már 1916-ban megkezdődött a lövészárok-barátkozás, amiért jókora letolást kaptunk a tisztektől. Januárban viszont már bevett szokássá vált a barátkozás... Odáig fajult a dolog, hogy katonáink különböző dolgokat csereberéltek: kenyeret és cukrot kiskésre, borotvára.«

A hátországban sem volt jobb a helyzet. Az idegen megszállás következtében Oroszország elveszítette ipari potenciáljának ötödét. Enni sem volt nagyon mit. Petrográdban például 10–12 napra elegendő kenyér maradt. Az élelmiszerárak is az égbe szökkentek, a rubel vásárló értéke pedig ötszörösére csökkent. Az adók egyre nőttek. A gyári munkaidő a munkások fizikai létét veszélyeztette.

2. TANÚBIZONYSÁG

G. Buchanan oroszországi brit nagykövet (1917 februárja): „Amint elakad az élelmiszerszállítás, nyomban sztrájk tör ki... Az üzemanyagkészletek is oly mértékben lecsökkentek, hogy egy vonalon, mint hírlik, már csak néhány napra elegendőek. Sokan attól tartanak, hogyha a készleteket átmenetileg sikerül is feltölteni, az akadozó ellátás akkor is érződni fog, mígnem egyszer csak teljesen le nem áll. Több hadi felszerelést gyártó üzemet már most is bezártak az üzem- és a nyersanyag-hiány miatt, az sem zárható ki teljesen, hogy véglegesen megszűnik a hadsereg és a város ellátása."

(Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата. М., 1981, с. 203)

Kiéleződött az államigazgatás válsága. A Raszputyin-jelenség a letűnőfélben lévő rendszer szimptomatikus jelképévé vált.(Raszputyint a Szergej Juszupov nagyherceg által szervezett összeesküvés következtében ölik meg 1916-ban). A zűrzavar a gyakori kormányváltásokban is megnyilvánult. 1917 februárjáig négy miniszterelnök, ugyanannyi mezőgazdasági, hadügy, hat belügy, három igazságügy, külügy és közlekedési miniszter váltotta egymást a hatalomban.

Az 1613 óta hatalmon lévő Romanov-dinasztia nem tanulta meg brit kollégáitól „időben kiengedni a népi elégedetlenség gőzét". Bár történtek kísérletek az ország alkotmányos rendjének a megteremtésére, Oroszország továbbra is abszolút monarchia maradt.

3. TANÚBIZONYSÁG

Alekszandra cárné II. Miklósnak Grigorij Raszputyinról: „Kedvesem, biztosítalak, hogy az helyes, ha követed barátunk tanácsait. Ő buzgón imádkozik érted éjjel-nappal. Megvéd azon a helyen, ahol vagy... Csak engedelmeskedned és bíznod kell, kikérned a tanácsát, és hinned, hogy Ő mindent tud. Isten előtte mindent kinyilatkoztat."

(Переписка Николая и Александры Романовых. Т. III. М., 1923, с. 283)

A szakadék az uralkodó és népe között a háború idején egyre nagyobb méreteket öltött, bár a cári házaspár szeretett volna közelebb kerülni az emberekhez. A helyzet romlása a frontokon egyre népszerűtlenebbé tette a Romanovokat az országban. Még Raszputyin meggyilkolása sem javított a helyzeten. A cárnét és egyes kormánytagokat azzal gyanúsították meg, hogy lepaktáltak az ellenséggel. A kormány kétbalkezessége miatt akadozott az élelmiszer-ellátás. Azt az élelmiszert pedig, ami mégis eljutott a városokba, igazságtalanul osztották el. A harctéren nem volt elég lőszer és hadi felszerelés.

G. Raszputyin Putjatyin nagyherceg és Loman ezredes társaságában

4. TANÚBIZONYSÁG

V. Sulgin jobboldali duma-képviselő (1916 novembere): „Tűrnénk, úgymond a végsőkig. És ha most fellázadunk a hatalom ellen, magasra emeljük harci lobogónkat, azért tesszük, mert elértük a végső határt, mert olyan dolgok történtek, amelyeket már lehetetlen tovább tűrni."

(Государственная дума. 4-й созыв. V сессия. Стенографический отчет, столб. 68)

A birodalom nem orosz részeiben időközben kialakulóban volt a nemzeti mozgalom az önálló államiságért. A végkifejlet közeledtének érzése mozgásba hozta az orosz politikai emigránsokat, akik készülődni kezdtek az Oroszországba való visszatéréshez, hogy ki ne maradjanak a legfontosabb eseményekből. A forradalom szele lengedezni kezdett: a kérdés már csak az volt, hogy mikor tör ki a vihar.

2. A monarchia bukása. 1917. január 9-én Petrográdban sztrájkba lépett negyedmillió munkás, akik így emlékeztek meg a „véres vasárnap" 22-ik évfordulójáról. Január-február során birodalomszerte közel 700 ezer ember szüntette be a munkát; különösen fenyegető volt az a tiltakozó megmozdulás, amely február 17-én kezdődött a fővárosi Putyilov gyárban.

1917. február 23-án, a dolgozó nők nemzetközi ünnepén, amikor kitört az oroszországi forradalom, II. Miklós főhadiszállására távozott. Nem is akarta a fővárost felkeresni, ehelyett Ivanov tábornok parancsnoksága alatt csapatokat küldött a fővárosba a zavargások elfojtására. Ivanov csapatai azonban barátkozni kezdenek a felkelőkkel, a tábornokot pedig csak a véletlen menti meg a letartóztatástól.

A cár február 27-én megküldte a dumának a még 1918 novemberében elkészített rendeletét, amely határozatlan időre felfüggesztette az Állami Duma ülésszakát, azaz gyakorlatilag feloszlatta a testületet. A duma engedelmeskedett az uralkodó akaratának. Az Állami Dumát feloszlatták, de a tagjai nem széledtek szét, hanem „magánemberekként" nem hivatalos tanácskozásra gyűltek össze. A vitákat követően megválasztották az Állami Duma tíz képviselőből álló Ideiglenes Bizottságát, élén Rodzjankóval.

A cár a főhadiszállásról csak a beszédes nevű Dno (valaminek az alja, legmélye) vasútállomásig jutott el, majd Pszkov felé vette útját az északi front törzskarához. Itt az a hír fogadta, hogy győzött a forradalom, az összes frontparancsnok pedig táviratilag arra szólított fel, hogy adják fel az állásaikat.

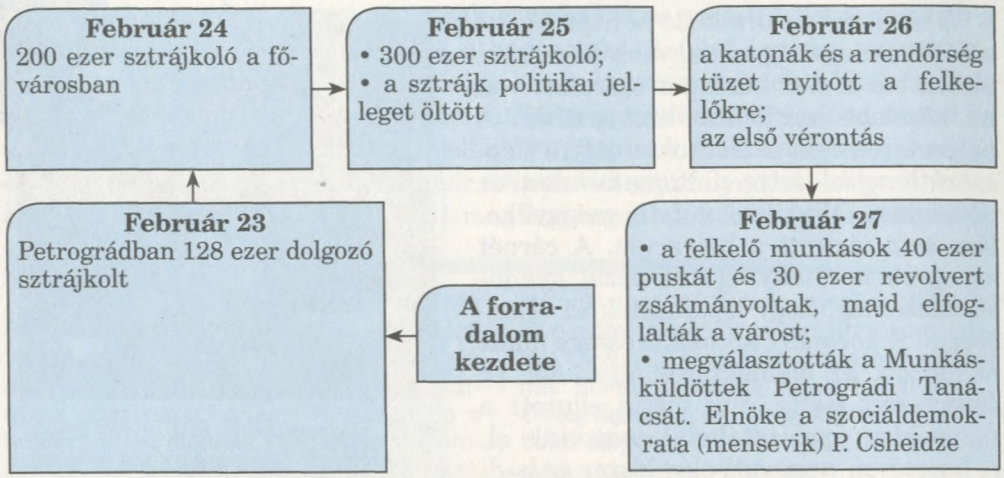

A fővárosban a tényleges katonai hatalmat gyakorló Petrográdi Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsának Végrehajtó Bizottsága március 1-jén úgy döntött, hogy az Ideiglenes Bizottság belátására bízza az Ideiglenes Kormány[1] névsorának az összeállítását. Március 2-án meghirdették az oroszországi Ideiglenes Kormány összetételét, amelynek elnökévé II. Miklós Lvov herceget nevezte ki.

Az Ideiglenes Kormány megalakulásának napján II. Miklós a maga és a súlyos beteg kiskorú fia, Alekszej nevében, testvére, Mihály javára lemondott a trónról. Ugyanakkor Romanov Mihály nem akart a süllyedő hajó kapitánya lenni és visszautasította a cári koronát.

5. TANÚBIZONYSÁG

E. Carr angol történész: „A Romanov-dinasztiát megdöntő 1917-es februári forradalom, a háború megpróbáltatásai és a terhek egyenlőtlen elosztása miatt a végsőkig elkeseredett, elégedetlen tömegek spontán megmozdulása volt. A forradalmat lelkesen fogadták a burzsoázia és a hivatalnoki kar széles rétegei, amelyek elveszítették az önkényuralmi igazgatási rendszerbe, és főleg a cárba, valamint a tanácsosaiba vetett hitüket. Az első Ideiglenes Kormányt a lakosság e részének képviselői alkották. A forradalmi pártok nem voltak a forradalom közvetlen résztvevői. Nem számítottak rá és eleinte meg is lepődtek."

(Карр Э. История Советской России. Книга 1. Большевистская революция 1917–1923. Т.1, Т. 2. Перев. с англ. М., 1990, с. 75)

Lemondását követően Romanov Miklós azzal a kéréssel fordult az Ideiglenes Kormányhoz, hogy mint magánszemélynek engedélyezzék Port-Romanovba (Murmanszk) való távozását, hogy onnan Angliába emigrálhasson. A petrográdi tanács ezt határozottan megtagadta és a volt cárt letartóztatták, majd a Petrográd melletti Carszkoje Szelóba szállították.

3. Oroszország az Ideiglenes Kormány idején. Fennállásának közel nyolc hónapja alatt az Ideiglenes Kormány sok drámai eseményt élt meg, több komoly átalakítást hajtott végre: megszüntette a halálos ítéletet; amnesztiát hirdetett a köztörvényesek és politikai foglyok számára; meghirdette a lelkiismereti szabadságot, a nők és férfiak törvény előtti egyenlőségét; bevezette a 8 órás munkanapot; 20–25%-os fizetésemelést hajtott végre; a munkásbizottságokat és a szakszervezeteket autonóm jogokban részesítette.

[1] Azért kapta az ideiglenes nevet, mert az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáig kellett volna működnie. Az utóbbinak kellett volna döntenie az állami élet legfontosabb kérdéseiről: az igazgatás formájáról, a földkérdésről stb.

A legfontosabb kérdésekben az Orosz Köztársaság ősszel összehívandó Alkotmányozó Nemzetgyűlésének kellett volna döntenie.

A szélsőjobb (monarchisták) és a szélsőbal (anarchisták, baloldali eszerek és bolsevikok) kivételével gyakorlatilag minden oroszországi párt együttműködött az Ideiglenes Kormánnyal, mint az államhatalom törvényes és egyetlen szervével.

1917. április 3-án Svájcból Németországon keresztül egy lezárt német vasúti kocsiban Oroszországba érkezett Vlagyimir Lenin. Petrográdba érve kihirdette az úgynevezett *Áprilisi tézisek*et, a szocialista forradalom előkészítésének programját. Az Ideiglenes Kormány áprilisban válságot él át. Oka: Pavel Miljukov külügyminiszter jegyzéke a szövetségesekhez, a „végső győzelemig vívott háborúról". Ez mély felháborodást kelt az országban és a kormány bukásához vezet. Távozni kényszerül Miljukov is

Oroszországban koalíciós kormány került hatalomra, élén Lvovval, melyben 5 szocialista kaphatott helyet. A későbbi miniszterelnök, Alekszandr Kerenszkij a hadügyi tárcát irányította.

Az orosz hadsereg sikertelen támadása után az északnyugati fronton, júniusban lemondott G. Lvov és a „honmentő kormánynak" adta át a helyét. Az új miniszterelnök Alekszandr Kerenszkij. 1917 augusztusában a háborús hős tábornok, Lavr Kornyilov főparancsnok katonai puccskísérletet hajtott végre. A Kerenszkijhez intézett ultimátumban lemondásra szólította fel az Ideiglenes Kormányt és önmagának követelte a hatalmat. A sikertelen hatalomátvétel után Kornyilovot először letartóztatják, majd a Don vidékére száműzik.

Új kormány alakul, a Direktórium (az ötök tanácsa), élén A. Kerenszkijjel.

Időközben a tanácsokban a bolsevikok jutottak vezető szerephez; a petrográdi tanács élére Lev Trockij került. Lenin bujkálni kényszerült a bíróság elől. Arra szólította fel a pártot, hogy készüljön a hatalom megszerzésére, de a többség nem állt ki mellette.

Szeptember végén Oroszországban megalakult Alekszandr Kerenszkij harmadik, egyben utolsó koalíciós kormánya. Az Ideiglenes Kormány a monarchiától megörökölte az „egy és oszthatatlan Oroszország" jelszavát. 1917 februárjától kezdve az egykori birodalom nem orosz részeiben gyors ütemben erősödött a nemzeti demokratikus értelmiség által vezetett nemzeti felszabadító mozgalom. Ukrajnában 1917 márciusának elején megalakult az Ukrán Központi Tanács (Rada), júliusban Finnországban törvény születik a szejm hatásköreiről, de az Ideiglenes Kormány feloszlatja azt. Augusztusban létrejön a Belorusz Tanács. Nemzeti hatalmi szerveket hoznak létre Lettországban, Észtországban, Litvániában, Grúziában, Örményországban, Azerbajdzsánban, Besszarábiában, a Krímben, Közép-Ázsiában, Baskíriában. Ez volt az Orosz Birodalom széthullásának a kezdete.

■ ***Alekszandr Kerenszkij*** *(1881–1970). 1917-ben Oroszország miniszterelnöke. Akárcsak Lenin, ő is Szimbirszkben született, majd Taskentben élt. A Szentpétervári Egyetemen jogot tanult. 1912-ben a IV. Duma képviselője, a szocialista frakciót vezette. Miután Oroszországban a bolsevikok kerültek hatalomra, 1918-ban Franciaországba emigrált. 1940-től az USA-ban élt. New Yorkban halt meg 89 éves korában.*

4. A bolsevikok hatalomra jutása. Szeptember 1-jén az Ideiglenes Kormány köztársasággá nyilvánította Oroszországot és kiírta az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe megtartandó választásokat, viszont az emberek többsége munkát, fizetést követelt és azt, hogy az ország lépjen ki a háborúból. A válsághelyzetben számottevő mértékben aktivizálódott a bolsevikok tevékenysége, akiknek a világforradalom volt az ideálja és a végső célja.

6. TANÚBIZONYSÁG

Ivan Pavlov akadémikus a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsához intézett 1934. december 21-i leveléből: »Önök hiába hisznek a proletár világforradalomban. Mosolyogva olvasom a plakátokon: „Éljen a szocialista világforradalom, éljen október!" Önök nem a forradalmat, hanem a fasizmust terjesztik a művelt világban. Az Önök forradalma előtt nem volt fasizmus. Csak az Ideiglenes Kormány politikai kisdedeinek nem szolgált tanulságul az Önök két próbálkozása októberi győzelmük előtt. Az összes többi kormány nem akarja országában látni mindazt, ami nálunk volt és van, és természetesen eszükbe sem jut, hogy a megelőzés céljából olyan eszközökhöz – terrorhoz és erőszakhoz – nyúljanak, amilyeneket Önök alkalmaztak és alkalmaznak.«

(Российская газета, 25 февраля 1995 г.)

A bolsevikok október derekán megalakították a Katonai Forradalmi Bizottságot (KFB). Elfogadták a majdani bolsevik kormány összetételét, amelyet L. Trockij javaslatára Népbiztosok Tanácsának (NBT) neveztek el.

7. TANÚBIZONYSÁG

Jacques Sadoul, a francia katonai misszió tagja Oroszországban: „Senki nem ért semmit. A katonák pláne. Arra a kérdésemre, hogy mit keres itt, az egyik katona azt felelte, csapattanácsa küldte ide. De hogy az Ideiglenes Kormány ellenség vagy barát, azt nem tudja."

(Садуль Ж. Записки о большевистской революции (октябрь 1917 – январь 1919). М., «Книга», 1990, с. 31)

A Téli Palota ostroma azzal a vaktölténnyel leadott lövéssel vette kezdetét, amit az Aurora adott le október 25-ről 26-ra virradó éjjel, és alig több mint négy órát tartott. A Téli Palotát az Első Petrográdi Női Zászlóaljon (136 nő), a hadmérnöki zászlósiskola két junker századán, a palotában harcoló 2000 junkeren, a kapunál álló páncéloson és 6 ágyún kívül nem volt kinek védenie. Október 26-án éjjel két óra körül az Ideiglenes Kormányt letartóztatták.

8. TANÚBIZONYSÁG

Jacques Sadoul: „A Téli Palotát ágyúkból lőtték, elfoglalták, majd kifosztották. Minden műtárgyat, bútort, festményt barbár módon elpusztítottak. A női zászlóalj tagjait elfogták és brutálisan megerőszakolták."

(Садуль Ж. Записки о большевистской революции (октябрь 1917 – январь 1919). М., «Книга», 1990, с. 34)

A II. tanácskongresszus a Téli Palota ostroma idején folytatta munkáját. Az egyik bolsevik vezér, L. Kamenyev bejelentette az Ideiglenes Kormány megdöntését. A képviselők egy része a forradalom elárulásával és polgárháború kirobbantásával vádolta meg a bolsevikokat, és távozott a kongresszusról. Az esti ülésen Lenin javaslatot tett a küldötteknek a békéről és a földről szóló dekrétumok elfogadására.

A békedekrétum kimondta a fronton a Németországgal kötendő azonnali fegyverszünetet, a tárgyalások megkezdését a hadviselő államokkal; az annexió és a jóvátétel nélküli béke megkötését.

A földről szóló dekrétum, amelynek legfontosabb kitételeit a parasztok körében népszerű eszerektől vették át, kimondta minden földesúri föld államosítását és a parasztküldöttek tanácsainak történő átadását az egyenlő elosztás céljából, a földesúri majorságokban található mezőgazdasági felszerelés és jószág átadását a parasztoknak, a parasztok 3 milliárd rubelnyi tartozásának az eltörlését.

A kongresszus megválasztotta a legfelső államhatalmi szerveket is: az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságot (ÖKVB) és a Lenin vezette bolsevik, balodali eszer Népbiztosok Tanácsát (a baloldali eszerek kezdetben nem akartak részt vállalni benne).

November elején a bolsevikok fegyverek segítségével kezükbe ragadják a hatalmat Moszkvában. 1918 elejére Leninék hatalma csak Moszkvára és Petrográdra, illetve azok 400 km-es körzetére terjedt ki.

■ ***Vlagyimir Lenin*** *(V. Uljanov álneve, 1870–1924), a bolsevik párt és szovjet állam megalapítója, a marxizmus teoretikusa, a kommunizmus ideológusa. 1917. október 25-én a petrográdi fegyveres felkelés vezetője. A II. tanácskongresszustól kezdve (1917) a Népbiztosok Tanácsát irányította. 1919-ben megalakította a Kommunista Internacionálét. Halála után testét bebalzsamozták és Moszkvában a mauzóleumban helyezték el.*

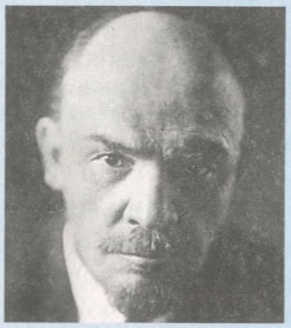

A bolsevikok kezéből kis híján már 1917 novemberében kicsúszott a hatalom. A Vasutas Szakszervezet Összoroszországi Végrehajtó Bizottsága (VSZÖVB) a vasúti közlekedés megbénításával fenyegetett abban az esetben, ha nem zárják ki a kormányból Lenint és Trockijt. A NBT többszöri átalakításával, öt baloldali eszer bevonásával a bolsevikoknak sikerül megegyezni a vasutasokkal.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívása volt a történelem menetét megváltoztató másik esemény. A választásokat tulajdonképpen még a bolsevikok hatalomra jutása előtt megtartották, ezért nem kerülhettek ott többségbe. Az előparlament január 5-én (18-án) kezdte meg a munkáját. 237–138 arányban a képviselők elutasították a bolsevikok hatalmát. A bolsevikok és a baloldali eszerek egyet nem értésük jeléül elhagyták az üléstermet.

Az anarchista-matróz A. Zseleznyakov, a tauriai palota őrparancsnoka bejelentette, hogy a küldöttek hagyják el a termet, mert az őrség elfáradt. 12 órás szünetet hirdettek, de az Alkotmányozó Nemzetgyűlés már soha többé nem ült össze. Az ÖKVB január 6-ról 7-re virradó éjjel kimondta a nemzetgyűlés feloszlását és őrséget állított az épület bejáratához. A Vörös Gárda három nap múlva szétkergette az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlatása ellen tiltakozó III. Összoroszországi Parasztkongresszust is.

■ ***Lev Trockij (Bronstejn).*** *Ukrajnából származik. Többször vett részt forradalmi tevékenységben, amiért börtönbe is zárták. Hosszú időn keresztül igyekezett középen maradni a bolsevikok és a mensevikek között. Az 1905-ös forradalom idején Péterváron megalakította az első tanácsok egyikét. Az 1917-es forradalom híre az USA-ban érte. Elsőrangú publicista és szónok. Lenin vetélytársa a bolsevik párt vezetéséért folytatott harcban.*

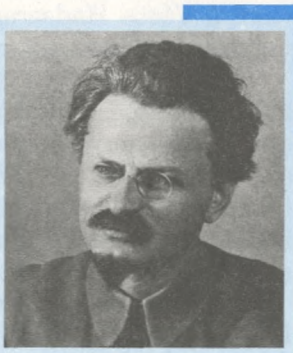

9. TANÚBIZONYSÁG

L. Trockij: »Lenin így szólt hozzám..: „Részünkről természetesen óriási volt a kockázat, hogy nem napoltuk el a nemzetgyűlés összehívását. Nem voltunk eléggé körültekintőek. Ám végül is jól sült el a dolog. Az a tény, hogy a szovjethatalom feloszlatta az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, egyet jelent a formális demokráciának a forradalmi diktatúra nevében történő maradéktalan és leplezetlen felszámolásával. Most alaposan megleckéztettük őket." Leninnek igaza volt... Az eszereknek köszönhetően a februári köztársaság másodszor is meghalt.«

(Троцкий Л.Д. К истории русской революции. М., 1990, с. 208–209)

10. TANÚBIZONYSÁG

E. Carr angol történész: »Minden történelmi kornak megvan a maga drámai jelképe. Az egyik ilyen jelképpé vált az a fegyveres matróz, aki berekesztette az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, mert „az őrség elfáradt". Ám a látszólagos hanyagság mögött ott lapult a bolsevikoknak az önkényeskedésük esetleges következményei miatt érzett félelme. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés idején tartott szimpátiatüntetést feloszlatta a katonaság, és néhány embert meggyilkoltak, akiket hol „békés tüntetőkként", hol „fegyveres összeesküvőkként" emlegettek.«

(Карр Э. История Советской России. Книга 1. Большевистская революция 1917–1923. Т.1, Т.2. Перев.с англ. М., 1990, с. 112)

5. A polgárháború. Az 1917-es októberi események, a szovjethatalom első intézkedései és az új hatalommal szembeszegülők ellenállása miatt polgárháború robbant ki Oroszországban. Testvérháború volt ez, amelyben politikai okokból pusztították egymást az ellenfelek. A szemben álló feleket – bolsevikokat (vörösöket) és az antibolsevistákat (fehéreket) – szinte lehetetlen osztálybeli, nemzetiségi vagy felekezeti hovatartozásuk szerint szétválasztani. Mind a Vörös, mind a Fehér Hadseregben harcoltak parasztok és munkások, nemesek és alkotó értelmiségiek, különböző nemzetiségű és vallású emberek.

Az oroszországi polgárháborút az jellemezte, hogy más országok is belekeveredtek. Egyesek közülük (USA, Anglia, Franciaország, Németország, Japán) 1918. március-áprilisában csapatokat küldtek Oroszországba. A háború érintette Grúziát, Örményországot, Lengyelországot, Ukrajnát, a közép-ázsiai emírségeket is. *A Donnál és Kubanyban* Kornyilov és Gyenyikin tábornokok Önkéntes Hadserege és Pavel Krasznov atamán doni kozák seregei harcoltak a Vörös Hadsereg ellen.

Kelet-Szibériában, a Volga mentén és az Urálban a csehszlovák hadtest fenyegette a bolsevikokat, amely az osztrák-magyar hadsereg fogságba esett cseh és szlovák katonáiból állt. A bolsevikok attól féltek, hogy Nyikolaj Romanov volt orosz cár kiszabadulhat, ezért Jekatyerinburgban 1918 júliusának közepén az uralkodót családjával és szolgáival együtt kivégezték.

A bolsevikok 1918 nyarán csak a fővárosukká nyilvánított Moszkva körzetét tartották ellenőrzésük alatt. A mozgósításnak köszönhetően sikerült növelni a Vörös Hadsereg létszámát, ugyanakkor a katonaszökevények száma megközelítette az egymillió főt.

Oroszország keleti részén öt szovjet hadsereg 1918 őszén támadásba ment át és elfoglalta Szimbirszk, Szamara és Kazany városát. Valamivel később Kolcsak tengernagy ellencsapása következtében átszakadt a szovjet keleti front és a fehérek gyors ütemben haladtak a Volga irányába, hogy egyesüljenek az Önkéntes Hadsereggel. A Mihail Frunze parancsnoksága alatt álló szovjet hadosztályok 1919-ben óriási erőfeszítések árán visszaszorították Kolcsakot az Urál mögé, a következő évben pedig megsemmisítő csapást mértek rá.

Oroszországi déli részén P. Krasznov kozák alakulatai 1918 derekán kétszer is sikertelenül próbálkoztak Caricin (ma Volgográd) bevételével. Az Önkéntes

Forradalom és polgárháború Oroszországban (1917–1920)

- Az Orosz Birodalom határa 1917-ben
- A német-orosz és orosz-török frontok 1917-ben
- zentpétervár Februári forradalom, 1917
- Az Ukrán Központi Tanács létrejötte 1917. március 14-én
- Októberi forradalom, 1917
- Béketárgyalások Szovjet-Oroszország és Németország valamint szövetségesei között 1917. december 20–1918. március 3 között
- Német, osztrák-magyar és török megszállás alatt álló területek 1918. májusban
- Az Ukrán Állam határa 1918 őszén
- Szovjet-Oroszország határa 1918 őszén
- A Nyugat-ukrán Népköztársaság határa 1918. novemberben (lengyel megszállás 1919-től)
- Az antant által elfoglalt területek 1918 végén
- A fehérgárdisták (1918-1919) és a lengyel csapatok (1919-1920) hadműveletei
- Frontvonalak 1919 márciusában
- A Vörös Hadsereg támadásai 1919-1920 között
- A Vörös Hadsereg által elfoglalt területek 1921-ben
- Határok 1921 márciusában
- A szovjet szocialista köztársaságok határa
- BSZSZK Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság
- USZSZK Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság
- GSZSZK Grúz Szovjet Szocialista Köztársaság
- ÖSZSZK Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság
- ASZSZK Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság
- LITUANIA Új, független európai államok az Orosz Birodalom megszűnése után

A propagandaplakát szövege: Te már beléptél a Vörös Hadseregbe?

Hadsereg pedig vereséget mért a szovjet Észak-kaukázusi Hadseregre, elfoglalta Katyerinodart és Novorosszijszkot. A. Gyenyikin Önkéntes Hadserege 1919 őszének elején betört Ukrajnába. Innen Tula és Moszkva felé vette az útját. M. Frunze szovjet déli frontjának és N. Mahno anarchista hadseregének a támadása nyomán, 1920 elején Gyenyikin vereséget szenvedett. Az Önkéntes Hadsereg immár P. Vrangel tábornok parancsnoksága alatt a Krímbe húzódott vissza, ahol 1920 novemberéig tartotta magát. Ekkor a Vörös Hadsereg és Mahno csapatai teljesen megsemmisítették. Ettől fogva az utóbbiak már fölöslegesekké, sőt veszélyesekké váltak, ezért sorsuk meg is pecsételődött: a Vörös Hadsereg őket is szétzúzta.

Távol-Keleten a polgárháború elhúzódott 1922 elejéig és akárcsak a többi fronton, a bolsevikok győzelmével ért véget. Az oroszországi polgárháborúban hozzávetőleges számítások szerint 12–15 millió ember pusztult el (a katonai veszteségek száma közel 800 ezer fő), a gazdasági kár 50 milliárd aranyrubel, az ipari termelés 1918-ban csak 14%-a volt az 1913. évinek, a mezőgazdasági termelés a felére csökkent.

6. A hadikommunizmus. A bolsevikok, miután megnyerték a kimerítő polgárháborút, megkezdték a társadalmi-gazdasági átalakításokat. Az országban uralkodó helyzetet *gazdasági összeomlás* néven emlegették.

11. TANÚBIZONYSÁG

Részlet M. Bulgakov orosz író Kutyaszív című regényéből: »Mi a maga „összeomlása"? Ilyen, hogy összeomlás, egyáltalán nincs is... Ha én ahelyett, hogy minden este operálnék, karénekelek a lakásomon, akkor nálam beköszönt az összeomlás. Ha bemegyek a vécébe és – már megbocsásson a kifejezésért – a vécékagyló mellé pisilek, és így fog tenni Zina és Darja Petrovna is, akkor a vécében bekövetkezik az összeomlás. Következésképpen az összeomlás nem a klozetokban van, hanem a fejekben... Nem lehet egy és ugyanazon időben villamossíneket söpörni és holmi spanyol rongyosok sorsát intézni!«

(Булгаков М.А. Избранные произведения. В 2-х томах. Т.1. К., «Дніпро», 1989, с. 480)

Intézkedéseik kiindulópontját olyan fontos alapelvek képezték, mint a proletárdiktatúra (a munkásosztály hatalma szövetségben a parasztság legszegényebb rétegével), a megdöntött „kizsákmányoló" osztályok teljes felszámolása (az ellenük folytatott harc céljából 1917 decemberében létrehozták az Összoroszországi Rendkívüli Bizottságot (VCSK) élén Feliksz Dzerzsinszkijjel) és a magántulajdonnak, mint a társadalmi egyenlőtlenség okának a megszüntetése.

A bolsevikok által 1917–1920 között folytatott gazdaságpolitika *hadikommunizmus* néven került be a történelembe.

A hadikommunizmus alapelvei

- A magántulajdont felváltja a szocialista tulajdon.
- Az állam szerepének növekedése a gazdaság irányításában: a) központi ellenőrzés és igazgatás; b) a kisvállalatok helyébe a nagyvállalatok lépnek; c) az egységes tervezés bevezetése.
- A bankok államosítása a Népbiztosok Tanácsa rendeletének megfelelően.

- Az elosztás kereskedelmi és pénzbeli formáját felváltja a legfontosabb árucikkek és szolgáltatások ingyenes elosztása (szabott árakon, jegyrendszer alapján). Az élelmiszerek egyenlő elosztása a munkások között.
- Jegyrendszer bevezetése.

A hadikommunizus bevezetésének főbb intézkedései

- 1917 októberében ellenőrzésük alá vonták az Orosz Állami Bankot, decemberben pedig a Népbiztosok Tanácsa rendeletet hozott a magánbankok államosításáról.
- 1917 decemberében a Népbiztosok Tanácsa mellett megalakult a Népgazdasági Főtanács (NGFT).
- 1918 tavaszáig csaknem 800 vállalatot államosítottak. A Népbiztosok Tanácsa júniusban rendeletet hozott az összes iparág államosításáról.
- A munkakötelezettség bevezetése az „aki nem dolgozik, ne is egyék" elv alapján.
- A katonai alakulatok átalakítása a „munkakötelesek katonailag szervezett alakulataivá" a gazdaság talpra állítása érdekében.
- Kényszermunka-táborok létrehozása.
- A „burzsoá elemeket" közmunkára mozgósítják.
- A munkabér nélküli kommunista munkaszombatok bevezetése.
- Államosítják a földeket, kommunákat, kollektív és állami gazdaságokat (kolhozokat, szovhozokat) hoznak létre – 1918 végére számuk eléri a 3 ezret.
- Élelmiszerdiktatúra bevezetése vidéken: a) a gabonaértékesítés és -készletezés állami monopóliuma; b) a magán gabonakereskedelem megtiltása; c) a termékfölösleg térítésmentes és erőszakkal történő elkobzása a parasztoktól.
- A terményfölösleg kötelező beszolgáltatása[1] (1919 januárjától) mint az élelmiszerdiktatúra megnyilvánulása; fegyveres „élelmezési osztagok" alakítása a gabona elkobzása céljából.

A gazdasági ösztönzők hiánya a munkatermelékenység csökkenéséhez és a gazdaság hanyatlásához vezet.

1920-as mutatók 1913-hoz képest (%-ban)

A hadikommunizmus eredményei a következők voltak: 1921-ben egy főre számítva csak 1 m kartont állítottak elő; egy parasztgazdaságra mindössze 100 gramm fémtermék jutott, egy doboz gyufa több millió „szovjetpénzbe", a 13 ezerszeresére csökkent értékű új szovjet pénzegységbe került. Az országban egyre inkább teret hódított a feketepiac, a pénzforgalom betiltása miatt cső-

[1] *A kötelező terménybeszolgáltatás* azt jelentette, hogy a bolsevikok teljesen ellenőrzésük alá vonták a vidék élelmiszerkészleteit; a parasztok kötelesek voltak ingyen vagy jelképes áron gabonát adni az államnak

döt mondott a pénzügyi rendszer, csökkent a termelés üteme. Ebben az évben súlyos éhínség tombolt, amely 30 millió ember esetében éreztette a hatását. Közülük 3 millióan meghaltak, 2 millió gyerek lett árva.

A hadikommunizmus politikájának meglettek a következményei. A bolsevikok elleni tömeges parasztmegmozdulásokban Nyugat-Szibéria, az Urál, a Don-vidék, Kubany, Belső-Oroszország elkeseredett népei vettek részt. Tambov és Voronyezs vidékén két, 50 ezer fős felkelő hadsereg alakult A. Antonov vezetése alatt. Ezek ellen a szovjethatalom M. Tuhacsevszkij csapatait vetette be (40 ezer katona, 63 ágyú, több mint 460 golyószóró), amelyek mérges gázokkal bírták „jobb belátásra" a parasztokat.

1921 márciusában Kronstadtban, a balti flotta bázisán, fellázad a *Petropavlovszk* és *Szevasztopol* nevű hajók közel 16 ezer tengerésze a *Tanácsokat bolsevikok nélkül!* jelszó alatt. M. Tuhacsevszkijnek a lázadó város ellen indított első rohama sikertelennek bizonyult, mivel a katonák nem voltak hajlandóak a tengerészekre lőni. Parancsmegtagadásért több mint 70 főt lőttek agyon. A lázadást úgy verték le, hogy a katonai iskolák növendékei és az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt OK(b)P X. kongresszusának küldöttei éjjel a jégen megostromolták a várost. Az ostrom után a város központjában több mint 400 áldozatot temettek el mindkét fél részéről. Kronstadt védői közül csaknem 2,5 ezren estek fogságba, ezek egy részét kivégezték, 6 – 8 ezren pedig Finnországba menekültek.

A gazdasági válság politikai válsággal párosult. Oroszország 1917 decemberében fegyverszünetet kötött Németországgal és 1918. március 3-án az orosz küldöttség Lev Trockijjal az élen aláírta Németországgal a breszti békeszerződést. A központi hatalmakkal Breszt-Litovszkban Ukrajna küldöttsége is aláírta a békeszerződést.

A breszti béke kapcsán vita robbant ki a bolsevikok és a baloldali eszerek között. Az utóbbiak azzal vádolták Lenint, hogy kapitulált Németország előtt, elárulta Oroszországot és a forradalmat. Az eredmény nem váratott magára: a baloldali eszerek pártját ellenforradalmi pártnak nyilvánították és betiltották, vezetőit pedig, mint például Marija Szpiridonovát, letartóztatták és kivégezték. Ettől fogva csak egyetlen politikai párt, a bolsevikok szervezete maradt a politikai porondon.

Kérdések és feladatok

1. Értelmezzétek a következő fogalmakat: *bolsevizmus, polgárháború, hadikommunizmus, proletár világforradalom*!
2. Mutassátok meg a térképen Oroszország területi változásait a monarchia megdöntése és a bolsevikok hatalomra kerülése után! Mik voltak az okai ezeknek a változásoknak?
3. Az *1., 2.,3., 4.,5. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával vázoljátok fel az orosz forradalom okait, jellegét, résztvevőit, főbb eseményeit, következményeit!
4. A *7., 8., 9.* és *10. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával magyarázzátok meg, hogyan sikerült a bolsevikoknak kezükbe ragadni a hatalmat Oroszországban!
5. Szerintetek miért olyan lesújtó a véleménye a bolsevikokról Pavlovnak és Bulgakovnak? (*6.* és *11. Tanúbizonyság.*)
6. Mutassátok meg a térképen a polgárháború főbb hadszíntereit Oroszországban!
7. Jellemezzétek az Ideiglenes Kormány tevékenységét! Mit sikerült elérni és mit nem?
8. Nevezd meg a bolsevikok legfontosabb intézkedéseit 1917–1920 között a hadikommunizmus idején! Mik voltak a következményei az ország és az egyszerű emberek számára? A felelet kidolgozásánál használjátok *Az 1920-as mutatók 1913-hoz képest* diagramot!
9. Értékeljétek Kerenszkij, Trockij és Lenin politikai tevékenységét!

Főbb események

1917. február 23. – a forradalom kezdete Oroszországban
1917. március 2. – az Ideiglenes Kormány megalakulása; II.Miklós lemond a trónról
1917. október 26. – az Ideiglenes Kormány bukása; a bolsevik fegyveres felkelés győzelme
1917–1920 – hadikommunizmus
1918–1920 (1922) – polgárháború Oroszországban

12. §. A KOMINTERN. FORRADALMAK NÉMETORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

1. A Komintern tevékenysége. Marx Károly tanítása értelmében a kommunizmus győzni fog az egész világon. Vlagyimir Lenin és Lev Trockij a bolsevikok oroszországi hatalomátvételét a világforradalomhoz vezető út első lépcsőfokának tekintették. A forradalmi események felgyorsítása céljából 1919 márciusában létrejön a Kommunista Internacionálé (röviden: Komintern). Egy német kommunista kivételével minden tagja a bolsevik párt soraiból került ki, és külföldinek is csak az számított, aki nem volt orosz nemzetiségű. A Komintern Végrehajtó Bizottságának elnöke Grigorij Zinovjev, titkára pedig Karl Radek lett. Zinovjev egyébként Ukrajnából, Jelizavetgrádból (ma Kirovohrad) származott.

1920 nyarán a bolsevikok sikeresen ostromolták Varsót és egy lovas hadtestük még Németországba is eljutott. Úgy tűnt, hogy az európai, majd pedig a világforradalom kezdete csak egy karnyújtásnyira van. Moszkvában ekkor ülésezik a Kommunista Internacionálé második kongresszusa.

A Komintern nem hivatalos jelképe

1. TANÚBIZONYSÁG

A Komintern II. kongresszusának kiáltványából: „A Kommunista Internacionálé a nemzetközi proletariátus forradalmi felkelésének a pártja... Ha Szovjet-Németország összefog Szovjet-Oroszországgal, erősebb lesz, mint az összes kapitalista ország együttvéve."

„A német kalapács és az orosz sarló legyőzi az egész világot" – harsogta a Komintern hivatalos jelszava ezekben a napokban. Azonban a bolsevikok Varsó alatt vereséget szenvedtek, ezért a világforradalmat pár esztendőre el kellett halasztani. A Komintern az 1920-as évek közepéig a világforradalom előkészítését tartotta legfontosabb feladatának.

Csak a sikertelen lengyelországi háború és az oroszok által támogatott 1921-es, illetve 1923-as németországi felkelések után változtatnak taktikát.

A diplomáciai levelezést kihasználva Oroszország nyíltan felforgató tartalmú irodalommal árasztja el a külföldi országokat, amelyekben a fennálló társadalmi rend megdöntésére, fegyveres felkelések kirobbantására buzdítja az ott élő embereket, sőt titkon még anyagilag is támogatja az illegális kommunista pártokat.

1924 augusztusában Anglia és a Szovjetunió között fontos szerződések aláírására kerül sor. Októberben pedig már egy nemzetközi botrány borzolja a kedélyeket. Az angol hírszerzés nyomára bukkan egy titokzatos levélnek Zinovjev aláírásával, amely fontos tanácsokkal látja el az angol kommunistákat lázongások, rendbontások esetére. A levél továbbá részletesen leírja azt, hogyan kell polgárháborút kirobbantani és folytatni, illetve katonákat kiképezni erre a célra. A „Zinovjev-levél" megjelenik a sajtóban is, ami nem használ a szovjet-angol viszonyoknak. A botrány következtében a munkáspárt elveszíti a parlamenti választásokat. A mai napig vitatott kérdés, valóban létezett-e ez a levél, vagy csak a titkosszolgálat mesterien kidolgozott hamisítványa volt. Az viszont teljességgel bizonyos, a Komintern részt vett a németországi és bulgáriai forradalmak előkészítésében.

A Kommunista Internacionálé az 1920-as években felforgató szerepet töltött be a nemzetközi kapcsolatokban.

2. Az 1918-as novemberi forradalom Németországban. Az 1918-as novemberi forradalmi fellángolás szoros kapcsolatban állt az első világháborúban elszenvedett vereséggel. Miután a német támadás a nyugati fronton augusztusban megtorpan, a bukás már gyakorlatilag elkerülhetetlen. Németország teljesen kimeríti minden tartalékát a háború folytatásához. Halottak és rokkantak milliói, általános áruhiány, a hatékony hatalom hiánya, a pénz elértéktelenedése, háborúellenes tüntetések, a nemzet megalázása: íme, ez a korántsem teljes felsorolása azoknak a csapásoknak, amelyek a németeket sújtották. A hadsereg már a teljes szétzüllés szélén állt, amikor Ludendorff hadseregtábornok arról tájékoztatta a Reichstagot, hogy az ország nem tudja tovább folytatni a harcot. 1918 szeptemberében Németország azzal a javaslattal fordul az antanthoz, hogy kezdjenek tárgyalásokat a fegyverszünetről. A tárgyalások októberben kezdődnek el. Végül W. Wilson feltételei alapján megkötik a fegyverszünetet, amely a császártól megvont hatalmat a Reichstagnak adta át.

A németek végtelenül csalódtak. Hiábavaló volt a szenvedés, a kétmillió német férfi és nő halála, az éhség, a bánat, a fájdalom? A császár és a legfelsőbb katonai vezetés pedig a helyén van, mintha mi sem történt volna. Miért nem vállalják a felelősséget, miért nem mondanak le? Ilyen és ehhez hasonló kérdések kavarognak a vesztes, megalázott nemzet fejében. A társadalmi elégedetlenség pohara pedig már szinte túlcsordul. Csak a megfelelő pillanatra várnak, arra az egyetlen szóra vagy eseményre, amely barikádra küldi a németeket.

Erre az eseményre 1918 októberének végén kerül sor. A német hadihajók legénységei megtagadják a harcba szállást a túlerőben lévő angolokkal szemben és beoltják a tüzet a hajókazánokban. A haditengerészet parancsnoksága több mint ezer matrózt tartóztat le és a flotta egy részét Kielbe helyezi át. A matrózok nem engedelmeskednek többé elöljáróiknak és követelik társaik kiszabadítását. A csendőröket lefegyverzik és november 4-re Kiel teljes egészében a felkelő matrózok kezébe kerül.

A matrózok ezután elfoglalják Lübecket és Hamburgot. A forradalom rohamléptekkel halad előre.

Bajorországban és Szászországban a szocialisták kikiáltják a köztársaságot.

A II. Vilmos által kancellárrá kinevezett Max von Baden herceg berlini kormánya nem volt ura a helyzetnek, ezért nem tudta megakadályozni, hogy a Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsának irányítása alatt álló felkelt tengerészek és katonák megszerezzék a hatalmat. Ám a tanácsok nem voltak egyformák: egyesekben a mérsékelt szocialisták voltak többen, másokban azok a szocialisták, akik együttműködtek a Spartacus Szövetség kommunistáival. Az utóbbiak élén a Német Kommunista Párt későbbi vezére Ernst Thälmann állt.

Forradalmi katonák és matrózok a Brandenburgi kapunál 1919-ben

Berlinben a szociáldemokrata, szocialista pártok és a Spartacus Szövetség közötti harc összetűzésekhez vezetett. Friedrich Ebert, a szociáldemokraták és Philipp Scheidemann, a szocialisták vezetője igyekezett megelőzni Karl Liebknecht kommunista vezért a köztársaság kikiáltásában. Kijelentették, hogy a Reichstag összehívásáig a Munkás- és Katonaküldöttek Berlini Tanácsának kell gyakorolnia a hatalmat.

2. TANÚBIZONYSÁG

A Spartacus Szövetség tagjainak 1918. október 7-i követelései: „A valódi demokráciáért folytatott harc nem egyenlő a nemzetgyűlésért és a szavazásért folyó harccal; ez a dolgozók valós érdekeiről – személyi tulajdon, a hadsereg és a bíróság ellenőrzése – történő gondoskodás. Követeljük, hogy a hatalmat adják át a munkás- és katonatanácsoknak; államosítsanak minden tulajdont és szervezzék át a hadsereget oly módon, hogy azt egyszerű katonák irányítsák."

A forradalom ugyan zendülésként kezdődött a hadseregben, de teljes mértékben kifejezte a nép béke és politikai reformok utáni vágyát. A katonákhoz és matrózokhoz csatlakoztak a munkások, a liberális és katolikus értelmiség, a középosztály képviselői. A nagyvárosoktól a kisebb közösségekig orosz minta alapján megalakulnak a munkás és katonaküldöttek tanácsai, amelyek hamar megkaparintják a hatalmat.

A németországi eseményekre villámgyorsan reagál a Komintern. A Moszkvából érkező diplomatavonat egyik poggyásza véletlenül megsérül. Kommunistáknak címzett röplapok kerülnek elő, amelyek kommunista forradalomra buzdítják őket.

Másnap a szovjet nagykövettel közlik, hogy Németország megszakítja diplomáciai kapcsolatait Oroszországgal. A szovjet nagykövetség provokációnak nevezi ezt az incidenst és a munkatársak elhagyják Németországot. Ekkor honosodik meg a köztudatban a „bőrönd (poggyász) diplomácia" fogalma, amit akkor használnak, ha diplomata-útlevél védelme alatt folytatnak felforgató tevékenységet más országok területén.

Vilmos császár elveszítette hadserege tábornokainak támogatását és Hollandiába távozott, hogy soha többé ne térjen vissza hazájába.

A trónról való lemondásról szóló formális okmányt csak november végén írta alá, mivel abban bízott, hogy a porosz koronát még megtarthatja.

1918. november 9-én Németországban kikiáltják a köztársaságot. A szociáldemokraták által másnap összehívott Népi Megbízottak Tanácsa a Friedrich Ebert vezette szociáldemokrata kormányának adta át a hatalmat. Ez a kormány volt kénytelen elismerni hazája vereségét a háborúban. November 11-én Németország aláírta a fegyverszünetről szóló szerződést.

Friedrich Ebert *(1871–1925) Németország elnöke 1919–1925 között. 1889-ben belépett a Német Szociáldemokrata Pártba. 1912-ben a Reichstag képviselőjévé, 1913-ban pedig pártja élére is megválasztják. A párizsi békekonferencián el szerette volna érni, hogy a győztesek enyhítsenek a Németországgal szembeni követeléseken, sikertelenül. 1924-ben a jobboldali pártok árulással vádolják meg, mivel a háború alatt részt vett a hadiipari vállalatok sztrájkjában. Az állandó támadások kereszttüzében egészségi állapota megromlik és nemsokára meg is hal.*

A Spartacus Szövetség felkelése. A tárgyalt események megítélését illetően a történészek között nem teljes az összhang: egyesek forradalomról, mások viszont összeesküvésről beszélnek. Következésképpen a monarchia megdöntése után és a központi kormány bizonytalan helyzete miatt a munkás- és katonatanácsok ellenőrzésük alá vontak több kisebb-nagyobb várost. Ám hatalmukat nem sokáig gyakorolhatták. 1918 decemberében Berlinben összeült a tanácsok nemzeti kongresszusa, a képviselők zöme mérsékelten szocialista volt és támogatta Ebertnek azt az elképzelését, hogy a hatalomról csak a nemzetgyűlésbe megtartott választások után tárgyaljanak. Szerinte a szocialisták törvényes keretek között folytatott tevékenysége révén az ország előbb eljuthat a szocializmusba, mint törvényellenes akciókkal. Ám a forradalmi szocialisták (a Spartacus Szövetség tagjai) nem értettek vele egyet.

Karl Liebknecht *(1871–1919), a német kommunista párt egyik alapítója. 1900-tól a német szociáldemokrata párt tagja, annak baloldali radikális képviselője. 1908-ban bekerül a porosz parlamentbe, 1912–1916 között pedig a Reichstagba. 1914-ben egyedüli képviselőként szavazott a kormánynak szánt háborús kölcsönök ellen. A Spartacus Szövetség egyik szervezője.*

1918 decemberének a Spartacus Szövetség és a baloldali radikálisok megalapítják a Németországi Kommunista Pártot. A Spartacus Szövetség tagjai nem használták ki azt a lehetőséget, hogy legálisan vezessék Németországot a szocializmusba. Vezéreik, Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg 1919 januárjában Berlinben fegyveres felkelést indítottak Friedrich Ebert ellen. Utcai harcok kezdődnek a Spartacus Szövetség és a kormánycsapatok között.

Ebert nem bízott a fegyverszünet által demoralizált hadseregben, ezért a szocializmust minden formában elutasító szabadcsapatokhoz fordult segítségért, amelyek a szokásos kegyetlenséggel számoltak le a felkelőkkel.

Rosa Luxemburg *(1871–1919), a német kommunista párt egyik alapítója. Lengyel származású, Németországba való megérkezése után felveszi a német állampolgárságot. 1898-ban belép a német szociáldemokrata pártba. 1907 és 1914 között vitában áll Leninnel a kommunizmus jövőjével kapcsolatban, ő egy demokratikus modell mellett tette le a voksát. Liebknechttel együtt ellenezte az első világháborút. 1916 végén létrehozzák a Spartacus Szövetséget. A II. Internacionálé aktív résztvevője.*

A négynapos harc a kommunisták vereségével ér véget. Január 15-én Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot meggyilkolják. A szocialista Ebert a többi szocialistákkal szemben alkalmazott erőszakot azzal indokolta, hogy nem engedheti meg Németországban annak a megismétlődését, ami 1917 októberében Oroszországban történt. A Spartacus Szövetség tagjai azt vetették a szemére, hogy elárulta a forradalmat. Pár nap múlva választásokat tartottak a törvényhozó gyűlésben.

A választások eredményei a törvényhozó gyűlésben, 1919. január 19 (%-ban)

A választások után megalakult a koalíciós kormány. A következő hónapban Weimarban összeült a parlament és megkezdte az alkotmány kidolgozását.

3. TANÚBIZONYSÁG

Részlet Max Cohen (Friedrich Ebert munkatársa) beszédéből: „Az emberek csak az összes német által megválasztott nemzetgyűlésben látják megvalósulni álmaikat. A munkás- és katonatanácsok csak egyes személyek érdekeit fejezhetik ki, nem pedig minden emberét..."

A kommunisták elégedetlenek voltak a februári-márciusi választások eredményeivel és Berlinben, Bajorországban, illetve Közép-Németországban felkeléseket robbantanak ki.

A Komintern idő előttinek ítélte meg a felkeléseket, mivel terveik szerint, a Spartacus Szövetség összeesküvésének áprilisban kellett elkezdődnie. Nem zárták ki továbbá a Vörös Hadsereg intervenciójának lehetőségét sem Lengyelországon keresztül Németország ellen.

4. TANÚBIZONYSÁG

Részlet Lenin táviratából a déli front forradalmi katonai tanácsához (1919. március 18.): „A krími hadművelettel nem szabad az időt húzni, mivel az 52-es lengyel hadosztályra szükségünk van a nyugati fronton. Most kaptuk a hírt, hogy Berlinben harcok folynak, a Spartacus Szövetség elfoglalta a város egy részét. Hogy ki győz, még nem tudjuk, de a Krímet mihamarabb el kell foglalnunk, mivel, ha a helyzet úgy hozza, segíteni kell német testvéreinknek."

Április közepén a német kommunisták Bajorországban három hétre kikiáltják a „szovjet köztársaságot". Május 1-jén a dolgozók nemzetközi ünnepén a rendőrség és a hadsereg szétkergeti azt. Május folyamán a forradalom utolsó tűzfészkeit is eloltják. A forradalom véget ér.

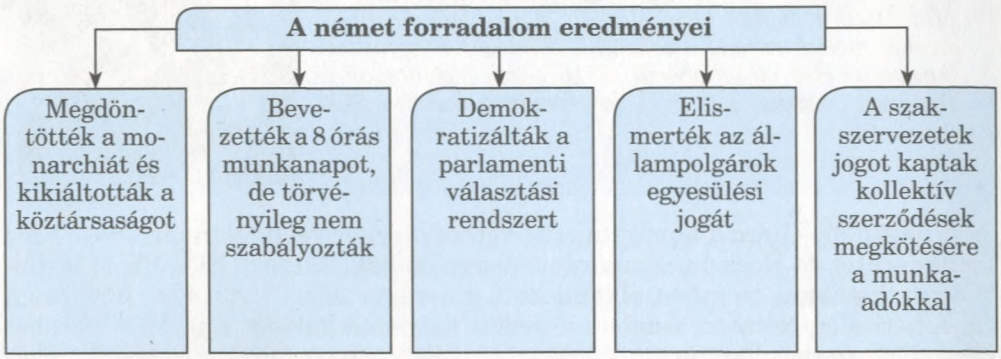

4. Az 1918-as magyarországi forradalom. A világháború óriási mértékben meggyorsította a nemzeti mozgalmat valamennyi hadviselő országban, egyebek között az Osztrák-Magyar Monarchia magyar részében is. A frontokon elszenvedett vereségek a háborúból való kilépést és az Ausztriától való elszakadást követelő emberek ezreit vitték az utcára.

Az 1918. október 29-én Budapesten megtartott tüntetés fegyveres felkelésbe torkollott. A hatalom a szociáldemokrata és liberális többségű Nemzeti Tanács kezébe került. November közepén kikiáltják a köztársaságot. Magyarország ekkor már csak területeinek egy kicsiny része felett rendelkezhetett. A román, cseh és jugoszláv csapatok egymás után szakították el a történelmi magyar földeket. Magyarország elnöke, Károlyi Mihály be kívánta vezetni az általános választójogot, ki akarta szélesíteni a gyülekezési jogot, fel szerette volna osztani a földet a parasztok között. Azonban ezek az intézkedések csak antant segítséggel valósulhattak meg.

Magyarország belső helyzetének a romlását kihasználták a magyar bolsevikok. Szovjet-Oroszország a magyarországi eseményeket a „kommunista világforradalom" egyik kezdeti megnyilvánulásának tekintette. Az 1918 novemberében a moszkovita hadifoglyokból megalakított Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) Kun Béla vezetésével lépéseket tett a hatalom megszerzésére.

Kun Béla és követői aktív agitációs tevékenységet folytattak a gyárakban, a hadseregben, újságokat jelentettek meg; megalakították a közel 2,5 ezer főt számláló Vörös Őrséget, a Munkásfiatalok Országos Szövetségét. 1919 januárjában, titokban Oroszországból Magyarországra szállították az osztrák-magyar hadsereg 18 ezer kommunistabarát magyar hadifoglyát, valamint 2,5 ezer golyószórót, 30 ágyút, egyéb fegyverzetet és tölténytárat.

Február végén a fegyveres tüntetőknek a rendőrséggel való összecsapására adott válaszként a hatalom letartóztatta az KMP csaknem 80 vezetőjét, köztük Kun Bélát is.

Kun Béla *(1886–1939), a magyar és nemzetközi kommunista mozgalom aktív résztvevője. Az első világháború idején orosz fogságba esett. 1916-ban belépett az orosz bolsevik pártba. 1918 márciusában megszervezte az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportját. 1918 májusától az OK(b)P külhoni csoportjai nemzetközi föderációjának az elnöke. A Vörös Hadsereg internacionalista csoportjainak az egyik vezetője.*

Ekkor még sikerült elkerülni a vérontást: egy újabb bolsevik európai állam miatt aggódó antantállamok figyelmeztették a magyar kormányt, hogy egy összeesküvés megelőzése céljából készek akár csapatokkal is bevonulni Magyarországra. Károlyi Mihály nem volt hajlandó magára vállalni egy intervenció esetleges következményeit és átadta a hatalmat a baloldali pártoknak. A koalíciós kormány március 20-án lemondott. Másnap a kommunisták a szociáldemokraták egy részével karöltve kikiáltották a proletárdiktatúrát. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták megalakították a Magyar Szocialista Pártot (MSZP) és 1919. március 22-én létrehozták a tanácskormányt. A Forradalmi Kormányzótanácson belül megalakult az ötfős Direktórium. Jóllehet Kun Béla formálisan csak egyike volt a köztársaság 13 népbiztosának (a külügyi népbiztosságot irányította), ténylegesen viszont ő volt a kormány legbefolyásosabb tagja.

1919 júniusában Magyarországon kikiáltották a *Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaságot.* Az állami berendezkedést és az állami szervek jogi funkcióit az orosz mintáról másolták le, az alkotmányt pedig az OSZFSZK alkotmánya alapján dolgozták ki.

Az új hatalom nemcsak az állam nevét vette át orosz elvtársaitól, hanem az igazgatás módszereit is. Államosítják a bankokat, a szénipart, a közlekedést, minden több mint 20 főt foglalkoztató vállalatot. A földet sem osztják szét a parasztok között, hanem mezőgazdasági szövetkezeteket hoznak létre, amivel maguk ellen hangolják a parasztokat. A rendőrség helyett megalakították a Vörös Őrséget, létrehozták a magyar Vörös Hadsereget, a lakosságot tömegesen fosztották meg pénzétől, vagyonától, értéktárgyaitól; a napról napra nagyobb számú elégedetlen emberekkel szemben terrort alkalmaztak.

5. TANÚBIZONYSÁG

Kun Béla Leninnek küldött üzenete (1919 márciusa): „Személyes befolyásom a Forradalmi Kormányzótanácsra akkora, hogy nyugodtan biztosíthatom az országban a szilárd proletárdiktatúra létrejöttét. A tömegek mögöttünk állnak."

(Гранчак И.М., Лебович М.Ф. Бела Кун. М., 1975, с. 62)

Az orosz bolsevikokhoz hasonlóan se szeri, se száma nem volt az ígéreteknek: a munkásoknak gyárat, a parasztoknak földet stb. ígértek, de mindez papíron maradt.

A magyarországi eseményeket megtárgyalták a párizsi békekonferencián 1919–1920-ban. A négyek tanácsának döntése alapján az országot elözönlik a román és csehszlovák csapatok. Május elején, azt követően, hogy a román királyi csapatok jelentős területeket szálltak meg a Tiszától keletre, a Magyar Tanácsköztársaság vezetésében szakadás következett be: a népbiztosok egy része a proletárdiktatúra elvetését követelte, mivel azt még a magyar munkások és parasztok sem támogatták, nem is szólva a lakosság gazdagabb rétegeiről.

A magyar kommunistáknak nem sikerült megoldaniuk egyetlen szociális kérdést sem (igaz, rendkívül kevés idő állt a rendelkezésükre). A Komintern jóváhagyásával betörtek a szomszédos Szlovákia területére. 1919 júniusában Szlovákiában is kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az új szlovák hatalom első intézkedése az volt, hogy Szlovákiát Magyarországhoz csatolta. A hadikommunizmus politikája és a terror miatt az új hatalomnak hátat fordított a lakosság és július 7-én, amikor G. Clemenceau francia külügyminiszter követelésére a magyar csapatok kivonultak Szlovákiából, megszűnt a Szlovák Tanácsköztársaság.

6. TANÚBIZONYSÁG

Kun Béla a Budapesti Munkástanács ülésén (1919. augusztus 1.): „Megbukott a proletárdiktatúra... Megbukott, de nem örökre bukott meg... Ha megmaradunk, akkor újult erővel, új tapasztalatokkal gazdagabban, és objektívebb, reálisabb körülmények között, egy érettebb proletariátussal fogunk új harcba kezdeni, új harcba a proletariátus diktatúrájáért, és új fázisát fogjuk megkezdeni a nemzetközi proletárforradalomnak."

(Borsányi Gy. Kun Béla. Politikai életrajz. Budapest, 1979. 15. o.)

A magyar hadsereg Szlovákiából való kivonására válaszolva Clemenceau az antant nevében ígéretet tett a románok által megszállt Tiszán túli területek kiürítésére, ugyanakkor mindez csak ígéret maradt. A magyar tanácskormány 1919 júliusában elveszítette az ellenőrzést a hadsereg fölött, a munkások és a parasztok pedig nyíltan felléptek Kun Béla politikája ellen.

1919. augusztus 1-jén, 133 nap után lemondott Magyarország kommunista kormánya, az országot pedig megszállták az antant hatalmak. A kommunista vezérek elmenekülnek az országból. Szakszervezeti kormány jön létre, amely megkezdi a Vörös Hadsereg lefegyverzését. Augusztus 8-án a románok bevonulnak Budapestre.

7. TANÚBIZONYSÁG

Kun Béla Leninnek Ausztriából (1919. december 7.): „Diktatúránk összeomlása hasznos kihatással volt proletariátusunkra, amely most azzal is rendelkezik, ami előbb hiányzott nála: forradalmi múlttal... Amint valahol nyugaton megmozdul a forradalom, Magyarország vele megy."

(Kun B. Válogatott írások és beszédek. Budapest. 1966. 7. o.)

Az antant által szabadon hagyott területeken Horthy Miklós magyar tengernagy „nemzeti hadserege" tevékenykedett, az új kormány pedig üldözni kezdi a magyar kommunistákat. Novemberben Budapestre bevonul Horthy Miklós és katonai diktatúrát vezet be az országban.

Kérdések és feladatok

1. A Komintern nem hivatalos jelképét ábrázoló kép és az *1. Tanúbizonyság* anyagainak segítségével jellemezzétek a Komintern szerepét „a proletár világforradalom" terjesztésében!
2. Értelmezzétek a következő fogalmakat: *Komintern, proletár világforradalom, a forradalom exportja, bőrönd (poggyász) diplomácia*!

3. A 8. §-ban tanultak alapján mutassátok meg a térképen, milyen területi veszteségeket szenvedett el Németország a versailles-i béke kapcsán, és hogyan változott meg Magyarország területe a saint-germaini és a trianoni szerződések alapján!
4. Hogyan befolyásolta a háborúban elszenvedett vereség a forradalmak kirobbanását Magyarországon és Németországban 1918–1919 között?
5. Vázoljátok fel a forradalom menetét Németországban és Magyarországon!
6. Értékeljétek Kun Béla, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg és Friedrich Ebert politikai tevékenységét!
7. Állítsátok össze az orosz, német és magyar forradalmak összehasonlító logikai táblázatát!

Az orosz, német és magyar forradalmak hasonlóságai és eltérései

Az összehasonlítás kritériumai	Oroszország	Németország	Magyarország
A forradalom okai			
A forradalom jellege: céljai, az áldozatok száma (véres vagy vértelen)			
A forradalomban részt vevő politikai erők			
A forradalomban részt vevő társadalmi rétegek			
Hogyan változtatta meg a forradalom az adott országot?			

13. §. A FASIZMUS KIALAKULÁSA OLASZORSZÁGBAN

1. Az első világháború következményei. Az 1915 nyarán az antant oldalán hadba lépett Olaszország a várakozások ellenére nem aratott fényes győzelmeket, viszont fel kellett áldoznia 460 ezer polgárának az életét. A háború befejezését követően mély válság kezdődött. A háború következtében súlyos veszteségeket szenvedett a mezőgazdaság, szétzilálódott a pénzforgalom, amit az egykor hatalmas Leszámítolási Bank (Il Banco di Sconto) csődje is bizonyított. Az országba jóval több árut hoztak be, mint amennyit kivittek. A bajt még az is tetézte, hogy a szerény belső erőforrásokat az óriási külső adósság törlesztésére kellett fordítani (Olaszország a háború folyamán csupán az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával szemben közel 4 milliárd dolláros adósságot halmozott fel).

E tényezők súlyos inflációhoz – az olasz pénzegység, a líra elértéktelenedéséhez – vezettek. A papírpénz kibocsátása nyolcszorosára nőtt.

Olaszország külpolitikai helyzete is bonyolult volt. Az antanttal kötött 1915-ös titkos londoni egyezmény értelmében Olaszországnak meg kellett volna kapnia Trentinót, Dél-Tirolt Triesszttel, Isztriát, Dalmáciát, a kis-ázsiai török birtokok egy részét és egyes afrikai német gyarmatokat. Viszont a szövetségesek a háború után úgy döntöttek, hogy korlátozzák Olaszország területi

igényeit: a párizsi békekonferencia értelmében csak az afrikai gyarmatokat kapta meg, Ausztriától pedig Trentinót és Dél-Tirolt a Brenner-hágóig. Dalmácia és Fiume továbbra is elérhetetlen álom maradt Olaszország számára.

Az állam összes baját az átlag olaszok érezték leginkább a saját bőrükön. Az infláció miatt számottevő mértékben csökkent a munkások reáljövedelme (1918-ban 24%-kal volt alacsonyabb, mint a háború kitörésekor), a munkanélküliek csaknem 400 ezer fős seregét a leszerelt katonák és tisztek sokasága is gyarapította. A hazatért katonák hamar rájöttek, hogy az állam magukra hagyta őket. A frontharcosokból spontán módon „arditik" (bátrak) osztagai alakultak. Ezek tagjai merész és mindenre kész, ám politikailag tájékozatlan és egyszerű írástudatlan emberek voltak, akik hajlamosnak mutatkoztak a polgári társadalomban is meghonosítani a katonás rendet, minden bajért a parlamentet és a demokráciát kárhoztatták.

A társadalmon belüli feszültség miatt kiéleződött a lakosság különböző rétegeit képviselő politikai pártok – liberálisok, republikánusok, demokraták, radikálisok, katolikusok stb. – közötti harc. III. Viktor Emánuel megpróbált köztük és a meghatározó erővé vált fasiszták között lavírozni, ám lépései következetlenek és bizonytalanok voltak.

Olaszország 1918–1920-ban társadalmi válságot élt át. A munkások és a vállalkozók szembenállásában különösen feszült volt az 1920-as esztendő. A L'Ordine Nuovo szélsőbalos csoport kezdeményezésére mozgalom indult a vállalatok elfoglalásáért. Ilyen akciókra került sor Torinóban a Fiat üzemeiben, Milánóban, Rómában, Nápolyban, Velencében és más városokban.

1920 és 1922 között a gazdasági növekedés megtorpan. A gyárak nyersanyaghiányra és a folyamatos munkabeszüntetésekre hivatkozva leállnak.

A Giovanni Giolitti (*e.*: dzsovánni dzsolitti) kormány gyakorlatilag működésképtelen. Az 1920-as januári vasutas- és postássztrájk után Olaszországot a gyári munkások tömeges munkabeszüntetése bénítja meg. A kormány a szocialisták nyomása alatt lemond. Giovanni Giolitti új kabinetet alakít, amelynek liberális, katolikus, radikális és szocialista miniszterek is tagjai lesznek.

Az országban agrárforradalom megy végbe. A parasztok elfoglalják a földesúri földeket. A szocialisták kihasználják a kormány gyengeségét és újabb tömeges földfoglalásokra buzdítják a parasztokat. Az új mozgalom központja Bologna lesz, jelszava pedig *Elkobozzuk a földet, és közös tulajdonná tesszük!* A szocialista többségű helyhatóságok üdvözölték ezt a tömegmozgalmat, és döntéseiket törvényesítették is. A föld magántulajdona megszűnt létezni. Létrejött a kollektív szerzemény és a kollektív gazdálkodás rendszere.

A kormány elveszítette ellenőrzését a munkásosztály és az ipar felett. 1920 szeptemberéig sok gyár kerül munkásirányítás alá. Az általános munkakonföderáció programjában munkabéremelést, munkaidő-csökkentést követel. Követeli továbbá a szakszervezetek jogainak elismerését. A szocialisták azzal fenyegetőznek, hogy a munkásmozgalmat az oroszországihoz hasonló szocialista forradalommá változtatják át.

1921-ben a gazdasági helyzet továbbra is katasztrofális marad. Az év végéig nő a munkanélküliség, a termést pedig szárazság pusztítja el. Giovanni Giolitti lemond, de az új kormány képtelen kivezetni az országot a válságból.

A következő esztendő még rosszabbnak bizonyul gazdasági szempontból. Krónikussá válik a nyersanyaghiány, a sztrájkok pedig egyre gyakoribbak lesznek. Ugyan a háború serkentőleg hatott a vas- és rézércbányászatra, azonban a válság következtében az olasz gazdaság nem volt képes megőrizni háború előtti szintjét.

Vasércbányászat és rézgyártás (tonnában)

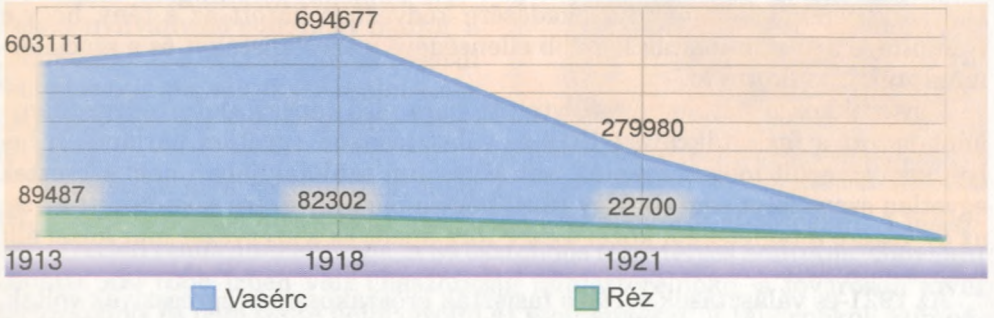

A háború során a világ leghatalmasabb monarchiái megbuktak, ugyanakkor Olaszországban a király megtartotta hatalmát. Ezzel szemben komoly engedményeket kellett tennie: a király jogkörét erősen korlátozták, birtokainak egy része az állam tulajdonába került stb. A monarchiának az ország életében betöltött szerepe elérte azt a kritikus pontot, amelyen túl III. Viktor Emánuelt már a köztársaság „rémképe" fenyegette.

Nem volt jobb az olaszországi parlamentarizmus helyzete sem. A társadalmi feszültségek kiélezték a politikai pártok, liberálisok, republikánusok, demokraták, radikálisok, katolikusok viszonyát. A király megpróbált köztük és a meghatározó erővé vált fasiszták között lavírozni, de lépései határozatlanok és következetlenek voltak. A politikai pártok gyors egymásutánban váltották egymást a hatalomban, ám az ország helyzete csöppet sem javult. A parlament vitaklubbá vált és képtelen volt a nép számára megmutatni a válságból kivezető utat.

2. A fasiszta diktatúra létrejötte. A monarchiával és a demokráciával szembeni bizalmatlanság ahhoz vezetett, hogy a nyomorba döntött és a háború eredményeivel elégedetlen emberek ezrei az újonnan megalakult politikai erő, a fasizmus felé fordultak. A fasiszták vezetője Benito Mussolini volt.

Benito Mussolini *(1883–1945) olasz fasiszta diktátor 1922–1945 között. Az Avanti! (Előre) című szocialista újságnak a főszerkesztője. 1915–1917-ben a hadseregben szolgált. Lőgyakorlat közben légnyomást kapott. Harci cselekményekben nem vett részt. 1919-ben Milánóban maga köré gyűjtötte a nacionalisták és a szocialisták szétszórt csoportjait és megalakította a Fascio di Combattimentót, a Harci Szövetséget.*

A fasiszta csoportok, akárcsak Oroszországban a bolsevikok és Németországban a nemzetiszocialisták, kezdetben kis létszámúak voltak, és alig játszottak szerepet a politikai életben.

1919-ben a fasiszták pártprogramjukban vonzó és könnyen érthető célokat kínáltak az olaszoknak. Ígéretet tettek a köztársaság megteremtésére, a törvényhozó gyűlés létrehozására, arra, hogy a földet átadják a parasztoknak, harcolnak a burzsoázia ellen, emelik a munkabéreket, megalakítják a népi milíciát, felszámolják a bankokat és a tőzsdéket, újjáélesztik Nagy-Itáliát stb. A fasiszták népszerűségének növekedésére kedvezően hatott az a tény, hogy a Komintern a kommunisták legfőbb ellenségévé a szocialistákat és a szociáldemokratákat kiáltotta ki.

Ugyanakkor a hatalomért folytatott harc első tapasztalata hidegzuhanyként hatott a fasisztákra: az 1919-es választásokon egyetlen parlamenti helyet sem sikerült megszerezniük, sőt Mussolini szülőfalujában nem szeretek egyetlen szavazatot sem (!). Úgy tűnt, hogy a párt és vezére számára itt a vég; az év végére a taglétszám közel 4 ezer főre apadt és a szervezet már közel állt a megszűnéshez.

Az 1921-es választások során a fasiszták erőszakosak és agresszívek voltak, és egy csapásra 35 képviselői mandátumot szereztek (a helyek közel 7%-át). A parlamentbe bekerülve garázda viselkedésükkel gyakorlatilag megbénították a törvényhozás munkáját, bebizonyították a népnek, hogy a parlamenti demokrácia végérvényesen elavult és eljött az „erős hatalom", a diktatúra ideje. Természetesen a fasiszta diktatúrára gondoltak.

E jelszavak hangoztatása telitalálat volt a fasiszták részéről: a társadalom már belefáradt a hatalom tétlenkedésébe és önmaga sorsának bizonytalanságába, kész volt elfogadni bármilyen rendszert, amely szavatolja a stabilitást és a biztos jövőt.

A hatalom megszerzésére készülő fasiszták harci csoportokat, squadrókat hoztak létre (B. Mussolini 1921 végén kijelentette, hogy a squadristák száma meghaladja a 400 ezret, ám ez arcátlan túlzás volt). A squadristák egyenruhájához tartozott a fekete ing (innen kapták a feketeingesek elnevezést), felvették a kapcsolatot a hadsereg főtisztjeivel.

Az olasz fasizmus legfontosabb eszméi:

- Az olaszok legyenek büszkék a hazájukra.
- A fasisztán kívül minden politikai párt betiltandó.
- Az olasz nőnek otthon a helye. Az olasz nőknek sok gyermeket kell szülniük, ők lesznek a majdani harcosok.
- Nem kell a demokrácia. Olaszországnak erős vezérre van szüksége, aki megadja a népnek azt, ami kell neki.
- A kommunizmus és a szocializmus a fasizmus ellensége.
- A háború áldás az ország számára. Az olasz fiatalok álljanak készen a harcra.
- Olaszországnak birodalomként kell megvetnie a lábát Afrikában.
- Le kell törni a nagyhatalmak gőgjét. A fasiszta kormány a nemzet tudomására hozza, hogy ennek érdekében mi a teendő.

B. Mussolini a gazdag nyugati demokráciákat és a szomszédos országokat tekintette az „egyszerű" olaszok ellenségének, amelyek úgymond meggátolták, hogy a Földközi-tenger Olaszország „beltengerévé" váljon. Másfelől a fasiszták ígéretet tettek az adók azonnali csökkentésére, a bérek emelésére és a munkanélküliség felszámolására.

A fasiszták menetelése Róma felé

Mussolini aktívan készült híveivel a római bevonulásra, hogy erőszakkal átvegye a hatalmat. Az egyik nagygyűlésen gyakorlatilag ultimátumot intézett a királyhoz és a kormányhoz: „Vagy önként átengedik nekünk a hatalmat, vagy Rómába bevonulva erőszakkal magunkhoz ragadjuk azt." Persze nyilvánvaló volt, hogy blöfföl: a „squadrók" kis létszámúak és rosszul felfegyverzettek voltak, feloszlatásukhoz elegendő lett volna néhány rendőrosztag.

A fasiszták arra számítottak, hogy III. Viktor Emánuel király nem mer velük szemben erőt alkalmazni. A fasiszták egyetlen reális alternatívája, a 80 esztendős tekintélyes politikus, Giovanni Giolitti, aki több ízben volt Olaszország miniszterelnöke, a fővároson kívül tartózkodott és nem tudta befolyásolni az eseményeket. A tábornokok szimpátiája megoszlott a monarchia és a fasiszták között, ezért B. Mussolini a nagy nyilvánosság előtt a monarchia hasznosságát hangoztatta.

Az uralkodó, aki ugyancsak nem sietett Rómába, kezdetben ki akarta hirdetni a rendkívüli állapotot, ám az utolsó pillanatban meggondolta magát, attól tartott, hogy a fasiszták d'Aosta herceget kiáltják ki királynak. Megvolt az ok, hogy elejét vegyék a vérontásnak, amely után az országot elborította volna a polgárháború lángja.

1922. október 27-ről 28-ra virradó éjjel a squadristák több fontos állami objektumot elfoglaltak Milánóban (itt tartózkodott Mussolini, készen arra, hogy vereség esetén Svájcba meneküljön) és az ország más városaiban.

A király október 29-én Olaszország miniszterelnökévé nevezte ki a 39 éves Mussolinit. Győzött a „hálókocsis forradalom"[1]. Ugyanakkor az új kormányfő nem akarta honfitársaiban azt a benyomást kelteni, hogy a király megajándékozta a hatalommal. Szüksége volt legalább 300 ezer „fasiszta mártír római menetelésének" mítoszára, ezért már a következő napon az ország minden zugából érkeztek a squadristák.

Viktor Emánuel négy órán keresztül állt az erkélyen és figyelte a bevonulásukat. Olyan pusztítást hajtottak végre az örök városban, amilyet a barbárok betörése óta nem látott senki. A párthimnuszt ordítozva menetoszlopokban végigjárták a város utcáit és október 30-án 50 különvonattal elhagyták Rómát. A parlament szavazattöbbséggel átadta a hatalmat a fasisztáknak.

A hatalomra került fasiszták egy ideig kénytelenek voltak eltűrni az országban a demokratikus intézményeket. 1928-ig koalíciós kormány működött. Mussolini több miniszteri tárcát (igazságügy, pénzügy stb.) átengedett más pártok képviselőinek, akik miniszterhelyettesi, államtitkári tisztségeket töltöttek be. A hatalom törvényes megszerzése után (306-an szavaznak mellette, 102-en ellene, főleg szocialisták és kommunisták) Mussolini azonnal éreztette, hogy azt senkivel sem kívánja megosztani. Módosítva XIV. Lajos ismert mondását, határozottan megfogalmazta az új politikai rendszer lényegét. „A kormány én vagyok." B. Mussolinit megelőzően az újkor története nem ismerte

[1] Ez a kifejezés azt követően vált használatossá, amikor Mussolini Milánóban hírét vette miniszterelnökké történt kinevezésének, beszállt a vasúti hálókocsiba és fenyegetőleg odaszólt a vasúti alkalmazottnak: „Ezentúl menetrend szerint fognak közlekedni a vonatok." Talán ez volt az egyetlen ígérete, amit beváltott...

az uralkodó személyének olyan nagyméretű kultuszát, mint amilyen Olaszországban létrejött: mindenhová kifüggesztették a portréit, a hivatalnokok még a legjelentéktelenebb rendelkezéseikben is a miniszterelnök akaratára hivatkoztak, életében tömegesen állítottak neki emlékművet, megkapta az „első", a „legjobb" stb. címet. Ebben az időben a világ szélsőségeseinek a bálványává vált[1]. B. Mussolini folyamatosan korlátozta a király hatáskörét, felruházta magát a *duce* (vezér) címmel és csaknem egyedül ő kormányozta Olaszországot.

Az ellene elkövetett négy merényletet felhasználva a sajátján kívül betiltott minden pártot. A nem fasiszta képviselőket kikergette a parlamentből. Azokat a bátor személyeket, akik fel merték emelni szavukat a totalitárius rendszer ellen, letartóztatták, távoli szigetekre száműzték, vagy amint ez Giacomo Matteotti parlamenti képviselővel történt, egyszerűen meggyilkolták. A Mussolini által létrehozott Különleges Fasiszta Törvényszék bevezette az országban a halálbüntetést.

Az alkotmányt felrúgva a legfontosabb állami döntéseket a fasiszták a nagygyűléseken hozták meg, ezt követően a parlamentnek és a királynak nem volt más választása, minthogy jóváhagyja azokat. A rezsim az alkotmányos hatalmi szervek helyett megteremtette a maga hatalmi szerveit. Egyebek mellett összehívták a Fasiszta Nagytanácsot, amely lényegében a legfelső politikai hatalom szerve lett az országban.

■ **3. A fasiszta rendszer megszilárdulása.** Mussolini 1925-ben tűzte ki az ország teljes fasizálásának feladatát. Elképzelése szerint kivétel nélkül minden olasz állampolgárnak fasiszta módon kellett gondolkodnia és viselkednie. Mussolini tisztában volt a katolikus egyház hagyományosan nagy tekintélyével az olaszok előtt. Bár nem volt soha buzgó katolikus, 1929-ben XI. Pius pápával mégis megkötötte a „lateráni szerződést", amelynek értelmében az Olasz Királyság elismeréséért cserébe a Vatikán önálló állami státust kapott. Az iskolákban továbbra is oktattak hittant és legalizálták az egyetlen nem fasiszta párt, a Katolikus Akció működését.

Az állami rendőrséget fasiszta rendőrség váltotta fel, amelyik kizárólag a duce utasításait hajtotta végre. A Mussolini által csak szörnyű sárkányhoz hasonlított OVRA (Opera volontaria repressione antifascista) nevű titkosrendőrség feladata volt a totális kémkedés, a provokációk és a terror megszervezése. A prefektusok és a nagy állami vállatok, intézmények vezetői mellé fasiszta biztosokat osztottak be, tevékenységük ellenőrzése céljából.

A fasiszták 1926-ban új választási törvényt vezettek be, amely szerint a szavazatok több mint felét megszerző párt a mandátumok 2/3-át kapta meg a parlamentben. Képviselőjelölteket csak az országos fasiszta szervezetek állíthattak. Az új törvény gyakorlatilag monopolizálta a fasiszta párt hatalmát. A szálak továbbra is Mussolini kezében futottak össze, aki azonkívül hogy kormányfő volt, 1929-ig a tizenhárom minisztérium közül nyolcat személyesen irányított.

Az 1929 májusában megtartott választásokon, amelyeken az előzetes ígéretekkel ellentétben megfélemlítették a választókat, a hivatalos adatok szerint az olaszok 98%-a támogatta a fasiszták jelöltjeit.

[1] A 20-as évek végén egy németországi Mussolini-szimpatizáns levélben fényképet kért a ducétól. Mussolini utasította a berlini nagykövetséget, hogy „mondjon köszönetet ennek az úrnak érzelmi kinyilvánításáért, de hozza a tudomására, hogy a duce nem tartja lehetségesnek kérése teljesítését". Ezt a németet Adolf Hitlernek hívták...

Mivel Mussolini szerette volna növelni népszerűségét és hatalmát sem kívánta megosztani az alvilággal, ezért komoly csapást mért a szicíliai maffiára.

TANÚBIZONYSÁG

B. Mussolini: „A fasizmus számára az állam nem éjjeliőr, aki csupán az állampolgárok biztonságával törődik; egyáltalán nem olyan, materiális célokkal rendelkező szervezet, amely garantálja a jólétet és a viszonylagos nyugalmat; nem is a szó szoros értelmében vett olyan politikai képződmény, amelynek nincs kapcsolata az egyes polgárok és egész népek életének bonyolult valóságával. Az állam lelki és erkölcsi tényező, mivel a nemzet politikai, jogi és gazdasági szervezete, a nemzet pedig a maga születésében és létében a lélek megnyilvánulása. Az állam nemcsak a jelen, hanem múlt is, de főleg a jövő".

(Муссолини Б. Доктрина фашизма. Пер. с итал. Минск, 1995, с. 16)

A rezsim sokat tett az országban a sport fejlesztéséért; a totalitarizmus idején több stadiont és sportpalotát építettek, mint azelőtt összesen. Mussolini kedvenc sportága a boksz volt, amelyet „az önkifejezés kizárólagosan fasiszta eszközének" nyilvánított. A duce azért törődött annyit a nemzet sportos életre való nevelésével, mivel a nagy csatákhoz felkészült katonákra volt szüksége.

A kultúrának is a fasizálódás ügyét kellett szolgálnia. Napóleon példáját követve Mussolini 1926-ban utasítást adott az olasz akadémia megalakítására és a tagjelölteket személyesen válogatta ki. A művészektől annak bizonyítását várta, hogy a világon minden fontos felfedezés – a belső égésű motor, a dinamó, a nyomdagép stb. – az olaszok nevéhez fűződik. A tomboló kultúrnacionalizmus hevében még azt is bebizonyították, hogy W. Shakespeare egy olasz költő írói álneve volt.

A fiataloknak a fasizmus és személyesen a duce iránti odaadás szellemében történő nevelése érdekében Mussolini kívánságára átírták a történelem tantervet. Mostantól kezdve nagy figyelmet szenteltek az ókori Rómának, a „világ leghatalmasabb birodalmának", ugyanakkor egy szó sem esett a középkorról, amikor Itália nem büszkélkedhetett a nagyságával, az ország XIX. századi egyesítését kizárólag Garibaldi és Mazzini javára írták, akiket a „legelső fasisztáknak" nyilvánítottak. A XX. századot a „fasizmus és Mussolini" korának kiáltották ki.

Az ideológiailag megdolgozott és katonai kiképzésen átesett, a duce istenítésének szellemében nevelkedett fiatal olaszoknak az ágyútöltelék szerepet szánták a „Nagy Itáliáért" folytatott harcban.

Kérdések és feladatok

1. Véleményetek szerint, miért támogatták az olaszok Mussolinit az 1920-as évek elején?
2. Mi segítette elő a fasizmus hatalomra kerülését Olaszországban?
3. Milyen erőkre támaszkodott a fasiszta diktatúra az országon belül?
4. A lateráni szerződés csupán propaganda húzás volt Mussolini részéről vagy pedig szükségszerűség?
5. Miért szenteltek kitüntetett figyelmet a fasiszták a sport és kultúra fejlődésének?

Főbb események

1922 – a fasiszták hatalomra kerülése
1925 – az ország teljes fasizálására vett irányvonal
1929 – A lateráni szerződés aláírása a Vatikánnal

14. §. NEMZETI MOZGALMAK A KELET ORSZÁGAIBAN ÉS AFRIKÁBAN

1. Forradalom Törökországban. Törökországnak az első világháborúban való részvétele Németország oldalán rányomta bélyegét az ország háború utáni életére is. Az 1920-as sèvres-i békediktátum értelmében elszenvedett területi és anyagi veszteségek, a brit csapatok bevonulása Törökországba, a Boszporusz és a Dardanellák térségébe, Izmir (Szmirna) görög megszállása a török nacionalizmus fellángolásához vezetett.

A török nacionalisták vezetője Musztafa Kemal tábornok lett, aki az ország antant megszállása elleni harcra szólította a nemzetet. Musztafa Kemal kezdeményezésére 1919 őszén az Ankarába összehívott medzslisz (parlament) kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot. Válaszként görög és olasz csapatok betörtek a török területekre, a britek pedig bevonultak Sztambulba, a török fővárosba és beszüntették a lázadó parlament tevékenységét.

Musztafa Atatürk Kemal *(1881–1938), a török köztársaság megalapítója és elnöke 1923–1938 között. Szaloniki görög városban született. Az Oszmán Birodalom hadseregének tisztjeként teljesített szolgálatot. Részt vett az 1908-as ifjútörök forradalomban. Kimagasló katonai tehetségről tett tanúbizonyságot 1911-ben Tripolinál az olasz hadsereg szétzúzásában és az első világháborúban, a Dardanellák védelmében. 1919-ben Anatóliában a török hadsereg parancsnoka lett. Ugyanekkor a feketetengeri Samson kikötőben harcot indított Törökország felszabadításáért az antant állandó katonai ellenőrzése alól és az ország nyugati részének megtisztításáért a görögöktől.*

Az antanttól függő török szultán kénytelen volt elítélni Musztafa Kemal tevékenységét, amivel maga ellen hangolta a lakosság zömét. A Kemal vezette medzslisz 1920 tavaszán Nagy Nemzetgyűlés néven felújította tevékenységét és kormányt alakított.

Törökország 1921-ben szerződést kötött Oroszországgal. Ezt követően a török és az orosz csapatok legyőzték Örményországot, Grúziát és Azerbajdzsánt, megszüntették állami függetlenségüket és megbontották területi egységüket. A következő évben Kemal csapatai megverték a görög hadsereget és visszaállították Izmir szuverenitását. A várost felperzselték, sok keresztény görögöt pedig lemészároltak. Sajnos ez a kegyetlenkedés nem volt egyedi eset a görög-török viszonyban.

Nagy-Britannia kivételével valamennyi nagyhatalom közömbösen figyelte az eseményeket. Amikor megkezdődött a törökök összpontosított támadása, Musztafa Kemal a brit csapatokkal találta szemben magát. A háború ekkor elkerülhetetlennek látszott. A lausanne-i békeszerződés eredményeként azonban sikerült elkerülni azt. A nemzetközi közösség elismerte Törökország függetlenségét.

Musztafa Kemal a nemzet kedvence lett (Törökországban a vezetéknevek bevezetésekor Atatürknek, a törökök atyjának nevezték el), senki és semmi nem tudta meggátolni abban, hogy magához ragadja a hatalmat. 1922 novemberének elején kezdeményezte a szultán hatalmának megszüntetését, 1923 októberében pedig Törökországban kikiáltották a köztársaságot.

A Török Köztársaság felépítésének alapelvei

Republikanizmus
Atatürk a köztársasági eszme révén a „Le a szultánnal!" jelszó jegyében egyesíthette a nemzetet és megteremthette az ország modern állami és politikai berendezkedésének alapjait

Nacionalizmus
Atatürk nacionalizmusa kevésbé volt agresszív a külföldi országok irányában, mint a Törökországban élő nemzetiségi kisebbségekkel, mindenekelőtt a kurdisztáni kurdokkal szemben

Populizmus[1]
Mivel Törökországban hiányzott a többpárti demokrácia, Atatürk nem számíthatott az elnökbarát politikai pártok támogatására (csak az 1923-ban megalakult Köztársasági Néppárt volt a későbbiekben hasznos a számára), ezért közvetlenül a népet kérte fel a rendszer támogatására

Államépítés
Atatürk Törökországot a kontinens versenyképes államává kívánta fejleszteni, amelynek segítségével jobbra fordítható a nép élete

Az iszlám elválasztása az államtól
Az iszlám vallás befolyása kizárólag vallási területre korlátozódott. Az állami berendezkedést és az államigazgatást, az oktatást és a kultúrát kivonták az iszlám ellenőrzése alól

Reformszellem
Atatürk a modern török nemzetet, államigazgatását, hadseregvezetését a nyugat-európai minta alapján akarta kialakítani.

Musztafa Kemal csapatszemlét tart a török-görög háború idején 1922-ben

[1] *Populizmus* (a latin *populus* – nép szóból) – olyan politikai tevékenység és gyakorlat, amikor a nép kegyeit keresik, visszaélnek a nép nehéz helyzetével, képmutató módon a „néphez" fordulnak azért, hogy megnyerjék a támogatását a már elfogadott döntésekhez vagy meghozott intézkedésekhez

Az 1924-es alkotmány szerint az ország elnöke, Musztafa Kemal volt a végrehajtó hatalom feje, a parlamenti képviselőkből ő alakított kormányt és ő nevezte ki a miniszterelnököt. A törvényhozó hatalmat az egykamarás medzslisz gyakorolta, amelynek tagjait kétlépcsős többségi választási rendszer szerint választották meg.

Kemal Atatürk reformjai

- A demokratikus jogok és szabadságok kihirdetése.
- 1930-ban a nők választójogot kaptak.
- A helyi közigazgatás megváltoztatása (a kormányzóságokat körzetek váltották fel).
- Az iszlámot elválasztották az iskolától és az államtól.
- A lakosság európai öltözéket viselhetett (erre ösztönözték is). A török nők első ízben vethették le parandzsájukat (arcukat eltakaró fátyolkendőjüket).
- Az európai időszámítás és naptár bevezetése.
- A latin ábécé elvetése és áttérés az arab betűkre.
- A többnejűség betiltása és a polgári házasságkötés bevezetése.
- A muzulmán törvénykezést európai mintára készített polgári törvénykönyvek váltották fel.
- Közép- és felsőfokú tanintézmények megnyitása.

Kemal Atatürk rendszerének voltak demokratikus és parancsuralmi elemei. Az utóbbiak az ország önellátásának elérésében, a nemzeti és vallási kisebbségek elnyomásában, a szakszervezetek államosításában, az ellenzék üldözésében, a török hadsereg felfegyverzésében nyilvánultak meg. Atatürknek sikerült megvalósítania legfontosabb célját: a régi, korrumpálódott és működésképtelen Törökországot felváltotta egy gyorsan fejlődő európai értékeket követő ország.

2. Nemzeti mozgalom Kínában. A Szun Jat-szent követők felkelésének leverése után (1913) Jüan Si-kaj lett az ország elnöke és 1914-ben feloszlatta a parlamentet.

Kína közvetlenül nem vett részt az első világháborúban, ugyanakkor a nagy világégés rányomta bélyegét az országra. A köztársaságban a központi hatalom meglehetősen gyönge lábakon állt, helyi szinten a katonai vezetők voltak a teljhatalmú urak.

A nemzeti mozgalom újabb hatalmas hullámát váltotta ki a párizsi békekonferenciának az a döntése, hogy japán igazgatás alá kell helyezni az egykori német gyarmatot, a Santung-félszigetet. A pekingi diákok az 1919. május 4-én megtartott tüntetésükön azt követelték, hogy Santung maradjon kínai tulajdon, a japánbarát hivatalnokokat fosszák meg hivataluktól, hirdessenek bojkottot a japán árukra. A megmozdulás, amely kezdetének időpontjáról a Május 4. mozgalom nevet kapta, több mint két hónapig tartott. A rendőrség többször feloszlatta a tüntetőket, akiknek sorait tanulók, kézművesek, munkások, kis- és középvállalkozók, értelmiségiek alkották. A tüntetések szervezőit és az aktivistákat letartóztatták, ám ez csak még jobban összekovácsolta a tiltakozó akciók résztvevőit.

Végeredményben a kínai delegáció Párizsban megtagadta a versailles-i szerződés aláírását, a letartóztatott diákokat szabadlábra helyezték, a kompromittálódott hivatalnokokat pedig elbocsátották.

Ázsia országai 1919-1929 között
A Török Birodalom ázsiai határa az első világháború előtt
Törökország területe a sèvres-i békében (1920. augusztus 10)
A szovjet-török békében 1921. március 16-án Törökországnak átadott területek
Törökország területe a lausanne-i békében 1923. július 24-én
Japán által megszállt területek 1918-1922-ben
Kvangtung – az 1925-ös kínai forradalom első központja
Tartományok, amelyek elismerték a koumintag kormányt 1924. júliusban
Csang Kaj-sek vezette koumintag hadsereg északi hadjárata
Felszabadított tartományok 1927. áprilisig
A kínai kommunisták központi területe 1927-1928-ban
1919 Nemzeti-függetlenségi mozgalom és ideje
Államhatárok 1929-ben
Gyarmattartó államok
Nagy-Britannia
Francia-ország
Olasz-ország
Japán
USA
Hollandia
Portugália
1. Libanon (fr.mandátum)
2. Palesztina (brit mandátum)
3. Transzjordánia (brit mandátum)
4. Kuvait (brit protekt.)
5. Bahrein (brit protekt.)
6. Francia Szomálipart
7. Bhután (brit protekt.)
SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGOK SZÖVETSÉGE
MONGÓLIA
KÍNA
Tibet
PERZSIA
India
NEDZSD
HSZINCSIANG
NINSZIA
KANSZU
SZUJUJHAN
CSAHAR
MANDZSURIA
BELUDZSISZTÁN PANDZSAB
SZINDH
GUDZSARÁT
BERÁR
BIHAR
BENGÁLIA
BURMA
SZIÁM
Francia Indokína
ARAB-TENGER
BENGÁL-ÖBÖL
DÉL-KÍNAI-TENGER
CSENDES-ÓCEÁN
INDIAI-ÓCEÁN
Moszkva
Kijev
Kazany
Cseljabinszk
Tobolszk
Omszk
Novoszibirszk
Krasznojarszk
Irkutszk
Blagovescsenszk
Habarovszk
Vlagyivosztok
Szahalin
Tokió
Jokohama
Kiotó
Oszaka
Nagaszaki
Peking
Port Artur
Szöul
Tiencsin
Csingtao
Nanking
Sanghaj
Hszian
Csungking
Handzsou
Vencsou
Tajpej
Amok
Kanton
Hongkong (NBr.)
Makao (Port.)
Kuangcsouvan (Fr.)
Hanoi
Hajnan
Manila
Bangkok
Saigon
Rangoon
Kalkutta
Bombay
Madras
Colombo
Cejlon (NBr.)
Kuala Lumpur
Szingapúr (NBr.)
Brunei (brit protekt.)
Sandakan
Észak-Borneó (NBr.)
Celebesz
Borneó
Szumátra
Batávia
Jáva
Timor (Holl.) (Port.)
Holland India
Malajföld (brit protekt.)
Sarawak
Kucsing (NBr.)
Ulan Bator
Kizil Orda
Alma-Ata
Frunze
Taskent
Szamarkand
Kuldzsa
Turfán
Jarkend
Lhásza
Kabul
Kandahar
Pesavar
Lahor
Amritszár
Delhi
Kanpur
Benáresz
Nagpúr
Csandernagar (Fr.)
Diu (Port.)
Daman (Port.)
Goa (Port.)
Sholapur
Haidarábád
Karikal (Fr.)
Pondschéry (Fr.)
Mahé (Fr.)
Karacs
Maszkat
Aden (NBr.)
Hadramut (brit protekt.)
Barbera
Brit Szomália (brit protekt.)
Mogadiscio
Addisz-Abeba
Szokotra (NBr.)
Seychelle-szk. (NBr.)
Maldív-szk (NBr.)
Andamán-szk. (NBr.)
Nikobár-szk. (NBr.)
Malakka-szk.
Maluku-szk.
Janam (Fr.)
Rádzsputána
Travancore
Orissza
Bagdad
Teherán
Meshed
Baszra
Iszfahán
Siraz
Bandar-Abbasz
Kerman
Kuvait (brit protekt.)
Szerződéses Omán (brit protekt.)
Omán (brit protekt.)
Katar (brit protekt.)
Bahrein (brit protekt.)
Ankara
Isztambul
Athén
Izmir
Samsun
Trapezon
Karsz
Tbiliszi
Baku
Tebriz
Moszul
Urfa
Bejrút
Szíria
Kairó
Jeruzsálem (fr.mandátum)
Damaszkusz
Amman
Ciprus (NBr.)
Antalya
Csita
Verhnyoudinszk
Kjahta
Cicikar
Harbin
Csangcsun
Mukden
Vejhajvej (NBr.)
Tiencsin
Csingtao
Kaifin
Hszian
Nanking
Sanghaj
Nancsan
Handzsou
Csuncin
Csansa
Csendu
Szecsuán
Jünnan
Kuangcsi
Kuangtung
Hunan
Hupej
Honan
Santoj
Amoj
Tajvan (Jap.)
Fucsan
Csiangszi
Csiangszu
Anhuj
Csahar
Zsehol
Suantung
Sanhszi
Suensi
Kansu
Ninszia
Csinghaj
Szinkiang
Mongólia
Tannu-Tuva
Amori
Korea
Jap.
Vejhajvej (NBr.)
Port Artur
Peking
Tiencsin
Csingtao
Nagaszaki
Kiotó
Oszaka
Jokohama
Tokió
Szahalin
Dél-Szahalin (Jap.)
Ohotszki-tenger
Japán-tenger
Sárga-tenger
Kelet-kínai-tenger
Dél-kínai-tenger
Fülöp-szk.
Rjúkjú-szk (Jap.)
Fülöp-szigetek (USA)
Földközi-tenger
Vörös-tenger
Fekete-tenger
Kaszpi-tenger
Aral-tó
Balhas-tó
Bajkál-tó
Szuezi-csatorna
Perzsa-öböl
Golful Aden
Egyenlítő
Jemen
Eritrea (Ol.)
Abesszínia
Szomália (Ol.)
Szudán
Egyiptom
Líbia
Arábia
Szíria
Irak
Palesztina (fr.mandátum)
Transzjordánia (brit mandátum)
Libanon (fr.mandátum)
Aszír
Hidzsász
Nepál
Bhután (brit protekt.)
Tannu-Tuva
Türkmén SZSZK
Üzbég SZSZK
Kirgiz SZSZK
Kazah SZSZK
Ukrán SZSZK
Fehérorosz SZSZK
Örmény SZSZK
Azerbajdzsán SZSZK
Grúz SZSZK
Kurdisztán
Örményország
Görögország
Bulgária
Románia
SHS Királyság
Olasz-ország
Volga
Don
Dnyeper
Duna
Jenyiszej
Ob
Irtis
Lena
Amur
Indus
Gangesz
Huangho
Jangce
Mekong
Irrawaddy
Nílus

A Május 4. mozgalom felélénkítette Kínában a pártéletet. Szun Jat-szen a lenini elvek alapján átszervezte a Kuomintangot: olyan központosított szervezetet hozott létre, amelyben vasfegyelem uralkodott. Elképzeléseinek a megvalósításában támogatta őt a Kommunista Internacionálé. A Kuomintang vezetője kedvezően fogadta 1921-ben a Kínai Kommunista Párt (KKP) megalakítását, mivel szövetségest látott bennük. A kínai kommunisták és a Kuomintang szociáldemokratáinak a szövetsége fontos szerepet játszott abban, hogy Kínában a hazafias erők mindegyike magáévá tegye a nemzeti szuverenitás eszméjét. A kommunisták és a Kuomintang tagjai egységfrontba tömörültek az ország egyesítése és a japán befolyástól való felszabadítása érdekében. 1925 júliusában Kantonban megalakult Kína Nemzeti Kormánya, a Nemzeti Forradalmi Hadsereg (NFH), főparancsnoka pedig **Csang Kaj-sek** lett.

Csang Kaj-sek *(1887 – 1975) – a Kínai Köztársaság (1949-től Tajvan) elnöke 1928–1949 és 1950–1975 között. Szegény sókereskedő családjában született. A Kínai Császári Katonai Akadémián tanult. Később egy ideig Japánban élt. 1911-ben Szun Jat-szen (1918-tól a Kuomintang tagja) lelkes híveként tért vissza Kínába, és hamarosan a köztársasági katonai akadémia élére került. Az intézmény jelentős szerepet játszott a Nemzeti Forradalmi Hadsereg megszervezésében.*

Szun Jat-szen őt bízza meg annak a Kuomintang-delegációnak a vezetésével, amelyik 1923. szeptember–novemberében látogat el a Szovjetunióba. Mivel V. Lenin akkor már halálos beteg, ezért L. Trockij és M. Kalinyin fogadják a kínai küldötteket. Moszkvai, petrográdi és kronstadti látogatásuk idején a kínaiakat leginkább a Vörös Hadsereg szervezésének kérdései érdekelték.

1. TANÚBIZONYSÁG

Csang Kaj-sek a Komintern végrehajtó bizottsága elnökségének 1923. november 25-én megtartott moszkvai értekezletén: „Készek vagyunk életünket áldozni az imperializmus és a kapitalizmus elleni harcban. Azért jöttünk ide, hogy tanuljunk és egyesüljünk önökkel..., baráti és szövetségi kezet nyújtsunk a közös harc érdekében. ...Őszintén reméljük, miután befejeztük a kínai forradalom első, nemzeti szakaszát, áttérhetünk a kommunista jelszavak terjesztésére. Így a kínai népnek könnyebb lesz elfogadni a kommunista eszméket."

(«Аргументы и факты», 1990, № 12)

Amikor a rendőrség 1925 májusában Sanghajban a békés tüntetők közé lőtt, a Nemzeti Kormány fegyveres harcot indított az ország egyesítéséért. Az NFH kiképzésében jelentős szerepet játszottak a Kínában tevékenykedő szovjet katonai tanácsadók. Egyebek között Vaszilij Blücher, a későbbi szovjet marsall részt vett az 1926–1928. évi északi hadjárat haditervének kidolgozásában. Az 1926 nyarán elkezdődött hadművelet során Csang Kaj-sek 150 ezer főt számláló csapatai elfoglalták Vuhant, 1927 tavaszán pedig Nankingot és Sanghajt.

Az NFH létszáma gyorsan növekedett (1928-ban 600 ezer főt tett ki), ám a harci kedv alacsony volt. A személyi állomány többsége csak a saját hasznával

törődött; virágzott a korrupció és a harácsolás, a hadseregnek nagyon gyenge volt az irányítása. Mindezek ellenére a kínaiak szemében Csang Kaj-sek hős volt, kivételes személyi érdemeket tulajdonítottak neki az északi hadjárat során elért sikerekben. Csang Kaj-sek 1927 tavaszán úgy döntött, hogy a továbbiakban már nincs szükség a kommunista párttal alkotott egységfrontra, ezért Sanghajban megalakította a Kína területének 1/3 részét ellenőrzése alatt tartó saját Nemzeti Kormányát. Kevéssel e puccs előtt Sztálin dedikált fényképet küldött Csang Kaj-seknek, ám később mindenkinek megtiltotta, hogy ezt a dolgot emlegessék.

Az északi hadjárat sikeres befejezése után Kína területének nagyobbik hányadát egyesítették, most viszont polgárháború robbant ki a Kuomintang és a kommunisták között. A kommunisták között 1927-ben végrehajtott tisztogatás után a KKP megpróbált felkelést szítani a parasztok között. Ám az *őszi termés* nevű parasztfelkelés 1928-ban vereséget szenvedett és kezdetét vette a parasztok partizánháborúja.

3. Nemzeti mozgalom Indiában. A háború után az indiai nemzeti mozgalomnak továbbra is két irányzata volt: a liberális és a szélsőséges nacionalista.

Liberális áramlat	Szélsőséges nacionalista áramlat
• India a brit hatóságokkal folytatott politikai párbeszéd révén megszerzi a függetlenségét. • Az indiai társadalomban meghonosodnak az angol típusú demokratikus szabadságok. • India gazdasági elmaradottságának a felszámolása, a középkori csökevények megszüntetése és a gazdaság piaci alapokra történő átállítása. • Az India számára előnyös politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok megőrzése Angliával.	• A brit gyarmati hatalom teljes megdöntése Indiában és a brit jelenlét teljes megszüntetése az országban. • India bekapcsolása a világ vérkeringésébe a nemzeti, vallási és kulturális hagyományok megtartása mellett. • A teljes egyenlőségen és igazságosságon alapuló harmonikus társadalom megteremtése Indiában, amely az ősi indiai filozófia értékeire: a türelemre, önzetlenségre, ember és természet harmonikus egységére épül.

Az indiai nemzeti mozgalom olyan tulajdonsággal rendelkezett, amely megkülönböztette a hasonló, egyebek között a nyugati országokban működő, mozgalmaktól: nem volt szociális kötődése. Ez a sajátosság abból fakadt, hogy Indiában a gazdagok rétege inkább a földtulajdon megszerzésében volt érdekelt, nem pedig a mezőgazdasági termelés megszervezésében. Az indiai elit a föld bérbeadásából származó biztos jövedelmet részesítette előnyben, nem pedig a kockázatos mezőgazdasági termelést. Ennél fogva nem voltak konfliktusai a bérmunkásokkal, nem robbantak ki parasztfelkelések, a földbirtokosok nem függtek a kiszámíthatatlan, válságokkal küzdő piactól, a kereslet és a kínálat állandó változásától, a csődöktől stb.

Az indiai közhangulat változása nem maradt észrevétlen Londonban. Az országot, amely mindig is híres volt arról, hogy meg tudta oldani a konfliktushelyzeteit és el tudta kerülni a gyarmatokon a szembenállást, most mély aggodalommal töltötte el az indiai nemzeti mozgalom mind nagyobb térhódítása. A

józanul gondolkodó brit politikusok számára nyilvánvaló volt, hogy Indiában nem lehet megőrizni a korábbi igazgatási formát. Az igazi problémát az jelentette, hogyan lehet a gyarmatot megőrizni. Londonban az erő politikáját támogató „forrófejű emberek" megdöbbentő kisebbségben maradtak. A többség tisztában volt azzal, hogy engedményeket kell tenni, kompromisszumot kell keresni.

Londonból ilyen kompromisszumnak tekintették azt az 1919-ben elfogadott parlamenti okiratot, amelynek az volt a célja, hogy lecsillapítsa az indiai nacionalistákat és megelőzze India függetlenségének kikiáltását.

Az 1919-es brit parlamenti okirat

- Az egész Brit India számára kilátásba helyezte a kétházas törvényhozó parlament létrehozását.
- Az államokban elrendelte az indiaiak felkészítését a diarchián keresztüli felelős kormányzásra, melynek értelmében a 13 indiai államban a hatalmi jogköröket megosztották az indiai önkormányzati szervek és a gyarmati hatóságok között:

1) a pénzügy, a rendőrség és a bíróságok az alkirály irányítása alatt maradnak;
2) az oktatást és az egészségvédelmet a törvényhozó tanács ellenőrzése alatt működő önkormányzati szervek által kinevezett indiai miniszteréknek adják át.

Az 1919-es okirat alapjául szolgáló diarchia rendszere 1935-ig maradt fenn Indiában.

Az okirat megjelenése országszerte tömeges tiltakozó megmozdulásokhoz vezetett. Sőt mi több, Amritszáriban (Pandzsáb állam), a szikhek történelmi központjában, ahol Aranytemplomuk található, vérfürdőt eredményezett. A szikh nacionalisták 1919 áprilisának közepén a parlamenti okirat elleni tiltakozó akciójuk során meggyilkoltak pár angolt. Az angolok válaszreakciói egész Indiát megdöbbentették: 379 indiait lemészároltak és 1200-at megsebesítettek.

Gandhi a rokkánál

Ez a tragédia a nemzeti mozgalom soha nem látott fellendüléséhez vezet. A hinduk és a muzulmánok félretették az ellentéteket, és közösen kezdtek harcolni India teljes függetlenségéért. A mozgalom élére az INK új vezetője (1920-tól) Mahatma Gandhi áll.

Gandhi még Dél-Afrikában arra a következtetésre jutott, hogy India a gyarmati hatóságokkal szembeni erőszakmentes ellenállás (*szatjágraha*) révén nyerheti el függetlenségét. A brit gyarmati hatóságok utasításainak a végre nem hajtása, az adók befizetésének a megtagadása, a békés tüntetések és egyéb tiltakozó akciók nem voltak ismeretlenek India számára.

Az erőszakmentesség elvét azonban Gandhi emelte a nép szabadságáért folytatott harc legfontosabb és egyetlen eszközének a rangjára.

Churchill szavai szerint ez a „lázadó fakír" annyira egy volt a népével, mint a XX. század politikai vezetőinek egyike sem. Abban az időben, amikor sokan azonosnak tekintették a „politikus" és a „bűnöző" szavak jelentését, Gandhi a politika erkölcsösségé mellett szállt síkra. Úgy szerette volna szabaddá és boldoggá tenni népét, hogy közben nem tesz rabbá és szerencsétlenné másokat, még az ellenségeiket sem. India függetlensége nem végcél volt számára, hanem egy lépés a „közjó társadalmának" megteremtése felé.

Gandhi szociális eszménye	Az eszmény elérésének útja
• Az indiaiak visszavezetése az „aranykorba", amikor harmóniában éltek a természettel, amikor az egymást kölcsönösen segítő faluközösségek domináltak. • Az embernek, mint a természet részének védelme az ipari civilizáció romboló hatásától. • Az indiai nép nemzeti és szellemi felszabadítása a gyarmatosítás rabságából. • Társadalmi egyenlőség és társadalmi igazságosság.	• Hűség a nemzeti, vallási, filozófiai és kulturális hagyományokhoz. • A tűréssel és türelemmel ötvözött szellemi, kulturális és gazdasági tiltakozás India gyarmati státusa ellen. • Erőszakmentesség a függetlenséghez vezető egyetlen út: nagygyűlések és tüntetések, a gyarmati hatóságokban felajánlott tisztségek elutasítása, az angol áruk bojkottja, távolmaradás a választásoktól stb.

2. TANÚBIZONYSÁG

M. Gandhi: „Nem arról van szó, hogy nem tudtuk, miként kell a gépet feltalálni, őseink viszont tisztában voltak azzal, hogy ha feltaláljuk a gépeket, akkor rabszolgáikká válunk... Hosszas mérlegelés után arra a következtetésre jutottunk, hogy csak kezünkkel és lábunkkal dolgozhatunk."

(Gandhi Mahatma. The Collected Works. Ahmedabad,1963, Volum IV, p. 57)

Indián 1920–1921-ben végigsöpört a polgári engedetlenség első hulláma. Ennek eredményeként 1921-ben az országban létrehozták a helyi önkormányzatokat.

A brit politikai elit húsz éven keresztül különböző módon viszonyult M. Gandhi mozgalmához: hol megtorlásokat alkalmaztak vele szemben, hol pedig kerekasztal-konferenciákat tartottak a részvételükkel. Az indiai alkotmány kidolgozásával foglalkozó londoni konferenciák az 1924-es úgynevezett *Irwin-nyilatkozat* alapján zajlottak. Irvin[1] véleménye szerint az okmány célja az volt, hogy India domínium státust kapjon. Ez azonban nem jelentett állami függetlenséget, csupán autonómiát.

3. Nemzeti-felszabadító mozgalom Afrikában. Azt követően, hogy Egyiptom 1914-ben brit protektorátus alá került, az országban erősödni kezdett a nemzeti ellenállás.

[1] Ismertebb nevén lord Halifax

Nagy-Britannia 1922-ben hajlandó volt megadni **Egyiptomnak** a függetlenséget azzal a feltétellel, hogy az országban megmarad a brit katonai jelenlét és az angol megbízott. A rá következő esztendőben Egyiptom alkotmányos monarchia lett és belső autonómiát kapott, bár az alkotmány szerint megmaradt a brit katonai jelenlét. Ezen felül London egyiptomi ügyekben megőrizte vétójogát[1].

Algéria a XIX. század végétől formálisan Franciaország része volt. Az algériai nemzeti elit képviselői 1919-től kaphattak francia állampolgárságot azzal a feltétellel, hogy lemondanak a muzulmán hitről és szokásokról. A francia hatóságoknak ezzel a lépéssel az volt a célja, hogy az országot összekapcsolják a francia kultúrával és szokásokkal. A francia gyarmatosítók földet kaptak, hogy mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozhassanak, a helyi parasztok pedig csekélyke bérért dolgoztak farmjaikon.

3. TANÚBIZONYSÁG

Ahmed Ben Bella, Algéria elnöke 1963–1965 között: „Marniában, ahol gyermekkoromat töltöttem, nem tapasztaltam akkora különbséget a franciák és az algériaiak között, mint később Tlemszenben, ahol csupán maroknyi európai élt, azok is főleg telepesek. Sok volt a zsidó is, de mind a három közösség békességben élt."

(Merle R. Ahmed Ben Bella. Le Mesnil-sur-L'Estree. 1965, p. 23)

Szudán közös „közvetett" angol-egyiptomi igazgatás alatt állt. A felségjogot Nagy-Britannia gyakorolta, a közigazgatás pedig egyiptomi volt. A nemzeti mozgalom fejlődése Egyiptomban megkerülhetetlenné tette Szudán majdani igazgatásának kérdését.

A szudáni nemzeti mozgalomnak két iránya volt. Az egyik (mahdisták[2]) azonnali függetlenséget követelt az államnak, a jóval mérsékeltebb nacionalisták elképzelhetőnek tartották a függetlenség fokozatos, a lakosság oktatása, a nemzeti elit felkészítése stb. révén történő elérését.

Tunéziában az első világháborút követően kialakul a nacionalista ellenzék a Franciaországban tanult szellemi elit képviselőiből. A nacionalisták több jogot követeltek belső ügyeik intézésében.

Dél-Afrikában 1910-ben létrejött a Dél-afrikai Unió nevet viselő brit dominium. Búrok és fekete bőrű afrikaiak éltek itt. A búrok megkülönböztető politikát folytattak az őslakosokkal szemben, elvették a földjüket és zárt kényszerlakhelyet (rezervátumokat) jelöltek ki a számukra. Egy országnak azt a politikáját, melynek során faji jegyek alapján külön lakhelyet jelölnek ki a lakosság egy része számára, a dél-afrikai afrikaans nyelven (ezt beszélték a búrok) *apartheidnek* nevezték el.

1923-ban a Dél-afrikai Nemzeti Kongresszust (1912) Afrikai Nemzeti Kongresszussá alakították át. Ez a szervezet több függetlenséget akart kicsikarni Nagy-Britanniától.

---

[1] Anglia a második világháború idején is élt a szerződésnek ezzel a cikkelyével, amikor a németek elleni harc során bevonult Egyiptomba

[2] A mahdizmus nevet viselő vallási és politikai mozgalmat Mohamed Ahmed al-Mahdi hívta életre a XIX. században. Az volt a célja, hogy megszabadítsa Szudánt az oszmán és az egyiptomi uralomtól és megteremtse az iszlám államot.

Afrika 1919 és 1929 között

Egykori német gyarmatok, amelyek a népszövetség mandátum területeként Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium és a Dél-afrikai Unió irányítása alá kerültek

Olasz területszerzés 1919-1926 között

Állam és gyarmatok határai

1928 Nemzeti-függetlenségi mozgalmak

Gyarmattartó államok 1929-ben

- Nagy-Britannia
- Franciaország
- Itália
- Portugália
- Spanyolország
- Belgium

Számmal jelölve

1 Spanyol Marokkó
2 Gambia (NBr.)
3 Portugál Guinea
4 Togo (brit mandátum)
5 Togo (fr. mandátum)
6 Kamerun (brit mandátum)
7 Spanyol Guinea
8 Francia Szomálipart
9 Ruanda-Urundi (belga mandátum)
10 Nyaszaföld (brit protekt.)
11 Szváziföld (brit protekt.)
12 Basutoföld (brit protekt.)

Egészében véve Afrika az 1960-as évekig az európai gyarmatbirodalmak nyersanyagbázisa maradt.

Kérdések és feladatok

1. Mutassátok meg a térképen Afrika legjelentősebb gyarmatbirodalmait!
2. Készítsétek el Musztafa Kemal politikai portréját!
3. Vázoljátok a török forradalom menetét és jellegét!
4. Elemezzétek *A török köztársaság felépítésének alapelvei* diagramot! Véleményetek szerint melyek voltak közülük demokratikusak és melyek tekintélyelvűek?
5. Fontosak voltak-e Musztafa Kemal reformjai Törökország számára? Válaszotokat indokoljátok meg!
6. Nevezd meg a Május 4. mozgalom kiváltó okait és hatását Kína függetlenségért folytatott harcának aktivizálására!
7. Csang Kaj-sek 1927-es áprilisi hatalomátvétele Kínában törvényes befejezése volt-e az 1925–1927-es forradalmi eseményeknek?
8. Hasonlítsátok össze az indiai nemzeti mozgalom két irányzatát! Mi volt a közös és mi az eltérő a liberális, illetve a szélsőségesen nacionalista áramlatok elvei, céljai között?
9. Az 1919-es brit parlamenti okirat miért aktivizálta az indiai nemzeti mozgalmat?
10. Az indiaiak túlnyomó többsége osztotta Gandhi abbéli meggyőződését, hogy az India függetlenségéhez vezető út a szatjágrahán keresztül vezet. Mivel magyarázzátok, hogy a nép ennyire egyhangúlag támogatta a vezetőjét?
11. Az ázsiai nemzeti felszabadító mozgalmak mely vonásai fedezhetőek fel az afrikai kontinensen; voltak-e csak rá jellemző vonásai az afrikai nemzeti mozgalomnak?

Főbb események

1919 – a török medzslisz kihirdeti a Törökország függetlenségét kimondó nyilatkozatot. A török forradalom kezdete
- a brit parlamentben döntés született a diarchia bevezetéséről Indiában
- a Kína területi egységének megbontása elleni diáktüntetések kezdete

1920–1921 – az első polgári engedetlenségi mozgalom Indiában
1923 – a török köztársaság kikiáltása
- Egyiptomot alkotmányos monarchiává kiáltják ki
- létrejön az Afrikai Nemzeti Kongresszus

1924 – Kemal Atatürköt megválasztják Törökország államelnökévé
1925–1927 – forradalmi háború Kína egyesítéséért
1927. április 12. – a Csang Kaj-sek által végrehajtott puccs

A 3–4. TÉMA ÖSSZEGZÉSE

A versailles-i–washingtoni békerendszer nem teremtette meg az egyensúlyt a világon.

Nem tudta megakadályozni egy esetleges háború kirobbanását semmivel, területi cikkelyeivel időzített bombát helyezett el Európában.

A két háború közötti időszak fontos tényezője volt a Népszövetség, amely bonyolult körülmények között működött. Feladatait azonban nem láthatta el tökéletesen, mivel sem az USA, sem pedig Szovjet-Oroszország nem voltak a tagjai. Oroszország ezenkívül a világközösség kitaszítottjának számított, mivel a többiek szerint árulóvá vált azzal, hogy különbékét kötött az ellenséggel.

Az 1919-ben megalakult Komintern teljes egészében a bolsevik Oroszország befolyása alatt volt. A világforradalom eszközének számító szervezetet, önhibájából, nem fogadták tárt karokkal a világban.

Kiéleződött a viszony a győztesek között is. Franciaország másodrangú állammá kívánta Németországot változtatni azzal, hogy ellenezte felvételét a Népszövetségbe. Megszállta Elzászt és Lotaringiát, illetve hatalmas jóvátétel megfizetésére kötelezte a németeket. Az USA által támogatott Nagy-Britannia sokkal barátságosabban viszonyult Németországhoz. Ennek több oka is volt: 1) nem szerette volna, ha Franciaország vezető szerephez jut Európában; 2) szándékában állt megőrizni az egyensúlyt Németország és Franciaország között; 3) Németországot a kommunista Oroszország ellensúlyává akarta tenni.

A XX. század elején megváltozik az emberek értékrendje. A nagy háborúban elszenvedett veszteségek következtében az emberek olyan örök igazságokhoz térnek vissza, mint a hit, a gondoskodás, az életigenlés.

A nők egyenjogúsága is visszafordíthatatlanná válik. A lányok és asszonyok egyre aktívabban kapcsolódnak be a társadalmi-politikai életbe.

1918–1923-ban Európán forradalmi hullám söpör végig; keleten pedig a nemzeti mozgalmak aktivizálják tevékenységüket. Finnország, a Baltikum, Lengyelország, a csehek és szlovákok, Magyarország, a dél-szlávok, a kaukázusi népek számára nemzeti forradalmak voltak ezek, mivel a legfőbb céljuk – nemzetállamuk létrehozása volt. Németországban, Ausztriában és Bulgáriában viszont társadalmi-demokratikus feladatok megvalósításáért küzdöttek a forradalmárok.

Az 1920-as években megszilárdulnak a parancsuralmi, kommunista, fasiszta és nemzeti-szocialista rendszerek. A totalitarizmus lehet jobboldali vagy baloldali. A jobboldali vagy szélsőségesen jobboldali parancsuralmi rendszerek Olaszországban és Németországban fejlődtek ki. Olaszországban 1922-ben veszi kezdetét ez a folyamat, Németországban pedig 1933-ban Hitler hatalomra kerülésével. A szélsőségesen baloldali diktatúrák klasszikus példája volt a kommunista (bolsevik) uralom Oroszországban, amely 1917-ben alakul ki.

A világtörténelemben addig ismeretlen, visszataszító jelenség van születőben, az oroszországi „hadikommunizmus" (1918 közepe (Ukrajnában 1919) és 1921 márciusa). Alapját az a valóságtól elrugaszkodott, káros eszme képezte, miszerint a kommunizmust fel lehet építeni az államosítás megvalósításával, illetve az áru- és pénzviszonyok megszüntetésével. A kommunizmus idején az egyéni érdekeket a közösségi (állami) érdekeknek kell alárendelni.

A két világháború között megerősödnek a nemzeti mozgalmak a keleti országokban és Afrikában. Kína és India harcot indít az európai és amerikai függőség ellen. Mindkét országban létrejön a nemzeti-politikai elit, amely ebben a küzdelemben a nemzet élére áll. Indiában ez a harc békés jellegű volt, Kínában viszont az idegenek elleni fegyveres harcot bonyolította a kínai politikai erők közötti torzsalkodás.

Afrikában a nemzeti-felszabadító mozgalmak még csak kialakulófélben voltak, nem rendelkeztek olyan elementáris erővel, mint a Kelet országaiban.

A STABILIZÁCIÓ IDŐSZAKA EURÓPÁBAN ÉS ÉSZAK-AMERIKÁBAN (1924–1929)

5. TÉMA

Milyen tudásra és készségekre tehettek szert az 5. témából:

- *megnevezni* a stabilizáció időszakának főbb eseményeit Európában és az USA-ban;
- *megmutatni a térképen* a rajnai demilitarizált övezetet, a brit gyarmatbirodalom átalakulását, az SZSZKSZ határait;
- *felvázolni* az „erős individualizmus" poltikáját az USA-ban a republikánus elnökök idején, a weimari köztársaság kialakulását Németországban, a „nemzeti megértés kormányának" tényked ését Franciaországban, a konzervatív és munkáspárti kormányok tevékenységét Nagy-Britanniában, a korporációs rendszer létrejöttének folyamatát Olaszországban;
- *meghatározni* a kultúra fejlődésének főbb irányait és eszméit;
- *jellemezni* a prosperitás (fellendülés) időszakát az USA-ban, az 1925–1926-os bányássztrájkot Nagy-Britanniában, a tudomány és technika vívmányait, azok hatását az emberek mindennapi életére;
- *kritikus elemzésnek vetni alá* a gazdasági világválság előfeltételeit, az 1927-es törvényt a munkahelyi konfliktusokról és a szakszervezetekről (trade-unionokról) Angliában, a NEP bevezetésének okait, a Szovjetunió megalakulását, a kultúra új irányzatait;
- *értékelni* az izolacionizmus politikáját az USA-ban, a stabilizáció időszakának főbb vívmányait és problémáit Nyugat-Európában és az USA-ban;
- *értelmezni* a következő fogalmakat: *a prosperitás (fellendülés) időszaka, korporációs rendszer, erős individualizmus, NEP, modernizmus, avantgardizmus, elveszett nemzedék, tömegkultúra, dzsessz (jazz), musical, olimpiai mozgalom.*

Az 1920-as évek bonyolultak és ellentmondásosak voltak. Miután Európa az első világháború után újjáépül, 1924-ben megkezdődik a stabilizáció időszaka, amely a 20-as évek végéig tart. Az USA gazdasági fellendülését az amerikaiak a prosperitás (fellendülés) időszakának nevezik el. Ekkor szökken szárba a Szovjetunióban az új gazdasági politika (nep).

15. §. AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK AZ 1920-AS ÉVEKBEN

1. Az Amerikai Egyesült Államok helyzete az első világháború után. Visszatérés az izolacionizmushoz. A háborúban lerombolt Európa romokban hevert, és sem Anglia, sem Franciaország, sem pedig Németország nem pályáz-

hatott a világban betöltendő vezető szerepre. Bármit is mondott Versailles-ban Lloyd George vagy Clemenceau, de Európában mégis a milliós amerikai hadsereg billentette a mérleg serpenyőjét az antant javára és döntötte el a háború kimenetelét. Az USA a közel 300 ezer amerikai életéért és egészségéért cserébe nagy nemzetközi tekintélyre és óriási nyereségre tett szert.

Az USA részaránya a világgazdaságban 1920-ban (%)

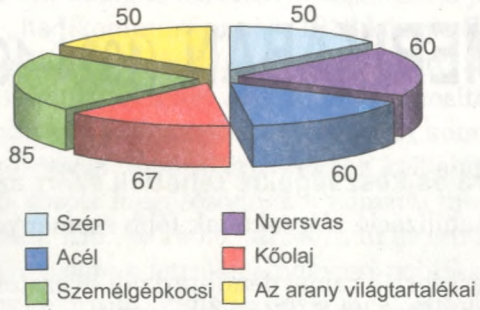

A lenyűgöző gazdasági mutatók az USA-t a világ vezető államává tették. Ugyanakkor nagyon sokan vitatták ezt az álláspontot.

Az USA világelsőségét támogatók érvei	Az ellenzők érvei
• A vezető európai országokat kimerítették a háború és a forradalmak, ezért képtelenek voltak az USA-val versenyre kelni a világban betöltött vezető szerepért. • A fegyverzetek mennyisége tekintetében az USA utolérte Németországot, Nagy-Britanniát és Franciaországot, hadiflottája pedig nem maradt el Nagy-Britannia legyengült flottájától. • Az első világháborút megelőzően az Egyesült Államok Európa adósa volt, most pedig a világ hitelezőjévé vált. Mivel a hiteleket a világ különböző részében található országoknak folyósították, ezért az egész világ az USA érdekszférájába került. • Az amerikaiak egyre inkább elhitték azt, hogy missziójuk terjeszteni az amerikai értékrendet a világon.	• Valóban, az USA a háború idején és közvetlenül a háború után vitathatatlanul világelső volt, de később mivel nem mutatott hajlandóságot belépni a Népszövetségbe, önként lemondott a vezető szerepéről, ezért nem tudta állandósítani a harctéren elért eredményeket. • Az izolacionizmus hívei, akik az amerikaiak többségét alkották, úgy gondolták, hogy az európaiak problémái Európára tartoznak, az USA-nak pedig továbbra is a nyugati félteke gondjaival kell foglalkoznia. • Mivel Amerika eltávolodott Európától, mint a világpolitika központjától, ezért ismét visszasüllyedt a regionális vezető szintjére. • A szenátus nem hitt Amerika mindenhatóságában és abban, hogy egyaránt sikeresen ellenőrizheti Európát és a Csendes-óceán övezetét. Az amerikai elit kételkedett abban is, hogy ez hasznot hozhat a nemzet számára, és nem csak az erők szétforgácsolásával jár. • A Németországtól való félelem csökkenésével arányosan Anglia és Franciaország visszanyerte régi helyét a világban. Az USA ugyan a világgazdaság egyes számú hatalma lett, de a második világháborúba való belépéséig nem rendelkezett politikai elsőséggel.

A háború után az amerikaiak visszatértek az izolacionizmushoz[1]. Theodore Roosevelt és Woodrow Wilson elnöksége idején az USA ideiglenesen szakít az

[1] *Izolacionizmus* – olyan külpolitikai irányelv, amely a nemzeti érdekek védelmére épül, elutasítja a katonai beavatkozást. USA izolacionizmusa abban nyilvánult meg, hogy lemondott az aktív politizálásról az amerikai kontinensen kívül.

izolacionizmussal. Akkor tér vissza hozzá, amikor a szenátus 1919-ben megtagadja a versailles-i szerződés ratifikálását és a Népszövetség Alapszabályzatának az aláírását. A szenátorok úgy gondolták, hogy Amerikát Versailles-ban becsapták.

1. TANÚBIZONYSÁG

Karikatúrák Wilson harcáról a szenátussal az USA belépéséért a Népszövetségbe

2. TANÚBIZONYSÁG

W. Churchill: „Alighogy megalakult a Népszövetség, máris csaknem halálos csapás érte. Az Egyesült Államok eltaszította magától Wilson elnök gyermekét, később a pártját és politikai irányvonalát is elsöpörte a republikánusok győzelme az 1920-as elnökválasztáson.

A republikánusok győzelmét követő napon az Atlanti-óceán túlpartján nyomban felülkerekedtek az izolacionista eszmék. Ezekkel összhangban Európát hagyni kell, hogy foglalkozzon a maga problémáival és a törvények szerint törlessze az adósságát."

(Черчилль У. Вторая мировая война. Книга первая, томы 1–2. Пер. с англ. М., 1991,с. 25)

A háború után az amerikaiakat belső problémáik foglalkoztatták: az infláció, amelynek következtében a kenyér ára kétszeresére, a ruházaté háromszorosára emelkedett, a hazatért 3 millió veterán sorsának a megoldatlansága, a növekvő munkanélküliség. Bonyolult volt a társadalom lélektani helyzete is, az ország a bolsevizmustól való félelem lázában égett. A „vörös pszichózis" akkor érte el csúcspontját, amikor a postások vezető politikusoknak küldött csomagokban bombákra leltek.

Tulajdonképpen az embereket Amerika nemzetközi dominanciájának eszméje nem lelkesítette. A háború megpróbáltatásaitól elgyötört amerikaiakat, akárcsak európai sorstársaikat saját bajaik izgatták és nem országaik világban elfoglalt helye.

2. A prosperitás (fellendülés) időszaka. Az 1920 novemberének elején megtartott soros elnökválasztáson Wilson arra szólította fel a nemzetet, hogy ne mondjon le a világban elfoglalt vezető erkölcsi szerepéről, de a lakosság a wilsoni romantizmusért cserébe nem kívánta feláldozni a béke és a jólét előnyeit. Ebben az időben az USA rövid gazdasági válságot élt át (1920–1921), ezért Wilson gazdaságpolitikája nem volt ínyére az állampolgároknak. Ennek követ-

keztében az amerikaiak két egymást követő választáson a republikánusokra – Warren Hardingra (*e.*: vorren harding, 1921–1923) és Calvin Coolidge-ra (*e.*: kelvin kulidzs, 1923–1929) – szavaztak. Mindketten normális életet, jólétet, munkát és autót ígértek minden családnak.

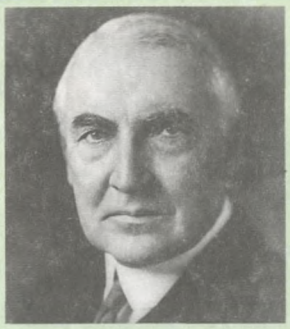

■ ***Warren Harding*** *(1865–1923), az USA 20. elnöke (1921–1923). A republikánus párt tagja. Elnöksége idején vezették be a 8 órás munkanapot. Humanitárius segítséget nyújtott Ukrajnának élelmiszerek formájában az 1920–1922-es éhínség idején.*

Jelmondata az elnökválasztásokon így hangzott: *Vissza a normális időkhöz!* Warren Harding elnökségének kezdete időben egybeesett az 1929-ig tartó gazdasági fellendüléssel. A 20-as évek ezért úgy kerültek be az USA történetébe, mint a fellendülés időszaka. Nő az emberek életszínvonala, kialakul az amerikai fogyasztói társadalom. Az elnök meghirdeti az „erős individualizmus" politikáját, vagyis az állam ezentúl nem avatkozik bele a gazdasági, pénzügyi és társadalmi folyamatok szabályozásába. Mindenki a saját szerencséjének a kovácsa, építse fel önmagát, vállalkozását, életét a kormány segítsége nélkül. Felszámolják azokat a szövetségi kormányhivatalokat, amelyeknek a háború alatt a gazdaság irányítása volt a feladata.

A prosperitás idején ez a politika nagyon is helyénvalónak bizonyult és nem veszélyeztette az ország gazdasági stabilitását.

A republikánusok győzelméért sokat tettek a nők, akik egy évvel korábban az alkotmány XIX. módosítása értelmében választójogot kaptak. Ez az esemény gyökeresen megváltoztatta helyzetüket az amerikai társadalomban. Az első világháborúban ugyanúgy kivették részüket a munkából, akárcsak a férfiak. A háború második évében 1914-hez képest a dolgozó nők száma kétmillióról 10 millióra növekszik.

Harding elnöki pályafutása rövid volt és sikertelen. Ő maga becsületes ember volt ugyan, de nem talált semmi kivetnivalót abban, hogy barátai nem vetik meg a drága ajándékokat, kenőpénzeket, finom italokat, szivarokat, kártyapartikat. A főügyész vádat emelt egyik közeli barátja ellen, aki elsikkasztotta a Franciaországból hazatért veteránoknak szánt segélyeket. Harding több más barátját vesztegetés vádjával fogták perbe és állították bíróság elé. Az elnök hírnevét az mentette meg, hogy 1923-ban Alaszkáról visszatérve hirtelen meghalt.

Az alkotmány szerint Calvin Coolidge alelnök vette át a hatalmat (1924-ben a következő ciklusra őt választották meg elnöknek). Elődjéhez hasonlóan ő is azt vallotta, hogy az államnak a lehető legkevésbé kell a gazdasági életbe beavatkoznia. Megfogalmazta a republikánusok konzervatív politikájának a lényegét: „Az amerikaiak számára a legfontosabb a vállalkozás." Az elnök szerint ösztönözni kellett a milliárdosok meggazdagodását, akik majd gazdaggá teszik a többi amerikait.

Az iparosodott Amerika

Coolidge elnök jazzt játszik az üzleti élet cápáinak. Karikatúra

Az iparban a siker nem is váratott magára. A műszaki újdonságok bevezetésének köszönhetően az ipari termelés 1921–1929 között megkétszereződik. A mezőgazdasági politika viszont már kevésbé volt eredményes. A republikánusok sokkal nagyobb figyelmet fordítottak az ipar fejlődésére, ezért a mezőgazdaság válságba került. A háború befejezése után jócskán visszaesett a gabonafélék, főleg a búza és a kukorica iránti kereslet. Nehezítette a farmerek helyzetét az ország déli részén dühöngő szárazság is. Az Egyesült Államok által elfogadott protekcionista törvényekre adott válaszként az európai országok bezárták piacaikat az amerikai farmerek termékei előtt, ami túltermelési válságot okozott, a farmerek pedig elszegényedtek

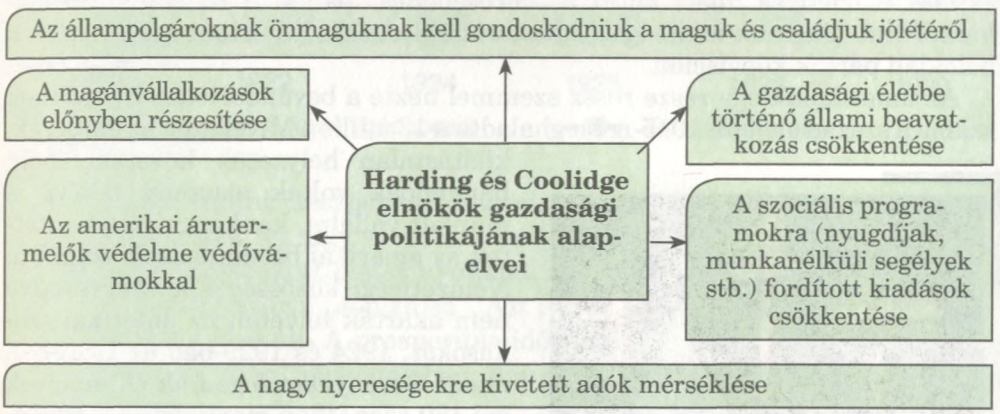

Nagyon sok amerikai úgy gondolta, hogy az alkohol minden bajnak a forrása, a közerkölcsök rombolója és a bűnözés melegágya. 1919-ben egy évszázados vita után fogadták el Wilson elnöksége alatt a „nemes kísérletnek" szánt tizennyolcadik alkotmánymódosítást, amelynek alapján az országban bevezették az alkoholtilalmat. Amerika területén megtiltották a szesz gyártását, árusítást, sőt még a tartalékokat is meg kellett semmisíteni.

Ám hamarosan kiderült, hogy a törvényt gyakorlatilag képtelenség betartatni. Azok az amerikaiak, akik a tizennyolcadik alkotmánymódosítást személyes szabadságuk korlátozásaként fogták fel, még a korábbinál is többet it-

A szesztilalom alkalmazásának tipikus esete: 115 ezer liter bort öntenek ki a szennyvízcsatornába. Los Angeles

tak. A társadalom két részre szakadt: a szesztilalom támogatóira és ellenzőire. Nagyon sok sört, bort és gint gyártottak illegálisan, illetve csempésztek be a Kanada területén működött titkos szeszfőzdékből.

A szesztilalom bevezetését követően korábban soha nem tapasztalt arányokat öltött a bűnözés. A pénzbehajtók és a zsarolók ellenőrzésük alá vonták a szeszes italok gyártását és az így megszerzett jövedelem busás hasznot hozott számukra, teljes mértékben elkerülve az államkincstárat. Al Capone és gengszterei a nagyvárosok teljhatalmú urainak érezhették magukat, mivel a rendőrség nem minden esetben tudott elbánni velük. A szesztilalmat végül 1933-ban megszüntették.

Amerikát egyéb problémák is foglalkoztatták. A háború egyszerre ébresztette fel a hazafiságot és a kommunizmustól való félelmet. A bolsevikok oroszországi diadalmenete, a New York-i Wall Streeten elkövetett bombamerénylet és más események miatt kitört a „vörösellenes" pánik. A radikális forradalomtól való félelmük miatt igazságtalanul üldözték, sőt börtönbe is vetették a baloldali pártok képviselőit.

Az amerikaiak egy része rossz szemmel nézte a bevándorlókat is, akiknek száma a század elejétől 1915-ig meghaladta a 13 milliót. Mivel ezek az emberek, kilátástalan helyzetük következtében, hajlandóak voltak alacsony bérért is munkát vállalni, konkurenciát jelentettek az amerikai bérmunkások számára. Nemzetiségi közösségekbe szerveződve nem akarták felvenni az amerikai szokásokat. 1924 és 1929-ben az USA-ban olyan törvényeket fogadtak el, amelyek évi 150 ezer főben maximálták a bevándorlók számát.

A Ku-Klux-Klan akció közben

Az idegengyűlölet hullámait meglovagolva aktivizálta tevékenységét a Ku-Klux-Klan, amelynek erejét a hatóságok csak az 1930-as évek elején tudták jelentősen megtörni.

A gazdasági életben közben a lehető legjobb módon alakul minden. Coolidge elnök lesz a „felvirágzás új korszakának" (a prosperitásnak) amerikai jelké-

pe. A tömegtermelés soha nem látott méreteket ölt. Új termelési módszereket vezetnek be. A futószalagokról egyre korszerűbb háztartási cikkek, hűtőszekrények, rádiók kerülnek le.

A háztartási cikkek eladásának volumene

	Hűtőszekrények eladása	Rádiókészülékek eladása
1920–1921	5 000	–
1922–1923	18 000	600 000
1924–1925	75 000	3 500 000
1926–1927	390 000	4 100 000
1928–1929	890 000	7 678 000

A vállalatok szüntelenül ontották az amerikai családok többsége számára elérhető áron a személygépkocsikat (a mindössze közel 350 dollárba került Ford-T modell volt a legnépszerűbb), hűtőszekrényeket, rádiókészülékeket, műszaki újdonságnak számító háztartási gépeket.

A személygépkocsik és tehergépkocsik gyártásának növekedése az USA-ban

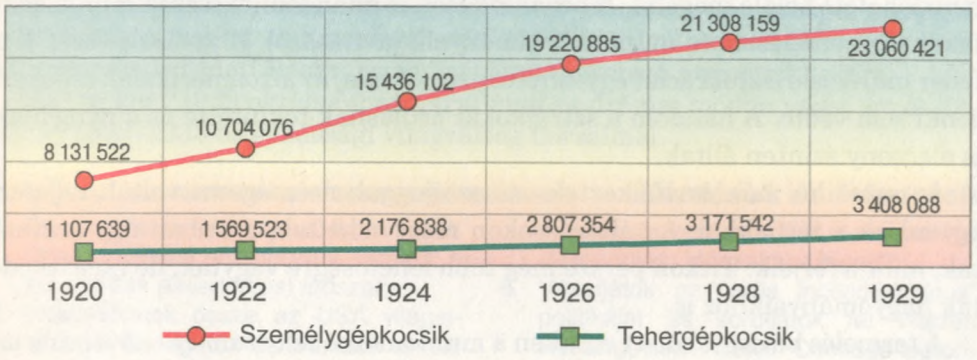

Akik nem tudtak készpénzzel fizetni, azok bankkölcsönhöz folyamodtak vagy hitelt vettek fel. Egyre több nő vállal odahaza munkát, hogy fenn tudja tartani a megszokott életszínvonalat. Létrejön a szórakoztatóipar: mozi, revű, színház egyszóval „sóbiznisz". Azt gondolták, hogy Amerika előtt gondtalan és derűs jövő áll. A prosperitás időszakának elején nem sok amerikai hitt a „szép új világ" eljövetelében, ám az 1920-as években mindenki bízni kezdett benne.

3. TANÚBIZONYSÁG

Calvin Coolidge elnök üzenete a kongresszushoz 1928. december 4-én:

„Az iparvállalataink által létrehozott óriási gazdagság nemcsak megmentette népgazdaságunkat a csődtől, hanem biztos alapul szolgál vállalkozásainkhoz az egész világon. A létezés kora lejárt, elérkezett a pompa időszaka. Az egyre növekvő kereslet ösztönzőleg hat a termelésre és fellendíti kereskedelmünket. Öröm nézni hazánkat és bízni fényes jövőnkben."

(Eric Hobsbawm. Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914–1991. ABACUS, 2000, p. 85)

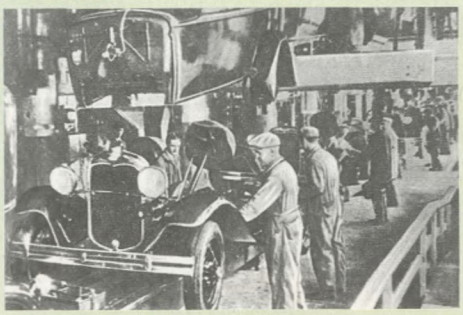

Szerelőszalag a Ford-üzemben

Coolidge utódjának, az ugyancsak republikánus Herbert Hoovernek (*e.*: herbert húver) (1929–1933) eltökélt szándéka volt, hogy folytassa az „új érát". Hoover meglehetősen tehetséges ember és jó szervező hírében állt. „Mi, amerikaiak – jelentette ki 1929-ben – a közeljövőben teljesen és végleg legyőzzük a szegénységet, amire még egyetlen ország történetében sem volt példa." Amerika hitt az elnökében, és még nagyobb felvirágzásra várt, amit sürgősen el is neveztek „üzleti civilizációnak".

3. A világgazdasági válság előfeltételeinek érlelődése. Az általános lelkesedés közepette nem sokan figyeltek fel Amerika meglévő problémáira: a szegénységre, a kitaszítottságra, a milliók kilátástalan életére. Arra hogy messze „nem minden koldusból lett királyfi". A mezőgazdaságban még rosszabb volt a helyzet, mint az iparban, mivel a túltermelés miatt gyakorlatilag nem lehetett belőle megélni. A bérmunkások is állandóan vitáztak munkaadóikkal a béremelésről és munkakörülményeik javításáról. A szakszervezetek a fehér munkásarisztokráciát egyesítették soraikban, az afroamerikaiak érdekeit senki sem védte. A hatalom a sztrájkokat árulásnak tekintette és a nyugdíjak is alacsony szinten álltak.

Az amerikai nők rendelkeztek választójoggal, de mégsem voltak teljesen egyenlőek a férfiakkal. A választásokon részt vehettek, azonban úgy szavaztak, mint a férjeik. Titkon persze még több lehetőségre vágytak, de ragaszkodtak hagyományaikhoz is.

A termelés bővítése miatt csökken a munkanélküliek száma és növekszik az amerikaiak jövedelme. Az emberek egyre több árut vásárolnak, ami serkentőleg hat a gazdaságra. A monopóliumok viszont nem voltak érdekeltek az árak csökkentésében; ezért ha néha a túltermelés miatt csökkentették is azokat, a munkások alacsony fizetésével egyáltalán nem törődtek.

Az állam passzivitásának következtében égbe szökkennek a tőzsdei árfolyamok. Néhány amerikai milliókat keres a valutaárfolyamok ingadozásán és a vállalatok részvényein. Nem sokkal ezután 1929-ben összeomlik minden, mivel a részvények elértéktelenedése miatt a New York-i és más tőzsdék becsődölnek.

Az általános eufória közepette egyszerűen nem akartak tudomást venni néhány figyelmeztető jelenségről. Egyebek között megszűnik a szénipar monopóliuma, mert a gazdaság ekkor inkább földgázt és kőolajat használ. Az amerikai nők körében népszerűvé válik a műszálból készült ruházat, emiatt az országban egyre nehezebb eladni a gyapjúból és a gyapotból gyártott termékeket. A vasutak nem bírják a versenyt a kényelmes autóutakkal, repülőgépekkel és korszerűsített gőzhajókkal. A mezőgazdaságban még ennél is rosszabb a helyzet.

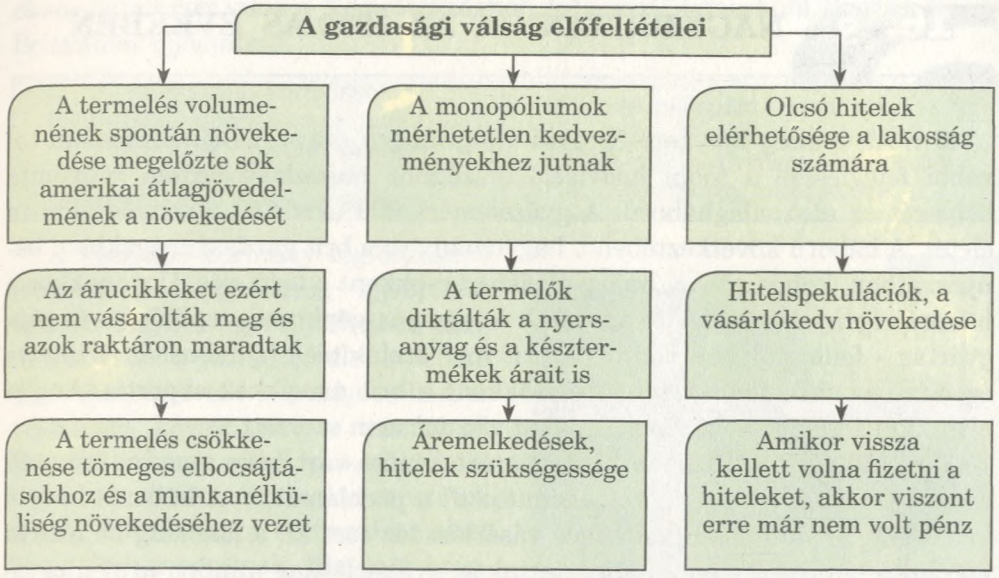

A gazdasági válságot kiváltó belső okokat külső okok is bonyolították. A szövetségesek, valamint a legyőzött Németország, jelentős összegekkel tartoztak Amerikának, amit nem tudtak visszafizetni. Az USA-ban az amerikai termelők védelme érdekében hozott törvényekre adott válaszként az európai országok is bezárták piacaikat az amerikai árucikkek és szolgáltatások előtt. Ráadásul Európa nem is tudott fizetni az Amerikából származó importcikkekért.

Az „új kor" 1929 októberében váratlanul és drámai módon véget ért és jöttek az 1929–1933-as gazdasági világválság borzalmai.

Kérdések és feladatok

1. Értelmezzétek a következő fogalmakat: *izolacionizmus, erős individualizmus, a prosperitás (fellendülés) időszaka*!
2. Hasonlítsátok össze az USA világelsőségét támogatók és ellenzők érveit! Melyik oldal érvei a meggyőzőbbek számotokra?
3. Elemezzétek az *1. Tanúbizonyság*ban látható karikatúrákat Wilson harcáról a szenátussal az USA belépéséért a népszövetségbe! Milyen történelmi események vannak ábrázolva rajta és hogyan oszlanak meg a szerepek a résztvevők között?
4. Ismerkedjetek meg a *2. Tanúbizonyság*gal. Értékeljétek önállóan az izolacionizmus politikáját!
5. Mivel magyarázható az a tény, hogy miközben Európa a háború után romokban hevert, az USA a prosperitás (fellendülés) időszakába lépett?
6. Vázoljátok az „erős individualizmus" politikáját és soroljátok fel Warren Harding, illetve Calvin Coolidge legfontosabb belpolitikai lépéseit!
7. Indokolt volt-e Coolidge optimizmusa Amerika jövőjével kapcsolatban (*3. Tanúbizonyság*)?
8. *A háztartási cikkek eladásának volumene* és *A személygépkocsik és tehergépkocsik gyártásának növekedése az USA-ban* diagramok segítségével jellemezzétek a prosperitás (fellendülés) időszakát!
9. *A gazdasági válság előfeltételei* ábra segítségével magyarázzátok meg azt, hogy a fellendülés időszaka miért torkollott válságba?

Főbb események

1921–1923 – Warren Harding elnöksége
1922–1929 – a prosperitás (fellendülés) időszaka
1923–1929 – Calvin Coolidge elnöksége
1929 – Herbert Hoover elnökségének a kezdete

16. §. NAGY-BRITANNIA AZ 1920-AS ÉVEKBEN

1. Az ország helyzete az első világháború után. A Brit Birodalom további fejlődésére a többi hadviselő országhoz hasonlóan erősen rányomta bélyegét az első világháború. A győzelemért 900 ezer brit alattvaló áldozta életét. A háború következtében a hagyományosan brit gazdasági ágakban: bányászatban, kohászatban, hajógyártásban csökkent a termelés. Ugyanakkor a háborús igényeket kielégítő ágazatok – vegyipar, gépkocsi-, repülőgép- és gépgyártás – fellendülőben voltak. A brit ipar átalakítása fájdalmasan érintette az országot. Mindennek tetejébe csökkent a brit árucikkek exportja, Anglia elveszítette régi felvevőpiacait, újakat viszont nem szerzett.

Ugyanakkor az 1918-ban beköszöntött, régóta várt béke annyira örömteli esemény volt, hogy egy időre „elsimította" a problémákat. A háborút követő két évben Britanniában valóságos vásárlási láz tört ki: a lakosság be akarta pótolni a háború idején elmulasztottakat, gyakorlatilag minden árut megvásárolt, ami felkerült az üzletek polcaira. Ám ahogy lenni szokott, a pénz gyorsan elfogyott, az egyre nagyobb mennyiségben előállított árucikkeket viszont már nem vásárolták meg. Ám a társadalmi robbanás elmaradt. A többi európai államhoz képest a szigetországot a legkevésbé fenyegette a kommunista forradalom veszélye. Ehelyett a parlamenti hagyományokkal rendelkező társadalomban kiéleződött a szociális igazságosságért folytatott harc. Ugyanakkor mindkét tábor – a dolgozók és a munkaadók – a maguk módján értelmezték ezt az igazságosságot: a dolgozók gazdasági jogaik betartását követelték a vállalkozóktól és az államtól, a vállalkozók pedig azt szerették volna elérni, hogy az állami befektetések megőrzése mellett szüntessék meg a gazdaságnak még a háború éveiben bevezetett állami szabályozását.

Angliát nem kerülték el az Európát általánosan érintő háború utáni problémák sem: az ipari termelés visszaesése, a munkanélküliség és az ebből fakadó életszínvonal-csökkenés. E problémákat elsősorban a világkereskedelemben bekövetkezett változások idézték elő. Először is, a nyersanyagárak zuhanása miatt a brit gyarmatok elszegényedtek, ezért csökkent a gyarmatokra irányuló brit export is. Másodszor, az indiai és a japán textilgyárak termékei az olcsó munkaerő miatt kezdték kiszorítani Angliát a hagyományos felvevőpiacokról.

2. A munkáspárti és a konzervatív kormányok belpolitikája a 20–as években. Az 1918 decemberében[1] megtartott választásokon a konzervatívok és liberálisok koalíciója győzött. A liberálisok ugyan kétszer kevesebb szavazatot kaptak, mint a konzervatívok[2], de a miniszteri posztokon mégis egyenlően osztoztak, a miniszterelnök pedig a liberális David Lloyd George lett. Ezeken a választásokon vehettek először részt a nők. Választójogot kapott minden 21. életévét betöltött férfi és 30. életévét betöltött nő[3]. Azok a pártvezérek kerültek

[1] Keki színű választásoknak is nevezték, mivel nagyon sok katona vett rajtuk részt

[2] A munkáspárt 2,3 millió szavazatot kapott és a legnagyobb ellenzéki párttá vált a harmadik legnagyobb frakcióval

[3] 1928-tól már 21 éves kortól szavazhattak a nők

ekkor hatalomra, akik a Németországból „kifacsart" pénzekből akarták Nagy-Britanniát újjáépíteni.

Konzervatív kormányok	Munkáspárti kormányok
1922–1923 – Bonar Law (*e.*: bonár lou) 1923–1924 – Stanley Baldwin (*e.*: sztenli bolduin) 1924–1929 – Stanley Baldwin	1924 – Ramsay MacDonald 1929–1935 – Ramsay MacDonald (*e.*: ramzej mekdonald)

A koalíciós kormány legfontosabb feladata a népgazdaság újjáépítése volt. Az angolok egyre több árut vásároltak, ezért a gazdasági élet is fellendült. Azonban ezt a pezsgést hamar visszaesés követi, ami a munkások elégedetlenségét váltja ki és sztrájkokhoz vezet. A bányász szakszervezetek 7 órás munkanapot és fizetésemelést követeltek maguknak, illetve a szénbányászat államosítását. Az első két követelést a kormány teljesíti, a harmadikat viszont nem. Egészében véve a munkásosztálynak 1919-ben sikerül kiharcolni a 8 órás munkanap bevezetését (a bányászatban a munkaidő 7 órás) és a bérek felemelését. A parlament 1920 őszén törvényt fogad el arról, hogy a kormánynak jogában áll rendkívüli állapotot bevezetni és fegyveres erőket bevetni a sztrájkolókkal szemben.

Angol páncélautó egy ír város utcáján

Britanniában a háború után az ír kérdés jelentette az egyik legsúlyosabb problémát: az ír nacionalisták igényeit már nem elégítette ki a home-rul (az önkormányzat). Az 1918 decemberében megtartott írországi választásokon a Sinn Fein nacionalista párt szerezte meg a győzelmet, Dublinban, Írország fővárosában pedig az illegálisan megalakított parlament független köztársaságnak kiáltotta ki az országot.

1919-ben Írországban polgárháború tört ki, amelyben az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) játszotta a főszerepet. Lloyd George kormánya és Olster hat protestáns grófsága ellene volt az ír függetlenségnek.

A szemben álló felek 1921-ben fegyverszünetet kötöttek és megállapodtak abban, hogy a szabad Ír Állam dominiumi státust kap a Brit Birodalmon belül, Olster hat protestáns grófsága pedig dönthetett az Ír Köztársaságból való kiválásról és arról, hogy az Egyesült Királyság része marad.

A konzervatívok elégedetlenek voltak Lloyd George sikertelen gazdaságpolitikájával. A párton belül szakadás áll be: Austen Chamberlain és csoportja továbbra is kitartott a liberálisokkal kötött koalíció mellett, Bonar Law és követői pedig azon a véleményen voltak, hogy a konzervatívok egyedül is képesek a kormányzásra. 1922 októberében a konzervatívok felmondják a szabadelvűekkel kötött parlamenti szövetséget és egyedül alakítanak kormányt. 1923-ban Bonar Law megbetegszik és Stanley Baldwin váltja őt a kormány élén.

Az 1922 végén megtartott parlamenti választásokat a konzervatívok nyerik. A második helyen a munkáspártiak végeznek és a politikai kétpártrendszerből kiszorítják a liberálisokat. A gazdasági fejlődés felélénkítése érdekében

a konzervatívok javasolták a szabadkereskedelem (free trade) megszüntetését és a protekcionista politika bevezetését. A liberálisok viszont elutasították ezt a kezdeményezést, mivel ellentmondott a programjuknak.

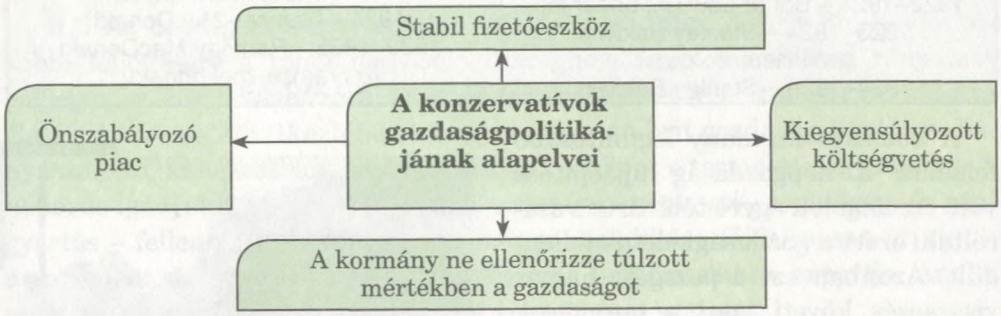

Az 1924-es választások megmutatták, hogy sok brit egyetért a liberálisokkal. A konzervatívok szavazatokat veszítenek, a munkáspártiak és liberálisok viszont nyernek. A liberálisok egy részének támogatásával először lesz Nagy-Britanniának Ramsay MacDonald vezetésével munkáspárti kormánya. Sokan attól tartottak, hogy forradalom robbanhat ki az országban. A munkáspártiak azonban elutasították az orosz kommunizmust, és a parlamentarizmus mellett tették le voksukat.

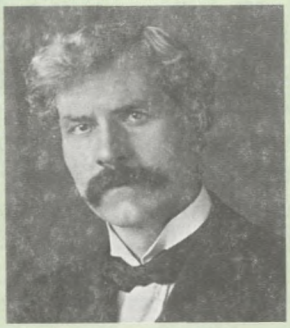

James MacDonald Ramsay *(1866–1937) 1924-ben és 1929–1935 között Nagy-Britannia miniszterelnöke. Skót tanítócsaládban született. Újságíróként dolgozott; belépett a munkáspártba. 1906-ban munkáspárti jelöltként beválasztották a parlamentbe. 1911 és 1914 között a parlament munkáspárti frakcióját vezette.*

Kormánya csak kilenc hónapig maradhatott hatalmon, mivel a „Zinovjev levél" kapcsán kénytelen volt lemondani. Az újonnan kiírt választásokat a konzervatívok nyerik meg. Az új konzervatív kormány vezetője pedig Stanley Baldwin lesz.

Stanley Baldwin *(1867–1947) 1923–1924-ben, 1924–1929-ben és 1935–1937-ben brit miniszterelnök. Tanulmányait a cambridge-i egyetemen végezte. 20 éves korától édesapja kohóipari társaságánál dolgozott. 1908-ban a konzervatív párt részéről beválasztották a parlamentbe. 1916-ban Andrew Bonar Law majdani miniszterelnök személyi titkára lett, 1917-től pedig pénzügyi kormánytitkárként dolgozott. 1922-ben egyfajta lázadást követett el, amikor más konzervatív miniszterekkel együtt kilépett Lloyd George koalíciós kormányából.*

A Baldwin kormány legfőbb feladata a gazdaságélénkítés volt, mivel az angol ipar még a háború előtti szintet sem érte el, a munkanélküliek száma pedig meghaladta az 1 millió főt. A kormány kénytelen népszerűtlen intézkedéseket tenni: egyfelől megszilárdítja az ország pénzügyi rendszerét, másfelől pedig azt javasolja a bányatulajdonosoknak, hogy csökkentsék a bányászok fizetését. Ezek az intézkedések súlyos konfliktusokhoz vezetnek a bányaiparban.

3. Általános bányászsztrájk 1925–1926 között. Tovább kínozták az országot a *bányászok problémái*, mint egy fogfájás. A kormány még 1921-ben visszaadta a bányákat a tulajdonosoknak, amivel magára haragította a bányászokat. Az állam az adófizetők pénzéből öt éven keresztül óriási összegeket költött a bányatulajdonosok szubvencionálására, hogy azok a bányák ráfizetésességének ürügyén ne csökkentsék a munkahelyek számát.

A brit bányászok munkakörülményei

A szigorúan hagyománytisztelő Angliában a szén nem egyszerűen fűtőanyag volt, hanem a brit életmód elválaszthatatlan része. Nemzedékek nőttek fel abban a hitben, hogy akár össze is dőlhet a világ, de az angol szénnel fűtött kandallóban mindig lobogni fog a tűz. Ám idővel a bányák veszteségesekké váltak, a kontinensen kirobbant háború utáni gazdasági válság és a versenyképesebb kőolaj megjelenése miatt visszaesett a szén iránti kereslet. A brit szakszervezetek minden bajnak az okát abban látták, hogy a bányatulajdonosok nem törődnek a szénipar helyzetével, ezért a megoldás nem más, mint a bányák államosítása.

A bányatulajdonosoknak viszont más volt a véleménye: a bányák versenyképessége érdekében növelni kell a munkanapot és csökkenteni a munkabért. Arról azonban nem beszéltek, hogy a háború idején extraprofitra tettek szert, viszont a nyereségből a bányákat nem korszerűsítették.

1925 júniusának végén a bányatulajdonosok meghirdetik a bányászok bérének a csökkentését. A Brit Szakszervezeti Kongresszus a munkaadók és munkavállalók konfliktusában a bérből élők oldalára áll. A kormány ekkor pénzt utalt át a bányászok fizetésének szinten tartására. Ezt az eseményt „vörös pénteknek" nevezik el, mivel ily módon győz a munkásszolidaritás.

A Brit Szakszervezeti Kongresszus így akarja elmozdítani a kormányt

Baldwin bejelenti, hogy a bányatulajdonosoknak szánt kormánysegítsé-

get kilenc hónapon keresztül fogják folyósítani. A kormány különbizottságot hoz létre az ágazat problémáinak a tanulmányozására.

1926 márciusában a különbizottság nyilvánosságra hozza beszámolóját, amelyben elismeri a bányaipar átszervezésének szükségességét, de nem támogatja az ágazat államosítását. A bizottság továbbá javasolja a kormánynak a pénzügyi segítség leállítását és a bányászok fizetésének csökkentését. Április végén a bányatulajdonosok növelik a bányászok munkaidejét és 10–25%-kal csökkentik bérüket. Bejelentik, hogy amennyiben a bányászok május 1-ig nem fogadják el ezeket a feltételeket, elbocsájtások várnak rájuk.

A Brit Szakszervezeti Kongresszus május 1-re sztrájkot hirdet a bányászok bérének és munkaidejének védelmében. A munkáspárt nem akar általános sztrájkot, ezért két napon keresztül arról győzködi a kormányt és a bányatulajdonosokat, hogy tegyenek engedményeket a bányászoknak. Baldwin és a szakszervezetek között zajló tárgyalások eredmény nélkül zárulnak, és május 3-án megkezdődik az általános sztrájk. A gyárak leállnak, a villamosok és trolik a remízben maradnak, az újságok nem jelennek meg. Az utcákon járőrök cirkálnak, mintha ostromra készülne a város.

A kongresszus ki akarta vinni az utcákra a vasutasokat, a közlekedési dolgozókat, a dokkmunkásokat, az építőiparban és kohászatban foglalkoztatottakat, később a mérnököket is. A munkabeszüntetésekben összesen 4 millióan vettek részt, amivel a XX. század legsúlyosabb csapását mérték a brit iparra. A bányászsztrájk nemcsak a bányászok és a bányatulajdonosok között gerjesztett vitát, hanem megosztotta Britanniát is: az egyik oldalon a bányászok, a másikon pedig a középosztály és a gazdagok álltak.

TANÚBIZONYSÁG

„A szakszervezeteket, amelyek a háború elején hazafiúi megfontolásból nem akartak a segítségük áráról alkudozni, a háború után alaposan becsapták. Annak ellenére, hogy a munkások bizonyos csoportjai a nehéz időkben esetenként rendkívül sokat kerestek..., a munkások zöme 1919-ben a béréért jóval kevesebbet tudott vásárolni, mint 1913-ban."

(Webbs S. and B. History of Trade Unionism. London, 1920, p. 633–644)

A bányászokat a Brit Szakszervezeti Kongresszus (BTC), a bányatulajdonosokat a Baldwin-kormány támogatta. Más ágazati szakszervezetek arra szólították fel tagságukat, hogy a magasabb munkabért és a munkafeltételek javítását követelő bányászok támogatása érdekében szüntessék be a munkát.

Öt napon keresztül az ország csak azoknak az önkénteseknek köszönhetően működött, akik takarították az utcákat, elszállították a szemetet stb., ugyanakkor senkinek nem jutott eszébe forradalmat kirobbantani és a parlamentet megdönteni. Az angolok a problémák törvényes rendezésének a hívei voltak és nem kívánták személyes gyűlölködéssé változtatni a munkahelyi konfliktusokat. Még olyan eset is előfordult, hogy a sztrájkolók és a rendőrök focimeccset játszottak egymással. Hasonló módon viselkedett az összes politikai párt is, mivel nem akartak polgárháborút.

Május 7-én a kormány a sztrájk beszüntetésére szólítja fel a munkásokat. Megígéri a minimálbér bevezetését és a munkájukból elbocsájtott bányászok-

nak is új állást ajánl. 1926. május 11-én a Brit Szakszervezeti Kongresszus elfogadja ezeket a feltételeket és befejezi a sztrájkot.

1926 júniusának végén a kormány törvényjavaslatot nyújt be a közösségek házába a munkahelyi konfliktusokról és a szakszervezetekről. A törvényjavaslat kimondja ismét a 8 órás munkanap bevezetését a bányászok számára. A bányatulajdonosok már az elkövetkező hónapban az új feltételek alapján szervezik meg a munkát. A bányászokat ez felháborította és novemberig folytatták a tiltakozást.

A sztrájkok további elkerülése érdekében, a parlament 1927-ben elfogadja a munkahelyi konfliktusokról és a szakszervezetekről szóló törvényt. Ez a dokumentum olyan csapást mért a szakszervezetekre, amelyet sokáig képtelenek voltak kiheverni.

A munkahelyi konfliktusokról és a szakszervezetekről szóló törvény követelményei

- A sztrájk meghirdetése és kezdete között meghatározott időnek kellett eltelnie (a lehiggadás időszaka), hogy a munkáltatók és a munkások a sztrájkot elkerülendő megpróbáljanak egyezségre jutni.
- A törvénytelen sztrájkok szervezőit és résztvevőit megbírságolták, sőt bíróság elé állították.
- Tilos volt tömeges sztrájkőrséget állítani.
- A szakszervezeteknek politikai célzattal tilos volt a munkáspárt pénztárát támogatni.
- Az állami tisztviselők szakszervezetei nem lehettek tagjai a BTC-nek.

Az 1920-as évek végéig a konzervatívok nem mutattak fel jelentősebb eredményeket a gazdaságban. Az általános mutatók terén alig érték el 1914 szintjét. A régi iparágak lassan, a gazdaság 1/10-ét kitevő új ágazatok (vegyipar, gépkocsi-, repülőgép- és gépgyártás) pedig gyorsan fejlődtek. Az 1929-es választásokat a konzervatívok elveszítik és létrejön Anglia történetének második munkáspárti kormánya Ramsay MacDonald vezetésével. Egy fél év múlva pedig Nagy-Britanniát is magával ragadja a gazdasági világválság.

A belpolitikai problémák külpolitikai nehézségekkel párosulnak. Kiéleződik az angol-francia viszony Németországgal és a Közel-Kelettel kapcsolatban. A washingtoni konferencián Anglia engedményeket kénytelen tenni, zavargások kezdődnek Brit Indiában, 1919-ben meghirdetik Afganisztán függetlenségét, 1922-ben pedig Egyiptomét. Nagy-Britannia ebben az időben domíniumaival és gyarmataival foglalkozik inkább, mint a kontinens ügyeivel.

Kérdések és feladatok

1. Mutassátok meg a térképen a Brit Birodalom területi változásait az 1920-as években!
2. Véleményetek szerint miből fakadtak a Brit Birodalom háború utáni problémái, amikor az ország területén egyetlen fegyverlövés sem dördült el?
3. Elemezzétek *A konzervatívok gazdaságpolitikájának alapelvei* sémát! Melyek voltak a Law és Baldwin kormányok erős és gyenge oldalai? Szolgálhatnak-e valamilyen tapasztalattal a fentebb említett konzervatív kormányok a mai Ukrajna számára?

4. Hasonlítsátok össze a konzervatívok és munkáspártiak belpolitikáját! Miben hasonlítottak és miben különböztek egymástól?

5. Jellemezzétek a bányászok 1926-os munkabeszüntetését! Mik voltak az okai, következményei, tapasztalatai?

Főbb események

1918 – Nagy-Britanniában először vesznek részt a nők a parlamenti választásokon
1919–1921 – az írországi polgárháború
1923 – megalakul Britannia történetének első munkáspárti kormánya
1926 májusa, novembere – országos bányászsztrájk
1927 – törvény a munkahelyi konfliktusokról és a szakszervezetekről

17. §. FRANCIAORSZÁG AZ 1920-AS ÉVEKBEN

1. Az első világháború Franciaországot érintő következményei. Franciaországnak az első világháborúban elszenvedett veszteségei csak az oroszokéhoz mérhetőek: 1,3 millió francia esett el, több mint 3 millió megsebesült, 750 ezer nyomorékká vált. Minden ötödik állampolgárt mozgósítottak a hadseregbe (Angliában minden nyolcadikat). A 20 és 45 év közötti férfiak közül tízből kettő életét vesztette, minden tizedik pedig megsebesült. Tehát a háború végére 10 személyből csak 4 volt munkaképes. Bekövetkezett az, amitől a franciák mindig is tartottak: két franciára három német jutott.

Egy háború utáni francia falu 1919-ben

Nem kevésbé voltak súlyosak az ország gazdasági veszteségei sem: 11 északi körzet iparát lerombolták, 10 ezer vállalatot elpusztítottak, a francia flotta felét elsüllyesztették stb. A háború idején elszenvedett 134 milliárd aranyfranknyi veszteséget 60 milliárdos külső adósság is terhelte. 1919-ben Európában dühöngött a spanyolnátha, amely 166 ezer francia életét követelte.

A háború másik nem kevésbé nyugtalanító következménye a születések alacsony száma volt. Az 1919–1920-as évek kivételével a lakosság száma nagyon lassan növekedett. Demográfiai szakadék tátongott a korosztályok között.

Franciaország népessége 1919–1929 között (millió fő)

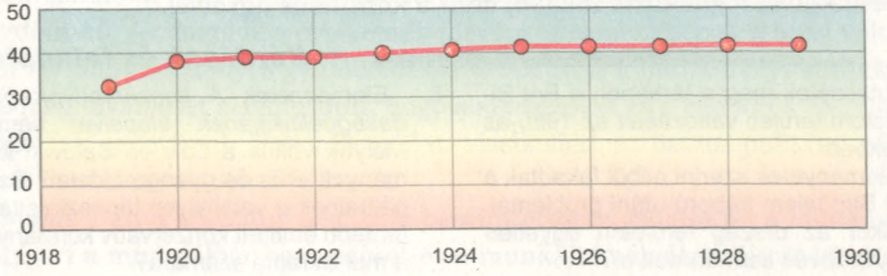

A háború és a hadiipar fejlődésének következtében az ország központi, déli és délnyugati részében új iparkörzetek jönnek létre, ahol a gyárakat a legmodernebb műszaki újdonságokkal szerelik fel. Megváltozik az ország társadalmi és gazdasági szerkezete. Franciaország 1918 után agráripari országból ipari agrárországgá válik, a városi lakosság száma nagyobb a faluénál.

2. Franciaország újjáépítése és gazdasági fejlődése az 1920-as években. Angliával ellentétben Franciaország a háború után sokkal hamarabb talpra állt. Rendkívül súlyos maradt emellett a pénzügyi helyzete. A kormány a háború éveiben nem az adóbevételekből, hanem az angol–amerikai hitelekből és belső kölcsönökből finanszírozta a kiadásokat. A háborút követően jelentős összegeket kellett fordítani az özvegyek és a rokkantak nyugdíjaira, a gazdaság újjáépítésére.

Franciaország háború utáni megújhodásának jellemző sajátossága volt a nagyszámú kisvállalat megőrzése: a franciák többsége nem a termelésbe, hanem értékpapírokba fektette a pénzét (ezek hozama például 1929-ben háromszorosan haladta meg az iparból származó bevételeket), valamint családi kereskedelmi vállalkozásokba és mezőgazdasági farmokba.

A háború után Franciaország szövetségesei mindent megtettek az ország újjáépítése érdekében. Megkapta Elzászt és Lotaringiát, bányászhatott a Saar-vidék szénmedencéjében, török és német gyarmatokra tett szert, természetbeni juttatásként 8 milliárd aranymárka összegben szenet, faanyagot, építőanyagot stb. szállítottak neki. Az 1935-ben tartandó népszavazásig a Saar-vidéket gazdaságilag egyesítik Franciaországgal (fizetőeszközként a francia frankot használták). Mindez természetesen nem oldotta meg az ország problémáit és nem küszöbölte ki a franciák és németek közötti feszültséget, de kedvező rajthelyzetet biztosított az új gazdasági fellendüléshez.

Az USA és Nagy-Britannia nem támogatta Franciaország Németországhoz való viszonyát. Az angolok szerint a franciák indokolatlanul mostohán bántak a legyőzött németekkel és ezzel szították Németországban a nacionalizmus és a revansizmus újjáéledését, ami gátolta Nyugat-Európában a stabilizálódást. Ekkor Anglia már kevésbé volt Franciaország szövetségese a Németország elleni harcban, inkább közvetíteni próbált a két ország között.

Franciaország más országokhoz hasonlóan szemben találta magát a nemzetgazdaság szerkezeti átalakításának problémájával. Itt ez a folyamat, az USA-tól és Nagy-Britanniától eltérően, nem járt együtt a hagyományos ágazatok – ékszergyártás, könnyű- és parfümipar, szórakoztatóipar – leépítésével. E tekintetben fontos szerephez jutott az állam, amely hajlandó volt lemondani a gazdasági élet irányításáról, korlátozott mértékben csak a Nemzeti Gazdasági Tanácson, a Vasúti Főtanácson, a kormány által alapított National Crédit bankon keresztül szólt bele a gazdasági folyamatokba.

A frank elértéktelenedése és az 1922–1926-os áremelések nem rázták meg jobban Franciaországot, mint Közép- és Kelet-Európát az infláció. A francia ipar 1924-ben eléri háború előtti szinjét, az északi területek kivételével megújul a mezőgazdaság is. Gyorsan növekszik a munkatermelékenység.

A francia gazdaság érzékenyen reagált a politikai konjunktúrára. Amikor 1924-ben a választásokon a balodali erők nyernek, és reálissá válik az államo-

sítás veszélye, a gazdagok a pénzüket a svájci és más bankokba utalják át. Miután véget ér a szocialisták kormányzása, Raymond Poincaré-nak köszönhetően a francia tőke visszatér az országba.

Az 1920-as években a francia gazdaság gyors ütemben fejlődik, az országban gyakorlatilag nincs munkanélküliség. A gazdaság ezzel szemben munkaerőhiánnyal küszködik. Ezt a problémát a közép- és kelet európai bevándorlók segítségével próbálják megoldani. 1928-ban megújul az aranyszabvány. Igaz ugyan, hogy a háború előttinek csupán az 1/5-ét teszi ki, és emiatt a részvénytulajdonosok elégedetlenkednek is, de mégis fontos szerepet játszik a gazdaság modernizálásában. 1928–1929-ben az állami bevételek jelentősen felülmúlták a kiadásokat. A gazdasági világválság ennek következtében később gyűrűzött be Franciaországba, mint a világ más államaiba és nem is volt annyira mély.

Az új iparágak közül gyorsan fejlődik a személygépkocsi-gyártás. Világhírnévre tesznek szert a Renault, Peugeot és a Citroën cégek.

A franciák által elért eredmények az 1920-as években:

- újjáépül az ország északkeleti vidékeinek gazdasága;
- a kormányhitelek segítségével sikerül teljesen leküzdeni a munkanélküliséget;
- bevezetik a 8 órás munkanapot;
- az ipar egy része magántulajdonba kerül. Az adófizetők is pénzt takarítanak meg, mivel nem kell támogatniuk a ráfizetéses vállalatokat;
- Franciaország ipara sokkal gyorsabban fejlődött, mint az angol és a német.

3. Politikai élet. A háború jelentősen megváltoztatta a politikai erőviszonyokat az országban. Az úri középosztály elszegényedik, ezért veszít politikai súlyából. A szocialisták viszont jelentősen megerősödnek. 1918 és 1919 között a párttagság létszáma megkétszereződik. Szeptemberi kongresszusukon lemondanak a forradalmi eszmékről és a harc demokratikus, parlamenti módszereit választják.

1919 novemberében először tartanak általános választásokat 1914 óta. A parlamenti választásokon részt vett valamennyi vezető francia politikai párt késznek mutatkozott magára vállalni az újjáépítés időszakának minden terhét. A centrista és jobboldali pártok Nemzeti Blokkba tömörültek és vezetőjük Alexandre Millerand (*e.*: alekszandr miljeran) lett. Millerand választási programjában arról írt, hogy Németországot rá kell kényszeríteni a versailles-i szerződés cikkelyeinek a betartására. „A németeknek meg kell fizetniük mindenért": a sok százezer áldozatért, a lerombolt országért és a milliónak okozott károkért. Amennyiben győz a Nemzeti Blokk, hangoztatta a választási program, megvédi a civilizációt a bolsevizmustól. A program utolsó pontját egy szörnyű ember plakáton látható képével illusztrálták, aki kést tart a fogai között. A „bolsevik veszély" allegóriája volt ez a kép, amely a cári család kiirtására emlékeztetett Jekatyerinburgban. 1919 első napjait hatalmas sztrájkok rázzák meg, amelyeknek a résztvevői támogatásukról biztosítják a Nemzeti Blokkot.

A választásokon a blokk könnyen maga mögé utasítja a radikálisok és szocialisták által létrehozott Baloldali Erők Kartelljét. A francia választási rendszer sajátosságai folytán a Nemzeti Blokk megkapja a parlamenti helyek 2/3-át. A

radikálisok frakciója a felére csökken, a szocialisták viszont növelik képviseletüket. A 616 képviselőből 369-en először kerülnek be a parlamentbe, sok köztük a Nemzeti Blokk színeiben politizáló háborús veterán.

A nemzeti egység és hazafiság légkörében nyílt meg 1920-ban a parlament első ülésszaka. Elzász és Lotaringia képviselői először jelentek meg Palais Bourbon-ban 1870 óta. Ezt a csodálatos légkört megmérgezte a köztársasági elnökválasztás. Georges Clemenceau háborús érdemeire hivatkozva annyira biztos volt győzelmében, hogy nem is jelöltette magát hivatalosan. Azonban a parlament nem szavazott neki bizalmat, mivel attól tartott, hogy Clemanceau a parlament megkerülésével, tekintélyelvű módszerekkel fogja irányítani az országot. Mivel Aristid Briand nem kedvelte Clemanceau-t, Paul Deschanel (*e.*: pól desanel) akadémikust jelölte köztársasági elnöknek. A választás első fordulójában az akadémikus jelentéktelen előnyre tett szert Clemenceau-val szemben, ezért az utóbbi lemondott jelöléséről és visszavonult a politikai élettől. A választást tehát Paul Deschanel nyeri meg, ő lesz a köztársasági elnök.

A Nemzeti Blokk gyenge köztársasági elnökben volt érdekelt, ezért Clemenceau visszavonulása az ő malmukra hajtotta a vizet. Alexandre Millerand koalíciós kormányt alakított a nemzeti erők és radikálisok részvételével.

Deschanel-t 1920 szeptemberében elmegyógyintézetbe zárták és helyét Alexandre Millerand foglalta el.

Az 1924-es választásokon a Nemzeti Blokk vereséget szenved a Baloldali Erők Kartelljétől – a centrista radikálisok és szocialisták Édouard Herriot (*e.*: eduard errió) vezette tömörülésétől. Ellenzéküket jobboldalról a Nemzeti Blokk, baloldalról pedig a kommunisták képezték.

Két évvel később (1926 júliusában) a Baloldali Erők Kartelljének kormánya, mivel képtelen volt megbirkózni a pénzügyi problémákkal, lemond, a szervezet pedig feloszlik. Az 1926 nyarán megtartott választásokon a jobboldali pártok Raymond Poincaré vezette Nemzeti Egység koalíciója szerezte meg a győzelmet. Az új kormánynak sikerült megteremtenie az ország gazdasági fellendülését, a németországinál és a nagy-britanniainál gyorsabb ütemben fejlődött az ipar, és ami legfontosabb, letörték az inflációt.

A sikert kihasználva Poincaré, a „frank megmentője" tömörülését az 1928-as választások idején is győzelemre vitte, de mivel a blokkból kiléptek az Édouard Daladier (*e.*: eduard dalagyjé) vezette radikálisok, ezért a tömörülés felbomlott, maga Poincaré pedig a választásokat követő évben leköszönt és búcsút mondott a nagypolitikának.

4. A külpolitika prioritásai. A háború után Franciaország rövid időre a világpolitika középpontjába kerül. A békeszerződések aláírására Párizs elővárosaiban: Versailles-ban, Saint-Germanben, Neuillyi-ben, Trianonban és Sèvresben kerül sor. Maga a békekonferencia is Párizsban zajlik, a népszövetség is itt jön létre, az utóbbi központját pedig a francia határhoz közeli Genfben helyezik el, ami szintén Párizs tekintélyét bizonyítja. 1919 és 1923 között megkapja a litván határon lévő Memel irányítási jogát, de kikérik véleményét a *német probléma* megoldásában is.

Az 1920-as évek francia külpolitikájának egyik legégetőbb problémája a német jóvátétel kérdése volt. A franciák 62 milliárd frankot követeltek a németektől, amiből Németország 1931-ig 13 milliót fizetett ki. A Ruhr-vidék francia-belga (1923) megszállása politikai hibának bizonyult és fiaskóval végződött. Franciaország komoly presztizsveszteséget szenvedett ennek következtében. A német jóvátétel nagysága pedig a soron következő konferenciákon, figyelmen kívül hagyva a francia igényeket, egyre kisebb lett.

A helyzet nem alakult tehát rózsásan Franciaország számára: a németek beszüntetik a jóvátétel folyósítását, a külföldi sajtó is franciaellenes, Németország belső helyzete sem stabil. 1923-ban kétszer is megpróbálják megdönteni a hatalmat.

1924 és 1928 között beköszönt az „aranykor". Gustav Stresemann német külügyminiszternek és Aristid Briand francia miniszterelnöknek végre sikerül elérni a francia-német tárgyalási folyamat normalizálódását.

A francia külpolitika következő megoldatlan problémájának Szíria protektorátusa számított. A helyi lakosság nem fogadta el a francia közigazgatást. Togót és Kamerunt (német gyarmatok Afrikában) viszont könnyedén beilleszteti gyarmatbirodalmába.

Kérdések és feladatok

1. Nevezzétek meg az első világháború következményeit Franciaországra nézve és az ország újjáépítésének legfontosabb feladatait!
2. Hasonlítsátok össze a háború utáni újjáépítés folyamatát Franciaországban és Nagy-Britanniában! Kutatásaitok eredményeit írjátok be a következő táblázatba:

Közös	
Eltérő	

3. Miért volt veszélyes Franciaországra nézve a születések alacsony száma az 1920-as éveben?
4. Milyen gazdasági és szociális problémákat sikerült a franciáknak megoldani a 20-as években és milyen problémák maradtak megoldatlanok?
5. Milyen ígéretekkel győzött a Nemzeti Blokk az 1919-es novemberi választásokon?
6. Miért mondott le 1926 februárjában a Baloldali Erők Kartellje?
7. Mutassátok meg a térképen a francia külpolitika prioritásait az 1920-as években!

Főbb események

1919 – a Nemzeti Blokk győzelme a parlamenti választásokon
1924 – a Baloldali Erők Kartelljének győzelme a parlamenti választásokon
1926 – a Nemzeti Egység Koalíciójának győzelme a parlamenti választásokon

18. §. NÉMETORSZÁG A WEIMARI KÖZTÁRSASÁG IDEJÉN. KORPORÁCIÓS RENDSZER OLASZORSZÁGBAN

1. Németország alkotmánya. A fiatal köztársaság belső problémáit a fenyegető külső helyzet is súlyosbította: Anglia és Franciaország a demokratikus Németországot „veszélyes németeknek" tekintette. 1918 tele – 1919 tavasza volt a legsúlyosabb időszak a megalázott ország életében, mivel ekkor dúlt a harc a hatalomért a különböző csoportosulások között. Mindez nagyon emlé-

keztetett Oroszországra, F. Ebertet pedig a háta mögött német Kerenszkijnek nevezték.

Az új hatalom két igen fontos problémával találta szemben magát:

- először: biztosítania kellett a békés átmenetet a monarchikus egyszemélyi uralomból a demokratikus köztársaságba;
- másodszor: el kellett kerülnie az orosz típusú kommunista diktatúrát.

Ennek elérése csak a rend és a törvényesség megteremtése, a gazdaság megújítása révén volt lehetséges. Mivel egyfelől csak a szociáldemokrata köztársaság volt képes ellenállni az anarchiának és fasizmusnak, amit másfelől Anglia és Franciaország is el tudott fogadni, ezért azt a nyílt ellenfelek – a monarchia katonái és tisztségviselői is – támogatták.

Friedrich Ebert *(1871–1925), 1919-től Németország elnöke, a szociáldemokraták vezére. Az 1918-as novemberi forradalom idején Max von Badentől átveszi a kancellárságot; titkos megállapodást köt a vezérkarral a hadsereg bevonulásáról Berlinbe a forradalom elfolytása céljából.*

1919 augusztusában Weimarban elfogadták a weimari köztársaság alkotmányát, amely megteremtette a 18 szövetségi tartományból álló szövetségi állam demokratikus fejlődésének alapját. A köztársaság elnökévé F. Ebertet választják.

Németország politikai berendezkedése a weimari köztársaság alkotmánya alapján

Parlament (Reichstag)

- A Reichstag képviselőit a 20 évnél idősebb szavazók választották meg.
- A szavazás titkos volt; a politikai pártok által a Reichstagban szerzett helyek száma egyenes arányban állt a választáson szerzett szavazatok számával.
- Az arányos választási rendszer gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy egyetlen párt abszolút többséget szerezzen a parlamentben, ezért a Reichstagban koalíciók alakultak.

Elnök

- A szavazók külön választották meg.
- Az elnököt 7 évre választották.
- Az elnök kinevezte és feloszlathatta a kormányt.
- Kinevezte a kancellárt (kormányfőt).
- Az elnök feloszlathatta a parlamentet.
- Az alkotmány 48. cikkelye értelmében az ország szempontjából válságos időszakokban kihirdethette a rendkívüli állapotot.
- Az állampolgárok alapvető jogainak védelme érdekében óriási hatalmat összpontosíthatott a kezében.

Szövetségi kormány

A weimari alkotmányban rögzítették a kormány szövetségi rendszerét. Ez azt jelentette, hogy a hatalmi jogkör megoszlott a berlini központi kormány és a 18 tartományi kormány között. Például a berlini kormány ellenőrizte az adókat és a vallást, a tartományi kormányok pedig a rendőrséget, a bíróságokat és az iskolákat.

A német állampolgárok alapvető jogai és szabadságai a weimari alkotmány szerint

- Szavatolta a személyi szabadságot. Senkit sem lehetett letartóztatni bírósági ítélet nélkül.
- Minden német számára szavatolták a békés gyülekezés jogát.
- Minden német szövetségekbe és társaságokba egyesülhetett.
- Minden németnek joga volt a szólás, az olvasás és az információterjesztés szabadságához.
- Szavatolták a tulajdonhoz való jogot és a tulajdon sérthetetlenségét.
- Valamennyi német polgár hajlékát a személyi biztonságát szavatoló hellyé nyilvánították. A hatóságok bírósági határozat nélkül nem léphettek be a lakásba.

2. A weimari köztársaság. A köztársaság kezdetektől fogva komoly politikai problémákkal találta magát szemben. Mint kiderült, az alkotmány elfogadása csak az első tégla volt a demokrácia épületében. A demokraták nem aknázták ki az 1918-as forradalom-nyújtotta lehetőségeket, és nem fosztották meg a hatalomtól azokat, akik nem fogadták el az új szabadelvű rendszert. A hadseregben, a rendőrségnél, a köztisztviselői karban, a bíróságokon, az egyetemeken és az iskolákban olyan emberek maradtak tisztségben, akik a demokrácia ádáz ellenségei voltak. Leplezetlen nosztalgiával emlegették Németország háború előtti katonai és gazdasági hatalmát. Akkor biztonságban érezték magukat és büszkék voltak arra, hogy a császárság polgárai. A magabiztosságnak most nyoma veszett.

1. TANÚBIZONYSÁG

W. Churchill: „...A győztesek ráerőltették a németekre mindazt, ami az eszményképük volt, amit a Nyugat liberális országai régóta szerettek volna elérni... A német nép nemzeti életében tátongó űr keletkezett... A weimari köztársaságot minden tisztességessége és tökéletessége ellenére olyan valaminek tekintették, amit az ellenség erőltetett rájuk... Az űr kitárult, és egy idő múlva kitöltötte egy fékevesztett eszelős ember, az emberi szívet valaha is mardosó leggonoszabb érzések hordozója és megtestesítője, Hitler őrvezető."

(Черчилль У. Вторая мировая война. Кн.1, т. 1–2. Сокр. пер. с англ. М., 1991, с. 21–23)

Még a parlamenti választásokban részt vett politikusok és pártok némelyike is megvetette a weimari köztársaságot, és általában véve a demokráciát.

A weimari köztársaság ellenségeinek részéről elhangzott bírálatok részben helytállóak voltak: a koalíciós kormányokat (amelyeket főleg a Szociáldemokrata Párt (SZDP), Centrum Párt és a Nemzeti Demokrata Párt (NDP) hoztak létre) ellentétek feszítették; az egyes kormányok nem sokáig voltak hatalmon. Más pártok aktívan agitáltak a köztársaság ellen. Politikai bizonytalanság jellemezte a weimari köztársaság egész időszakát. Ugyanakkor a németek többsége mégis azokra a pártokra voksolt, amelyek a demokratikus rendet támogatták az országban.

A pártok által elért eredmények a Reichstagba történő választásokon (a megszerzett szavazatok %-ban)

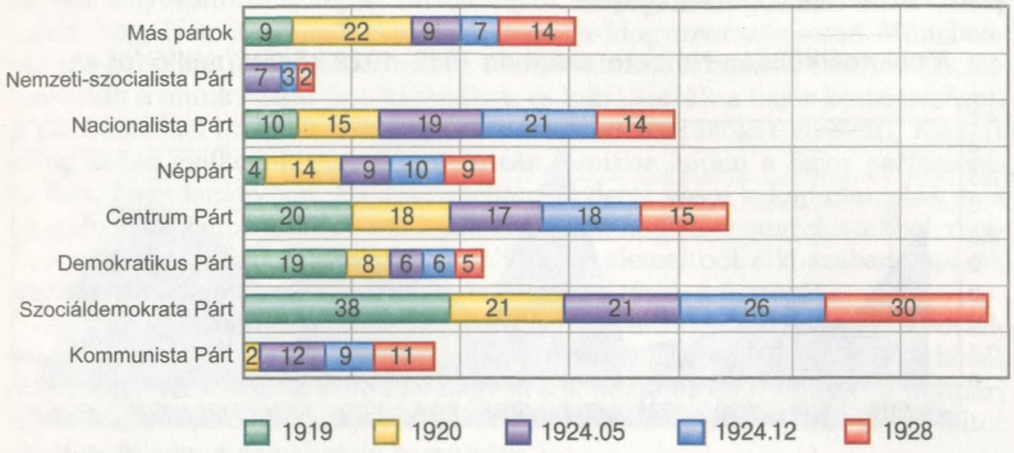

Általánosan elismert tény, hogy a köztársaság nem reformálta meg a császári hadsereget, megőrizte a magántulajdont. Ezt a tényt eltérően ítélik meg:

Első álláspont
A weimari köztársaság politikai szereplőinek határozatlansága vezetett politikai halálukhoz és segítette elő a nácik hatalomra kerülését

?

Második álláspont
F. Ebertnek nem volt más választása, mert amennyiben a hatalom közelébe engedi a kommunistákat, akkor a németek visszahívják a császárt, az országot pedig nyomban megszállják az angolok és a franciák

A weimari köztársaságra hárult a német gazdaság újjáépítésének feladata az első világháború után.

Gazdasági problémák:

- a háború emberveszteségei;
- a kormány 1921-ben óriási mennyiségű papírpénzt nyomatott a jóvátétel kifizetése céljából[1];
- a német márkával és állammal szemben megingott bizalom azt követően, hogy egy nacionalista 1922-ben meggyilkolta W. Ratenau „zsidó" külügyminisztert;
- Franciaország és Belgium 1923-ban megszállta a Ruhr-vidéket;
- a kormány lemondott az adók növeléséről és új, értéktelen papírpénzzel töltötte fel a kincstárat.

A fájdalmas háború utáni válság korszaka ez, elértéktelenedő pénzzel és gazdasági bajokkal fűszerezve.

Megjelennek a válságból kivezető út első pozitív jelei. A német iparba külföldi tőkebefektetések érkeznek, újjáépül a mezőgazdaság. Az 1919–1922 és 1924–1926 közötti befektetések felülmúlták a háború előttiek szintjét. Az 1920-as évek folyamán nő a német munkások reálbére, miközben csökken a

[1] A német jóvátétel és a Ruhr-vidék megszállásának problémáját részletesen tárgyaltuk a 9. §-ban (3. pont *A jóvátételek problémája*).

munkaidejük. Érdekes megemlíteni, hogy 1914-hez képest a fiatal munkaerő reálbérének növekedése sokkal dinamikusabb volt, mint a régi, nagyobb tapasztalattal rendelkező dolgozóé.

Munkanélküliség Németországban 1918–1929 között (millió főben)

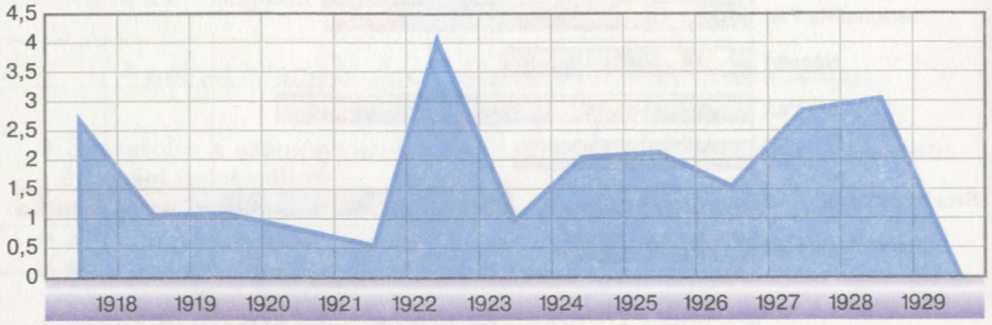

2. TANÚBIZONYSÁG

„...Elhoztad a pénzt? – Csak egy kis poggyászt, mára és holnapra tartalékként. Ezres meg százezres bankók, egy pár régi százassal, körülbelül két és fél kilónyi papírpénz. Az infláció olyan sebességgel növekszik, hogy a Nemzeti Bank nem érkezik eleget nyomtatni belőle. Nemrég a százezres volt a legnagyobb címlet, hamar pedig a milliós is kevés lesz."

(Эрих Мария Ремарк. Черный обелиск. Кн. 1. Москва, Аст, 2004, с. 10)

3. TANÚBIZONYSÁG

W. Siefkes tanítónő visszaemlékezései 1923-ról: „Olyan infláció volt, hogy a pénzérméket kivonták a forgalomból, a papírpénzeken pedig a nullákat össze sem lehetett számolni. Milliomosok és multimilliomosok voltunk, de a millóink nem értek semmit. A havi bérünket az igazgatónk vette fel a polgármesteri hivatalban. A végén már a bőröndöt sem tudta összezárni a sok papírpénztől. Viccesen pénzügyminiszternek neveztük, amikor a szünetben kötegével osztogatta közöttünk a pénzt. Ezután fejvesztve rohantunk az üzletbe, hogy addig vásároljunk rajta kenyeret vagy más élelmiszert, míg el nem veszíti az értékét. És milyen boldogok voltunk, amikor végre elkölthettük. Mindennap közölték a pénzünk dollárhoz mért árfolyamát és mi szomorúan konstatáltuk, hogy megint szegényebbek lettünk."

(W. Siefkes, Erinnerungen, Leer, 1979, S. 80)

Egy kenyér ára Berlinben (német márkában)

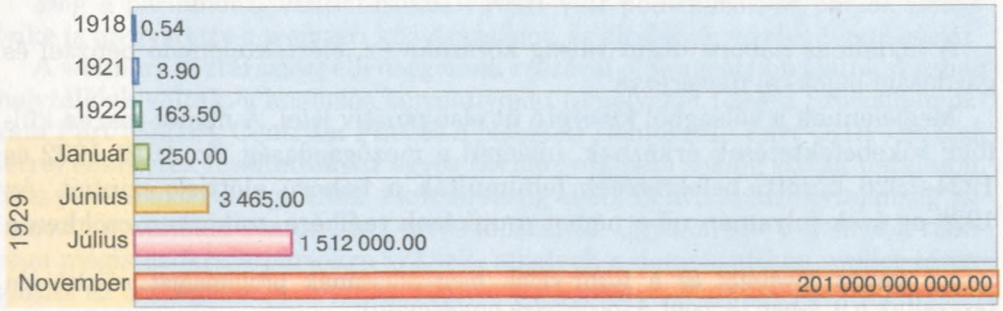

A gazdasági problémák mellett a *weimari köztársaság ellenségei* is állandó támadásokat intéztek a demokrácia ellen. Az ország belső helyzetét egyebek mellett súlyosbította a német tartományok szeparatizmusa, ami azzal fenyegetett, hogy Németországot is utoléri Ausztria-Magyarország sorsa. Münchenben, Bajorország fővárosában a *Kurt Eisner* vezette független szocialisták fellázították a munkásokat és a katonákat, és kikiáltották a bajor köztársaságot. A párt azonban az 1919 februárjában tartott választásokat elveszíti, Eisnert pedig akkor gyilkolják meg a nyílt utcán, amikor éppen a bajor parlamentbe tart, hogy lemondjon. Bajorországban kezdetét veszi a kommunisták és a szocialisták szembenállása, ami azzal végződik, hogy a monarchistákból, nyugalmazott tisztekből és közönséges felforgató elemekből álló szabadcsapatok legyilkolják a kommunistákat és az ártatlan polgárok sokaságát.

A forradalomnak nem sikerült elkerülnie a vérontást, nyertesei a szociáldemokraták lettek, akik a kommunisták elleni harcban lepaktáltak a közös ellenséggel. Az utóbbi körülmény nagyon sok németet elidegenített a weimari köztársaságtól, a baloldali pártokat kibékíthetetlen ellenségekké tette, foltot ejtett az új német demokrácia becsületén.

A németek kivétel nélkül el akarták felejteni a háborút, mint egy rossz álmot, ám emellett kommunista kormányt sem kívántak a nyakukra. A törvénytisztelő polgárokon a politikai nemtörődömség lett úrrá; bár nem szerették a fejetlenséget, mégsem törődtek a forradalmi megmozdulásokkal, a szabadcsapatok garázdálkodásával. Mindenki saját magával volt elfoglalva.

A pedáns németek forradalma vértelenül zajlik, ám később ugyanezek a rendes emberek „nem figyelnek fel" a nácik éjszakai fáklyás felvonulásaira, a zsidó pogromokra, sőt esetenként még résztvevőikké is válnak.

1920 márciusában a jobboldaliak Wolfgang Kapp-pal, a szabadcsapatok parancsnokával közösen államcsíny kísérletet hajtottak végre (innen ered a Kapp-puccs elnevezés). Az összeesküvők kihasználták azoknak a csapatoknak a felháborodását, amelyeket a versailles-i szerződés értelmében fel kellett oszlatni. Walter Lüttwitz és Kurt Schleicher tábornokok csapataikkal bevonultak Berlinbe és Kappot kancellárrá nevezték ki. Hans von Seeckt, a Reichswehr (a weimari köztársaság hadserege) főparancsnoka megtagadta az Ebert-kormány védelmét, azzal magyarázva ezt: hogy a „A Reichswehr nem lő a Reichswehrre". Az elnök ezután kénytelen az ország déli részébe, Stuttgartba menekülni.

Ám a hadsereg, a szakszervezetek, az állami tisztviselők és a bankárok ellenezték a puccsot, Kappot „lemondatták" és a csapatokat kivonták a városból. Az államcsíny meghiúsításában nem kis szerepe volt a hadsereg parancsnokságának, amely tudatában volt annak, hogy Anglia és Franciaország a demokrácia védelmében beavatkozhat a németországi eseményekbe. A puccsot „értelmetlen kalandnak" nyilvánították, Kapp és Lüttwitz Svédországba menekül, az összeesküvők egy részét letartóztatták, a köztársaság árulóit viszont nem büntették meg.

1923 novemberében a köztársaságnak újabb megpróbáltatást kellett kiállnia: Adolf Hitler, a nácik vezetője a hadsereg befolyásos személyiségeinek, egyebek mellett Ludendorff tábornoknak a támogatásával „sörpuccs"[1] néven ismertté vált összeesküvést szervezett Münchenben. A rendőrség és a hadsereg gyorsan úrrá lett a helyzeten. Az összeesküvés szervezőit letartóztatták és bebörtönözték. Adolf Hitler kilenc hónapra börtönbe kerül, ahol 1924-ben megírja a *Mein Kampf (Harcom)* című művét, a német nemzetiszocialisták programját.

[1] Az összeesküvés szervezői egy müncheni söröző̈ben találkoztak, innen a puccs neve

4. TANÚBIZONYSÁG

d'Abernon vicomte, Anglia németországi nagykövetének naplójából, 1923. december 31-e: „A külső és belső veszély annyira nagy, hogy már-már fenyegeti Németország jövőjét. Az ország előtt álló megpróbáltatások egyszerű felsorolása alapján fogalmat alkothatunk arról, mennyire nehéz és kilátástalan az ország helyzete. Ha visszatekintünk a múltba, világosan látjuk, hogy az ország a szakadék szélén állt. Tizenkét hónap leforgása alatt Németország átélte a francia-belga betörést a Ruhr-vidékre, a szászországi és thüringiai kommunista felkeléseket, a bajorországi „sörpuccsot", a Rajnai övezet szeparatista mozgalmait. A felsorolt tényezők közül bármelyik gyökeres változásokhoz vezethetett volna a társadalom belső szerkezetében, illetve Németország külországokhoz fűződő kapcsolatában. Amennyiben ezeket a kockázati tényezőket nem kezelik időben, a németek még a reményét is eltemethetik az általános sikernek."

(E. V. d'Abernon. Ein Botschafter der Zeitwende. Memoiren, Bd. II: Ruhrbesetzung, Leipzig, 1929, S. 337–338)

Az újjáépítés időszakában (1924–1929), amikor beindult a Dawes- és a Young-terv, a németek végleg hinni kezdtek a boldogabb időkben, és a választásokon a mérsékelt politikusokat támogatták, nem pedig az azonnali radikális változásokat akaró bal- és jobboldali szélsőséges elemeket. Különösen kitűntek a mérsékeltek közül a későbbi kancellárok: Wilhelm Marx (a Centrumpárt vezetője) és Hans Luther (a Néppárt elnöke). Ebert halála után az 1925-ös választásokon a weimari köztársaság elnökévé Paul von Hindenburgot, az utolsó vezérkari főnököt választották. Hindenburg első világháborús veterán volt és nagy tekintélynek örvendett a németek, elsősorban a hadsereg körében, ezért személye a stabilitást és a megbonthatatlan rendet jelképezte az államban. 1928 nyarán nagykoalíció jön létre öt párt részvételével. A kancellár a szociáldemokrata H. Müller lesz.

3. A „korporációs rendszer" Olaszországban. A fasiszta gazdaságpolitika alapját az „osztálybékére épülő" „korporációs állam" megteremtésének az eszméje képezte. Tulajdonképpen nem Mussolininak, hanem a fasizmus egyik ideológusának, Gabrielle d'Annunzio (*e.*: gábriel dannunció) költőnek a fejében született meg ez az ötlet. Az első korporációkat még ő hozta létre Fiumében 1919-ben.

A korporációk az 1920-as évek elején kezdenek kialakulni[1]. Eleinte Mussolini meglehetősen homályosan nyilatkozott arról, hogy a korporációknak a gazdasági kérdések vonatkozásában át kell venniük a parlament szerepét. Az elképzelés lényege egészében véve az volt, hogy a társadalmi béke akkor köszönt be, amikor az olasz gazdaságban működni kezdenek a korporációkba tömörült fasiszta kartellek és szindikátusok. Idővel az ország gazdasági életének szabályozása céljából külön korporációs minisztériumot alakítanak. A munkások és a vállalkozók közötti konfliktusok megoldása céljából 1927-ben elfogadták a munkachartát, amelynek értelmében a szakszervezeteket fasiszta ellenőrzés alatt az állami szerveknek rendelték alá és beolvasztották az ágazati korporációkba.

A következő esztendőben végrehajtották a „politikai képviselet reformját", melynek értelmében a parlamentet felváltotta a korporációs kamara. A fasiszta szakszervezetek által állított képviselőjelöltek közül a fasiszta nagytanács határozta meg annak a 400 képviselőnek a személyét, akikre később szavazni lehetett.

A korporációk széles jogkörökkel rendelkeztek és szabályozták a munkaadók, illetve munkavállalók közötti viszonyokat. Újra bevezették az 1923-ban

[1] Hivatalosan 1934-ben hirdették meg a „korporációs államra" való áttérést

eltörölt 8 órás munkanapot, és jóváhagyták a 40 órás munkahetet. A gazdaságban konföderációkba tömörült szindikátusok és korporációk kezdtek működni. Vezetőségüket párthivatalnokok, a fasiszta szakszervezetek irányítói és a vállalkozók alkották.

1930-ban megalakul a Korporációk Nemzeti Tanácsa, amelynek a munkások és munkaadók képviselői, a fasiszta párt prominensei, a minisztériumok munkatársai lettek tagjai. A legfontosabb gazdasági ágazatokban összesen 22 nemzeti korporációt hoztak létre, a 30-as évek közepére pedig gyakorlatilag minden olasz a tagjává vált. A korporációs rendszer a gazdaság állami szabályozásának egyik sajátságos modellje lett. Amint azt B. Mussolini kijelentette, „a fasiszta állam csak korporatív lehet, különben elveszíti fasiszta jellegét".

A gazdasági életben és a társadalmi viszonyok terén a fasiszták hoztak egy sor intézkedést annak érdekében, hogy tőkét vonjanak be az iparba, széles körű privatizációt (magánosítás: az állami tulajdon magánkézbe kerülése – *a ford. megj.*), sikeres pénzreformot hajtottak végre (ezt elősegítették az USA-tól kapott jelentős hitelek, egyebek között a Morgan Bankháztól felvett 100 millió dollár). 1929-ben az ipari termelés 40%-kal szárnyalta túl a háború előtti szintet, az acélgyártás 84%-kal, a villamosenergia-termelés 100%-kal növekedett.

A korporációk jóváhagyták a sztrájktilalmat, ellenőrizték a kollektív munkaszerződések megkötését, kivizsgálták a konfliktushelyzeteket, pénzügyi támogatásban részesítették a szakszervezeteket. A 30-as évek közepére a fasiszta szakszervezetek 4 millió tagot számláltak és a számtalan kedvezménynek, illetve a dolgozók szabadideje szervezésében elért sikereiknek köszönhetően igen népszerűekké váltak. Ráadásul a fasisztáknak sikerül keresztülvinniük azt, amit egyetlen korábbi kormánynak sem: jelentősen csökkentették a munkanélküliséget (240 ezerről 100 ezer főre).

Az oktatási rendszerben szintén radikális reformokat hajtanak végre. Bezárják a „fölösleges" iskolákat; bevezetik az iskolai hitoktatást; minden osztályteremben elhelyezik a feszületet; csak a vizsgákon kitűnő tanulmányi eredményeket elért diákok részesülhetnek ingyenes oktatásban. Az iskolákban tanítani kezdik a latint, csak érettségi bizonyítvánnyal nyerhetnek a tanulók felvételt az egyetemekre; azon főiskolai diákok pedig, akik nem tették le az adott évfolyam vizsgáit, nem folytathatják a tanulást a következő évfolyamon.

Ezzel szemben a korporációk nem teljesítették a rájuk rótt feladatokat. Sorra elveszítették a Mussolini által meghirdetett csatákat: a „gabonacsatát", a „születési csatát", sőt még a verebek, az egerek és a házi legyek ellen meghirdetett csatákat is. A háború küszöbén Olaszország a rezsim állandó ígérgetése ellenére is képtelen volt ellátni magát nyersanyaggal és élelmiszerrel.

Kérdések és feladatok

1. Az *1. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával jellemezzétek Németország helyzetét a weimari alkotmány elfogadásának időszakában!
2. Jellemezd Németország politikai berendezkedését és az állampolgárok jogait a weimari alkotmány alapján!
3. Milyen gazdasági problémákkal találták magukat szembe a németek a weimari köztársaság idején?
4. A *2.* és *3. Tanúbizonyság* anyagainak és az *Egy kenyér ára Berlinben* (német márkában) diagram felhasználásával fejtsétek ki véleményeteket arról, hogy melyik esztendő volt a legnehezebb a köztársaság életében?
5. *A pártok által elért eredmények a Reichstagba történő választásokon* (a megszerzett szavazatok %-ban) diagram hogyan ábrázolja a németek pártszimpátiáit a weimari köztársaság idején?

6. A *4. Tanúbizonyság* anyagainak alapján mutassátok be a köztársaság ellen elkövetett puccskísérleteket! Milyen erők akarták megdönteni az alkotmányos rendet?
7. A weimari köztársaságra azt is szokták mondani, hogy „demokrácia demokraták nélkül". Igaz-e ez? Jellemezzétek a korszak politikusait!
8. Vázoljátok a korporációs rendszer létrejöttének folyamatát Olaszországban!

Főbb események

1919 augusztusa – a weimari alkotmány elfogadása
1920 márciusa – a Kapp-puccs
1923 – Franciaország és Belgium önkényesen megszállja a Ruhr-vidéket
1923 novembere – a müncheni „sörpuccs"
1925 – a weimari köztársaság elnökévé Paul von Hindenburgot választják
Az 1920-as évek vége – a korporációs rendszer létrejötte Olaszországban

19. §. OROSZORSZÁG (SZOVJETUNIÓ) AZ 1920-AS ÉVEKBEN

1. Az új gazdaságpolitika (NEP). A hadikommunizmus által kiváltott parasztlázongások és a kronstadti felkelés Lenint arra a következtetésre sarkallták, hogy a szovjethatalom vagy lemond a „tőke elleni lovassági támadásról", vagy a nép eltörli a föld színéről.

A 20-as évek elején Ukrajna helyzete is kilátástalan volt. A hadikommunizmus és a kötelező terménybeszolgáltatás, 1920 száraz nyarával gyakorlatilag térdre kényszerítették a gazdaságot. Dél-Ukrajnában 1921-ben éhínség kezdődött, amely 1 millió ember életébe került. A városi munkások napi kenyérfejadagja sem haladta meg a száz grammot. Harkivban, Katerinoszlavban és más városokban 1921 elején sztrájkhullám söpört végig. A Donyec, Poltava és Katerinoszlav környéki parasztok is lázongtak. A bolsevik hatalom csapatokat vetett be a saját népe ellen, és „kulák szabotázsnak", illetve politikai banditizmusnak nevezte megmozdulásaikat.

Még 1920 tavaszán Lenin éles vitába keveredett L. Trockijjal, aki azt javasolta, hogy a kötelező terménybeszolgáltatást váltsák fel terményadóval[1] és engedélyezzék a kereskedelmet. A X. pártkongresszuson (1921) Lenin váratlanul előállt az „új gazdaságpolitika" bevezetésének gondolatával, sőt még lemondással is megfenyegette a pártot, amennyiben nem fogják őt támogatni.

A világforradalom azonban egyre váratott magára, Nyugaton pedig bekövetkezett a gazdasági stabilizáció. A bolsevikoknak ezért maguknak kellett eldönteni, hogyan tovább. Marx erre az esetre nem szolgált tanáccsal. Lenin arra a következtetésre jutott, hogy taktikaváltásra van szükség, és Oroszországban az államkapitalizmus segítségével kell a szocializmust felépíteni. A NEP-et tehát úgy képzelték el, mint az államkapitalizmus egyik különleges formáját a kommunizmus körülményei között. Lenin mindig is azt fejtegette, hogy a „NEP-et komolyan gondoljuk és hosszú időre tervezzük", de sohasem mondta azt, hogy örökre.

Az OK(b)P X. kongresszusának *A terményfölösleg kötelező beszolgáltatásának terményadóval történő felcserélésről* szóló határozata megteremtette az ipar ugrásszerű fejlődésének az alapjait. Lenin felszólalása a X. kongresszus küldötteit sokkhatásként érte, mivel a vezér annak építésére szólította fel őket, ami ellen harcolva vérüket ontották a polgárháború frontjain, hogy

[1] *Terményadó* – a megtermelt termények után fizetendő adó

közelebb hozzák a „világkommuna" korát. Megdöbbenten hallgatták, hogy Lenin a kapitalizmushoz való visszatérésről beszél nekik. Az ilyen szavakért Dzerzsinszkij VCSK-ja néhány hónappal korábban még a „forradalom ellenségeinek" ezreit küldte a halálba.

A NEP alapjai

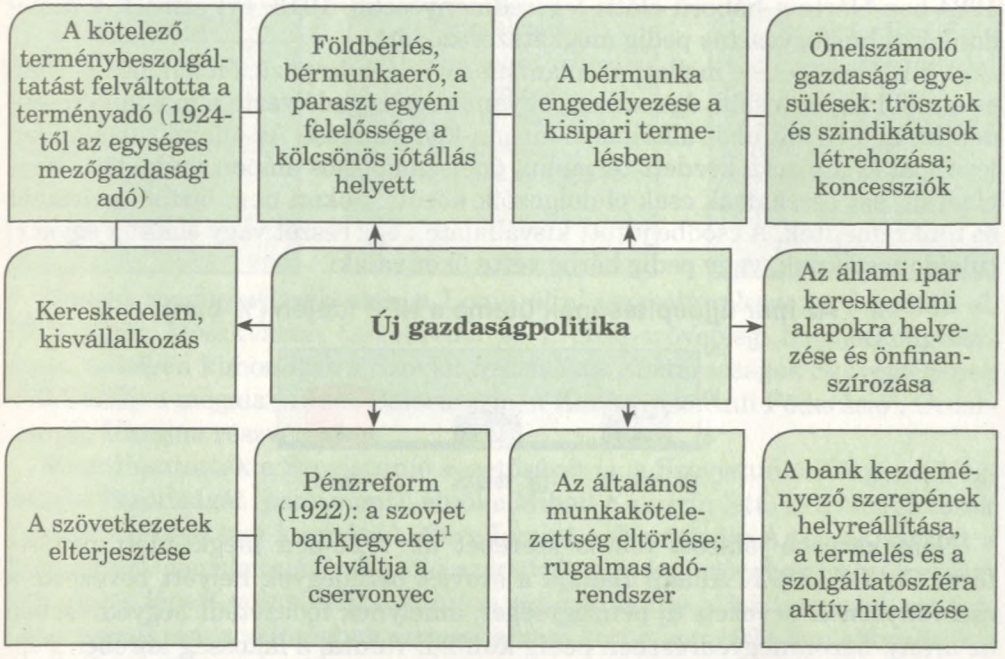

Elsőrendű feladattá lépett elő a parasztság szövetkezetekbe tömörítése. E feladat megoldása révén a parasztokat egyfelől bevonták a szocializmus építésébe, másfelől pedig semlegesítették őket, mint a bolsevikokkal szembenálló ellenséges erőt. Lenin szavaival a „civilizált szövetkezeti dolgozók" rétegének megteremtése, a város és a falu közötti normális gazdasági kapcsolatok megszervezése révén a kommunisták tovább bízhattak a „késésben levő" proletár világforradalom eljövetelében. Amennyiben mégsem tör ki önmagától, ahogyan Marx tanította, akkor az imperializmustól körülvett Oroszországban kell felépíteni a szocializmust.

1. TANÚBIZONYSÁG

V. Lenin: „Valóban, minden nagyüzemi termelői eszköz az állam kezében van, az államhatalmat a munkásosztály gyakorolja, szövetségre lépve a sok millió kis- és törpeparaszttal, a proletariátus vezető szerepe így a parasztság irányában biztosítva van stb., – vajon nem ez minden..., ami a szocialista társadalom felépítéséhez szükséges?"

(Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 45, с. 370)

Ukrajnában is részvénytársaságok jönnek létre, fejlődik a szövetkezeti mozgalom. Többek között a Vidék-segítség Részvénytársaság és az Összukrán Mezőgazdasági Szövetkezetek Szövetségének Részvénytársasága, a Mezőgazda vetőmaggal, igavonó állatokkal és munkaeszközökkel látta el a parasztokat. Jó eredményekkel büszkélkedhettek az értékesítési és állatkereskedő szövetkezetek. A NEP által megtermelt anyagi javaknak köszönhetően újjáépül a Donyec-medence, ismét termelni kezdenek a kohászati kombinátok, fejlődik a könnyű- és élelmiszeripar, a közlekedés.

[1] *Szovjet bankjegyek* – a szovjet rendszer első éveinek pénzegysége

Ösztönzőleg hatott a mezőgazdaság és az ipar fejlődésére az, hogy a terményfölösleg kötelező beszolgáltatását terményadó váltotta fel, és lehetővé vált a föld és a munkaerő bérlése. Mostantól a paraszt miután befizette az államnak a számára megállapított adót, szabadon eladhatta terményfölöslegét a piacon, és nyereségre tehetett szert. Ennek folytán a mezőgazdaság 1922–1924-ben elérte a háború előtti legeredményesebb, 1913. évi szintet, a családonkénti húsfogyasztás pedig megkétszereződött.

A NEP bevezetése mellett az állam megőrizte kulcspozícióit a nehéziparban és a többi legfontosabb ágazatban, ugyanakkor engedélyezte a magánkereskedelmet és a bérmunkát alkalmazó magán-kistermelést. Az állami tulajdonban lévő ipar is a piacra kezdett termelni, önelszámolásos alapon működött: amit eladtak, azt oszthatták csak el dolgozóik között. Sokan nem bírták az iramot és tönkrementek. A csődbe jutott kisvállalatok egy részét vagy eladták egykori tulajdonosaiknak, vagy pedig bérbe vette őket valaki.

Az ipar újjáépítésének üteme a NEP idején (%-ban)

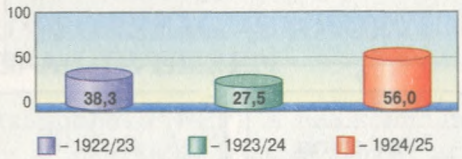

Nem kevésbé játszott fontos szerepet az 1922-ben megkezdett pénzreform. Az OSZFSZK Állami Bankja a szovjet bankjegyek helyett bevezette a cservonyecnek nevezett új pénzegységet, amelynek fedezetéül negyedrészben az arany, háromnegyedrészben pedig külföldi valuta, a lakosság körében népszerű termékek és az értékpapírok szolgáltak. Bár kezdetben együtt volt használatos a régi és az új pénz, ugyanakkor a cservonyec kezdettől fogva igen közkedvelt lett. 1924-ben egy cservonyecért csaknem két USA dollárt és kis híján 9 font sterlinget adtak; a cservonyec 1925-ig szabadon átváltható volt külföldi valutákra, ennél fogva keresték a külföldi tőzsdéken is. Az állam megkezdte a kötvények kibocsátását, takarékpénztárakat nyitott, amelyekben a lakosság előnyös feltételek mellett helyezhette el megtakarított pénzét.

Az új pénz bevezetése élénkítőleg hatott a kereskedelem fejlődésére, ismét megnyitják kapuikat a tőzsdék és a vásárok.

Természetesen a NEP sem nyújtott garanciát a válságjelenségek ellen. A Trockij által „árollónak" nevezett első válság 1923-ban kezdődött, amikor az ipari termékek árai indokolatlanul a magasba szöktek, a mezőgazdasági termékeké pedig lecsökkentek. Emiatt a parasztok az adó befizetése után nem voltak hajlandóak áron alul eladni az élelmiszert a piacon. Ez nyomban érezte tette hatását a városokban, mivel romlott az élelmiszerellátás. Az állam ideiglenes megoldásként felemelte a mezőgazdasági termékek árát.

2. TANÚBIZONYSÁG

V. Lenin az OK(b)P XI. kongresszusán (1922): „Egy évig visszavonultunk. Most a párt nevében azt kell mondanunk: elég! Azt a célt, amelyet visszavonulásunkkal el akartunk érni, elértük. Ez az időszak a befejezéséhez közeledik vagy már be is fejeződött. Most más cél lép előtérbe: az erők átcsoportosítása."

(Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 45, с. 87)

2. Az SZSZKSZ megalakulása. A bolsevikok az 1920-as évek elején nemcsak Oroszországban, hanem Ukrajnában, Belorussziában és a kaukázusontúli

államokban is megszerezték a hatalmat. Többféle nézet létezett azzal kapcsolatban, hogyan egyesítsék őket egy államba.

Egyesítési tervek

Autonomizálás	Föderalizálás	Konföderalizálás
• Ki képviselte: J. Sztálin • Lényege: minden szovjet tagországnak autonóm jogokkal csatlakoznia kell Oroszországhoz	• Ki képviselte: V. Lenin • Lényege: minden szovjet köztársaság egyenlő jogokkal föderatív államot alkot	• Ki képviselte: Grúzia Kommunista Pártja • Lényege: a független szovjet államok szerződéses alapon építik kapcsolataikat

Hosszú megbeszélések után a Lenin által javasolt változatot fogadták el. 1922 végén Moszkvában összehívták az I. Össz-szövetségi Szovjetkongresszust, amelyen kimondták a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (SZSZKSZ) a megalakulását Belorusszia, a Kaukázusontúli Föderáció[1], Oroszország, Ukrajna részvételével.

Megválasztották a Szovjetunió vezetőségét is: a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságát (parlament), elnöke Mihail Kalinyin lett, és a Népbiztosok Tanácsát (szövetségi kormány), élére Lenint választották. A tervek szerint a Szovjetunió megalakulásáról szóló szerződés minden szövetségi köztársaságban akkor lépett volna életbe, miután azt ratifikálta a köztársasági szovjetkongresszus, ám a valóságban erre soha nem került sor. 1924-ben elfogadták a Szovjetunió Alkotmányát.

3. Lenin halála és harc a hatalomért. V. Leninnek nem adatott meg, hogy sokáig irányíthassa a Szovjetuniót. Már 1921 végén súlyosan megbetegedett, 1922 májusának végén hirtelen rosszabbra fordult az állapota. Ennek következtében lebénult a jobb oldala, beszédközpontja is sérült. V. Lenint a Moszkvától néhány kilométerre fekvő Gorkiba szállították. A haldokló vezér ágya mellett ádáz harc folyt a hatalomért.

A beteg Lenin Gorkiban

A megüresedő poszt legesélyesebb várományosának L. Trockijt és a G. Zinovjev, valamint L. Kamenyev által aktívan támogatott J. Sztálint, az OK(b)P KB Politikai Bizottságának két tagját tartották. Az utóbbiaknak köszönhető, hogy J. Sztálin lett a közvetítő V. Lenin és a KB között. 1923 áprilisában V. Lenin tollba mondta titkárának feljegyzéseit (ő maga már írni nem tudott, ráadásul az orvosok meg is tiltották neki), az úgynevezett *Levél*

[1] Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia Kaukázusontúli Föderációja 1922–1936 között maradt fenn

a XII. kongresszushoz, amely *V. Lenin végrendelete*ként vált ismertté. Lenin ebben a levelében jellemzi a bolsevik párt összes prominensét: Trockijt, Buharint, Pjatakovot, Kamenyevet, Zinovjevet, és persze Sztálint is. Az utóbbit nemcsak „valódi szociálnacionalistaként, hanem igazi durva nagyorosz kényúrként említi."

A levelet végül is nem olvasták fel a kongresszusi küldöttek előtt, ám maga az a tény, hogy létezik, komoly veszélyt jelentett J. Sztálinra és csoportjára nézve. Ekkorra rendkívül megromlott a viszony Sztálin és Lenin között. Sztálin ellenségesen figyelte Lenin kapcsolatát Trockijjal. Az a levél pedig, melyet L. Trockijhoz intézett és feleségének, Nagyezsda Krupszkajának mondott tollba, végképp konfliktust robbantott ki köztük.

3. TANÚBIZONYSÁG

V. Lenin 1923. március 5-én Sztálinhoz írott levele: „Tisztelt Sztálin elvtárs! Maga durván telefonhoz kérette és leszidta a feleségemet... Nem szoktam könnyen megfeledkezni az ellenem elkövetett dolgokról, és azt már mondanom sem kell, hogy amit a feleségemmel szemben elkövetnek, azt úgy tekintem, hogy ellenem is elkövették. Ezért arra kérem, gondolkodjon el, hajlandó-e visszavonni a mondottakat, és bocsánatot kérni, vagy meg akarja szakítani a kapcsolatunkat. Tisztelettel V. Lenin."

(Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 54, с. 329–330)

1924. január 24-én meghalt V. Lenin. Halála jeladásul szolgált a kommunista felső vezetésen belüli harc újrakezdéséhez. J. Sztálin és elvbarátai úgy vélték, hogy a hadügyi és tengerészeti népbiztos, illetve a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke, L. Trockij elleni támadáshoz jó ürügyül szolgálhat a Leninről írt könyve, valamint az *Október tanulságai* című cikke, amelyekben 1917 októberének hősei és V. Lenin barátai között J. Sztálin számára nem jutott hely, bár az utóbbi nagyon szerette volna magát a „tanítványok" között látni. A későbbiekben bebizonyosodott, L. Trockij jelentősen túlbecsülte saját erejét, s alábecsülte J. Sztálint és képességeit. A pártsajtó ezután megkezdi Trockij módszeres lejáratását, a Forradalmi Katonai Bizottságból pedig sorra bocsájtják el a hozzá hűséges embereket. Az 1925 januárjában megtartott KB-plénumon először „önkritika gyakorlására" kényszerítik, majd pedig leváltják minden tisztségéből.

Joszif Sztálin *(1879–1953), valódi neve Dzsugasvili. Gori városában született Grúziában. A Pravoszláv Papi Szemináriumon tanult, de nem fejezte be. 1898-tól, azaz megalakulása óta, tagja az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártnak (OSZDMP). 1903 óta bolsevik. Forradalmi tevékenységéért többször letartóztatták, és Szibériába száműzték. 1917 októberében részt vett a bolsevik felkelésben. Az első bolsevik kormányban nemzetiségi népbiztos volt. A polgárháború éveiben vezető tisztségeket töltött be a Vörös Hadseregben. 1922-től a bolsevik párt Központi Bizottságának főtitkára.*

Rövid időn belül felszínre kerültek a Trockij elleni harcban azonos oldalon álló személyek közötti ellentétek. Egyesek a NEP mellett szálltak síkra, mások viszont erőltetett iparosítást akartak folytatni a falu rovására. Még Sztálint is megpróbálták az Összövetségi Kommunista (bolsevik) Párt névre átkeresztelt párt éléről elmozdítani, sikertelenül.

1927-ben a pártból kizártak több mint 70 ellenzékit, köztük L. Trockijt, G. Zinovjevet, L. Kamenyevet, G. Pjatakovot és másokat. Sokan közülük észhez tértek és „megbánták bűneiket", de L. Trockij tovább folytatta a harcot. 1928-ban őrizet alatt Kazahsztánba toloncolták, a következő esztendőben pedig el kellett hagynia a Szovjetuniót.

E győzelmet egyesek a lenini irányvonal folytatásának, míg mások az általa elvégzett munka megkérdőjelezésének, a leninizmus elméletétől és gyakorlatától való eltávolodásnak tekintették.

4. TANÚBIZONYSÁG

J. Boriszov orosz történész: „A szocializmus mint eszme, mint elmélet és valós társadalmi rendszer humanista természetű... Ami a 20–30-as évek történelmét illeti... ez a szakasz két időszakból áll: a NEP éveiből, amikor a párt a humánus lenini elvek szerint működött, valamint az azt követő évekből, amikor Sztálin és környezete eltávolodtak ezektől az elvektől."

(Борисов Ю.С. Эти трудные 20–30-е годы // Страницы истории советского общества. Факты, проблемы, люди. М., 1989, с. 121–122)

5. TANÚBIZONYSÁG

A. Jakovlev orosz politikus, történész: „A társadalmi gyűlölködés, egyes társadalmi csoportok felsőbbrendűekké, mindenre feljogosítottakká, más társadalmi csoportok fölöslegesekké és kártékonyakká nyilvánítása önkényesen... A polgári társadalom tagadása..., a gyengeségként felfogott demokrácia és humanizmus megvetése... Mindezt már elmondták, leírták, átgondolták, fényesre csiszolták, formába öntötték még jóval Sztálin előtt. Sztálin csak átvette a kész dogmát, és következetesen, gépiesen, közvetlenül, fantáziátlanul és változatlanul átültette a gyakorlatba."

(Яковлев А.Н. Зло, посеянное большевизмом, взбесилось // Правда, 22 октября 1992)

Az 1920-as évek végén legalább két fejlődési alternatíva kínálkozott.

Szabadelvű (liberális) fejlődési út	Parancsuralmi (adminisztratív) fejlődési út
• A NEP és a piaci reformok folytatása mellett, a mezőgazdaság szövetkezetesítése és gépesítése útján történő fellendítéssel, a pénzügyi rendszer megszilárdítása révén meg lehetett volna menteni a helyzetet. • Le kellett volna mondani a Szovjetunió egységes föderalista berendezkedéséről és be kellett volna tartani a Szovjetunióhoz csatlakozott országok állami szuverenitásának elveit, amelyeket az 1924-es alkotmányban rögzítettek. • Ezen intézkedések lehetővé tették volna a Szovjetunió gazdaságának fokozatos iparosítását oly módon, hogy ne csökkenjen a lakosság életszínvonala.	• Felszámolni a NEP-et, mint olyan fejlődési utat, amely kétségbe vonja az ÖK(b)P politikai és gazdasági hatalmi monopóliumának célszerűségét. • Visszatérni a „hadikommunizmus" éveinek szigorú adminisztratív ellenőrzési módszereihez. • Lemondani a fokozatos fejlődésről és „ugrást" hajtani végre a szocializmusba. • A gazdasági és katonai potenciál megerősödését követően talpon maradni a nyugattal szemben a kommunista világforradalom bekövetkeztéig. Amennyiben a forradalom késik vagy végleg elmarad, önerőből építeni tovább a szocializmust.

A liberális út csak abban az esetben volt járható, ha politikai reformokat hajtanak végre és az ország előre lép a parlamenti demokrácia útján. Ám akkor felvetődött volna a proletariátus diktatúrájának jogszerűsége.

1925 és 1928 között két „gabonakészletezési válság" borzolja a kedélyeket, mivel a parasztság nem kívánja áron alul beszolgáltatni „fölöslegét" az állam-

nak. A törvény ezt a jogsértést öt év börtönnel bünteti, aki pedig feljelenti falubelijét „a búza rejtegetéséért a proletariátus elől", megkapja az elkobzott gabona 25%-át. 1926-ban a bolsevikok kitűzik a célt: az ötéves tervek teljesítése révén „utol kell érni és meg kell előzni" a nyugati országokat a gazdasági mutatók terén.

6. TANÚBIZONYSÁG

A. Hitler: „Sztálint is feltétlenül tisztelni kell. A maga nemében páratlan fickó. Mintaképeit – Dzsingisz kánt stb. – jól ismeri, gazdasági tervezése pedig annyira mindent átfogó, hogy csak a mi négyéves tervünk szárnyalja túl."

(Новая и новейшая история, 1992, № 4, с. 200)

A NEP szükségtelenné vált és 1928-ban[1] felszámolták.

Kérdések és feladatok

1. Mi volt a lényege az új gazdaságpolitikának? Logikus folytatása volt-e a NEP a marxi tanításoknak vagy pedig eltérést jelentett tőle?
2. Határozzátok meg az új gazdaságpolitika célját, megvalósításának mechanizmusát és következményeit! Miért mondtak később a bolsevikok le a NEP-ről, mint a szocializmus építésének ösztönző erejéről?
3. Hasonlítsátok össze a Szovjetunió létrehozásának három tervezetét! Miért pont a lenini tervet fogadták el?
4. Jellemezzétek a kommunista felső vezetésen belüli harcot a hatalomért! Miért került ki belőle győztesen J. Sztálin?

Főbb események

1921–1928 (1929) – a NEP időszaka
1922 – a Szovjetunió megalakulása
1924 – Lenin halála

20. §. A FÜGGETLENSÉGÉT ELNYERT LENGYELORSZÁG, CSEH-SZLOVÁKIA ÉS MAGYARORSZÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI, ILLETVE POLITIKAI FEJLŐDÉSÉNEK SAJÁTOSSÁGAI

1. Lengyelország állami függetlenségének helyreállítása. Lengyelország, területének három felosztását (1772, 1793 és 1795) követően Ausztria, Poroszország és Oroszország által, teljesen eltűnt Európa politikai térképéről. A vezető lengyel politikusok egy olyan, egész Európára kiterjedő háborúban látták a nemzeti függetlenség megújításának a lehetőségét, amelyikben mind a három, de legalább egyik megszálló állam vereséget szenved.

A Lengyel Szocialista Párt (LSZP) egyik akkori vezetője, **Józef Piłsudski** az antanthatalmak, köztük Oroszország vereségét tartotta a legvalószínűbbnek, ezért a német-osztrák tömörüléshez való csatlakozásra szólított fel. A hazája függetlenségéhez vezető út első állomásának az osztrák-magyar-lengyel trialista monarchia létrehozását tekintette elképzelhetőnek.

Vele szemben Roman Dmowski, a Nemzeti Demokrata Párt (ND vagy

[1] 1929 is elfogadott dátum

„endencia") megalapítója, az antantban bízott és Oroszországgal rokonszenvezett.

A háború kezdetekor Varsóban kikiáltott nemzeti kormány hadat üzent Oroszországnak. Ám azok a lengyel katonák, akik a háború hatodik napján osztrák földről lengyel földre léptek, nem tudtak sikereket elérni, mivel a helyi lakosság nem kezdett felkelésbe. 1914-ben Varsóban megalakult a Lengyel Katonai Szervezet (LKSZ). Dmowski és az ND-beli ruszofilok siettek kialakítani a maguk nemzeti bizottságait Pétervárott, Varsóban és Párizsban.

A németek 1915 augusztusának elején elfoglalták Varsót, de nem sikerült működőképes lengyel kormányt felállítani. Nem járt sikerrel Piłsudski légiós dandártábornoknak az a próbálkozása sem, hogy katonákat verbuváljon a lengyel hadseregbe (ebből a célból, mint az osztrák hadsereg tisztje, még a frontot is elhagyta).

■ ***Józef Klement Piłsudski*** *(1867–1935), kimagasló lengyel államférfi. Lengyelország diktátora 1926 és 1935 között. Vilno (ma Vilnius, Litvánia) mellett született. A harkivi (innen kizárták a diákmegmozdulásokban való részvételért), majd a vilnói egyetemen tanult. 1887 és 1892 között száműzetésben volt Szibériában. 1914-ben lengyel légiókat alakított, amelyek az osztrák-magyar hadsereg kötelékében harcoltak a keleti fronton. 1918–1922 között lengyel államfő volt. 1926-ban katonai államcsínnyel megbuktatta a szejmet és egészen haláláig irányította az országot.*

1916 novemberében kikiáltják a lengyel állam helyreállítását és az ideiglenes államtanács – az osztrák hatalom mellett működő tanácskozó testület – létrehozását.

Miután az 1917-es oroszországi februári forradalom következtében megalakított ideiglenes kormány elismerte a lengyel nép saját államisághoz való jogát, Piłsudski áttért ellenlábasának, Dmowskinak az álláspontjára, és harcba szállt a német-osztrák tömörüléssel. Mivel nem volt hajlandó légiósait beolvasztani a német hadseregbe, 1917 júliusában a magdeburgi börtönbe zárták.

Az 1918-as novemberi forradalom Németországban felgyorsította a „lengyel kérdés" megoldását. November 6-ról 7-re virradó éjjel az osztrákok által kiürített Lublinban a baloldali pártok (LSZP, Lengyel „Felszabadított" Parasztpárt) és az LKSZ kimondták a Lengyel Köztársaság Ideiglenes Népi Kormányának megalakulását. November 10-én Varsó ünnepélyesen fogadta a forradalom által börtönéből kiszabadított Piłsudskit. A szociáldemokrata kormányfő, *Ignacy Daszyński* (*e.*: ignacij dasinszki) négy nap múlva rendkívüli hatáskörrel átadta neki a hatalmat.

Piłsudski mint tényleges diktátor hatalmon hagyta a „vörös kormányt", amelynek megalakítását Daszyńskira bízta. Ám amikor ez nem járt sikerrel, akkor *Andrzej Moraczewski* (*e.*: andzsej moracsevszki) személyében egy újabb szocialistát nevezett ki miniszterelnöknek. Piłsudski mint ideiglenes államfő, az alkotmányozó szejm (országgyűlés) összehívásáig minden hatalmat a maga kezében összpontosított.

1919 elején új kormány jön létre, a miniszterelnök pedig az ismert lengyel zongoraművész, *Ignacy Paderewski* (*e.*: ignacij paderevszki) lesz. A kormány legfontosabb feladata volt az országgyűlési választások lebonyolítása, ennek összehívása utánra ígérte Piłsudski, hogy lemond diktátori meghatalmazásáról.

Az 1919 januárjának végén megtartott választások nemcsak a lengyel parlamentarizmus újjászületésének kezdetét jelentették, hanem a szejm és a Piłsudski közötti ellentétek kezdetét is. Az újonnan megválasztott szejm elfogadott egy törvényt, melynek értelmében a szejm minden törvényhozó hatalmat a saját hatáskörébe vont, az államfő és a kormány pedig a parlamentnek volt felelős. Ily módon Piłsudskinak csak a képviseleti hatáskört hagyták meg. A törvény nem tért ki az állam nem lengyel nemzetiségű polgárainak a jogaira, és ez idővel komoly problémákat okozott.

A lengyel állam létrejöttekor sajnos nem sikerült elkerülni Galíciában a lengyelek és az ukránok konfliktusát. A fegyveres összetűzések 1918. november 1-jén kezdődtek, majd a következő négy nap során valóságos háborúvá váltak. Eközben 1918. november 13-án kikiáltották a Nyugat-ukrajnai Népköztársaságot (NYUNK). A november 22-re virradó éjjel a lengyelek elfoglalták Lemberget, az ukrán kormány pedig először Ternopilba, 1919 januárjában pedig Sztanyiszlavba (ma Ivano-Frankivszk) költözött.

1918 november–decemberében a NYUNK 59 járása közül 10 Lengyelország ellenőrzése alatt állt. Június közepére az ellenőrzés csaknem egész Kelet-Galíciára kiterjedt.

A lengyelek nagy reményeket fűztek a párizsi békekonferenciához. A konferencia üdvözölte Lengyelország újjászületését és nagy figyelmet szentelt ennek az országnak. A lengyel érdekeket a G. Clemenceau vezette francia küldöttség támogatta a legvehemensebben. D. Lloyd George terveibe nem illett bele egy Franciaországgal szövetséges erős Lengyelország, hiszen ez ellentmondott az európai egyensúly fenntartására irányuló törekvéseinek. A lengyelekkel ellentétes álláspontot képviseltek a tárgyalásokon az ukránok, a litvánok, a németek, a csehszlovákok, sőt W. Wilson és D. Lloyd George zsidó nemzetiségű tanácsadói is. A tanácsadók azt követően, hogy a lengyelek Lembergben leszámoltak a galíciai ukrán államot támogató vértestvéreikkel, biztonsági garanciákat és kedvezményeket követeltek a lengyel zsidók számára.

A R. Dmowski vezette lengyel küldöttségnek sikerül elérnie az egységes lengyel állam helyreállítását a Rzecz Pospolita 1772-es határai között, amelyhez automatikusan hozzátartozott Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia. J. Piłsudski viszont konföderációs államban gondolkodott.

1. TANÚBIZONYSÁG

J. Piłsudski: „Önök képtelenek megtartani ezt a Lengyelországot... A mostani Lengyelország csak a történelem szerencsés aranykorában lehetne életképes. ... Elvesztegettem az életemet. Nem sikerült olyan szilárd államszövetségi kapcsolatot kiépítenem, amellyel számolt volna a világ."

(W.Balcerak. Geneza i uwarunkowania wojny polsko-radzieckiej 1919–1920// Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Materialy sesji naukowej w Instytucie Historii PAN. 1–2 pazdziernika 1990. Wydawnictwo Instytutu Historii PAN. Warszawa, 1991, s. 32)

Lengyelország keleti határainak kérdése másodrangú jelentőséggel bírt a konferencia résztvevői számára. 1919 márciusában a lengyel ügyekkel foglalkozó bizottság azt javasolta, hogy előbb a nyugati határok problémáját vizsgálják meg. A legparázsabb vitát a lengyel-német határvonal váltotta ki. Lloyd George nem értett egyet azzal, hogy Németország rovására jelentős mértékben bővítsék Lengyelország területét és Gdańskot (Danzig) is adják át nekik.

Végül is Gdańskot a Népszövetség mandátuma alá tartozó lengyel vámhatárokon belüli szabad városnak nyilvánították. Sem a lengyel küldöttség tiltakozásai, sem pedig R. Dmowski szenvedélyes hangú beszéde nem segített a helyzeten.

A konferencia semmibe vette a németeknek azt a fenyegetését, hogy csapást mérnek Varsóra, és Németországtól Lengyelországhoz csatolta Poznań

vidékét, illetve Nyugat-Poroszország egy részét. Ez megnyitotta a lengyelek előtt az utat a Balti-tengerhez. 1921-ben Felső-Sziléziában népszavazást tartottak, melynek során a lakosság többsége Németországhoz kívánt csatlakozni. Erre válaszként a lengyel lakosság fellázadt, a Népszövetség pedig a lengyelek és a németek közötti konfliktus elsimítása céljából Felső-Szilézia déli részét Lengyelországhoz, a terület maradék 2/3-át pedig Németországhoz csatolta. A többségében lengyel lakosságú Szczecin sziléziai része pedig Csehszlovákiához került.

Mint ahogyan azt a 8. §-ban olvashattuk, a konferencia úgy foglalt állást, hogy Lengyelország keleti határait a Bug folyó mentén húzódó lengyel etnikai határ képezze. A párizsi békekonferencián Kelet-Galícia kérdésében nem született döntés. 1919. december 8-án az antant követeinek tanácsa nyilatkozatot fogadott el Lengyelország ideiglenes keleti határáról, de a határvonalat csak 1920-ban jelölték ki Spa városában és *Curzon-vonalnak* nevezték el.

Lengyelország nemzetiségi összetétele (%)

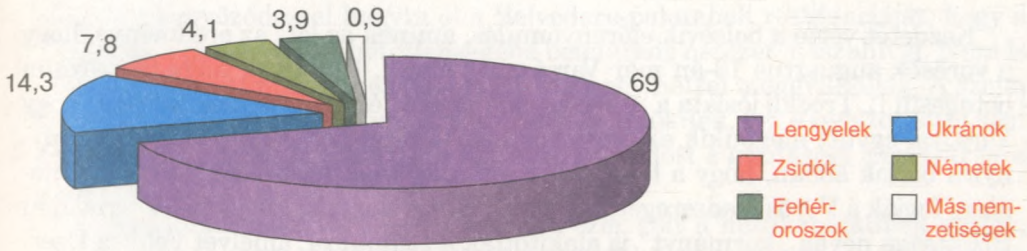

2. A lengyel-bolsevik háború 1920-ban. A lengyel-orosz ellentétek Lengyelország függetlenségének kikiáltása óta napirenden voltak. A két ország között a hadüzenet nélküli háború több mint egy évig tartott, de a két fél hosszú ideig saját ügyeivel volt elfoglalva: Lengyelország a NYUNK ellen harcolt és megszerezte Vilnót, a bolsevikok pedig Gyenyikin és Kolcsak fehérgárdista tábornokokat gyűrték le. Piłsudski, aki továbbra is bízott az Ukrajnával létrehozandó konföderációban, 1920. április 21-én bolsevikellenes szövetségre lépett Szimon Petljurával azzal a feltétellel, hogy csaknem az egész Jobbparti Ukrajnát Lengyelországhoz csatolják. Április 25-én három lengyel hadsereg (a keleti csapatok csaknem 3/5 része) és az ukrán csapatok támadást indítottak Ukrajna ellen.

Miután szétzúztak két bolsevik hadsereget, a szövetségesek gyorsan Kijev alá értek. Május 6-án estefelé Edward Rydz-Śmigły (*e.*: edvard ridz szmigli) tábornok 3. lengyel hadserege ulánusainak katonai járőre villamossal megérkezett Ukrajna fővárosába. A bolsevikok ekkorra már kiürítették a várost. A Hrescsatyikon rövidesen megtartották az ukrán és a lengyel csapatok díszszemléjét.

2. TANÚBIZONYSÁG

K. Krzeczunowicz, a lengyel hadsereg lovaskapitánya, a hadjárat résztvevője: „Nehéz leírni a lelkesedését annak a csapatnak..., amely Ukrajna belseje felé, az ősi Rzecz Pospolita történelmi határai, a leggazdagabb, tejjel-mézzel folyó, füvekkel és virágokkal illatozó vidék felé haladt. A mi nemzedékünk... a lovasszázad parancsnokától az utolsó olvasni tudó katonáig... Sienkiewicz trilógiáján... nevelkedett..."

(K. Krzeczunowicz. Ostatnia kampania konna. Dzialania jazdy polskiej przeciw armii konnej Budionnego. Veritas, Londyn, 1971, s. 14)

A továbbiakban azonban jelentősen romlott a helyzet. A lengyel-ukrán csapatok széles arcvonalon húzódtak szét, az ukrán lakosság pedig bizalmatlan volt, mivel az UNK csapatai nem a saját, hanem a lengyel fegyvereknek köszönhetően tértek vissza. A bolsevikok átrendezték soraikat és Mihail Tuhacsevszkij nyugati frontja ellentámadásba lendült. Szemjon Bugyonnij első lovashadserege Kijevtől délre betört az ellenség hátországába és gyűrűbe zárással fenyegette a lengyel-ukrán csapatokat.

3. TANÚBIZONYSÁG

T. Machalski, a lengyel hadsereg lovaskapitánya, a díszszemle résztvevője: „Az ukrán nép, amelyik saját fővárosában Petljura csapatai helyett egy idegen tábornokot és annak csapatait látta felvonulni, felszabadulás helyett egyfajta új megszállásként élte meg ezt a napot. Ily módon az ukrán nép a lelkesedés és az öröm helyett komoran hallgatott..., közömbösen szemlélte az eseményeket..."

(T. Machalski. Ostatnia epopeja. Dzialania kawalerji w 1920 roku. B. Swiderski, Londyn, 1969, s. 47)

Kezdetét vette a bolsevik előrenyomulás, aminek az lett az eredménye, hogy a vörösök augusztus 13-án már Varsó alatt álltak. Úgy tűnt, hogy hamarosan beteljesül L. Trockij jóslata a „világforradalomról" és Leninnek az az álma, hogy Varsóval együtt megbukik az egész versailles-i rendszer. Az orosz vezetők annyira bíztak abban, hogy a lengyelek „internacionalista szolidaritásból" támogatni fogják a Vörös Hadsereget, hogy még Lengyelország Ideiglenes Forradalmi Bizottsága néven „kormányt" is alakítottak a számukra, amelyet Feliksz Dzerzsinszkij, vezetett. A „lengyel Vörös Hadsereg" segítségével ennek a kormánynak kellett volna irányítani a Lengyel Tanácsköztársaságot..

4. TANÚBIZONYSÁG

Mihail Tuhacsevszkij: „Nem kétséges, ha a lengyel burzsoázia kezéből kiragadtuk volna a burzsoá slachta hadsereget, akkor befejezett tényként kezelhettük volna Lengyelországban a munkásosztály forradalmát. Ez a tűzvész nem maradt volna a lengyel határokon belül. Feltartóztathatatlan áradatként terjedt volna át egész Nyugat-Európára."

(Тухачевский М.Н. Избранные произведения. М., 1964. Т.1, с. 168)

Ám ezekben a drámai napokban a lengyel nép az „előbb legyen Lengyelország, aztán meglátjuk milyen" jelszó jegyében megőrizte hazafiságát és kitartását. A háború hat hónapja alatt 180 ezer lengyel önkéntes védte a szabadságot. A nemzeti megbékélés érdekében megalakították az új kormányt, élén *Wincenty Witasszal*.

Varsó alatt bekövetkezett a „visztulai csoda": 1920. augusztus 16-án a lengyel hadsereg meglepetésszerű ellencsapást mért az ellenségre és Minszken túlra vetette vissza a bolsevikokat. Helyreállt az egyensúly, amiért Lengyelország 18 ezer katonájának életével fizetett.

Lengyelország 1920 októberében Rigában fegyverszünetet kötött Oroszországgal és sorsára hagyta ukrán szövetségesét, Szimon Petljurát csapataival. Az UNK hadseregének maradéka novemberben a Zbrucs mögé húzódott vissza, majd a lengyel táborokba került. Az OSZFSZK, az USZSZK és a Lengyelország között megkötött rigai szerződés (1921. március18.) értelmében Varsó Szovjet-Ukrajna elismeréséért cserébe megkapta Kelet-Galíciát.

5. TANÚBIZONYSÁG

V. Lenin: „Lengyelországban bekövetkezett az, aminek be kellett következnie... Ám a forradalom, amire Lengyelországban számítottunk, nem sikerült. A munkások és a parasztok osztályellenségeik védelmére keltek, elnézték, hogy Vörös Hadseregünk katonái éhen haljanak, csapdába csalják, agyonverjék őket..."

(K. Zetkin. Reminiscenses of Lenin. London, 1929, p. 19)

■ 3. A szanációs rendszer Lengyelországban. A háború befejezése után Piłsudski marsallbotot kapott. Ám minél több idő telt el, annál hevesebb harc dúlt közte és a szejm között. Az 1921 márciusában elfogadott alkotmány szerint a majdani államfő hatáskörét olyan mértékben korlátozták, hogy háború esetén megfosztották még főparancsnoki jogainak a gyakorlásától is. Piłsudski úgy döntött, hogy nem jelölteti magát elnöknek az 1922. decemberi választásokon. A nemzetgyűlés ezért *Gabriel Nierutowiczot* választotta meg az ország első elnökévé. Piłsudski névlegesen visszavonult az államügyek intézésétől, és azzal a meggyőződéssel hagyta el a Belvedere-palotabeli rezidenciáját, hogy a pártok és a parlament tehetetlenségébe belefáradt nemzet visszahívja. Nem is tévedett: Nierutowiczot megválasztása után egy héttel meggyilkolják. A szejm *Stanislaw Wojciechowskit* választotta meg új elnöknek, ám a helyzet ettől sem változott: az ország feltartóztathatatlanul sodródott a gazdasági zűrzavar és a pártviták miatt a szakadék felé.

Lengyelországban 1925-ben közel 300 ezer volt a munkanélküliek száma, nőttek az árak, ennek következtében egyre több lett a sztrájk és a tüntetés. A szejm és a kormányok teljesen tehetetlennek bizonyultak. Sok lengyel, főleg az egykori légiósok úgy vélték, hogy csak Piłsudski tudja rendezni a helyzetet és újra „csodát" tesz. 1926 áprilisának elején kormányellenes tüntetések kezdődtek a következő jelszavakkal: *Nem engedjük szétrabolni Lengyelországot! Éljen Piłsudski parancsnok, a vezér!*

1926. május 12-én a Piłsudskihoz hű csapatok Varsó ellen indultak és három nap alatt szétverték a kormánycsapatokat. A lengyel társadalom többsége támogatta az államcsínyt. A májusi harcokban kétszázan estek el és közel ezren megsebesültek.

Az elnök a kormánnyal együtt lemondott és Lengyelország történetében kezdetét vette a **szanáció** időszaka.

Az államelnökséget tüntetőleg elutasító Piłsudski (Ignacy Mościcki került az állam élére) lett az ország teljhatalmú ura és a továbbiakban semmibe vette a szejmet és mindenféle ügyrendi gáncsoskodással akadályozta a tevékenységét. Gazdasági téren a szanáció időszaka volt a legkedvezőbb a két háború közötti lengyel történelemben, ám ez nem annyira Piłsudski politikájának tudható be, mint a kedvező nemzetközi helyzetnek.

Egyebek között 1926 június–decemberében zajlott a brit bányászok hatalmas méretű sztrájkja, ami lehetővé tette az Európába irányuló lengyel szénkivitel megkétszerezését. Még Anglia is lengyel szenet volt kénytelen vásárolni. Nőtt a gabona, faanyag, más áruk és nyersanyagok exportja. Lengyelországban a gyorsabb fejlődés érdekében gazdasági régiókat alakítottak ki, becsalogatták a külföldi, egyebek mellett a német és az amerikai tőkét. Az országban csökkent a munkanélküliség, megerősödött a zloty, sikerült egyensúlyba hozni a költségvetést.

A szanációs rendszer

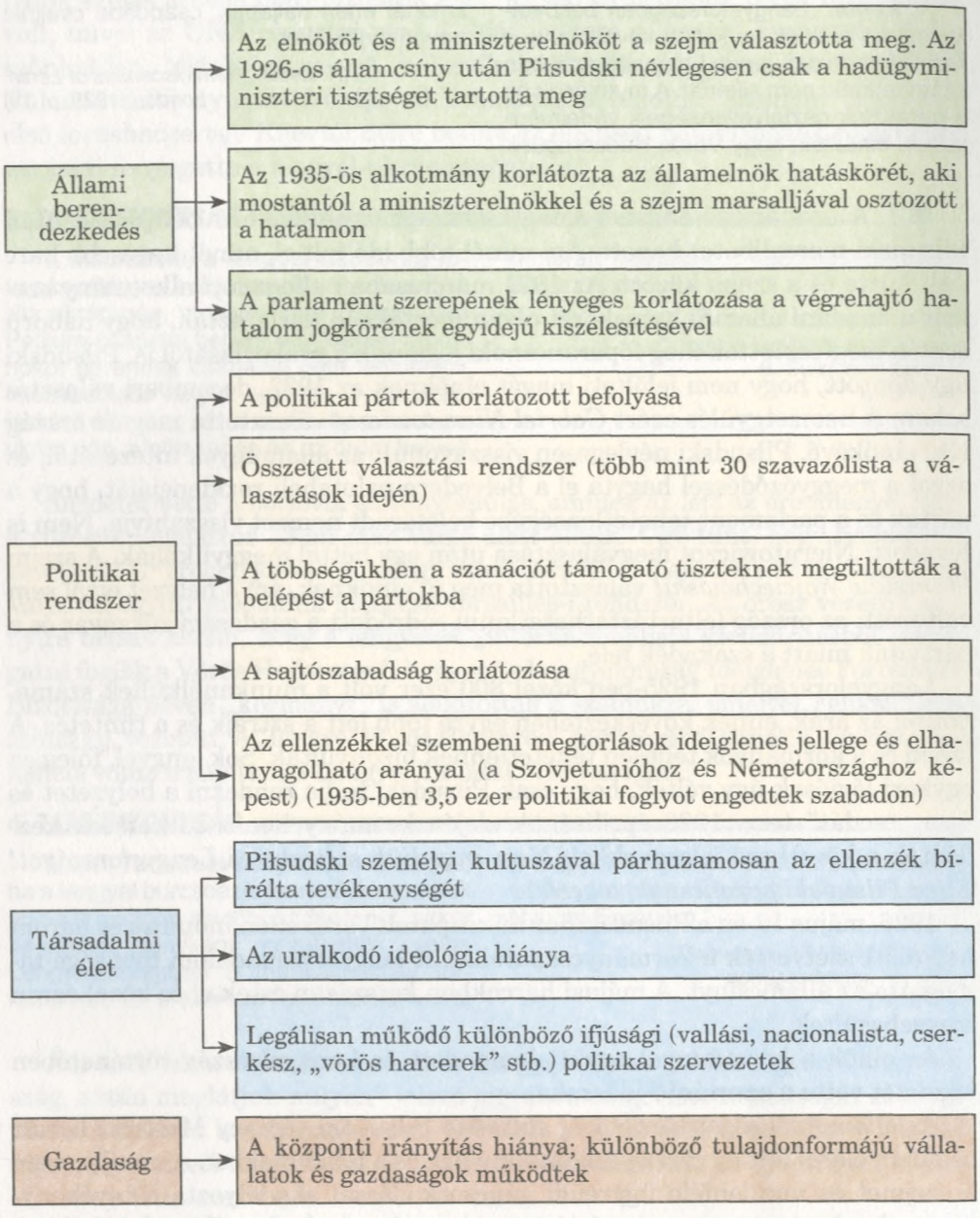

4. Csehszlovákia társadalmi-gazdasági és politikai fejlődése. 1918-at megelőzően a cseheknek és a szlovákoknak nem volt közös független államuk. Az első világháború küszöbén mindkét nép az Osztrák-Magyar Monarchia kötelékébe tartozott. A monarchia katonai vereségei számottevő mértékben aktivizálták a csehek és szlovákok függetlenségi harcát. Akcióik összehangolása érdekében két irányító központot hoztak létre: Prágában a Csehszlovák Nemzeti Bizottságot és Párizsban a Cseh Nemzeti Bizottságot. A Cseh Nemzeti Bizottság *Tomaš Masaryk* vezetésével Oroszország területén cseh és szlovák hadifoglyokból közel 200 ezer katonát és tisztet számláló légiót hozott létre. Ennek a katonai alegységnek csatlakoznia kellett az antant államok hadseregeihez.

1918 nyarának végén, amikor már nyilvánvalóvá vált Ausztria-Magyarország szétesésének elkerülhetetlensége, az osztrák hatóságok úgy döntöttek, hogy a cseh Bohemiából és Morvaországból (itt koncentrálódott a birodalom cukoriparának csaknem 93, a világhírű cseh üveggyártás 100, a kohászat és a textilgyártás 70%-a stb.) elszállítják a gyárak berendezéseit és felszereléseit. Ez a politika felháborította a cseheket és a szlovákokat és felgyorsította kiválásukat a birodalomból. Szeptember 28-án a párizsi Nemzeti Bizottság Csehszlovákia Ideiglenes Kormányává nyilvánította magát. Kormányfővé T. Masarykot választották.

Azt követően, hogy az antantállamok elismerték a kormányt, a Nemzeti Bizottság 1918. szeptember 28-án kikiáltotta a *Csehszlovák Köztársaságot* (CSSZK). December 14-én a nemzetgyűlés (parlament) kimondta a Habsburgok hatalmának megszűnését. Masarykot hamarosan a Csehszlovák Köztársaság elnökévé választották.

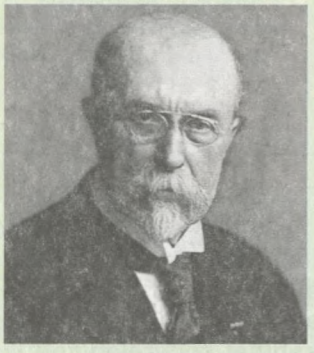

***Tomaš Masaryk** (1850-1937), Csehszlovákia elnöke 1918 és 1935 között. A Prágai Károly Egyetem filozófia professzora és az osztrák parlament képviselője volt. Az első világháború kitörése után külföldre emigrált. Az emigrációban a Cseh Nemzeti Bizottságot vezette, amely az önálló Csehszlovák állam megteremtéséért harcolt. Csehszlovákia függetlenségének kikiáltása után 1918 novemberében megválasztják az ország első államfőjévé, majd 1920-ban, 1927-ben és 1934-ben újra választják.*

A versailles-i, a saint germaini és a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához került Csehország, Szlovákia, az osztrák Szilézia a többségében lengyelek-lakta Szczecin vidékével, valamint az egykori Bohemia Királyság a főleg németek lakta Szudéta-vidékkel. Gyakorlatilag minden olyan, Ausztriával határos terület, amire Prága igényt tartott, a Csehszlovák Köztársasághoz került.

Az a helyzet, amely szerint 1918-ban Bohemiában, Morvaországban és Sziléziában a németek száma 3,5 millió fő (34,9%), a cseheké és a szlovákoké pedig 6,25 millió fő (62,5%) volt, eleve magában hordozta a majdani etnikai konfliktusok lehetőségét. Például Csehszlovákia német kisebbsége már 1918 decemberében kísérletet tett Német Bohemia kikiáltására és a Németországhoz való csatlakozásra.

Edvard Beneš, a Csehszlovák Köztársaság külügyminisztere a párizsi békekonferencián arra törekedett, hogy a nagyhatalmak elégítsék ki a csehek területi igényeit, mivel ők voltak a szlávok „ősi védőbástyái" a germán terjeszkedéssel szemben. A valóságban követeléseiknek alapja a gazdasági célszerűség volt, hisz Bohemia Ausztria-Magyarország legfejlettebb vidékének számított.

D. Lloyd George meg is jegyezte: „Amikor azt látom, hogy azok a kis népek, amelyek még maguk sem ízlelték meg a szabadság gyümölcseit és máris más népeket igyekeznek leigázni, keserűség tölti meg a szívemet."

Csehszlovákia állampolgára lett 745 ezer magyar és közel 500 ezer kárpátaljai ukrán is. A köztársaság lakossága összességében 15 millió főt tett ki, területe pedig meghaladta a 140 ezer négyzetkilométert. Az ország állami berendezkedésének alapjait az 1920 márciusában elfogadott alkotmány rögzítette. Ennek értelmében a népet tekintették az államhatalom egyetlen forrásának. A választásokról való távolmaradást pénzbírsággal sújtották.

Az államhatalom szervei a Csehszlovák Köztársaságban az 1920-as alkotmány szerint

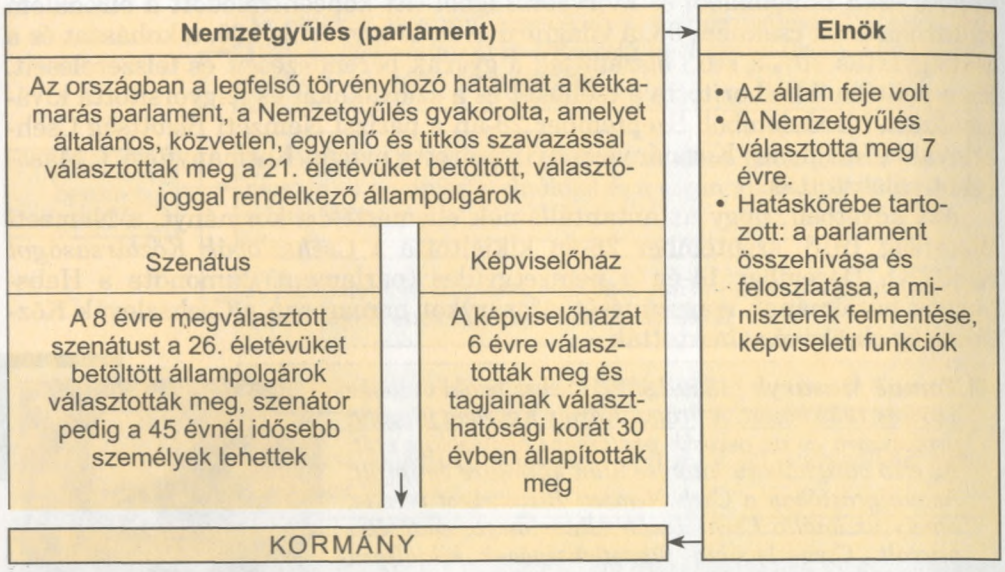

Az 1921-es választások után megalakult koalíciós Beneš-kormány rövid időn belül stabilizálta az ország pénzügyi helyzetét és egészében véve talpra állította a gazdaságot. Ugyanakkor ezt csak szigorú takarékossággal érte el, ami rendkívüli erőfeszítéseket követelt a lakosság többsége részéről. A Beneš-kabinet kénytelen volt lemondani és átadni helyét egy másik kormánynak.

A kormányválság miatt aktivizálták tevékenységüket a radikális politikai erők, amelyek a politikai harc szélsőséges módszereihez folyamodtak. Erre válaszul a Nemzetgyűlés 1923 márciusában elfogadta *A köztársaság védelméről* szóló törvényt.

A társadalmi békét komolyan veszélyeztették az 1926-ban megalakult Cseh Fasiszta Társaság és Nemzeti Baloldal nevű fasiszta csoportok. A párt veszélyességét nem a létszáma jelentette (ez elenyésző volt), hanem magának a fasiszta elvekre épülő szervezet létének a ténye a demokratikus Csehszlovákiában.

Csehszlovákia gazdasági élete a 20-as években és a világválságig felszálló ágban volt: az ipari termelés a háború előtti mutatókhoz képest 20%-kal emelkedett, a köztársaság állampolgárai többségének nőtt az életszínvonala; 1924-ben bevezették a társadalombiztosítást.

■ **5. Magyarország a Horthy-rendszer idején.** A kommunista rezsim bukását követően az egyik Habsburg főherceget nevezték ki Magyarország kormányzójává, aki megbízást adott a kormányalakításra. Az antant nem ismerte el ezt a kabinetet és Horthyt szerette volna az ország élén látni.

1920 januárjában a parlament megszüntette a köztársasági államformát és Horthy Miklóst *kormányzóvá* választotta. Habsburg Károly, az utolsó osztrák császár 1921-ben két ízben is megpróbálta visszaszerezni a magyar koronát, ám az antant határozott tiltakozása miatt egyik próbálkozása sem járt sikerrel. 1921 októberében leverték azoknak a fegyveres összeesküvését, akik a Habsburgokat szerették volna visszaültetni a magyar trónra, Károlyt és csapatait pedig foglyul ejtették.

1921 novemberében Magyarországon törvény mondta ki a Habsburgok trónfosztását. A tengeri kijárattal nem rendelkező országot egy tengernagy

irányította, a királyságnak pedig nem volt királya.

Időközben Magyarországon diktatórikus, tekintélyelvű rendszer jött létre, amelynek támasza az 1921-ben megalakult egységes párt volt. A Magyar Szocialista Munkáspárt kivételével az összes baloldali pártot betiltották és azok kénytelenek voltak illegalitásban tevékenykedni. A választások teljesen formálisak voltak, mivel a diktatúrában a kormánypárt biztosan győzött.

Gazdasági téren Magyarországnak sikerült először a Népszövetségtől, majd az USA-tól, Nagy-Britanniától, Svédországtól és más nyugati államtól kapott kölcsönök révén már a 20-as évek végén elérni az ipari termelés háború előtti szintjét. Továbbra is a mezőgazdaság maradt a magyar gazdaság legérzékenyebb pontja.

■ ***Vitéz nagybányai Horthy Miklós*** *(1868–1957) Magyarország kormányzója 1920–1944 között. Fiumében (ma Rijeka, Horvátország) elvégezte a Császári Haditengerészeti Akadémiát. 1918-tól az Osztrák-Magyar Hadiflotta parancsnoka volt. Nem szerepelt a tervei között, hogy sorsát az első világháború és Trianon után létrejött Magyarországgal kapcsolja össze. Ugyanakkor Kun Béla kommunista Magyarországának politikája módosította az elképzeléseit. A kommunista kormány megdöntése után Horthy megalakította és irányította a nemzeti hadsereget.*

Külpolitikájában Horthy bonyolult diplomáciai játszmát folytatott, megpróbált baráti kapcsolatokat ápolni a fasiszta Olaszországgal és a náci Németországgal. Egy idő után azonban megtörtént a fokozatos eltolódás Németország felé, mivel ezt az országot erősebb partnernek tartották Olaszországnál.

Kérdések és feladatok

1. Vázoljátok a lengyel és csehszlovák függetlenség megszilárdulásának folyamatát! Melyik nép útja volt nehezebben járható?
2. Milyen szerepet játszott a lengyel kérdés a párizsi békekonferencián és hogyan kapcsolódott ez a probléma az ukrán kérdéshez? Miért nem volt egyetértés Lengyelországgal kapcsolatban a vezető országok között?
3. Mutassátok meg a térképen azokat az ukrán területeket, amelyek Lengyelországhoz kerültek! Az *1. Tanúbizonyság* és a *Lengyelország nemzetiségi összetételét* ábrázoló diagram segítségével fejtsétek meg annak az okát, miért értékelte Piłsudski borúlátóan országa területi gyarapodását! Megegyeznek-e szavai Lloyd George gondolataival?
4. A térkép és a *4., 5. Tanúbizonyság* anyagainak felhasználásával ábrázoljátok az 1920-as lengyel-bolsevik háborút!
5. A *2.* és *3. Tanúbizonyság* anyagai alapján határozzátok meg Lengyelország érdekeit a Petljurával kötött szövetségi szerződéssel kapcsolatban!
6. Milyen történelmi eseményről van szó az alábbi szövegben: „Varsó utcáin nemcsak pogárháború zajlott, hanem a vezérről szóló elképzelések is megütköztek egymással. Egyesek számára több volt ő, mint a katonai eskü és becsület megtestesítője, ellenfelei pedig a Rzecz Pospolita ellen fellázadt összeesküvőt látták benne." (Дарья и Томаш Наленч. Юзеф Пилсудский. Легенды и факты / Пер. с пол. М.: Политиздат, 1990, с. 239)?
7. Nevezzétek meg a szanációs rendszer főbb vonásait Lengyelországban! Parancsuralmi rendszer volt-e ?
8. Mutassátok meg a térképen azokat a területeket, amelyek a versailles-i, a saint-germaini és a trianoni békeszerződések értelmében Csehszlovákiához kerültek! Mekkora volt az ukránok részaránya az újonnan létrehozott CSSZK-ban?

9. Elemezzétek *Az államhatalom szervei a Csehszlovák Köztársaságban az 1920-as alkotmány szerint* ábrát! Véleményetek szerint demokratikus ország volt-e Csehszlovákia?
10. A többpártrendszer erősítette vagy gyengítette a csehszlovák állam demokratikus rendjét?
11. A Kominternről tanultak alapján (12. §.) emlékezzetek vissza, milyen kormány megdöntése után került hatalomra Horthy?
12. Már a kortársak is tekintélyelvűnek nevezték Horthy rendszerét. Osztjátok-e ezt a véleményt?

Főbb események

1918 – a lengyel állam helyreállítása és Csehszlovákia kikiáltása
1920 – a csehszlovák alkotmány elfogadása, Horthy kormányzóvá választása Magyarországon
1920–1921 – a lengyel-bolsevik háború
1926 – a szanáció kezdete Lengyelországban

21. §. JUGOSZLÁVIA, ROMÁNIA ÉS BULGÁRIA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1. Jugoszlávia az első világháború után. Az első világháború döntő szerepet játszott a déli szlávoknak egy közös államban történő egyesítésében. Ezekben az években került sor a délszlávok politikai központjainak a kialakulására. Ezek között legfajsúlyosabbak voltak a Rómában, Genfben alakult bizottságok, de legtöbbet nyomott a latban a horvát nacionalista *Ante Trumbic* (*e.*: ante trumbics) vezetése alatt álló londoni Délszláv Bizottság (1915).

1917 júliusában a görög Korfu-szigetén fontos találkozóra került sor Trumbic és Nikola Pasic szerb miniszterelnök között. A tárgyalások eredményeiről közzétett közös nyilatkozat (korfui deklaráció) kimondta, hogy a megkötött paktum kilátásba helyezi a szerbek, a horvátok, a szlovének és a montenegróiak egy királyságban történő egyesítését a szerb Karadjordjevics-dinasztia uralma alatt. A királysághoz csatlakozó mindegyik tartomány megőrizte autonómiáját. A korfui deklaráció a szerb-horvát-szlovén állam megalapításának legfontosabb okmánya lett.

1918 októberének elején Zágrábban összehívták a szlovének, a szerbek és a horvátok népgyűlését (vicse), amely október 29-én ünnepélyesen kinyilvánította e népek egységes államban történő egyesülését. Eközben a Narodna Szkupscsina (parlament) Podgorica városában kimondta Montenegró Szerbiával való egyesülését a Karadjordjevicsek égisze alatt. Napirendre került a Szerb Királyság és Montenegró, valamint a szerb-szlovén-horvát állam egyetlen államképződménybe való tömörülése. Az érintett felek közötti tárgyalások eredményeként 1918. december 1-jén kikiáltották a *Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot (SHS)*. Uralkodónak a Karadjordjevicseket ismerték el.

Az újonnan megalakult királyság (1929-ben felvette a Jugoszlávia nevet) határait a saint-germaini, a trianoni, rapallói és neuilly-i szerződés ismerte el. Ugyanakkor mivel az 1915-ös londoni egyezmény kimondta, hogy Horvátország és Montenegró a háborút követően független állam lesz, ezért komoly ellentét alakult ki Olaszország és Jugoszlávia között Fiume (Rijeka) kikötő hovatartozásának kérdésében. Bonyolította a helyzetet az antant is, amely

egyszerre mindkét félnek odaígérte e földeket, ami kis híján olasz-jugoszláv háborúhoz vezetett.

Ausztria átengedte Jugoszláviának Boszniát és Hercegovinát, Dalmáciát, a Karintiai Hercegséget és Dél-Stájerországot; Magyarország a Horvát és Szlovén Királyságot, valamint Belgrádtól északkeletre fekvő Nyugat-Bánátot; Bulgária Sztrumilica macedónok lakta vidéket és még néhány várost.

Abban az országban, ahol a lakosság 2/3-a a mezőgazdaságból élt, az agrárreform a legfontosabb feladatok egyikévé lépett elő. Végrehajtása 1919 februárjának végén kezdődött, amikor is korlátozták a földesúri földek nagyságát és létrehozták a középbirtokosok jelentős rétegét. Jugoszláviában sikerült elkerülni a komolyabb konfliktusokat, mivel a reformot térítéses alapon hajtották végre csaknem húsz éven keresztül.

1921 júniusának végén Szent Vid napján a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság törvényhozó gyűlése elfogadta az ünnep tiszteletére a *Vidovdan*-alkotmánynak elnevezett, meglehetősen ellentmondásos alaptörvényt.

Egyfelől minden állampolgár politikai jogot és szabadságot kapott, egyebek mellett a 21. életévüket betöltött férfiak szavazati joggal rendelkeztek, 30 éves koruktól megválaszthatták őket a Narodna Szkupscsinába stb. A királyságban a végrehajtó hatalmat a kormány, a törvényhozó hatalmat a király és a parlament gyakorolta.

Másfelől az alkotmány törvényesítette az ország központosítását, előtérbe helyezte a szerbeket, jóllehet a hivatalos okmányokban egységes szerb-horvát-szlovén népről volt szó. Az ehhez a néphez nem tartozó személyeknek legalább 10 évig kellett a királyság területén lakniuk ahhoz, hogy a hatalmi szervekbe megválaszthassák őket. Az alkotmány lényegében véve egy olyan egységes államberendezkedést szentesített, ahol diszkrimináció érte a nemzeti kisebbségeket. A hatóságok nem voltak tekintettel az etnikai és történelmi határokra és a királyság területét 33 közigazgatási egységre, zsupára osztották fel.

A negyedmillió km² területű országban 15 millió ember élt, a szerbeken, horvátokon, szlovéneken kívül számtalan nemzetiség képviselője.

Jugoszlávia legnagyobb lélekszámú nemzetiségi kisebbségei 1918-ban (ezer fő)

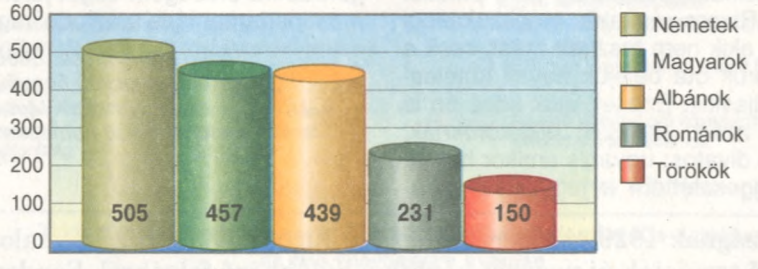

Jóllehet a szláv lakosság hasonló nyelvjárásban beszélt, ugyanakkor Jugoszlávia igencsak bonyolult és ellentétes képet mutatott az eltérő kultúrájú és vallású népek sokasága miatt. Az ország délnyugati régióiban a lakosság a pravoszláv hitet valló keleti civilizációhoz tartozott, a nyugati részét pedig a katolikus hívők lakták.

A vezető tisztségeket Sándor király akaratából leggyakrabban a szerbek töltötték be, akik a lakosságnak csupán a 39%-át alkották. Az ország

elszerbesítése ellen leginkább Horvátország tiltakozott, ahol a Stjepan Radić (*e.*: sztepan radics) vezette Horvát Parasztpárt követelte, hogy a Horvát Köztársaságot ismerjék el független államnak Jugoszlávia kötelékében. Radićnak és híveinek az üldözése oda vezetett, hogy tiltakozni kezdtek a kormány nemzetiségi politikája ellen és a Pasić-kormánynak le kellett mondania. Feszült volt a helyzet a túlnyomórészt albánok lakta Koszovóban és a többségében katolikus Szlovéniában is.

I. Karadjordjevics Sándor *(1888–1934), I. Péter szerb király második fia. 1921-től Jugoszlávia királya. 1929-ben katonai-monarchikus diktatúrát hozott létre. Nagyszerb nacionalista belpolitikát folytatott, híve volt a kollektív biztonság megteremtésének Európában. Fő külpolitikai szövetségesének Franciaországot tartotta. Marseille-ben gyilkolja meg egy usztasa terrorista Louis Barthou francia külügyminiszterrel együtt.*

A fokozódó belső bajok (a gyakori kormányválságok, a nagyszerb terrorista csoportok tevékenységének aktivizálódása (1928-ban egy ilyen terrorista a parlament épületében lelő két horvát képviselőt és halálosan megsebesíti Stjepan Radićot), szerbellenes megmozdulások Horvátországban és Szlovéniában, a parlamenti válság, amelynek eredményeként a parasztpárti-demokratikus koalíció kivált a Narodna Szkupscsinából) közepette Sándor király határozott lépésekre szánta el magát. *1929. január 6*-án feloszlatta a parlamentet, érvénytelenítette az alkotmányt és bejelentette, hogy minden hatalmat magához ragad. Sándor a tisztek körében népszerű Petar Živković (*e.*: petar zsivkovics) tábornokot, a Fehér kéz nevű szervezet vezetőjét bízta meg kormányalakítással.

1. TANÚBIZONYSÁG

Sándor király Jean-Louis Barthou francia külügyminiszterhez (1934. június 25.): „A diktátoroknak három fajtájuk van...: a született diktátorok, mint Mussolini, a botcsinálta diktátorok, mint például Primo de Rivera, és akik megszokásból diktátorok, akik nem tesznek mást, csak a gyermekkoruk óta beléjük nevelt kötelességüket teljesítik. Ezeket, akik közé én is tartozom, azért nevezik diktátoroknak, mert a szó divatos; ugyanis amikor három évre felfüggesztettem a jugoszláv parlamentet, nem diktátorként cselekedtem, ahogyan azt az önök parlamentjében gondolják, egyszerűen levontam a következtetést, hogy Jugoszláviában bármiféle polgárháború országom végét jelentené... Én most parlamentáris uralkodó vagyok."

(Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы. Перевод с французского. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1960, с. 235–236)

Az országnak 1929 októberétől kezdve Jugoszlávia lett a hivatalos neve, a különböző területek új neveket kaptak a különböző folyókról. Sándor még inkább fokozta a nemzetiségi feszültséget a királyságon belül, újra átszabta a közigazgatási egységek határait. Ráadásul úgy, hogy ettől kezdve a 9 bánság mindegyikében a választók többségét a szerbek alkották. Az ellenzéki megmozdulások letörésére Államvédelmi Bíróságot hoztak létre.

2. Románia helyzete az 1920-as években. A háború nem hozta meg Románia számára a győztest megillető babérokat: területének nagyobb hányadát

Az Osztrák-Magyar Monarchia területei 1914-ben

- Az osztrák korona területei
- A magyar korona területei
- Közös területek

A saint-germani békeszerződés (1919. szeptember 10) következtében Ausztria által elvesztett területek

2 Galícia (az antant országok nagykövetei tanácsa végleges Lengyelországnak adta 1923 márciusában)
3 Bohémia
4 Morávia
5 Szilézia
9 Dél-Tirol
10 Isztria
11 Krajna
15 Dalmácia
16 Bosznia
22 Bukovina

A trianoni békeszerződés (1920. június 4) következtében Magyarország által elvesztett területek

6 Szlovákia
7 Kárpátaljai Rusz
8 Burgenland
12 Horvátország
13 Bácska
14 Nyugat-Bánát
20 Kelet-Bánát
21 Erdély

Neuilly-i békeszerződés (1919. november 27) következtében Bulgária által elvesztett területek

17 Timok
18 Caribrod és Boszilegrad
19 Sztrumica
24 Dél-Dobrudzsa
25 Nyugat-Trákia

Törökország területe a Sèvres-i békeszerződés (1920. július 10) után

Törökország által visszakapott területek a lausanne-i békeszerződés (1923. július 24) után

Egyéb területi változások

1 Lengyelország által 1920-ban annektált vilniusi körzet
23 1918-ban Romániához csatolt Besszarábia

LITVÁNIA Az első világháború következtében létrejött európai államok

Államhatárok 1923 végén

Területi változások Közép- és Kelet-Európában, valamint Kis-Ázsiában az első világháború nyomán

megszállták, számottevő mértékben romlott gazdasági helyzete, kiéleződtek a társadalmi ellentétek. A földkérdés megoldatlansága kedvezőtlenül hatott az ország politikai-gazdasági stabilitására, ugyanis a mezőgazdasági termelés képezte gazdaságának alapját és a lakosság 80%-a falun élt.

Ferdinánd király

A haditengerészek felkelése 1918 elején arra kényszerítette *Ferdinánd* királyt, hogy különbékét kössön Németországgal és az Osztrák-Magyar Monarchiával.

Ugyanakkor a katonai sikertelenségek miatt jelentős területi gyarapodással kárpótolta magát az ország: Romániához csatolták Erdélyt. 1917 decemberében Besszarábia területén a Staful Tarii (Tartományi Tanács) Moldvai Népköztársasággá kiáltotta ki Besszarábiát. Később a moldvai parlament behívta Besszarábiába a román csapatokat, amelyek 1917 decembere és 1918 februárja között elfoglalták annak egész területét. 1918 áprilisának elején kimondták Besszarábia Romániával való egyesülését.

2. TANÚBIZONYSÁG

Részlet Besszarábia képviselőinek P. Szkoropadszkij hetmanhoz intézett felhívásából (1918): „Az Orosz Birodalom drágakövének számító Besszarábiában romanofilek egy kis csoportja a katona- és munkástanácsok példájára létrehozta a Staful Tarii és az Önálló Besszarábia leple alatt bevezette népünket Románia uralma alá. Besszarábiának mint a hajdani Orosz Birodalom részének Ukrajnához, az örökség jogán ahhoz az államhoz kell tartoznia, amely kiszakadt a birodalom kötelékéből és Besszarábia közvetlen szomszédságában fekszik, amelyhez Ukrajna néprajzilag, valamint a kulturális és anyagi azonosság alapján kötődik, ide kell tartoznia a nemzeti önrendelkezés elve szerint, amelyet alapként ismertek el az Ukrajna és a központi hatalmak között megkötött breszti egyezségben az államhatárok kijelölésekor."

(Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках. К., 1999, с. 185)

3. TANÚBIZONYSÁG

Részlet az UNK Külügyminisztériumának Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Románia kormányához intézett tiltakozó jegyzékéből (1918. március 3.): „Az ukrán kormány úgy véli, hogy az egykori román-orosz határ mindennemű megváltoztatása... mélyen sérti az UNK politikai és gazdasági jogait... Tekintettel arra, hogy Besszarábia jelentős részét elfoglalták a román csapatok, és Besszarábia további állami hovatartozása megbeszélések tárgyát képezhetné a bukaresti békekonferencián, az UNK kormánya e kérdés megvitatását és megoldását csak az ukrán kormány részvétele és egyetértése mellett tartaná lehetségesnek."

(Робітнича газета, 10 березня 1918 р.)

4. TANÚBIZONYSÁG

Részlet Jamkovijnak, az Ukrán Központi Tanács biztosának táviratából (Chisineu, 1918. április 10.): „Tegnap este 8 órakor a Staful Tarii nevet viselő moldáv parlament Marghipovannak, a román minisztertanács elnökének a jelenlétében arról határozott, hogy Besszarábiát autonóm tartományként Romániához csatolja. A kisebbségek közül az ukrán, a német és a bolgár frakció úgy nyilatkozott, hogy nincs felhatalmazásuk ilyen fontos kérdésben dönteni, és hogy ilyen kérdésben csak népszavazás határozhat."

(Нова Рада, 13 квітня 1918 р.)

1918-ban Romániához csatolták Észak-Bukovinát Csernyivci városával. Ennek következtében az országban lényegesen megnőtt a nem román lakosság részaránya.

A háború után Románia területe összességében 131,3 ezerről 295 ezer négyzetkilométerre, a lakosság száma pedig 6,7 millióról 18 millió főre nőtt.

Románia nemzetiségi összetétele

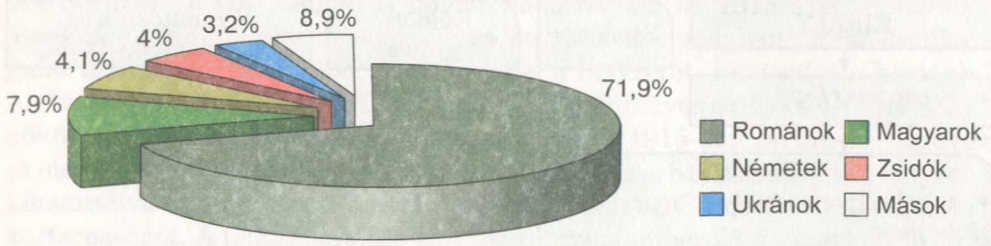

(Dumitrescu N., Manea M., Nita C., Pascu A., Trandafir A., Trandafir M. Istoria Romanilor. Manual pentru clasa a XII-a. HUMANITAS, Bucuresti, 1999, s. 142 nyomán)

Az elcsatolt területeken „unifikációs" politikát folytattak, azaz az új földekre kiterjesztették az országos román politikai és közigazgatási berendezkedést.

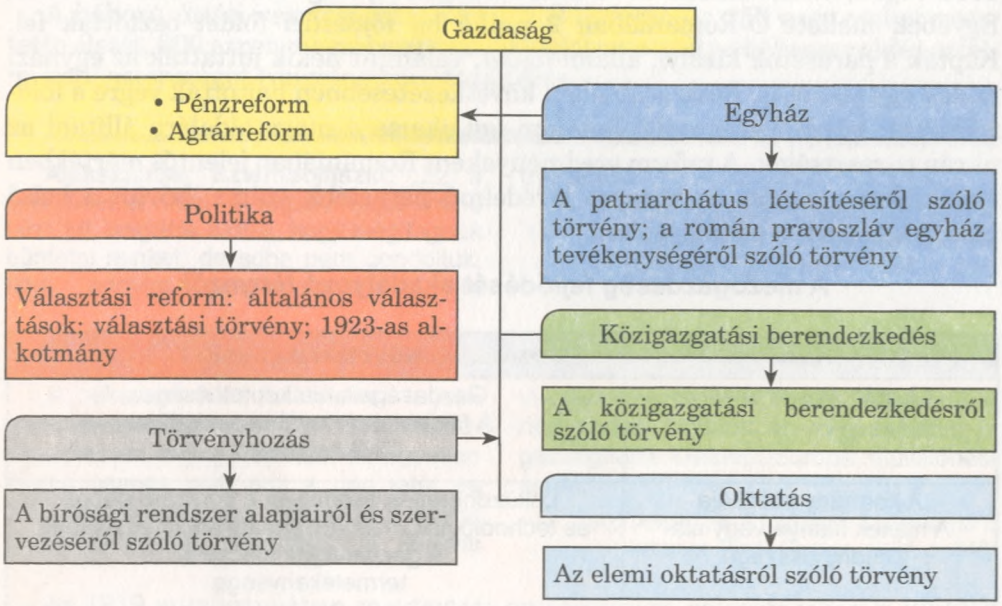

Románia új alkotmányát 1923 márciusában fogadták el. Ennek értelmében az országot alkotmányos monarchiává nyilvánították, bevezették az általános választójogot, amely magában foglalta a helybenlakási cenzust, rögzítették a szólás, a gyülekezés szabadságát, valamint egyéb politikai és szociális jogokat. Az alkotmány szerint az állandó foglalkozással nem rendelkező személyek, akikhez egyebek között a cigányokat is sorolták, egyes nemzeti kisebbségek, a mezőgazdasági munkások és a nők nem rendelkeztek választójoggal.

Romániában az volt az egyik legnagyobb probléma, hogy közel 500 ezer parasztnak egyáltalán nem volt földje. A földkérdés megoldatlansága a teljes elszegényedéshez vezetett, ami az ország fejlődését fenyegette.

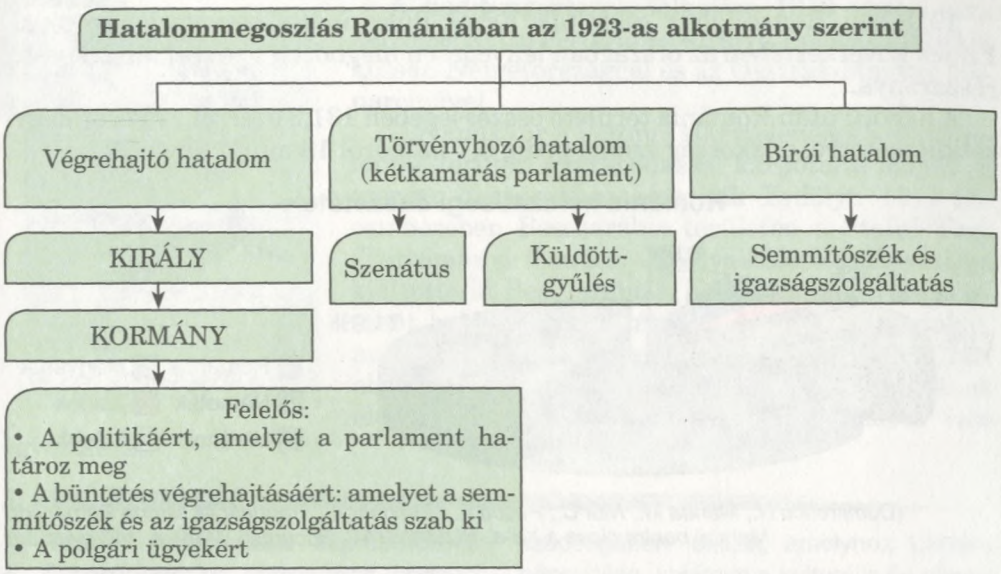

Ezért elsők között a földreformot hajtották végre, ami több szakaszban történt: az úgynevezett régi Romániában (Regát – *a ford. megj.*) a földrendeletet 1918 végén, Bukovinában 1919-ben, Erdélyben pedig 1921-ben hirdették ki. Egyebek mellett Ó-Romániában 2 millió ha földesúri földet osztottak fel. Kaptak a parasztok királyi, állami földet, valamint nekik juttatták az egyházi földek egy részét is. Besszarábiában következetesebben hajtották végre a földreformot, mivel a megszálló hatalom így akarta a maga oldalára állítani az ukrán parasztságot. A reform eredményeként Romániában jelentős mértékben emelkedett a magas és közepes jövedelmű parasztok száma, bővült a belső piac, felgyorsult a pénzforgalom.

A mezőgazdaság fejlődését akadályozó tényezők

Okok	Következmények
A kisbirtokosok túlsúlya	Gazdaságaik életképtelensége. A földbirtokok további osztódása örökösödéskor
A kormány politikája. A hitelek hiánya vagy alacsony összege	Leküzdhetetlen akadályok a korszerű gépek és technológiák mezőgazdasági alkalmazásában. A gazdaságok alacsony termelékenysége
A nagybani kivitel megadóztatása	A mezőgazdasági termékek drágulása, versenyhátrány a világpiacon
.A gazdasági válság (1929–1933)	Az árak csökkenése a belső piacon, a kisbirtokosok tönkremenetele
A falvak túlnépesedése	Földhiány, a parasztok életszínvonalának csökkenése; munkanélküliség

Romániában a jobboldali politikai erők tevékenységének fokozódása egybeesett a „dinasztikus válsággal". 1927 júliusában meghalt Ferdinánd és helyét legidősebb fiának, Károlynak kellett volna elfoglalnia. Ugyanakkor Ferdinánd

hatéves Mihály unokájára, Károly fiára hagyta a trónt. A király kiskorúsága miatt régenstanács alakult.

3. Az első világháború Bulgáriát érintő következményei. Ferdinánd cár döntése az ország háborúba való belépéséről (1915 októberében) a központi hatalmak oldalán nemzeti tragédiát okozott. A két fronton vívott harc – délnyugaton az antant, délen az oroszok és románok ellen – lényegében véve megbénította a gazdaságot. A bolgár hadseregnek az 1918 szeptemberében a szaloniki fronton elszenvedett veresége után az országban forradalmi hangulat alakult ki. Ferdinánd, hogy mentse a helyzetet, kiengedte a börtönből Alekszandar Sztambolijszkit, a Bolgár Népi Földműves Szövetség (BNFSZ) elnökét, akit antimonarchista tevékenységért még 1915-ben zártak be. Eközben az elégedetlenség átterjedt a hadseregre és a flottára. Sztambolijszki a helyzetet kihasználva egyik harcostársával, Rajk Daszkalovval Bulgáriában kikiáltotta a köztársaságot. A felkelt katonai alakulatok szeptember 28-án megközelítették Szófiát, ám késlekedtek az ostrommal. Ez tette lehetővé, hogy a szeptember 29-én az antanttal Szalonikiben fegyverszünetet kötő uralkodó a német csapatok segítségével szeptember 30-án elfojtsa a lázadást. Ám Ferdinánd sorsa már megpecsételődött: 1918. október 3-án írásban lemondott a trónról 24 éves Borisz fia javára. Élete hátralévő részét Bajorországban töltötte, ahol 88 éves korában hunyt el.

A háború óriási veszteségeket okozott Bulgáriának: 150 ezer ember vesztette életét, 200 ezren megsebesültek. Az 1919-es neuilly-i békeszerződés értelmében[1] az országot rengeteg korlátozás érte.

5. TANÚBIZONYSÁG

Alekszandar Sztambolijszki: „Ez a szerződéstervezet a legszörnyűbb mind közt. Mi, bolgárok tudtuk, hogy meg fognak büntetni minket, de soha nem gondoltuk, hogy ennyire igazságtalanul és kegyetlenül."

(В. Гюзелев, К. Косев, М. Лалков, Л. Огнянов, М. Радева. История. София, «Просвета», 1998, с. 369)

6. TANÚBIZONYSÁG

„A békeszerződés feltételeinek teljesítéseképpen elszenvedett területi veszteségek és az anyagi kár nem az egyetlen súlyos csapás volt, ami a nép létét és fejlődését érte az első világháború súlyos megpróbáltatásait követően. A területi veszteségek súlyosak voltak... Ám a bolgár nép tovább fejlődött és megcsonkítva is gazdagította Délkelet-Európa művelődési életét."

(Хр. Христов. България, Балканите и мирът 1919. София, 1984, с. 348)

Az 1919 augusztusában megtartott országgyűlési választásokon a BNFSZ szerezte meg a győzelmet, és a párt vezetője, Sztambolijszki lett a koalíciós kormány vezetője. Bulgáriában a helyzet stabilizálását célzó keménykezű kormányzás időszaka következett, ami ellenállást váltott ki a radikális baloldal, egyebek között a kommunisták részéről. A nép bizalmának megszerzése érdekében 1920 márciusában előrehozott országgyűlési választásokat tartottak. A szavazás eredményei alapján a BNFSZ egypárti kormányt alakított, amelynek az élére ismét Sztambolijszki került.

A kormány a parasztok tömeges támogatása mellett számos fontos reformot hajtott végre. Törvényt hoztak a munkakötelezettségről, bevezették a prog-

[1] Erről részletesen a 8.§-ban tanultatok

resszív jövedelemadót, csökkentették a föld- és a jószágadót, a kolostorok és az állam földjeiből földalapot létesítettek, korlátozták a spekulációs ügyleteket, államosították a bérházakat stb. A föld nélküli és a kevés földdel rendelkező parasztok kedvezményes feltételekkel vásárolhattak földet.

A rugalmas franciabarát külpolitikának köszönhetően Sztambolijszkinak sikerült jelentős mértékben csökkenteni a jóvátétel okozta terheket.

A BNFSZ kormányának sikerei komoly aggodalmat keltettek úgy a jobboldal, mind a baloldal táborában. A jobboldal úgy vélte, hogy Sztambolijszki a kommunizmusba vezeti az országot. A kommunisták viszont azt vetették a szemére, hogy éppen ellenkezőleg, reformjaival elvonja a dolgozókat a kommunizmusért folytatott harctól. A jobboldal 1922-ben Cankov vezetésével a Narodnij Zgovor nevű szervezetbe tömörült. A politikába aktívan bekapcsolódott a hadsereg is, a tisztek egy része létrehozta a Katonai Ligát.

Ebben a helyzetben a fiatal Borisz kénytelen volt „szófogadó uralkodónak" mutatkozni és saját állítása szerint olyan volt, mint „az a porcelánárus, akinek a boltjába betévedt az elefánt. Állandóan szedegetni kell a cserépdarabkákat, és elkönyvelni a veszteséget."

A BNFSZ 1921–1922-ben megpróbált együttműködni a kommunistákkal, ám azt követően, hogy az utóbbiak fegyveres alakulatokat kezdtek alakítani, megszakadt az összefogás. Sztambolijszki „parasztdiktatúrája" a bolgárok többségének támogatását élvezte (bizonyítékul szolgálnak erre az 1923 áprilisában megtartott választások, amelyek a BNFSZ biztos győzelmét hozták).

Sztambolijszki kormányának sikerei aktívabb tevékenységre sarkallták a jobboldalt, amely a cár „semlegessége" mellett már régóta készült a hatalom átvételére. Bulgáriában összeesküvés volt készülőben (középpontjában Cankov és a Narodnij Zgovor állt), amelyben részt vettek a macedóniai nacionalisták, a Katonai Liga, az Altisztek Szövetsége és más szervezetek. Június 9-re virradó éjjel államcsínyt hajtottak végre, meggyilkolták Sztambolijszkit, és Cankovot állították a végrehajtó hatalom élére. Az összeesküvők elleni, helyenként katonai akciók formájában megnyilvánuló tiltakozó megmozdulások elszigeteltek voltak és vereséget szenvedtek.

7. TANÚBIZONYSÁG

„A hadsereg erőszakos beavatkozása a politikába az országot a pártok közötti csatározásokba taszította. De ne gondolja senki, hogy a (katonai) szövetség eszköz volt a Zgovor kezében. Épp ellenkezőleg, Zgovor szolgált politikai álcául a katonák számára. A Balkánon fontos a hatalom birtoklása, hogy ki vagy kin keresztül igazgat, az másodrangú."

(Г. Марков. Парола «сабя». Заговорите и превратите на Военния съюз 1919–1936. София, 1992, с. 50)

Ettől kezdve Bulgária életében ugrásszerűen megnőtt a hadsereg szerepe. A főtisztek már nem voltak hajlandóak továbbra is eljátszani a „személyzet" szerepét a politikusok mellett, és katonai diktatúra bevezetését szerették volna keresztülvinni. Céljuk elérése érdekében készek voltak bárkit, még a cárt is, félreállítani az útjukból, aki óvatlan volt és nem minden esetben nyilatkozott kedvezően a tábornoki karról. „A katonák nem bocsátják meg az ilyen kijelentéseket" – emlékezett vissza később.

A Cankov-kormány továbbra is élvezte a szeptemberi pusztítás gyümölcseit. Az 1923 végén megtartott országgyűlési választásokon a Demokraticsnij

Zgovor nevű kormánybarát párt megszerezte a parlamenti helyek többségét, több antidemokratikus törvényt léptetett hatályba. Ugyanakkor a Demokraticsnij Zgovoron belül fokozódtak a belső ellentétek, amelyek végül is szakadáshoz vezettek.

Borisz 1926 elején személycseréket hajtott végre a hatalom felső régióiban: a Cankov-kormányt leváltották és létrejött a Népi Blokk kormánya. A változások előmozdították az ország demokratizálódását: engedélyezték a korábban betiltott pártok működését, részleges amnesztiát hirdettek, bejelentették a parlamentarizmushoz való visszatérést stb. Javulás következett be az ország pénzügyi-gazdasági életében is. Ám a fellendülés időszaka nem tartott sokáig. Az 1929–1933-as gazdasági világválság számottevő mértékben kihatott Bulgáriára is: a reálbérek csökkenése mellett az ágazatok többségében hosszabb lett a munkanap, a dolgozók közel 25%-ka elveszítette munkáját, a kis- és középbirtokosok tönkrementek.

8. TANÚBIZONYSÁG

„1930-re annyira eluralkodott és elmélyült az általános közöny, hogy még az évi költségvetést is határozatképtelen ülésen vitatták meg. A pártpolitika és a Zbori teljesen értelmét veszítette."

(Р. Крамптън. Кратка история на България. София, 1994, с. 154)

Kérdések és feladatok

1. Milyen elvek alapján jött létre a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és hogyan tükröződött ez az 1921-es alkotmányban?
2. Elősegítette-e Jugoszlávia belső helyzetének a stabilizációját az, hogy a nemzetközi szerződések alapján más országok területeit csatolták hozzá?
3. Elemezzétek a *Jugoszlávia legnagyobb lélekszámú nemzetiségi kisebbségei 1918-ban* diagramot! Az ország soknemzetiségű volta fokozta-e Jugoszlávia erejét?
4. Ismerkedjetek meg az *1. Tanúbizonyság*ban Sándor jugoszláv király magyarázatával az 1929-es fordulattal kapcsolatban! Miben értetek egyet, és mi az, amiben nem?
5. A *2.,3.,4. Tanúbizonyság* anyagai és a 8.§-ban tanultak alapján vázoljátok az ukrán területek Romániához kerülésének folyamatát!
6. Mi volt a célja és mik voltak az unifikáció politikájának főbb irányai Romániában?
7. Elemezzétek az 1923-as román alkotmányt! Tekinthető-e demokratikusnak az akkori időkhöz viszonyítva?
8. Miért volt az agrárreform végrehajtása a román kormányzat legfontosabb feladata? Milyen tényekkel tudjátok a válaszotokat alátámasztani?
9. Az *5., 6. Tanúbizonyság* anyagai alapján milyen képet alkothatunk a neuilly-i szerződésről?
10. Miért nem tudta a BNFSZ Bulgáriában a hatalmát megőrizni és megvalósítani a programját?
11. A *7., 8. Tanúbizonyság* anyagai alapján mutassátok be a bolgár társadalomban uralkodó hangulatot az 1920-as évek végén!

Főbb események

1918 – a Szerb-Horvát-Szlovén (SHS) Királyság kikiáltása, Besszarábia és Észak-Bukovína Romániához csatolása
1921 – a Vidovdan-alkotmány elfogadása a SHS-ben
1923 – a román alkotmány elfogadása és a bulgáriai hatalomátvétel
1929 – hatalomátvétel Jugoszláviában; Sándor király tekintélyelvű rendszerének a kialakulása

22. §. AZ OKTATÁS, A TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA FEJLŐDÉSÉNEK LEGFŐBB VÍVMÁNYAI

Emlékezzetek vissza a 9. osztályban tanultakra világtörténelemből!

- A tudományos felfedezések és műszaki újdonságok közül melyek voltak leginkább hatással a világgazdaság fejlődésére és az emberek mindennapi életére a XIX. században?
- Az irodalom és művészetek mely irányzatai voltak a legelterjedtebbek?

1. Az oktatási rendszer tökéletesítése. A fejlett országok többségében már a XIX. század végén – a XX. század elején megszületett a törvény az iskoláskorú gyerekek kötelező általános elemi oktatásáról. Az állami iskolákban az oktatás ingyenes volt, ezért a szegényebb sorsú gyerekek is tanulhattak.

A két világháború közötti időszakban a társadalom igen nagy érdeklődést tanúsított az oktatás iránt, mivel az ipari társadalmaknak kiválóan képzett szakemberekre volt szüksége. Következésképpen a középiskolákban és a főiskolákon a nagyobb figyelmet inkább a természettudományos-műszaki (matematika, fizika, kémia, biológia) tantárgyak oktatásának szentelték.

Ebben az időben igen népszerű volt a szakképzés; a majdani kereskedelmi dolgozók, termelésirányítók, mezőgazdászok, iparművészek stb. ezrei szereztek végzettséget a szakiskolákban. Hagyományosan nagy volt továbbra is az érdeklődés a humán tárgyak (filozófia, történelem, jog, irodalom, művészet) tanulmányozása iránt.

A világ mindinkább egy egységes nagy egészre kezdett hasonlítani, ezért a pedagógiában a koordinátorok szerepe olyan tekintélyes nemzetközi szervezetekre hárult, mint a Középiskolai Tanárok Nemzetközi Szövetsége, Nemzetközi Oktatási Iroda stb.

Az új feltételek előtérbe helyezték az iskola modernizációjának a szükségességét, ezért a pedagógusok különböző oktatási elméletekkel álltak elő és kipróbálták az iskola tökéletesítésének új módszereit. Természetesen ezek a folyamatok sem voltak mentesek a szakmai vitáktól. Egyeseknek az volt a véleménye, hogy az iskola képes jobbá tenni a világot, mások pedig tagadták a létjogosultságát a szervezett oktatásnak.

A 30-as években terjedt el az *Új nevelés* nevet viselő nemzetközi pedagógiai mozgalom (Németországban a reformpedagógia, az USA-ban pedig progresszivizmus néven vált ismertté).

Az *Új nevelés* mellett elkötelezett pedagógusok az iskola és a nevelés megújítását tűzték ki célul, figyelembe véve a gyerekek érdeklődési körét is.

1. TANÚBIZONYSÁG

T. Sizer kortárs amerikai pedagógus: „Az iskolában minden összefügg egymással. Egyetlen szempont megváltoztatása magával hozza minden más szempont módosulását... Hogy az oktatás folyamán a tanulók azt kapják, amire szükségük van, nekünk, felnőtteknek kell elszenvednünk mindazt, ami az iskolák ambiciózus átértelmezésével és átépítésével jár."

(Sizer T. «No pain, no gain» // Educational Leadership, 1991, p. 32, 34)

Az új oktatási formákat mindenekelőtt a bentlakásos iskolákban ültették át a gyakorlatba. A tanárok és a nevelők nem kényszerítették a gyerekeket a

tananyag magolására, inkább az esztétikai nevelésre, a testedzésre, a hasznos munkákban való részvételre, a gyermekönkormányzatok kialakítására fordították a figyelmet. A pedagógusok kiálltak a haladás eszméje mellett és az iskolában nem a tanárt, hanem a gyereket helyezték a középpontba.

Az 1920-as évek végén a Szovjetunióban a pedagógusok egy része azt vallotta, hogy a kommunista társadalomban „elhal" az iskola. Elképzelésük szerint az élet válik tanítóvá, a gyermekeknek pedig saját maguknak kell élettapasztalatokat gyűjteni a gyárakban és a kolhozmezőn. A tudományok alapjainak elsajátítását, a tankönyveket és segédkönyveket, a tantermekben és a tanórákon történő oktatás rendszerét elutasították.

Ezek a nézetek inkább csak kivételt képeztek az általános pedagógiai újítások között. Az első világháborút követően Németországban meg nyíltak a *Waldorf-iskolák*. E pedagógiai módszer elvei szerint a gyerekek tizenkét évig tanultak az iskolában, gyenge tanulmányi eredményeik miatt nem ismételtek évet. A tanév végi érdemjegyek helyett minden tanulóról jellemzést készítettek, amely tükrözte a gyerek tanulmányi eredményeit. A Waldorf-iskoláknak és óvodáknak nem volt egységes vezetője; ezek az intézmények autonómok voltak és testületileg irányították őket.

A tanárok és a tanulók nem használtak kész szemléltetőeszközöket, csak olyanokat, amelyeket ők maguk készítettek a tanulás folyamán.

Sok pedagógiai újítás született az USA-ban. A főiskolai oktatás és a fizikai munka ötvözésének egyik formája lett az úgynevezett *antiochiai terv*, amelyet az Antioch College-ban alkalmaztak először. Két-két diák egy munkakört kapott a termelésben, amelyet három havonként felváltva foglaltak el a tanulás folyamán. Ez javított a diákok anyagi helyzetén, és előmozdította az elméleti ismeretek alkalmazását és a gyakorlati jártasság megszerzését.

Az USA-ban alkalmazták első ízben a *szaktantermi tervet*, ami az egyéni tanulás elvére épült. Minden tanuló megkapta a tanártól a feladatot, amit önállóan oldott meg, majd visszaadta ellenőrzésre. A tanulók maguk választották meg a foglalkozásokat, a tantárgyak elsajátításának sorrendjét; az évi tananyag havi lebontásban napi feladatokra tagolódott. A tanulók külön szaktantermekben tanultak, ahol a tanárokkal konzultáltak.

A Szovjetunióban ez a módszer a *szaktantermi brigádmódszer*ben öltött testet, amely szerint az osztályt brigádokra osztották, a brigádvezetőket maguk közül választották. A tanulóknak két hét vagy egy hónapon belül kellett elvégezniük a kiosztott feladatokat. A tanárnak konzultáns szerepe volt; a zárófoglalkozáson az egész brigád közösen, nem pedig tanulónként adott számot a tudásáról. Az egyes diákokat külön-külön nem osztályozták, hanem az egész brigád kapott egyetlen egységes érdemjegyet.

A XX. század elején világszerte széleskörűen elterjedt a *pedológia*. Ennek a módszernek a követői figyelembe vették a gyerekek lélektani, koronkénti sajátosságait, életkörülményeit. Elismerték, hogy a gyerekek sorsát döntő mértékben befolyásolják a biológiai és a szociális tényezők, a környezeti hatások. Az oktatás legfontosabb módszerének a tesztek kitöltését tekintették, ezek eredményei alapján állapították meg a gyerek értelmi szintjét és intelligenciahányadosát.

A Szovjetunióban, a későbbiekben teljes egészében elvetették a pedológiát. Elutasították nyilvánvaló eredményeiket a gyermeklélektan tanulmányozásában, a gyerekek életkori sajátosságainak és fejlődésének megismerésében.

Nagy népszerűségre tett szert az egyéni tanterv alapján történő oktatás; azok a tanulók, akik gyorsabban el tudták sajátítani az elemi iskolai tananyagot, egy-két évvel előbb fejezhették be a tanintézményt.

Kiemelt gondoskodást igényeltek a lehetőségeikben korlátozott és hajléktalan gyerekek. A vakok számára Németországban dolgozták ki elsőként a matematikai és a vegyjelek némi módosítással máig használatos speciális rendszerét.

1927-ben az ukrajnai Harkiv elővárosában Anton Makarenko telepet hozott létre csavargó gyerekek számára. Öt év leforgása alatt a telep önellátóvá vált, villamossági műszergyár és FED[1]-típusú szalagos fényképezőgépeket gyártó üzem működött itt. A Harkivi Gépgyártási Főiskola pedig előkészítő tanfolyamot szervezett munkásfiatalok számára. Sok gyermek vált később híres felnőtté.

Mivel a diploma mindig is előfeltétele volt a karriernek és a meggazdagodásnak, ezért az érettségizők igyekeztek bejutni a jóhírű egyetemekre. Ilyenek voltak a Harvard, a columbiai, a stanfordi (USA), az oxfordi, a camridge-i, a londoni (Nagy-Britannia), a párizsi (Franciaország), a moszkvai, a kijevi, a harkivi (Szovjetunió) a kölni, a lipcsei (Németország) stb. egyetemek. A híres egyetemek kutatóintézményeiben komoly tudományos munka folyt és sok tudományos felfedezés született.

2. A legfontosabb tudományos vívmányok. Az új korszak új értelmezést is követelt. A XX. század első fele több kiváló és ellentmondásos filozófust adott a világnak, akik mindegyike kísérletet tett a természet értelmezésére és az emberiség jövőjének a megvilágítására. Ezek egyike volt *Oswald Spengler* (*e.*: oszvald spengler) német történész és filozófus, akinek *A világtörténelem morfológiájának*[2] *vázlata:* a *Nyugat alkonya* című kétkötetes műve hozta meg a hírnevet. Ezt a könyvet nem szokták a jelentős filozófiai és társadalomtudományi tanulmányok közé sorolni, ugyanakkor igazi irodalmi remekműként tartják számon. Művében Spengler bebizonyította, hogy a történelem „élő szervezet", amely ciklikus fejlődése során megéli a maga „tavaszát", „nyarát", „őszét" és „telét". A világtörténelem ókori, középkori és újkori szakaszát meghatározott kultúratípusok kísérték: a kínai, az ósémi, az egyiptomi, az „apollóni" (görög–római), a „mágikus" (arab, zsidó, iráni), a mexikói és a nyugati. Spengler állítása szerint a XIX. század Európa történelmében a „telet" jelenti, de a XX. században a pénz hatalma és az értelem elleni harcban a vér és az ösztön kerekedik felül; a liberalizmus, az individualizmus, a humanizmus, a demokrácia és a szabadság kora átengedi helyét a cezarizmusnak és a planetáris háborúknak. Az emberiség a cézárok (tekintélyelvű diktátorok) uralma alá kerül és ismét visszasüllyed a primitív fejlődés szintjére, a „tavaszhoz"... Attól függetlenül, hogy Spengler akarta-e vagy sem, filozófiai nézetei jelentős szerepet játszottak a weimari köztársaság demokratikus eszményképeinek a lerombolásában és kedvező feltételeket teremtettek a nemzetiszocializmus térnyeréséhez.

Bertrand Russel (*e.*: bertran rasszel) angol filozófus élete 98 esztendejének nagy részét a női jogok, a szociális szabadság védelmének és a nagy vagyon elterjedése kérdésének szentelte. Harcot folytatott a háborúk ellen és az oktatás

[1] Felix Edmundovics Dzerzsinszkij

[2] *Morfológia* – a szervezetek, anyagok felépítéséről és formájáról szóló tudomány

megreformálásáért. Russel szerint csak úgy lehet elkerülni egy újabb világháborút, ha létrehozzák a világkormányt, amely majd határozatban kötelezi az újonnan megalakított nemzeti kormányokat állampolgáraik átnevelésére. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a világkormány a háború megelőzése érdekében erőszakot alkalmazzon.

Nagy hatással volt kortársaira *Sigmund Freud* (*e.*: zigmund frajd) osztrák pszichoanalitikus és filozófus, aki azt vallotta, hogy az emberiség és az egyes emberek legfőbb problémái, főleg az agresszivitásra és az ezzel kapcsolatban lévő szexuális ösztönökre vezethetők vissza. Freud szerint az emberek lusták, buták és képtelenek az önmegtartóztatásra. A marxistáktól eltérően úgy vélte, hogy nem a magántulajdon teszi az embereket agresszívvá, hanem fordítva: a magántulajdon agresszivitásuk következménye.

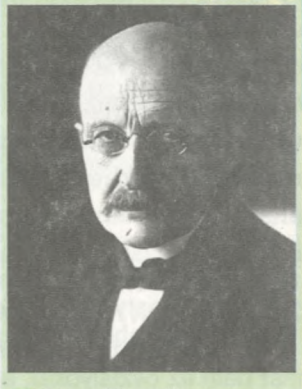

■ *Max Planck*

Fontos és forradalmi felfedezések születtek más tudományágak, például a természettudományok területén. *Max Planck* (*e.*: maksz plank) német fizikus a termodinamikában alkotott maradandót, kvantumfizikai felfedezéseivel pedig megkérdőjelezte Isaac Newtonnak az anyag, az idő és a tér abszolút voltára vonatkozó elméletének helytállóságát.

Albert Einstein (*e.*: albert ejnstejn) a relativitáselmélet megteremtője, a kvantummechanika és a statisztikai fizika egyik atyja arra vállalkozott, hogy feloldja az ellentéteket Planck felfedezései és Newton tana között. A relativitáselmélet szerint az anyag, az idő és a tér kölcsönösen összefügg. Eközben csak a fény sebessége állandó, az idő lelassulhat, a tér formája pedig megváltozhat. Einsteint 1921-ben Nobel-díjjal tüntették ki.

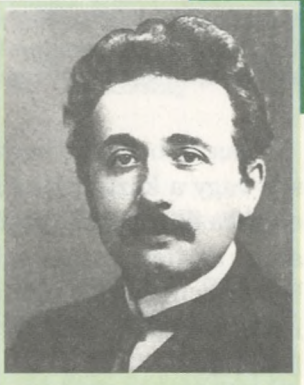

■ *Albert Einstein*

Miután Németországban az antiszemita politikát folytató nemzetiszocialisták kerültek hatalomra, a tudós az USA-ba emigrált, ahol polgárjogi harcot folytatott a háború ellen.

Fontos fizikai felfedezéseket tett *Niels Bohr* (*e.*: nils bór) dán fizikus és *Ernest Rutherford* (*e.*: erneszt rozerford) angol tudós. Kutatásaiknak köszönhetően az 1930-as években sikerült atomenergiát nyerni. *Enrico Fermi* (*e.*: enriko fermi) olasz fizikus, neutronfizikai szakember bebizonyította, hogy az uránmag hasadásakor bekövetkező láncreakció során atomenergia szabadul fel; *Frédéric* és *Iréne Joliot-Curie*-nek (*e.*: frederik és irén zsolió küri) a radioaktivitás terén tett felfedezéseit a gyógyításban és a biológiában kezdték alkalmazni; forradalmi jelentőségű volt a neutron felfedezése is.

A különböző tudományok határvonalán a két világháború közötti időszakban új tudományágak, kémiai fizika, biofizika, biokémia stb. jönnek létre, amelyek gyökeresen megváltoztatták a termelési technológiákat és folyamatokat. Az öröklődés felfedezése elősegítette az állattenyésztés tudományos alapokra helyezését és a növénynemesítést, ami számottevő mértékben növelte a mezőgazdaság termelékenységét.

A XIX. század végén megismerték a vírusokat, ami nagy jelentőséggel bírt az orvostudomány további fejlődése szempontjából. 1928-ban Angliában *Ale-*

xander Fleming (*e.*: alekszandr fleming) és *Howard Florey* (*e.*: hovard florej) felfedezik a penicillint. Nem voltak kevésbé fontosak *Karl Lanstein* (*e.*: karl lanstejn) osztrák tudósnak az ember immunrendszerével kapcsolatos kutatásai sem. Több tudóssal karöltve sikerült felfedeznie a vércsoportokat, a Rhesus-faktort, valamint a súlyos betegségként számon tartott gyermekbénulás nevű kór fertőző jellegét.

A társadalomtudományok területén kiemelkedőt alkotott a modern szociológia két óriása, a francia *Émile Durkheim* (*e.*: emil durkhejm) és a német *Max Weber* (*e.*: maksz véber), akiknek a szellemi öröksége a modern szociológiai tudományok gerincét alkotja. Durkheim a nála tanult elemi iskolai tanítók révén óriási politikai és kulturális hatást gyakorolt Franciaországra. Szerinte nincs szükség új társadalom létrehozására, csupán a régit kell összhangba hozni az új korral, az egyes személyek igényeinek egyeztetése révén a társadalmi igényekkel. Durkheim a vallási hiedelmeket, az öngyilkosságok okait, a korabeli állam és jog hiányosságait kutatva diagnózist állított fel annak a társadalomnak a „betegségeiről", amelyben maga is élt.

2. TANÚBIZONYSÁG

É. Durkheim: „A szociális kérdés ma már nem az osztályokat, a gazdagok és a szegények, a vállalkozók és a munkások szembenállását érintő kérdés. Mintha azzal megoldódna minden, ha az egyik részarányát növelnénk a másik rovására. Valamennyiük érdekében fentről kell mérsékelni mindkét fél étvágyát... A szociális kérdés ma már nem pénz vagy erő, hanem az erkölcsi tényezők kérdése. Ez a kérdés nem gazdasági, hanem erkölcsi."

(Ручка А.А., Танчер В.В. Социология Эмиля Дюркгейма // Философская и социологическая мысль, 1992, № 5, с. 103–104)

Max Weber annyira sokoldalú tudós volt, hogy nehéz besorolni a szociológusok vagy a közgazdászok közé. Webert az elméleti gazdaságtanban a tulajdon eredete és a haszon természete érdekelte. Szerinte a haszonszerzés törekvése abból a kifejezetten emberi tulajdonságból fakad, hogy az ember folyton többet akar magának, mint amennyi a megélhetéséhez szükséges. A felhalmozás iránti vonzalom eredetét Weber még a nagy világvallások gazdasági etikájában is kereste.

A társadalom politikai alapjait kutatva Weber arra a következtetésre jutott, hogy létezik a hatalmi jogkörök megosztásának elve, amely meghatározza a jog és az igazgatás formáit. A társadalmi harmónia szempontjából Weber komoly veszélyforrásnak tekintette a bürokráciát, ezért állandó politikai ellenőrzés alatt kell tartani. A tudós kiemelt érdeklődéssel tanulmányozta a vezérség jelenségét. Kidolgozott egy elméletet a „vezérség általános demokráciájáról".

3. Műszaki haladás. A XX. század a tudományos-műszaki haladás kora lett, amelynek hatására óriási változások mentek végbe úgy a környezetben és az emberiség műszaki ellátottságában, mint az emberek világfelfogásában. Az ipari civilizáció, amelynek körvonalai az előző században rajzolódtak ki, mostanra elnyerte végleges formáját.

Mivel az évszázad háborús konfliktusok sorozatával kezdődött, ezért nem meglepő, hogy a tudományos és műszaki találmányokat elsősorban új fegy-

verfajták fejlesztésére használták fel. Sok új lőfegyverfajtát a feltalálójáról neveztek el. Egyebek között Maxim Hiram Stevens (*e.*: makszim hajrem sztivensz) amerikai tervezőmérnök alkotta meg a Maxim-géppuskát, L. Nagan belga mérnök a 7,62-es kaliberű Nagan-revolvert.

A világ legnagyobb autógyárai, a Ford, a General Motors, a Chrysler (USA), a Renault, a Peugeot (Franciaország) ezrével gyártották a viszonylag olcsó gépkocsikat, amelyeket megvásárolhattak a középosztályhoz tartozó emberek is. A gépkocsigyártásban kétségtelenül az USA vitte el a pálmát, ugyanakkor lenyűgöző sikereket értek el a nyugat-európai országok is.

Ford autó

3. TANÚBIZONYSÁG

A gépkocsik száma a legnagyobb európai országokban (darabban)

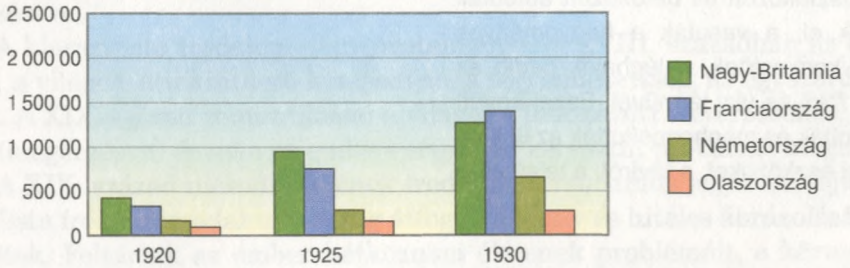

A gazdaság alkalmazkodott a fogyasztók igényeihez, a társadalom anyagi jólétét a gépkocsik száma tükrözte.

Az elektroncsövek megalkotásával nemcsak a korábban ismeretlen rádiólokáció (radar) kezdett fejlődni, hanem az emberek többsége számára lehetővé vált a rendszeres rádióhallgatás.

4. TANÚBIZONYSÁG

A száz főre jutó rádióvevők száma (darabban)

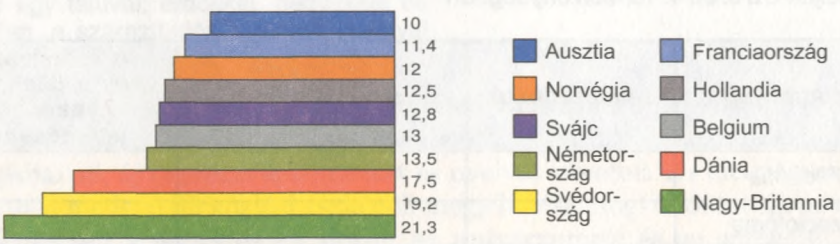

Az 1920-as években született meg a televízió. Az angol fizikusok elkészítették a képek továbbítására alkalmas első készülékeket, a későbbiekben viszont ezzel arra ösztönözték a tudósokat, hogy megleljék annak a módját, miként lehetne színes képeket is a távolba juttatni.

Fontos dolog volt, hogy a tudományos felfedezések gyorsan megváltoztatták az emberek hétköznapjait: megjelentek a villanyvasalók, a villanyborotvák, a mosógépek, a hűtőszekrények és más olyan készülékek, amelyek nélkül az emberek később már el sem tudták képzelni az életüket.

Az új találmányok megszüntették a távolságot az országok és a kontinensek között. Gyorsaságuk és kényelmességük révén népszerűvé váltak a villanyvonatok. A 20-as évek közepén London és New-York között lefektették az első transzatlanti telefonvezetéket, Charles Lindbergh amerikai pilóta pedig 1927-ben leszállás nélkül átrepülte az Atlanti-óceánt. Ám mindebben az volt a legfontosabb, hogy a távolsági repülések által, amelyek a repülőbenzin nagyüzemi előállítása és a repülőgépek tökéletesítése révén váltak lehetővé, lefektették a légi utasforgalom alapjait, és elérhetővé tették bolygónk legtávolabbi zugait.

5. TANÚBIZONYSÁG

A. Toynbee XX. századi angol történész: „...Eltűntek a fából készült karavellák és galeották... átadták helyüket a meglehetősen hatalmas, vasból készült, gépi meghajtású hajóknak; a földutak helyét aszfaltozott és betonozott autóutak foglalták el; a vasutak a hagyományos utakkal konkuráltak, a léghajók pedig az összes földi és vízi járművel. Ezzel együtt megalkották és meghonosították az új közlekedési eszközöket, a távírót, a telefont, a vezeték nélküli összeköttetést televízió- és rádiókészülékek formájában."

(Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Том 2. К., «Основи», 1995, с. 31)

Kérdések és feladatok

1. Szerintetek, miért kerestek a korábbinál jobb oktatási formákat a 20–as években és ezek közül melyeket szeretnétek alkalmazni iskolátokban?
2. *A legfontosabb tudományos vívmányok* címet viselő 2. pont feldolgozása alapján töltsétek ki az alábbi táblázatot!
3. Az 1920-as évek műszaki haladását igazolják-e a *3. és 4. Tanúbizonyság*ban bemutatott adatok? Milyen találmányok könnyítették meg az egyszerű emberek életét?
4. Osztjátok-e Toynbee *(5. Tanúbizonyság)* véleményét a műszaki haladásról?

Tudományág	Jeles tudósok	A felfedezés vagy az elmélet lényege	A felfedezés vagy a találmány gyakorlati jelentősége[1]
Filozófia			
Szociológia			
Fizika és más természettudományok			

[1]Ez a rész csak a fizikai vagy más természettudományos felfedezésekre vonatkozik

Főbb események

- A. Einstein megalkotta a relativitáselméletet
- N. Bohr, E. Rutherford, E. Fermi, F. és I. Joliot-Curie atomfizikai felfedezései
- A penicillin és az immunrendszer gyógyítására szolgáló készítmények felfedezése
- A rádiókészülékek és más hírközlési eszközök elterjedése

23. §. IRODALOM

1. Az irodalom és a valóság. Az emberiség története során minden korszaknak megvolt a maga stílusa, amelyet az adott korszak hívott életre és tett népszerűvé. A hit kultuszában megmártózó és kizárólag a lelki dolgokra koncentráló középkornak a gótika volt a stílusa. A reneszánsz (újjászületés, a XIV–XVI. század uralkodó művészeti irányzata Nyugat-Európában, eszmerendszere az emberközpontúság, a humanizmus) szembe állította a keresztény hit alapelveit a világiasodással, az ész- és szépségkultusszal, a természet antik értelemben vett ideáljaival. A XVII. és a XVIII. században a művészetekben és az irodalomban a barokk válik uralkodó stílussá általános jellegzetességeivel – a pátosszal, mozgalmassággal, a transzcendencia és az érzékiség sajátos egységével, olykor a mesterkélten bonyolult, túldíszített formák előtérbe helyezésével.

A klasszicista irodalom alapkövetelményei a XVIII. században az érthetőség, a világos, áttekinthető kompozíció, a fegyelmezettség, az egyszerűség voltak. A XIX. század romantikusai a világot a felfokozott életérzéseken, intuíción (megérzésen) és nem az emberi értelmen keresztül próbálták megismerni.

A XIX. század második felének irodalma a realizmus jegyében fejlődött. A realista írók a társadalmi valóság átfogó, objektív és hiteles ábrázolására törekedtek. Feltárták az ember hétköznapi életének problémáit, a környezethez fűződő viszonyát, a létnek a tudat alakítására gyakorolt hatását, bírálták a társadalom szociális berendezkedésének hibáit. Mindeközben háttérbe szorult az ember egyedisége, érzelmi és lelki világa.

1. TANÚBIZONYSÁG

I. Necsuj-Levickij: „A realizmus vagy a naturalizmus az irodalomban megköveteli, hogy az irodalom az igazi, a valós életet tükrözze. Ahhoz hasonlatosan, ahogyan a vízben tükröződik a part egy várossal vagy egy faluval, erdőkkel, hegyekkel és minden, a szárazföldön található tárggyal egyetemben."

(Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування // Історія української літературної критики та літературознавства. Кн. 2. К., 1998, с. 215)

A XX. sz. első harmadának irodalma a világháború, a szociális és tudományos-műszaki forradalmak idején született. A változó világ, katasztrófáival és tragédiáival, új művészi értelmezést és nyelvet követelt. Az életritmus felgyorsulása, a modern hírközlési eszközök megjelenése megváltoztatták az emberek elképzeléseit a térről és az időről. Az univerzumról és az emberről szerzett ismeretek, a gépipar antihumánus viszonyai között, merőben új világfelfogás kialakulásához vezettek.

A XX. században az emberi tevékenység majd minden megnyilvánulását, így az irodalomét is, az uralkodó politikai irányvonal határozta meg. A biro-

dalmak bukása, a forradalmak, az első világháború, a gazdasági világválság, a totalitárius rendszerek megjelenése az irodalomban is éreztették a hatásukat. Ennek tudható be, hogy a Szovjetunióban az irodalom és az ideológia összeolvadásaként megszületett a szocialista realizmus, Németországban pedig a „vasromantika".

A különböző irodalmi áramlatok szorosan összefüggtek a tudománnyal, elsősorban a filozófiával. Különösen nagy hatásúak voltak Nietzsche, Freud, Marx, Bergson, Spengler nézetei. Azok az írók, akik ezeknek a filozófusoknak a befolyása alatt álltak, kutatták az emberi képesség határait, elmélyültek az eszmények és pozitív emberi értékek keresésében, ugyanakkor kétségeiknek adtak hangot az emberi civilizáció jövőjét illetően, annak hanyatlását és csődjét jósolták.

2. Útkeresések a világirodalomban. A világháború után bekövetkező társadalmi-politikai változások az irodalom fejlődését, alakulását is lényegesen befolyásolták. Az alkotók nagy része amellett, hogy a világégés pusztító következményeire világított rá műveiben, nagy hangsúlyt fektetett az emberi szenvedés természetének ábrázolására. Fontos szerephez jut munkásságukban a lelki harmóniáját kereső ember bemutatása a műszaki civilizáció korában. A két világháború közötti időszakban a tudati világ állapotát és az ember útkeresését ábrázolták a leggyakrabban. Ennélfogva az irodalom fő irányát az egyén és a társadalom közötti ellentmondások feldolgozása, az ember és a világ kapcsolatának megvilágítása jelentette.

A realizmus műfajában továbbra is kitűnő műveket alkotott a francia André Gide (*e.*: andre zsid) és Romain Rolland (*e.*: romen rollan), a német Heinrich Mann (*e.*: hejnrih mann), az amerikai Theodore Dreiser (*e.*: teodor drájzer).

Éppen Dreisernek, egy katolikus német család tizenkettedik gyermekének, első generációs emigránsnak sikerült megragadnia az amerikai tudat fejlődésének fontos mozzanatát, az „amerikai álommal" kapcsolatos elképzelések eltorzulását. Ez az álom az USA megalakulásától fogva arra az eszmére épült, hogy minden amerikai képes megteremteni saját boldogulását tettrekészsége, munkaképessége, leleményessége, takarékossága által.

Az USA-ban lefolytatott bírósági perekről szóló újságcikkek alapján 1925-ben megírt *Amerikai tragédia* című regényében a szerző arról ír, hogy egy egyszerű gyári tisztviselő megöli áldott állapotban levő kedvesét, csak azért, mert feleségül akar venni egy gazdag nőt. Dreiser alkotásában felhívja a figyelmet a jelenség tipikus jellegére, tükröt tartván az amerikai társadalom elé.

Életében a kritikusok alig foglalkoztak vele, 1945-ben bekövetkezett halála után Dreiser munkássága és személyisége körül heves viták robbantak ki.

2. TANÚBIZONYSÁG

Vernon L. Parrington amerikai irodalomkritikus: »Valamennyi írónk közül ő a legobjektívebb és a legélesebb látású... Öblös léptekkel halad, eltapossa az amerikai konvenciók takaros ágyásait, bekukkant a rejtekhelyekre, amelyek bejárata fölött ott a felirat: „A nagyközönség számára tilos a belépés!", semmit sem rejt véka alá, semmit sem szégyell, és semmiért nem kér bocsánatot.«

(Цит. за: Денисова Т. Літературний процес XX сторіччя у США // Вікно в світ, 1999, № 5, с. 11–12)

3. TANÚBIZONYSÁG

Alfred Kazin amerikai irodalomkritikus: „Ez túl közel van a valósághoz, hogy művészet legyen..., Dreiser primitív, a semmiből jött, idegen ember volt, aki a középosztály angolszász protestáns erkölcsén kívül nőtt fel és ily módon képtelen volt elfogadni annak törvényeit."

(Цит. за: Денисова Т. Літературний процес XX сторіччя у США// Вікно в світ, 1999, № 5, с. 11–12)

A próza mesterei, például Ivan Bunyin és Alekszandr Kuprin emigráns orosz írók, Sólem Áléchem, a zsidó irodalom klasszikusa az emberi élet, az egyetemes emberi problémák hű ábrázolásával hívták fel magukra a figyelmet. Lírai hangvételű írásaikban feldolgozták a romantikus szerelem témáját és az élet élvezetének, illetve a halál utáni vágy kölcsönös kapcsolatát.

Egyediségükkel hívták fel a figyelmet magukra a század 20-as éveiben jelentkező elveszett nemzedék írói. A német Erich Maria Remarque (*e.*: erik mária remárk), az amerikai Ernest Hemingway (*e.*: örneszt hemingvé), a francia Henri Barbusse (*e.*: anri barbüssz) alkotásainak fő témája a háború értelmetlensége, résztvevőinek testi és erkölcsi megnyomorodása, egy teljes nemzedék elvesztése.

John Steinbeck

Bertolt Brecht német írót a két világháború közötti dráma megreformálójának, az epikus dráma atyjának tekintik. A *Kurázsi mama és gyermekei* című drámája azt mutatja, hogy a háború tönkre teszi, elzülleszti, lealjasítja, elemberteleníti az embert. De változtathat ezen a világon, ha felméri, hogy milyen ez a világ.

Az osztrák irodalom hírnevét öregbítették Rainer Maria Rilke művei. Az író szellemi közösséget keresett az „Én" és a világ között, egyesíteni akarta a jelenkort és az antik múltat, kereste a kapcsolatot élet és halál között, a férfi és nő szembenállásának okait, a művészet lényegét és elhivatottságát. Rilke alkotásainak művészi értéke az az erő, amely képes megszelidíteni a természetet és lelkesíteni a világot.

A társadalmi regény műfajában folytatott alkotói útkeresés hozta meg az elismerést az amerikai John Steinbecknek (*e.*: dzsón sztejnbek) és az angol David Lawrencenek (*e.*: dévid lourens). Philipp Marlowe magándetektív Los Angeles-i kalandjairól írt számos novellát Raymond Chandler (*e.*: rajmond csandler), a két világháború közötti irodalom legnépszerűbb detektívregény-írója.

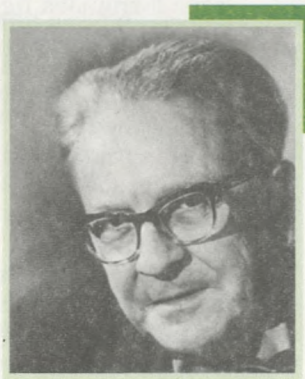

Raymond Chandler

3. A modernizmus. A klasszikus értelemben vett realista irodalom egészében véve már képtelen volt kimerítő választ adni az élet által felvetett kérdésekre és a XX. századi irodalom palettáján megjelent a maga színeivel a *modernizmus*[1], mint az új évszázad életérzésének kifejezője és a két világháború közötti időszak polgári irányzata. Jóllehet e stílusirányzat a XIX. század utolsó harmadában keletkezett, valójában a XX. században terjedt el. Igazából ez az „érett" modernizmus vált igazán korszerű művészetté.

A mítoszteremtés, „az öntudat szabad áramlása", az irodalmi alkotások lélektani tartalommal és irreális képekkel való megtöltése voltak a modernizmus

[1]A francia *moderne* – korszerű, új szóból

tipikus megnyilvánulásai az irodalomban. A XX. század elejére kialakult érett modernizmusnak sok ága volt, köztük olyan szélsőségesek is, amelyeket egészében véve *avantgardizmusnak*[1] neveztek. Az avantgardista írók mindenáron formai újításra törekedtek, megkérdőjelezték a hagyomány tiszteletét, az iskolák és akadémiák által szentesített ízléssel szemben az újszerűt, a merészen eltérőt képviselik műveikben. Az avantgárd művészet legismertebb irányzatai az expresszionizmus, a szürrealizmus, a futurizmus, a dadaizmus, kubizmus.

Az érett modernizmus atyjának Marcel Proust (*e.*: marszel pruszt) francia, Franz Kafka osztrák és James Joyce (*e.*: dzsejmsz dzsojsz) ír származású angol írót tekintik.

Marcel Proust művei, elsősorban *Az eltűnt idő nyomában* című regénye társadalmi körkép. Az író számára nem az a fontos, amit alakjai cselekszenek, hanem a cselekvésüket előidéző és kísérő tudattalan jelenségek. Nem teljes embereket, hanem bontakozó jellemeket rajzol. Ezekhez pedig nem a racionális megértés, hanem a beleérzés útján közeledik. Az író a világot a főhős emlékeinek szabad áramlásán és képzeletvilágán keresztül ábrázolja, s egyúttal az elbeszélő magára ismerését, művészi hivatástudatának felismerését mutatja be.

James Joyce modernizmusa a mítoszteremtésben, a világmodellek létrehozásában öltött testet. Művei egy-egy látomásszerű pillanat felnagyítására épülnek, és ebbe a szűk időkeretbe sűrítenek mindent. Nagy mestere a szerelmi kapcsolatok ábrázolásának; a pillanat és az örökkévalóság, a drámaiság és az irónia (a *Jacomo Joyce* című esszé) megjelenítésének. Legnagyobb hatású műve, az *Ulysses* című regénye. A modern Odüsszeia-parafrázis főhősének egy napjáról szól, s a szereplők belső világát montázstechnikával összevágott belső monológok és asszociációk segítségével ábrázolja.

A modernizmus jellemző ismérvei

- A szépség nem eszköze a valóságábrázolásnak, hanem maga a valóság, az élet és az alkotás értelme, ellentétben a realistákkal, akik a mondandóra helyezték a hangsúlyt, vagy a romantikusokkal, akik a kifejezés formájára figyeltek.
- Formaszerű kötöttség a művekben, eltávolodás a mindennapi valóság fényképszerű ábrázolásától.
- Annak tagadása, hogy az ember lelki életét az anyagi feltételek határozzák meg.
- Az ember szellemi, lelki világának a megismerése az anyagi léttel összefüggésben.
- Összpontosítás az irodalmi hős, a szerző, az olvasó egyediségére, énközpontúság.
- A modernek, szemben a realizmussal nem az embert érő külső hatások, hanem az ember személyisége, belső világa, érzései stb. foglalkoztatták, ezt helyezték a központba; a realizmust nem érdekelte a lélektan, az emberi lélek tudatalattija.
- Jelképek használata a világ megismerésének és reprodukálásának eszközeként.
- Líraiság, az érzések, érzelmek tisztelete.
- Az akaraterő, a harc, az „übermensch" kultusza, és ezzel párhuzamosan türelmetlenség más irodalmi stílussal szemben, polgárpukkasztás, botrányosan képtelen gondolatok, sokkoló megnyilatkozások és tettek.
- Abbeli meggyőződés, hogy az ember képes megváltoztatni az őt körülvevő világot, az alkotók saját elképzeléseiket népszerűsítették a világ átalakításáról.

[1] A francia *avant-garde* – elővéd szóból

A jeles osztrák író, Franz Kafka műveit a töredékesség művészi elve jellemzi, ami egy széttöredezett, érthetetlen, labirintusszerűen bonyolult és az ember számára megismerhetetlen világ abszurditását közvetíti. Az ember magára hagyatottan és kiszolgáltatva él benne, törvényeit nem ismeri, de részese és ezáltal alkotója is ennek az elembertelenedett világnak. *Az átváltozás* című elbeszélésében a személyiség elidegenedésének problémáját ábrázolja. A főhős alakjában Kafkának a groteszk irodalmi önarcképe ölt testet, megszemélyesült a csehovi „kisember" típusa. Kafka XX. századában viszont ez a figura a világ abszurditásának a leleplezője.

4. TANÚBIZONYSÁG

Dmitro Zatonszkij kortárs ukrán irodalomtudós: „A zsidó származású, prágai lakos, német nyelvű és hagyományait tekintve osztrák író (ezen körülmények folytán) társadalmi, családi, alkotói ellentéteket hordozott magában. Ezek a tények tették Kafkát ádáz – esztétikai, filozófiai, ideológiai – viták tárgyává. De már csak halála után..."

(Затонський Д. Феномен австрійської літератури// Вікно в світ, 1998, № 1, с. 77)

Az 1920-as évek amerikai avantgárd költőinek egyik legjelesebb és legellentmondásosabb alakja volt Ezra Pound (*e.*: ezra paund), aki csaknem negyven évet élt emigrációban, sorsát összekötötte a fasizmussal (1924-ben Olaszországba költözött), antiszemita beszédeket tartott az olasz rádióban, megjárta a börtönt és a tébolydát, mindettől eltekintve óriási hatással volt az angol nyelvű költészetre. Pound gyakran érthetetlen, szerkesztetlen, sikertelen hatalmas életművéből kiemelkedik *A régi Kína* (1915) és *Az álarcok* (1926) című verseskötete. Költeményeiben az uzsorás és a kultúra szó fordul elő a leggyakrabban. Szerinte hazája, az USA, belesüppedt az uzsorások gyakorlatias világába, amiért kultúrájának betegességével és torzultságával kell fizetnie. Pound szerint a porszívót, a fogprotézist és a konzerv-paradicsomlevest feltaláló Amerika képtelen a maga kultúrájának a megteremtésére. Az amerikai életmód értékeiből való kiábrándultság miatt fordult a költő a legkegyetlenebb diktatúrák alakjai, Hitler, Mussolini és Sztálin felé. Igaz, Pound ebben a tekintetben nem volt egyedül, hiszen a totalitárius vezetőktől el volt ragadtatva Bernard Shaw (*e.*: bernárd sou), Henri Barbusse (*e.*: anri barbüssz) és Lion Feuchtwanger (*e.*: lion fajhtvanger) is.

Az avantgárd mozgalom a *dadaizmus*[1] irodalmi és művészeti áramlatában jelentkezett talán a legmarkánsabban. A „dada" szó az egyik néger törzs nyelvén azt jelenti: „a szent tehén farka", olasz jelentése pedig – „falovacska". A dadaista képzőművészek tárgyakat készítettek, ezeket véletlenszerűen egymás mellé szegelt, ragasztott hulladékokból állították össze, vagy készen talált tárgyakat állítottak ki mint műalkotást. Botrányos hangulatú irodalmi estjeiken a véletlenszerűen kiválasztott, gyakran értelem nélküli szavakból összeállított verseikkel, spontán szóalkotásokkal, szófűzésekkel szórakoztak. Minél inkább eltértek a hagyományos formáktól, annál sikeresebbnek tartották a rendezvényeiket.

A dadaizmus képezte az alapját egy másik avantgardista irányzatnak, a *szürrealizmusnak*[2]. A háború után újjászerveződő európai államokban a művészek a fantázia, az irrealitás, a tudattalan világba menekültek. A időszak művészeinek többsége tulajdonképpen a szürrealistákhoz tartozott.

Az irodalmi szürrealizmus szülőatyjának a francia André Breton írót, *A szürrealizmus első kiáltványa*nak szerzőjét tekintik. A szürrealisták sajátos al-

[1] A francia *dada* – a lovacskázás szóból ered. (Az irányzat nevét úgy adták, hogy egy papírvágó kést dugtak vaktában egy lexikonba, amely a dada szónál nyílt ki. Jelentése: vesszőparipa – *a ford. megj.*)

[2] A francia *sur-realisme* – valóságfölöttiség szóból származik

kotómódszere az önműködő írás. Ennek lényege, hogy a tudatalattiból felmerülő képeket, gondolatokat, látomásokat a művész minden értelmi ellenőrzés nélkül lejegyzi. Az önműködő írás legnagyobb eredménye a szabad asszociáción alapuló szürrealista kép, melyben két, egymástól távol eső, összeegyeztethetetlennek látszó fogalom kerül egymással kapcsolatba. Breton és követői azt a nézetet vallották, hogy az egyén csak álmaiban lehet igazán szabad. A szürrealisták (Paul Éluard (*e.*: pól eluár), Federico Garcia Lorca (*e.*: federiko garszia lorka), Louis Aragon (*e.*: lui aragon), Ernest Hemingway (*e.*: örneszt hemingvé) legfontosabb elképzelése az volt, hogy az egyszerű, logikus, racionális világképen felülemelkedve a tudattalanból felbukkanó asszociációk segítségével egy, a valódinál „valódibb" világképet nyújtsanak. A szürrealisták az ember társadalmi felszabadítását is célul tűzték.

Az avantgárd irányzatok legfeltűnőbb, legszélesebb körökben ismertté vált irányzata a *futurizmus*[1] volt. Megteremtőjének Filippo Tomaso Marinetti olasz költőt és az olasz fasizmus egyik ideológusát, a *Mafarka, a futurista* című regény és a *Futurista kiáltvány* szerzőjét tekintik.

Gomes de la Serna spanyol futurista költő munkásságát és Vlagyimir Majakovszkij orosz költő korai líráját a futurizmus mintapéldájának tekinthetjük.

Borisz Paszternak

A költői „Én" önérvényesítésének és önkifejezésének pátosza, a modern civilizáció lüktetése, az ipari város, az utca nyelvének érzékeltetése, a költészet átalakító erejébe vetett hit, a lírai hős szerelmes érzéseinek nagyszabású ábrázolása, a ritmus és rím kifejező funkciója, a szónoki módszerek és hanglejtés alkalmazása, a megszemélyesítés, a terjengős metaforák, hiperbolák tették valóban újítóvá V. Majakovszkij költészetét.

Munkásságának kezdetén nem tudta kivonni magát a futurizmus hatása alól egy másik orosz költő, Borisz Paszternak sem. Érettebb korszakában azonban az örök témák filozófiai és költői megközelítésének problémája érdekelte, de foglalkoztatta a táj, egy természeti jelenség, a lélekállapot, a hangulat megragadásának lehetősége, a leíró költészet új formáinak keresése is. A futuristákhoz tartozott Nyikolaj Kljujev, Szergej Jeszenyin és más orosz költő is.

5. TANÚBIZONYSÁG

Futurista kiáltvány:

„1. A veszély szeretetét, az erőre és merészségre való törekvést akarjuk megénekelni.

A bátorság, a vakmerőség, a lázadás lesznek költészetünk lényeges elemei.

A mai irodalom a mozdulatlanságot, álmosságot és az extázist énekli meg. Mi a tettek agresszivitását, a lázas álmatlanságot, a versenysebességet, a halálugrást, az ökölcsapást és a pofont fogjuk dicsőíteni...

9. A háborút dicsőítjük – a világ egyetlen megtisztítóját –, a militarizmust, a patriotizmust, ...a nő megvetését.

10. Le akarjuk rombolni a múzeumokat, a könyvtárakat, az akadémiák minden fajtáját, és harcolni akarunk az erkölcsösködés, a nőmozgalom és minden megalkuvó vagy hasznos hitványság ellen.

11. Meg fogjuk énekelni a munkától, örömtől, vagy a lendülettől felkavart nagy tömegeket: megénekeljük a forradalmak sokszínű és sokhangú áradatát a modern világvárosokban..."

(Flint R.W. Marinetti: Selected Writings. New York, Farrar, Straus and Giroux, 1971)

[1] A latin *futurum* – jövő szóból

A XX. századi modern költészet legjelesebb képviselői a következők voltak: P. Éluard, T. S. Eliot, G. Trakl, F. Garcia Lorca, V. Nezval, D. Merezskovszkij, K. Balmont, A. Bjelij, M. Gumiljov, A. Ahmatova, A. Mandelstam, V. Brjuszov, A. Blok. *Az ismeretlen nő alakja* A. Blok azonos című költeményében az örök nőt, az élet hétköznapi prózaiságával való szembenállást testesítette meg. Blok legtitokzatosabb költeménye a *Tizenkettő*, melyet egyesek a bolsevizmus himnuszának, mások a bolsevizmusra szórt átoknak tekintenek.

Anna Ahmatova

Anna Ahmatova (Anna Gorenko) Odessza mellett született 1889-ben. Munkássága az „ezüstkor" női költészetének kitűnő példája. Ahmatova korai, a „veszteségek költészetének" nevezett szakaszának legfontosabb művészi sajátosságai közé tartozik az érzések felfokozottsága és drámaisága, a pszichológiai finomságok, a tömörség, a művészeti eszközök szikársága, az értelmiségiek köznapi nyelvhasználata.

6. TANÚBIZONYSÁG

REKVIEM
Bevezető

Akkortájt csak a halott mosolygott,
mert örült, hogy békességre lel,
és Leningrád hányt-vetett kolonc volt
börtönei közt, fölös teher.
Elítéltek, ezrével vonulva,
vitték kínba-dermedt életük,
mozdonysípok felsikoltó, kurta
búcsúszava röppent csak velük.
Ártatlan vergődött Oroszország,
nézte némán halál-csillagát.
Testét szörnyeteg csizmák taposták.
Egy-egy sötét rabkocsi megállt...

(Анна Ахматова. Поезії. К., «Дніпро», 1989, с. 165)

1921-ben a bolsevikok megyilkolták férjét, a költő Nyikolaj Gumiljovot, akinek a kijevi mikilszkij templomban esküdött örök hűséget.

A Szovjetunióban a *szocialista realizmus* volt az egyetlen hivatalosan elismert és megengedett irodalmi irányzat, amelynek alapítójává a forradalmi költemények alkotóját, a sztálini rezsim által a „forradalom viharmadarának" nevezett Makszim Gorkijt (Alekszej Peskov) kiáltották ki. Munkásságában fel lehetett fedezni Nitzsche és Marx eszméit, ötvöződtek benne a neoromantikus és a realista motívumok.

Lényegét tekintve ez propagandairodalom volt, amely nem a valóságnak megfelelően ábrázolta az életet a Szovjetunióban, hanem úgy, ahogyan azt a rezsim vezetői megálmodták. Ez azért volt tragikus, mert egyfelől egész nemzedékek nevelkedtek az „elképzelt realizmuson", másfelől pedig valóban tehetséges írók és költők voltak hallgatásra ítélve, ha nem akarták dicsőíteni a világ „legszabadabb országát." Makszim Gorkij drámája abban rejlik, akárcsak az elnyomás alatt élő többi tollforgatóé, hogy úgy maradt meg a kortársak emlékében, mint a kommunizmust, Lenint és Sztálint megéneklő alkotó. Pedig nagyon tehetséges író volt.

Kérdések és feladatok

1. Bizonyítsátok be, vagy cáfoljátok meg annak az állításnak a jogszerűségét, miszerint az irodalom fejlődése elválaszthatatlan az egyes korok döntő fontosságú eseményeitől!
2. Szerintetek miért veszítette el a 20-as években vezető szerepét a kritikai realizmus és engedte át helyét a modernizmusnak? Az *1., 5. Tanúbizonyság* anyagai alapján és a modernizmus ismérveinek segítségével állapítsátok meg a realizmus és a modernizmus közötti legfontosabb eltéréseket!
3. Vessétek össze a *2.* és a *3. Tanúbizonyság*ban foglaltakat! Szerintetek törvényszerű-e, hogy egy író, ebben az esetben T. Dreiser munkásságát ennyire eltérő módon ítéljék meg?
4. Sok író és költő, mint például E. Pound, valamilyen (nem mindig demokratikus) nézeteket vallott. Szerintetek törvényszerű dolog-e a művész tevékenységét nézeteivel azonosítani (vagy azoktól elválasztani)?

Főbb események

XX. század eleje – a világirodalomban a kritikai realizmus elveszíti vezető pozícióját
1920-as évek – az „elveszett nemzedék" képviselőinek munkássága, a modernizmus további fejlődése az irodalomban

24. §. A MŰVÉSZETEK ÚJ IRÁNYZATAI

1. A legfontosabb eszmék és fejlődési irányvonalak a XX. század első felének művészetében. Az első világháború után a művészek olyan új utakat keresnek, amelyek leginkább összhangban vannak a kor lázas lüktetésével. A háború utáni élet nyugtalan légkörét a modernizmus avantgárd áramlatai tükrözték a legpontosabban. Népszerű volt még az absztrakcionizmus is, de már beköszöntött az új stílusok, a *szuprematizmus*[1], a *racionalizmus*[2] és a *funkcionalizmus*[3] korszaka.

A dessaui Bauhaus épületcsoport egyik épülete

Az építészetben a modern esztétikát a Walter Gropius német építész által alapított *Bauhaus* nevet viselő kézműves, művészeti és építészeti iskola határozta meg. 1925-ben tervei alapján készült el az irányzattal azonos nevet viselő épület, amely az elkövetkező tizenöt évben az új stílus, a funkcionalizmus kiteljesedésének a jelképe lett. Hitler hatalomra kerülése után a *Bauhaus* iskola hagyományai megszakadtak, mivel a németországi építészek nagy része az USA-ba emigrált.

[1] *Szuprematizmus* – a XX. század elejének művészeti áramlata, a mértani formák vagy háromdimenziós testek absztrakt kombinálása

[2] *Racionalizmus* – filozófiai és művészeti irányzat, amely a misztikummal, az emberi értelem lehetőségeinek szkeptikus megítélésével szembeállítja azt az elvet, hogy az ember képes megismerni a természet és a társadalom fejlődésének törvényeit

[3] *Funkcionalizmus* – az 1910–1920-as évek építészeti irányzata, amely gyakorlati funkciójuknak rendeli alá az építészeti formákat, elutasítja a nemzeti sajátosságot, kerüli a túlzásokat és a szigorú vonalakat, a helyiség kényelmét helyezi előtérbe

A funkcionalizmus jeles képviselői közé tartozott Charles le Corbusier (*e.*: sarl lö korbüzié) francia építész, a modern hidak tervezésének mestere, az amerikai F. Wright (*e.*: rájt), az organikus építészet megteremtője, Ludwig Mies van der Rohe.

2. Festészet. A képzőművészetben V. Kandinszkij orosz festőművész megteremtette az absztrakt festészetet, a francia Paul Cézanne (*e.*: pól szezánn) a tér és az idő ábrázolásával kísérletezett és utóbb a posztmodernizmus egyik atyja lett, Pablo Picasso (*e.*: pábló pikasszó) nevéhez pedig a kubizmus kapcsolódik. Picasso legismertebb alkotása a *Guernica* (*e.*: gernika), amely sajátos festői emléket állít a spanyolországi polgárháború idején lebombázott Guernica városának.

Ugyanakkor kevéssel később egy új, a kubizmussal ellentétes irányzat, a szuprematizmus jelképe lett a V. Malevics orosz festőművész által megalkotott *Fekete négyzet* című kép. Henri Matisse (*e.*: anri matisz) azzal kísérletezett, hogy a különböző színek keverésével újszerűen láttassa az ember és a természet egységét.

Latin-Amerika, mindenekelőtt Mexikó lett a festészetben a regionális „spanyol irányzat" hazája, amelyet D. Sikeiros, D. Rivera, J. Orosco munkássága képvisel.

Az egyik legismertebb, botrányaival feltűnést keltő világhírű művész ***Salvador Dali*** spanyol szürrealista festő volt. Saját bevallása szerint sokszínűsége és kiszámíthatatlansága arra vezethető vissza, hogy születésekor a három évvel korábban, héthónaposan elhunyt testvére nevét adták neki. A művész csak az1960-as években szabadult meg attól a nyomasztó érzéstől, hogy állandóan maga mellett érezte sohasem látott „ikertestvérét", amikor megfestette *Elhunyt testvérem arcképe* című vásznát...

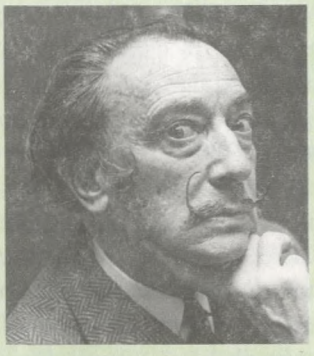

Salvador Dali *(1904–1989) Észak-Katalóniában született egy kis kereskedő városban. Tizenhárom éves korában a helyi művészeti iskolában kezd tanulni, a következő évben már kiállítása nyílik a városi színházban, amelyet a kritikusok nagyra értékelnek. Apjával és nővérével Madridba költözik, ahol könnyedén felvételt nyer a San Fernando Akadémiára. 1923-ban egy tüntetésen való részvétel miatt a tanév végéig felfüggesztik az akadémián, 1924-ben pedig politikai tevékenysége folytán 35 napos elzárást kap. 1940 és 1948 között az USA-ban él, majd visszatér Spanyolországba. Utolsó kiállítására 1983-ban kerül sor, ebben az évben kapja meg a királytól a márki címet. Szülővárosában Figerasiban hal meg.*

Az olasz futurista művészek munkáival való megismerkedés után kialakul kubista világnézete és világfelfogása. Ennek a jegyében születik 1923-ban *Kubista önarckép* című műve. 1924-ben nyitja meg első személyi tárlatát Barcelonában.

Festőművészként, filmrendezőként, költőként és prózaíróként egész életében felesége Gala Eluard (Galina Gyakonova) volt az ihletője, akivel 1929-ben kötött házasságot. Tizenöt évvel halála előtt a művész Figerasiban létrehozza Gala és Dali Múzeumát. Felesége gyakran ült modellt Dalinak (*Gala portréja*).

A szürrealista Dali magáévá tette H. Bergson, S. Freud filozófiáját, ami páratlanná tette világlátását és képeit. A művész bevallotta azt, hogy ő csupán rögzítette látomásait. Azt vallotta később, a különbség közte és egy őrült között csak annyi, hogy ő nem őrült.

■ *P. Picasso. Három muzsikus (1921)*

■ *S. Dali. A polgárháború előérzete*

■ **3. Színházművészet.** A színház a mozi megjelenése ellenére a világkultúra fontos eleme maradt. A háború befejezése után Párizs, London és Berlin legfrekventáltabb utcáin épültek színházak. Épületeik természetes módon ötvözték magukban a modern ízlést és a visszafogott pompát, egyiptomi és görög motívumaikkal, márványoszlopaikkal, szökőkútjaikkal és szobraikkal. Mindennek együttesen az volt a feladata, hogy romantikus hangulatot árasszon, és ne csak a darab megtekintése okozzon örömet, hanem maga a színházlátogatás is.

Az USA-ban igazi robbanás következett be a színházépítésben. Los Angelesben (1926) 1100 férőhelyes, Detroit-ban (1928) pedig 4804 férőhelyes színházat adtak át. Az Illinois-i Egyiptomi Színház (1928) és a San Antonio-i (1929) óriás színház lenyűgözött mindenkit méreteivel.

Az egyik legnagyobb színház 1919-ben Párizsban épült fel és hosszú időre nemzetközi színházi szabvánnyá vált az 5000 néző befogadására alkalmas nézőterével és a 80 fős zenekari árokkal. Németországban 1920-ban ünnepélyes keretek között nyílt meg a Sportpalace nevű hatalmas színház. A 20-as évek közepére az USA-ban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban, Olaszországban a nagyközönség jól felszerelt színházakban tekinthette meg a drámairodalom gyöngyszemeit.

■ *Az 1926-ban épült színház belseje Los Angelesben*

Természetesen a színház előadások nélkül csak egy épület. A színházművészet fejlettségi színvonala és az új formák keresése tekintetében továbbra is Európa volt a színházi élet központja. Bertolt Brecht német drámaíró különösen sokat tett a színházelmélet gazdagításáért. Avantgardista epikus színháza szembenállt a hagyományos színházzal és nem az esemény elbeszélésére, hanem annak a színen való megjelenítésére, nem a színészi alakításra, hanem a szereplő alakjának a bemutatására épült. A klasszikus színházban a néző együtt él a szereplőkkel a színpadon, az epikus dráma nézője viszont megpróbálja kívülről szemlélni, felfogni, továbbgondolni a látottakat.

4. Filmművészet. Az első némafilmek a XIX. század végén készültek és főleg a piaci mutatványosbódékban vetítették őket. Ez az alkotás mérföldkövet jelentett a találmányok sokasága között, korszakos jelentőségű volt az egyetemes művészetben, megváltoztatta a vállalkozásokra épülő kultúrát Európában és Észak-Amerikában. Amikor a távíró, telefon, írógép, az elektomos izzó, golyóstoll és a falusi postai szolgáltatás is az információk áramlását szolgálták, a mozi gyorsan belopta magát az emberek szívébe.

Az első világháború küszöbén jelentek meg a hatalmas díszleteket használó és emberek ezreit szerepeltető első játékfilmek, amelyek a korábban megszokott 15–16 perc helyett egy óra hosszat, sőt tovább is tartottak. E téren az olaszok voltak az úttörők. A háború idején azonban *David York Griffith* (*e.*: dévid york griffit) amerikai rendezőnek sikerül több kameraállásból egyetlen jelenet összemontírozásával két jelentős filmet alkotni: a *Nemzet születését* és a *Türelmetlenséget*. Bár az elsőt fajgyűlölet terjesztése miatt rövidesen több államban is betiltották, maga a mozi egyszerű mulattató eszközből, óriási politikai és erkölcsi erővé változik. Sok éven keresztül Charlie Chaplin (*e.*: csárli cseplin) volt a némafilmek komikus, tragikus és filozofikus koronázatlan királya. Nagy népszerűségnek örvendett még Mary Pickford (*e.*: méri pikford) és Douglas Fairnbanks (*e.*: dáglesz fájrnbenksz).

A filmiparban vitathatatlanul az Egyesült Államok került az élre. A moziból, akárcsak minden más találmányból, azon nyomban üzletet csináltak. Ám ez az üzlet nem hasonlított a többire, mivel megkapó és romantikus volt. A filmgyártásra épülő üzlet magának a mozinak a lényegében rejlett. Ha Thomas Edison milliókat keresett egyazon izzók és fonográfok gyártásával, akkor a filmipar minden esetben egyedi terméket állított elő. Itt lehetetlenség volt hagyományos módon pénzt keresni a találmányi szabadalmak és gyártási engedélyek áruba bocsátásával, mivel képtelenség lett volna szabadalmaztatni a filmszalag minden méterét vagy a vetítővásznon megjelenő mindegyik képet. A filmpiac szeszélyesnek és veszélyesnek is számított, mivel senki sem tudta előre megmondani, melyik alkotás lesz népszerű a nézők körében és melyik nem. Ezenkívül a „termék" azonnal „elavult": a nézők a film megtekintését követő napon már újabb filmeket akartak látni.

A film népszerűsége, akárcsak gyártóinak a jövedelme, állandóan növekedett. Hogy egész évben forgathassanak, az amerikai filmgyártás a keleti partvidékről a Kalifornia állambeli napfényes Hollywoodba költözött. Az igazán óriási fordulat akkor következett be, amikor 1927-ben elkészült a *Jazzénekes* című hangosfilm, amivel le is zárult a némafilmek kora. A „beszélő" film fokozatosan kiszorította „néma" elődjét, ezzel együtt elvette sok színész kenyerét is, hisz most már nem a mimika és a gesztikuláció volt a fontos, hanem a színész beszéde. A nagyok közül csak Chaplin forgatott némafilmeket, de még az ő zsenialitásának sem sikerült a nézőket becsábítani a filmszínházba.

■ *Charlie Chaplin*

■ *Vivien Leigh és Clark Gable az „Elfújta a szél!" című filmben*

A mozi elválaszthatatlan része volt a zene. A musicaleknek nevezett zenés filmekben mozgó kamerákat, különböző effektusokat és balettkart alkalmaztak. A zeneszerzők műveikért addig szokatlanul nagy honoráriumokat kaptak. Megjelentek az első filmvígjátékok, amelyek nyomban belopták magukat az egyszerű emberek szívébe, hiszen ezeknek a filmeknek a hősei bohémságukkal, vidámságukkal arattak győzelmet a mordság, a komolyság felett. A filmművészek még a gazdasági világválság idején is igyekeztek elkerülni a munkanélküliség, az emberi szenvedés témáját, hogy ezzel se nehezítsék a lakosság amúgy is keserű hétköznapjait. Kivételt talán a gengszterfilmek képeztek, amelyeknek hőseivel ugyancsak rokonszenveztek a nézők, ugyanis ezek is minden esetben happy anddel végződtek. A horror- vagy a westernfilmek azután lettek népszerűek, hogy vászonra került a vérszomjas Dracula grófról szóló alkotás.

A nézők számára nem az volt az elsődleges, miről szól a film, hanem az, hogy melyik filmcsillag játszik benne. A filmgyárosok ezt tudták, ezért a hollywoodi filmek gyakran elég gyengékre sikeredtek, de megfelelő reklámkampánnyal sokat lehetett lendíteni a dolgon. Az amerikai film sikerének legfontosabb megteremtői azonban mégis a rendezők voltak, akik megtalálták filmjeikhez a megfelelő forgatókönyvírókat és sztárokat. Gyors ütemben fejlődtek a filmgyártás műszaki eszközei is. Például az *Elveszett világ* (1925) című filmhez negyvenkilenc 61 cm nagyságú mozgó fémdinoszauruszt készített O'Brayen mérnök. A színészek játékát úgy rögzítették a filmkockákra, hogy a vásznon jóval kisebbeknek látszanak, mint az állatok. Bár Amerika meglehetősen szabados erkölcsű országnak számított, Hollywoodban a kezdetektől fogva mégis eléggé szigorú öncenzúra működött. A nézőknek a szociális, politikai és szexuális problémák elemzése helyett a „tisztességről szóló", amerikai világnézetet bemutató, amerikai értékeket népszerűsítő filmeket mutattak be.

Mussolini diktatúrája idején az olasz filmművészetre rányomta bélyegét a fasiszta propaganda, amely a lakossággal szembeni nyomásgyakorlásra használta a mozit.

5. Az olimpiai mozgalom. Az olimpiai játékok 1896-ban (Athén) történt felújítását követően az első világháború kitöréséig öt ízben rendezték meg a világversenyeket. Az 1912-ben Stockholmban megrendezett V. olimpiai játékok után az 1916-os VI. nyári olimpia helyszínéül Berlint jelölték ki. Azonban a háború és az azt követő viszálykodások gátat vetettek az olimpiai mozgalomnak és egészen 1924-ig kellett várni, amikor is Franciaországban megrendezték a VIII. nyári és az I. téli olimpiát. Ezeken a játékokon a világ megismerte a földkerekség legkiválóbb atlétáit, de az olimpia jó hatással volt a népek közötti kapcsolatok rendezésére is.

Bár mi, ukránok nem rendelkeztünk államisággal, de atlétáink így is sok dicsőséget hoztak nekünk. A Szovjetunió nem vett részt az olimpiákon. Ez az önkéntes elszigetelődés csak akadályozta a sport fejlődését, ezért a 20-as években a Vörös Sportinternacionálé vezetésével alternatív Nemzetközi Munkásolimpiákat rendeztek. Az olimpiai játékokon Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Lettország, az USA és Kanada csapatainak ukrán sportolók is tagjai voltak. Az olimpiai játékok történetében a lembergi Adam Krulikevics volt az első ukrán, aki bronzérmet nyert a Párizsban megrendezett VIII. olimpiai játékokon (1924) lovaglásban. Az 1928-as amszterdami és a négy évvel később Los Angelesben megrendezett olimpián volt hasonlóan eredményes az ugyancsak lembergi Tadeusz Friedrich kardvívó.

Olimpiai játékok az 1920-as években:
1924 – Franciaország;
VIII. nyári olimpiai játékok – Párizs;
I. téli olimpiai játékok – Chamonix;
1928 – Hollandia;
IX. nyári olimpiai játékok – Amszterdam;
II. téli olimpiai játékok – St. Moritz.

6. Tömegkultúra. Az ipari társadalmak kulturális életében az 1920-as években jelentős változások történtek. A hírközlési eszközök és a közlekedés fejlődése a világ legtávolabbi pontjait is elérhető közelségbe hozták mindenki számára, ezért az emberek egy nagy közösség részeinek kezdték magukat érezni. Tömegkultúrának az amerikai szociológusok nyomán azt a kultúrát nevezzük, amely a modern technika segítségével jut el fogyasztóihoz. A korabeli filmek, rádióadások, reklámok arra ösztönözték (ösztönzik ma is) az embereket, hogy egyre többet fogyasszanak. A „magas kultúrával" szemben, amely gondolkodásra ösztönöz, a „tömegkultúra" a tömegek igényeit szolgálja. Az általa létrehozott alkotások tartalma egyszerű, könnyen emészthető, a jó és rossz csap össze bennük, szórakoztató, művészi eszköztárában szegényes.

A „tömegkultúra" mégis az egyetemes kultúra része, mivel pozitív érzelmi töltésű és segít az embereknek elfelejteni a mindennapok problémáit.

A XX. század első harmadában a „tömegkultúra" az európaiak és amerikaiak új értékeinek jelképévé vált. A háború szörnyűségeit maguk mögött hagyó emberek élni akartak végre: gondoskodni családjukról, egészségükről, vásárolni, szórakozni szerettek volna, modern személygépkocsikkal száguldozni, elrepülni a világ bármelyik pontjára, szerelmesen andalogva betérni Párizsban egy kis moziba és ott megnézni a *Casablankát* vagy az *Elfújta a szél* című filmet.

Ezek az egyszerű értékek a mindennapok értékeivé váltak. Minden család lehetőségeihez mérten igyekezett biztosítani maga számára a megfelelő anyagi színvonalat. A szülők megpróbálták gyermekeiknek megadni mindazt, amivel ők a háború vérzivataros esztendeiben nem rendelkezhettek (szép ruhákat, játékokat, részvételt különféle gyermekrendezvényeken). Mindeközben az iskolázottsági szint továbbra is az ifjúság sikerességének egyik fontos mutatója maradt.

■ **7. A kultúra fejlődésében tapasztalható eltérések a demokratikus és a totalitárius államokban.** A demokratikus államokban a kultúra a politikai és gazdasági élethez hasonlóan az emberek alkotói szabadságának megnyilvánulása volt. Azokban az országokban, ahol az alkotmány rögzítette az emberek politikai és szabadságjogait, sehol sem írták elő a művészek számára azt, hogy mit és hogyan alkossanak. Így jöhetett létre a sokféle művészeti stílus, irányzat, áramlat, iskola, alkotói vitafórum, így születhettek jeles, gyakorta nagyon ellentmondásos személyiségek, akik kimagasló és egymással vitázó műveket alkottak.

A diktatúrákban a kultúra a rendszer propagandagépezetének egyik alkotóeleme volt. A valótlanságokkal és mítoszokkal átszőtt álkultúrának az volt a feladata, hogy az emberekben a parancsuralmi rendszer számára előnyös sztereotípiákat és ízlésvilágot alakítson ki, készek legyenek akár életüket is áldozni a kommunizmusért, a nácizmusért vagy a fasizmusért. Az uralkodó párt éberen figyelt az alkotók mindegyikére. A pártszervek és a biztonsági szolgálatok felügyelete alatt az írókat, művészeket, építészeket, zenészeket tömörítő számtalan „alkotói szövetség" alakult. „Igazi" művésznek csak az számított, akinek a zsebében ott lapult valamelyik szövetség tagsági igazolványa.

1. TANÚBIZONYSÁG

J. Sztálin: „...Mitől függ országunk védelmi állapota? A lakosság műveltségétől, attól, hogy milyen lesz a katonánk, eligazodik-e a legelemibb fogalmak között, vagy például tudja-e használni az iránytűt, kiismeri-e magát a térképen, rendelkezik-e olyan képzettséggel, műveltséggel, hogy megértse a parancsokat..."

(Беседа тов. Сталина с украинскими писателями от 29 февраля 1929 г. // Шаповал Ю. Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії. К., «Генеза», 2001, с. 105)

Ezeket a művészeket bőkezűen jutalmazták, műveiket milliós példányszámban jelentették meg, alkotásaikból személyi tárlatot rendeztek stb. Azon szerzők művei pedig, akik nem dicsőítették Lenint, Sztálint vagy a kommunista pártot, „speciális megőrzésre" vagy a „különleges állományba" kerültek (műveiket csak a pártnak elkötelezett megbízható emberek olvashatták a későbbiekben).

Olaszországban Mussolini, aki néha Wagner-műveket játszott hegedűn, megfellebbezhetetlen ítésznek tartotta magát tudományos és művészeti kér-

désekben, személyesen utasította a művészeket, ő határozta meg, hogy ki érdemes támogatásra, illetve ki érdemel büntetést azért, mert egyáltalán nem, vagy nem megfelelő módon magasztalja a „nagy ducét" és a „fasizmus fensőbbségét".

Azt követelte a művészektől, hogy műveikben vonjanak párhuzamot Cézár nagy Rómája és Mussolini fasiszta Olaszországa között. Olaszország-szerte a hivatalos „liktor stílusban" folyt a „fasiszta éra új művészetének" megteremtése.

2. TANÚBIZONYSÁG

K. Hibbert angol újságíró: „Mussolini soha nem értette meg az olaszok büszkeségét gazdag művészeti örökségük miatt, és nem tudta megérteni felháborodásukat sem, amikor Miron *Diszkoszvető*-jét Hitlernek ajándékozta... A festészet, a szobrászat, akárcsak bármely művészeti ág csak zavarba hozta és közönnyel töltötte el, ha az operában járt, akkor csak unatkozott, sőt, el is aludt."

(Хибберт К. Муссолини. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1998, с. 91–92)

A diktatúrák a fennálló hatalom megdöntésére irányuló felforgató tevékenységnek tekintettek mindennemű „semlegességet" az alkotói tevékenységben. A bolsevikok azon jelszava, hogy *Aki nincs velünk, az ellenünk van!* egyaránt meghonosodott a Szovjetunióban, Németországban és Olaszországban. A nácizmus, a fasizmus és a kommunizmus kultúrpolitikája annyiban volt eltérő, hogy a nácik és a fasiszták a múltba tekintettek, amikor „minden jobb volt", a kommunisták pedig a jövőről állították, hogy „minden jobb lesz." A fasizmus és a nácizmus „új középkorról" álmodott, annak hősiességével és harcias szellemiségével. Nem véletlen, hogy Hitler Barbarossa Frigyest, Mussolini pedig Bonaparte Napóleont tekintette példaképének. A békességet és a szenvedélytől, hősiességtől, áldozatoktól mentes jómódot elutasították. Ehelyett a hősi halál tudatos választását népszerűsítették, elutasítva a Kafka regényekben szereplő, kilátástalanság okozta elmúlást.

Hitler, Mussolini és főleg Sztálin megkülönböztetett figyelemben részesítették a mozit, amit hatékony propagandaeszköznek tartottak. Sztálin kedvenc filmjei közé tartozott a *Csapajev* és a *Leninről* szóló kétrészes film. Az első az oroszországi polgárháború bolsevista értelmezését, a második pedig az 1917-es októberi események Sztálinra nézve hízelgő interpretálását akarta elültetni a köztudatba. Az utóbbi esetben Sztálin érdemtelenül vált az események központi alakjává.

A filmtörténet egyik legtehetségesebb női rendezője volt a német Leni Riefenstahl, aki a Hitlerhez fűződő baráti viszonyáért nagy árat fizetett. Mivel a nevét a nácizmussal azonosították, bojkottálták filmjeit, többször letartóztatták, börtönbe is vetették, majd pedig munkássága a teljes feledés homályába merült.

Olaszország, Németország és a Szovjetunió építészetében a rezsim hatalmát és örökkévalóságát hangsúlyozni hivatott monumentális, fényűző épületek voltak a legnépszerűbbek. Mussolini utasítást adott, hogy a gyönyörű középkori épületek helyén építsék fel a „fasizmus palotáit", emlékművet akart emeltetni Góliátnak, amelynek az ő arcát kölcsönözték volna. A Hitler által meghonosított „führer stílusban" került felújításra a müncheni Barlow Palace, a Volkshaus és a berlini birodalmi kancellária.

3. TANÚBIZONYSÁG

Hitler a birodalmi kancelláriabeli dolgozószobájának berendezéséről: „Mindez félelmet kell, hogy ébresszen a velem szemben ülő diplomatákban, ha meglátják... A márványpadló a legjobb. Ha már egyszer diplomaták, járjanak csúszós padlón."

(Цит. за: А. Трубайчук. Три іпостаси тоталітаризму// Нова політика, 1998, № 4, с. 39)

Moszkvában Sztálin parancsára lerombolták a Megváltó Krisztus-templomot, és helyén felépítették a Szovjetek Házát, Kijevben elpusztították a Mihajlovszkij- és az Uszpenszkij-székesegyházakat. A felrobbantott régi templomok megszentelt földjére szovjet típustervek alapján pártszékházakat és államigazgatási épületeket építettek, amelyeket még alkotóik sem mertek építészeti alkotásoknak nevezni.

Kérdések és feladatok

1. Szerintetek milyen új vonásokkal gazdagodott a művészet az első világháború után?
2. Elképzelhetőnek tartjátok-e azt, hogy valamely általánosan elismert művészeti irányzat hiánya a háború utáni világ esztétikai válságához vezessen? Álláspontotokat támasszátok alá érvekkel!
3. Mi újat hozott a filmművészetben a XX. sz.? Szerintetek mi volt az oka az amerikai mozi gyors fellendülésének?
4. Tudjuk, hogy sem 1916-ban, sem 1920-ban nem rendeztek olimpiai játékokat, bár kellett volna. Miért maradt el ez a két olimpia?
5. Hogyan értitek a „tömegkultúra" kifejezést? Miként viszonyultok hozzá? Hozzatok fel példát napjaink „tömegkultúrájának" termékeiből!
6. Tényekkel igazoljátok azt az állítást, hogy a diktatórikus országokban a kultúra fejlődése alapjában véve különbözött a demokratikus országok kultúrájának fejlődésétől!

Főbb események

1920-as évek – a különböző művészeti irányzatok és áramlatok versenye; a hangosfilm megjelenése
1924 – Franciaországban megtartják az I. téli olimpai játékokat
1920–30-as évek – a „hivatalos művészet" uralkodása a diktatórikus államokban

AZ 5. TÉMA ÖSSZEGZÉSE

Az 1920-as évek összetettek és ellentmondásosak voltak az egész világ számára. A háború és forradalmak által káoszba, illetve pusztulásba taszított világ 1924-ben a stabilizáció időszakába lépett, amelyet a forradalmi mozgalom hanyatlása, a kapitalista gazdaság fellendülése, a külpolitikai ellentétek elcsitulása és a nemzetközi viszonyok normalizálódása jellemzett a versailles-i és washingtoni szerződések alapján.

1924-ben megszüntették a német jóvátétel kapcsán kirobbant politikai válságot. Németországnak lényegesen kevesebbet kellett ezután fizetnie. Gazdaságát pedig az amerikai és angol kölcsönökből állította talpra. A legfontosabb népgazdasági mutatók terén 1927-re sikerült megelőznie Franciaországot és Angliát.

A vezető demokratikus országokban átalakul a gazdaság szerkezete. A tömegtermelésben résztvevő iparágak (gépkocsigyártás, elektrotechnika, vegy-

ipar) kezdik a vezető szerepet játszani a gazdaságban. A termelési folyamatokat ésszerűsítik és gépesítik, összeszerelő szalagok alkalmazása széles körben elterjed.

A Németország által kifizetett 9 milliárd aranymárka jóvátételnek, a saari szénnek, a gyarmatok által biztosított olcsó munkáskéznek és a lotaringiai vasércnek köszönhetően Franciaország gazdasága gyors iramban kezd fejlődni.

Nagy-Britanniának viszont nem sikerül megőrizni régi nagyságát.

Közép- és Délkelet-Európa országai lassabban fejlődnek, mint Nyugat-Európa vezető ipari társadalmai.

Az 1920-as évek gazdasági virágzását az USA-ban a prosperitás (fellendülés) időszakának nevezik. Az évtized végén a világgazdaságot túltermelési válság rázza meg.

A weimari köztársaság tapasztalatai bizonyították, hogy a demokráciára a legnagyobb veszélyt a gazdasági problémákra reagáló pártok és emberek politikai és pszichológiai reakciói jelentik. A weimari demokrácia gyengének bizonyult és képtelen volt megvédeni saját magát.

Az 1920-as évek új szovjet találmánya volt az úgynevezett új gazdaságpolitika, amely a csődöt mondott hadikommunizmust váltotta. A NEP-nek köszönhetően a szovjet gazdaság újjáépült.

A forradalmak és diktatúrák létrejöttének korában új kulturális irányzatok jelennek meg.

A tudomány a társadalmi-politikai és gazdasági folyamatok mozgatóerejévé, illetve a hadiipar fontos forrásává válik. Korszakalkotó felfedezések születnek az orvostudományban és a gyógyszerészetben is. Az inzulint és az antibiotikumokat ekkor kezdik a gyógyításban alkalmazni.

A kultúrában – az irodalomban, az építészetben, festészetben, zenében, színművészetben – kezdetét vette a modernizmus kora. Több irányzata és csoportja az avantgardizmusban egyesül, amely szakít a régi, hagyományos és részben kiüresedett formákkal, értékekkel, sőt tartalmakkal.

Változik az esztétikumról kialakított általános kép. A művészi kifejezés új formáit és lehetőségeit keresik, melyek pontosan tükrözik a valóságot, és benne az embert. Az egységes egészet alkotó remekműveket felváltják a töredékszerű, váratlan képzettársításokat is mutató alkotások. A legfőbb érték a művész lelki világa lesz, az önkifejezési eszközök szabad megválasztásával.

Az építészetben a praktikum kerül előtérbe az esztétikummal szemben.

A „tömegkultúra" megjelenése is a XX. századhoz kapcsolódik.

Megváltozik az emberek mindennapi élete. Tömegessé válik a háztartási gépek használata, egyre több család vásárol személygépkocsit, a divat is sokkal gyakorlatiasabbá válik. A középosztályhoz tartozó gazdagabb rétegek nagyobb figyelmet fordítanak a pihenésre és az utazásokra.

SZAKKIFEJEZÉSEK SZÓTÁRA

Avantgárd – a moderntől radikálisabb, „balos áramlatok"meghatározására használt fogalom a művészetben. A művészettörténet válságos korszakában jön létre, amikor a régi művészeti irányzatok már kimerítették lehetőségeiket és nem tudnak megfelelő választ adni a kor kihívásaira.

Autonómia – valamely terület önálló államhatalomhoz és önkormányzathoz való joga a szövetségi alkotmány által biztosított keretek között.

Annexió – az egyik állam bekebelezi a másik államot vagy annak egy részét.

A gazdaság állami ellenőrzése – az állam aktív beavatkozása a gazdasági folyamatokba a népgazdaság fejlődésének meggyorsítása, a nemzeti valuta megszilárdítása, a válságok negatív következményeinek elkerülése érdekében.

A forradalom exportja – olyan idealista eszmerendszer, amely figyelmen kívül hagyva a társadalmi fejlődés objetív törvényszerűségeit, abból indul ki, hogy a forradalmak kirobbanhatók spontán módon vagy pedig külső kényszer hatására. Lenin elképzelése szerint a Kominternek kell a világforradalom vezérkarának lennie.

Bolsevizmus – az orosz forradalmi mozgalom radikális ágának politikai eszmerendszere és tevékenysége, amely a Lenin és Sztálin által továbbfejlesztett marxizmuson alapszik.

Blitzkrieg-terv (német *Blitzkrieg* 'villámháború') – olyan gyorslefolyású háború terve, melynek során a győzelmet néhány nap vagy hónap alatt sikerül elérni, még mielőtt az ellenség mozgósítaná, és csatarendbe állítaná csapatait.

Bőrönd (poggyász) diplomácia – diplomata útlevél védelme alatt folytatott felforgató tevékenység más országok területén.

Caudillo (spanyolul *vezér*) – Latin-Amerika országaiban korlátlan, diktátori hatalommal felruházott államfő (a caudillo csak Istennek és a történelemnek tartozik felelősséggel). Francisco Franco hivatalos címe a 30–70-es évek Spanyolországában.

Dualista monarchia – államigazgatási forma, amelyben a császár mellett kormány és parlament is működik. Az államfő maga nevezi ki a kormányt, amely neki tartozik felelősséggel. A császár megvétózhatja (betilthatja) a parlament által elfogadott törvényeket.

Dzsessz – az afroamerikai és európai zenei hagyományok szintézise alapján létrejött zenei irányzat a XIX–XX. század fordulóján.

Elveszett nemzedék – az 1917 és 1940 között született fiatal nemzedék képviselői, akikre a kiábrándultság és az illúzióvesztés jellemző.

Erős individualizmus – az állam szerepének korlátozása a gazdasági és szociális folyamatokban. A személyes kezdeményezés felértékelése.

Fasizmus – tekintélyelvű politikai, ideológia mozgalom és államrendszer, amely szembe állítja a demokratikus értékeket az úgynevezett új rend kegyetlen megvalósítási eszközeivel.

Funkcionalizmus – az 1910–1920-as évek építészeti irányzata, amely gyakorlati funkciójuknak rendeli alá az építészeti formákat, elutasítja a nemzeti sajátosságot, kerüli a túlzásokat és a szigorú vonalakat, a helyiség kényelmét helyezi előtérbe.

Fegyverkezési verseny – a fegyverek és a haditechnika felhalmozása, azok tökéletesítése a gazdaság militarizálása, a tudomány és technika újdonságainak a felhasználása alapján. Az egymással szemben álló országok versenye a haderő minőségi és mennyiségi jellemzői terén.

Hadikommunizmus – a bolsevikok belpolitikája a polgárháború idején. Lényege: az áru- és pénzviszonyok, a kereskedelem megszüntetése, a szabadvállalkozás, földbérlet megtiltása, az államosítás, erőszakos kollektivizáció felgyorsítása, kötelező terménybeszolgáltatás, általános munkakötelezettség, kegyetlen központosítás, megtorlások a társadalom széles rétegei (kapitalisták, földesurak, tisztek, értelmiségiek, parasztgazdák) ellen, a politikai pártok betiltása, egypártrendszer létrehozása.

Hadisarc – a vesztes állam fizeti a győztesnek; a harcoló seregek által az ellenséges területen élő népességtől erőszakkal beszedett anyagi vagy természetbeni juttatások összessége.

Hagyományos társadalom – az emberi tevékenység, érintkezés, lét, kultúra évszázadok óta bevett, megszokott formáin alapuló társadalom. A hagyomány ezekben a társadalmakban a nemzedékek közötti tapasztalat átadásának legfőbb módja.

Izolacionizmus – olyan külpolitikai irányelv, amely a nemzeti érdekek védelmére épül, elutasítja a katonai beavatkozást. USA izolacionizmusa abban nyilvánult meg, hogy lemondott az aktív politizálásról az amerikai kontinensen kívül.

Imperializmus (a latin *imperare* 'parancsolni') – gyarmatok, újabb területek elfoglalására vagy idegen államok felett gyakorolt politikai és gazdasági ellenőrzés kialakítására irányuló politika. Olyan országokkal kapcsolatban alkalmazzák, melyek gyarmatokkal rendelkeznek, vagy más népet tartanak befolyásuk alatt, függetlenül attól, birodalomnak nevezik magukat vagy sem.

Jóvátétel – a győztesek háború okozta kárának teljes vagy részleges megtérítése a vesztesek által.

Junker – nemes-földbirtokos, földesúr.

Katonapolitikai tömörülések – államok szövetsége, amelynek célja a politikai, gazdasági és katonai kérdések közös megoldása.

Kaukázusontúli Föderáció – Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia államszövetsége1922–1936 között.

Komintern (Kommunista Internacionálé) – a világ kommunista pártjait tömörítő nemzetközi szervezet, amely 1919 és 1943 között működött.

Kormányzó (régens) – a kiskorú vagy cselekvésképtelen uralkodók helyett gyakorolja a hatalmat a monarchiákban.

Korporációs rendszer – olyan hatalmi rendszer, amelyben az állami egyesülések (korporációk) ellenőrzik a polgári társadalom intézményeit. A fasiszta Olaszország gazdasági politikájának alapja. A gazdaságban fasiszta szindikátusok és kartellek konszernekbe egyesültek, és ellenőrzésük alá vonták az olaszok életét.

Latin-Amerika alatt azon államok összességét értjük, amelyek Dél-, Közép- és részben Észak–Amerikában (délre a Rio Grande Del Norte folyótól), illetve a Karib-térség szigetein helyezkedik el. Több mint 30 országról van szó.

Latifundizmus – nagy földesúri földbirtokok rendszere és annak uralma a latin-amerikai országok gyengén fejlett gazdaságaiban.

Liberalizmus (fran. *Liberalisme* 'szabadelvűség') – a liberálisok felfogása szerint az egyén személyes szabadsága a társadalmi-gazdasági rendszer alapja. A szabadelvűek hívei a parlamentáris rendszernek, a szabad vállalkozásnak, a demokratikus szabadságjogoknak; síkra szállnak az általános emberi értékek és az egyenlőség mellett.

Mahdisták – vallási és politikai mozgalom, amelyet Mohamed Ahmed al-Mahdi hívott életre a XIX. században.

Meszticek – európai és indián szülők leszármazottai.

Militarizmus – állami ideológia, amely igazolja az országok fegyverkezési versenyét és az erő alkalmazásának szükségességét a nemzetközi, illetve belső konfliktusok megoldásánál.

Modernizációs folyamatok – a jelenkor követelményeinek megfelelő változások.

Modernizmus – azoknak a XX. századi korszerű művészeti, polgári irányzatoknak és iskoláknak az összessége, amelyek különösen a hagyományos formák széttörésével próbálják megteremteni a szerintük korszerű művészetet. Jellemző rájuk az új formák létrehozása, a kísérletezés, a mindennapi valóság nem fényképszerű ábrázolása. A modernizmus szakított a klasszikus művészet humanista tradícióival, szembefordult a fennálló társadalommal is. Valamennyi irányzata – a futurizmus, a kubizmus, az expresszonizmus, a dadaizmus stb. – arra törekedett, hogy egy alapelvet állítson szemléletének középpontjába, erre az alapra építse fel világértelmezésének azt a kísérletét, amely aztán a művészi formát meghatározza. Alapvető vonásaihoz tartozik a kilátástalanság érzése, az elidegenedés, a valóság elutasítása, a szépségkultusz, az individualizmus, a szociális problémák elutasítása.

Morfológia – a szervezetek, anyagok felépítéséről és formájáról szóló tudomány.

Musical – színpadi műfaj, a színházművészeten belül a zenés színház modernebb darabjait foglalja magába, olyan színművészeti ág, amely egyesíti magában a zene, a tánc és a dráma elemeit.

Műszaki haladás – a technika és a gyártási módszerek következetes tökéletesedését, illetve az ipari termelékenység fokozását eredményező anyagi háttér fejlődése.

Nacionalizmus – a nemzetállamok kialakulásának és a nemzetté válás folyamatának ideológiája.

Nemzet (latin *natio* 'törzs, nép') – egy adott állam polgárainak politikai közössége (politikai nemzet). Amikor az ország lakosságról van szó, akkor

az „állam" szinonimája. Közös származással, kultúrával, vallással, nyelvvel, azonosságtudattal rendelkező emberek etnikai közössége. Ebben az esetben a „nép" rokon értelmű szava.

Nemzeti mozgalom – társadalmi vagy népi mozgalom, melynek célja a nemzet felszabadtása az idegen uralom alól. Több ország között feldarabolt nemzetrész képviselőinek politikai egyesülése.

Oligarchia (görög *a kisebbség hatalma*) – emberek kis csoportjának (elit, maffia, klikk) politikai és gazdasági uralma. Átvitt értelemben a felsőbb hatalmi körökkel kapcsolatban is használják.

Olimpiai mozgalom – az olimpiai eszme, egészséges életmód, a testnevelés és a sport népszerűsítése céljából életrehívott társadalmi mozgalom és önkéntes alapon létrehozott szervezet.

Panama csatorna – hajózásra alkalmas csatorna, amely a Csendes-óceánt az Atlanti-óceánnal és Karib-tengerrel köti össze. Panamában található. Az első világháború miatt csak 1920-ban avatták fel.

Paternalizmus (*páter* 'atya') – úgy gondoskodik az állam polgárairól, a munkaadó beosztottjairól, mint apa a fiairól.

Populizmus (latin *populus* 'nép') – olyan politikai tevékenység és gyakorlat, amikor a nép kegyeit keresik, visszaélnek a nép nehéz helyzetével, képmutató módon a „néphez" fordulnak azért, hogy megnyerjék támogatását a már elfogadott döntésekhez vagy meghozott intézkedésekhez.

Polgárháború – fegyveres harc az államhatalomért egy adott ország társadalmi osztályai és csoportjai között. A társadalmi harc legélesebb formája.

Proletár világforradalom – a bolsevikok elmélete arról, hogy a nemzetközi munkásosztály megszünteti a nemzetközi burzsoázia hatalmát és létrejön a nemzetközi tanácsköztársaság, mint az állam teljes elsorvadásának átmeneti stádiuma.

Prosperitás – eredményes fejlődés, kedvező feltételek mellett.

Protektorátus – a gyarmati függőség egyik formája, melynek során az állam megőrzi belpolitikai önállóságának egy részét, de külpolitikáját a protektorállam határozza meg.

Ratifikáció – a nemzetközi szerződések parlament általi jóváhagyása.

Racionalizmus – filozófiai és művészeti irányzat, amely a misztikummal, az emberi értelem lehetőségeinek szkeptikus megítélésével szembeállítja azt az elvet, hogy az ember képes megismerni a természet és a társadalom fejlődésének törvényeit.

Revansizmus – a határok megváltoztatására és a nemzetközi kapcsolatok háború előtti rendjének a helyreállítására irányuló politika a vesztes országokban.

Sovinizmus (francia *chauvin* szóból) – egy nemzet felsőbbrendűségét, más nemzetekkel való szembe állítását, illetve túlsúlyát, a népek közötti ellenségeskedést és gyűlölködést hirdető eszmerendszer. A Cogniard-fivérek *Nemzetiszínű kokárda* című vígjátéka alapján terjedt el, amelynek egyik szereplője, Nicolas Chauvin színész, a túlzott hazafiságot személyesítette meg; vakon, ellentmondást nem tűrő módon imádta Napóleont és mindazt, ami tőle eredt.

Suffragettek és **feministák** – olyan nők, akik a férfiakkal egyenlő jogokért harcoltak

Szakszervezeti mozgalom – más-más iparághoz tartozó és különböző szakképzettségű munkavállalók egyesüléseinek szervezett mozgalma.

Szovjet bankjegyek – a szovjet rendszer első éveinek pénzegysége.

Szocialista mozgalmak – a társadalmi egyenlőség és igazságosság elveiért küzdő szocialista irányultságú pártok mozgalma.

Szuprematizmus – a XX. század elejének művészeti áramlata, a mértani formák vagy háromdimenziós testek absztrakt kombinálása.

Tömegkultúra – az ipari társadalmakban kialakult jelenség. A nemzeti kultúra része. Kialakulását elősegíti az emberek műveltségi szintjének növekedése, a népesség hasonló értékrendje és érdekközössége. Arra ösztönzi az embereket, hogy egyre többet fogyasszanak. A tömegkultúra a tömegek igényeit szolgálja. Max Horkheimer és José Ortega y Gasset műveiben jelenik meg először ez a fogalom, és éles ellentétét jelenti az úgynevezett magas kultúrának.

Totalitarizmus (latin *totalis* 'minden, teljes, egész') – politikai, ideológiai irányzat és politikai rendszer, amely a társadalmi élet minden területének totális ellenőrzése révén igyekszik megvalósítani valamiféle agresszív politikai utópiát.

Új gazdaságpolitika (NEP) – a bolsevikok társadalmi-gazdasági politikája 1921 és 1928 között. Az OK(b)P X. kongresszusán fogadták el 1921-ben. Lényege: a kötelező terménybeszolgáltatást élelmiszeradó váltja fel. Engedélyezik a magánvállalkozást és a magánkereskedelmet. A nagykereskedelem és külkereskedelem viszont állami monopólium marad. Az államosított vállalatokat bérbe adják. Az állami vállalatok trösztökbe egyesülnek önelszámolásos alapon. Teljesítménybérezésre való áttérés, amely a munka mennyiségétől és minőségétől is függ.

Навчальне видання

ПОЛЯНСЬКИЙ Павло Броніславович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням угорською мовою

Рівень стандарту, академічний рівень

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Переклад з української

Перекладач *Василь Васильович Мага*

Угорською мовою

Зав. редакцією *А. А. Варга*
Редактор *О. О. Дебрецені*
Коректор *І. О. Петро*

Формат 70x100/16. Папір офс. Гарнітура Schoolbook.
Друк офс. Умовн. друк. арк. 22,4. Обл.-вид. арк. 22.18.
Додатковий тираж 75 пр. Зам. № 207П.

Державне підприємство
"Всеукраїнське спеціалізоване видавництво "Світ"
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.dsv-svit.lviv.ua
e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк ВАТ "Патент"
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Зт № 5 від 27.06.2000
e-mail: patent@uzh.ukrtel.net